

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงสร้างการผลิตและการตลาดข้าวหอมมะลิไทย

Production Structure and Marketing of Thai Jasmine Rice

โดย

อรรรรณ ศรีโสภณพันธ์

ตุลาคม 2557

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงสร้างการผลิตและการตลาดข้าวหอมมะลิไทย

Production Structure and Marketing of Thai Jasmine Rice

โดย

อรรรรณ ศรีโสสมพันธ์

ตุลาคม 2557

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงสร้างการผลิตและการตลาดข้าวหอมมะลิไทย

คณะผู้วิจัย

ผศ.ดร.อรรณพ ศรีโสภณ	มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
นางสาวทัตพิชา เจริญรัตน์	มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
นางสาวน้ำฟ้า ทิพยเนตร	มหาวิทยาลัยขอนแก่น

สำนักประสานงานวิจัยเชิงนโยบายเกษตรและการเสริมสร้างเครือข่ายงานวิจัยเชิงนโยบาย

สนับสนุนโดยกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และสถาบันคลังสมองของชาติ

(ความคิดเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย สกว. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

คำนำ

ข้าวหอมมะลิเป็นพืชส่งออกที่สำคัญทำรายได้ให้กับประเทศไทยมาอย่างต่อเนื่องเป็นเวลานาน แต่จากปัจจัยหลายด้านทั้งปัจจัยภายในและภายนอกประเทศ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการดำเนินนโยบายของรัฐ แบบแผนการผลิตของเกษตรกรที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีต รวมทั้งพลวัตของตลาดข้าวโลกในช่วงที่ผ่านมา ส่งผลกระทบต่อตลาดข้าวหอมมะลิของไทย ทั้งด้านคุณภาพของข้าวและความเชื่อมั่นต่อมาตรฐานข้าวหอมมะลิของไทย ในขณะที่คู่แข่งผู้ส่งออกข้าวหอมมะลิ เช่น เวียดนาม จีน และกัมพูชากำลังพัฒนาข้าวหอมคุณภาพดีเพื่อส่งออกแข่งขันกับข้าวหอมมะลิของไทย การศึกษาครั้งนี้จึงเป็นความพยายามตอบคำถามว่าที่ผ่านการดำเนินนโยบายและมาตรการต่างๆ ของรัฐบาลส่งผลกระทบต่อข้าวหอมมะลิไทยในแง่ใดบ้างและกระทบมากน้อยเพียงใด รวมทั้งหาแนวทางในการดำเนินนโยบายการแก้ไขปัญหาในระดับฟาร์มที่จะไม่ทำลายคุณภาพข้าวหรือกลไกตลาด ซึ่งข้อมูลดังกล่าวจะเป็นเครื่องมือสำคัญในการเสริมสร้างนโยบายการจัดการข้าวหอมมะลิไทยอย่างมีประสิทธิภาพและยังคงรักษาความเป็นผู้นำของข้าวหอมมะลิไทยในตลาดโลกไว้อย่างยั่งยืน

การศึกษานี้สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ก็ด้วยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และ สถาบันคลังสมองของชาติ ภายใต้สำนักประสานงานวิจัยเชิงนโยบาย เกษตรและการเสริมสร้างเครือข่ายงานวิจัยเชิงนโยบาย ที่เห็นความสำคัญต่อการสร้างฐานความรู้ในด้านข้าวของไทยให้เข้มแข็งและต่อยอดองค์ความรู้ที่ยังไม่ครบถ้วนให้สมบูรณ์มากขึ้น ผู้วิจัยจึงขอขอบพระคุณอย่างสูงต่อการสนับสนุนครั้งนี้ นอกจากนี้ต้องขอขอบคุณผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกท่านที่เสียสละเวลามาให้ข้อมูลที่จำเป็นและเป็นประโยชน์ต่อการวิจัย ทั้งเกษตรกรและกลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในจังหวัดร้อยเอ็ด สุรินทร์ และบุรีรัมย์ ผู้ประกอบการในตลาดข้าวหอมมะลิทุกระดับ นิสิตภาควิชาเทคโนโลยีการเกษตรทุกคนที่มีความมุ่งมั่นและตั้งใจตลอดระยะเวลาที่ลงพื้นที่เก็บข้อมูล การวิจัย

ขอบคุณกำลังใจและแรงสนับสนุนจากครอบครัวในทุกกิจกรรมตลอดระยะเวลาดำเนินโครงการฯ

ท้ายที่สุด ผู้วิจัยยินดีรับคำแนะนำและข้อบกพร่องที่พึงมีจากรายงานการศึกษานี้ เพื่อปรับปรุงให้สมบูรณ์ขึ้นต่อไป

อรพรรณ ศรีสมพันธ์

หัวหน้าโครงการวิจัยฯ

บทสรุปผู้บริหาร

ในอดีตการคัดเลือกคุณภาพและการดูแลรักษาคุณภาพข้าวของตลาดทำให้ข้าวหอมมะลิไทยมีค่าพรีเมียมสูงกว่าข้าวในเขตชลประทานกว่าเท่าตัว รวมถึงการได้รับยกย่องให้เป็นข้าวหอมคุณภาพดีของโลกทั้งในด้านกายภาพและรสชาติการบริโภคทำให้ตลาดส่งออกข้าวหอมมะลิของไทยขยายตัวเรื่อยมา แต่โครงการรับจำนำส่งผลกระทบต่อความสามารถในการส่งออกข้าวของไทยอย่างมากในช่วงที่ผ่านมา โดยเฉพาะความเชื่อมั่นต่อคุณภาพข้าวหอมมะลิไทยในตลาดต่างประเทศที่ลดลงเพราะประสิทธิภาพการคัดกรองคุณภาพและการเก็บรักษาคุณภาพข้าวของตลาดน้อยลง ดังนั้น ค่าความจำเพาะของข้าวหอมมะลิไทยที่ตลาดต่างประเทศเคยให้ราคาสูงกว่าข้าวหอมจากประเทศอื่นก็ลดลงตามไปด้วย ยิ่งไปกว่านั้นการดำเนินนโยบายที่ผ่านมาหลายนโยบายกลับทำลายกลไกของตลาดข้าวในประเทศ สร้างอำนาจผูกขาดให้กับคนกลางบางกลุ่ม และต้องใช้งบประมาณจำนวนมากในการบริหารจัดการสต็อก การวิเคราะห์แนวทางในการดำเนินนโยบายการแก้ไขปัญหาในระดับฟาร์มที่จะไม่ทำลายคุณภาพ กลไกตลาดและภาคการส่งออกข้าวหอมมะลิไทยเป็นสิ่งจำเป็นที่ต้องศึกษาเพื่อเครื่องมือสำคัญในการเสริมสร้างนโยบายการจัดการข้าวหอมมะลิไทยอย่างมีประสิทธิภาพและยังคงรักษาความเป็นผู้นำของข้าวหอมมะลิไทยในตลาดโลกไว้ได้อย่างยั่งยืน

ดังนั้นการศึกษาครั้งนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาพฤติกรรมการผลิตและการตลาดข้าวหอมมะลิของไทยและตลาดโลกในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาโดยรวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิโดยเฉพาะข้อมูลในรูปอนุกรมเวลา ร่วมกับการศึกษาการสถานภาพการผลิตข้าวหอมมะลิในระดับฟาร์มและวิเคราะห์โครงสร้างต้นทุนการผลิตข้าวหอมมะลิตามรูปแบบการผลิตสำคัญคือข้าวหอมมะลิแบบอินทรีย์และข้าวหอมมะลิทั่วไป โดยรวบรวมข้อมูลจากเกษตรกรในแหล่งเพาะปลูกข้าวหอมมะลิสำคัญ ได้แก่ จังหวัดร้อยเอ็ด สุรินทร์ และบุรีรัมย์ เพื่อเป็นตัวแทนของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิของไทย จำนวน 300 ตัวอย่าง รวมทั้งวิเคราะห์วิถีการตลาด ช่องทางการจัดจำหน่าย และบทบาทของตลาดในการกำหนดคุณภาพของข้าวหอมมะลิ โดยใช้ข้อมูลจากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องร่วมกับการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ประกอบการในตลาดข้าวหอมมะลิทุกระดับ ผลการวิจัยครั้งนี้จะนำไปสู่การสร้างฐานข้อมูลในการพัฒนาข้าวหอมมะลิ ซึ่งนำไปสู่การกำหนดนโยบายการผลิตและการตลาดข้าวหอมมะลิที่เหมาะสม

ผลการศึกษา พบว่า ประเทศไทยมีพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิประมาณ 25.98 ล้านไร่ และพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิในช่วงกว่าสองทศวรรษที่ผ่านมามีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยสัดส่วนของพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิเพิ่มขึ้นจากประมาณร้อยละ 28.57 ในช่วงปี 2540 เป็นร้อยละ 33.52 ในปี 2550 และ ร้อยละ 40 ในปี 2555 โดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทั้งนี้เพราะข้าวหอมมะลิ มีความได้เปรียบในเรื่องราคาและเป็นที่ต้องการของตลาด และส่วนหนึ่งเป็นผลจากนโยบายของรัฐบาลที่มีส่วนสนับสนุนให้เกษตรกรหันไปปลูกข้าวหอมมะลิมากขึ้น เพราะมีการกำหนดราคารับจำนำข้าวหอมมะลิสสูงกว่าข้าวพันธุ์อื่นๆ โดยพันธุ์ข้าวหอมมะลิที่ปลูกในประเทศไทยมี 2 พันธุ์ ได้แก่ พันธุ์ขาวดอกมะลิ 105 และ กข 15 ซึ่งเกษตรกรมีขนาดพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิเฉลี่ย 24.20 ไร่ต่อครัวเรือน หรือคิด

เป็นร้อยละ 89.11 ของพื้นที่เพาะปลูกในแต่ละครัวเรือน เกษตรกรส่วนใหญ่มีพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิเฉลี่ย 10-20 ไร่ ในขณะที่เกษตรกรมีแรงงานที่ช่วยทำงานในภาคเกษตรเฉลี่ย 1-2 คนต่อครัวเรือน และส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรสูงวัย ผลจากความจำกัดของแรงงานเกษตรและการเข้าสู่สังคมสูงวัยของชาวนาดังกล่าวทำให้มีการยอมรับเทคโนโลยีการผลิตที่ประหยัดแรงงานมากขึ้นส่งผลต่อคุณภาพข้าวหอมมะลิที่ผลิตได้ ซึ่งผลการศึกษาศาสนาภาพการผลิตและแบบแผนการผลิตข้าวหอมมะลิของเกษตรกรสะท้อนให้เห็นว่าชาวนาส่วนใหญ่ยังพึ่งพิงอาชีพด้านเกษตรกรรมโดยเฉพาะการปลูกข้าวเป็นหลัก แต่เกษตรกรทั่วไปให้ความสำคัญกับการจัดการคุณภาพข้าวหอมมะลิในแปลงน้อยลง ไม่มีการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ก่อนปลูก ไม่ปลูกพืชหมุนเวียนหรือปรับปรุงคุณภาพของดิน และเนื่องจากเกษตรกรส่วนใหญ่ใช้รถเกี่ยวหวดในการเก็บเกี่ยวผลผลิตจึงไม่มีการลดความชื้นก่อนขายส่วนใหญ่เกษตรกรจะนิยมขายข้าวสด

จากแบบแผนการผลิตและการเพาะปลูกข้าวของชาวนาในปัจจุบันที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีต การให้ความสำคัญกับการจัดการคุณภาพข้าวหอมมะลิทั้งในระหว่างกระบวนการเพาะปลูกและหลังเก็บเกี่ยวมีน้อยลงเพราะข้อจำกัดดังกล่าว จึงส่งผลให้คุณภาพข้าวหอมมะลิไทยลดลง อย่างไรก็ตาม เกษตรกรที่ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์จะยังให้ความสำคัญกับการจัดการคุณภาพข้าวหอมมะลิในแปลงตั้งแต่กระบวนการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์จนถึงกระบวนการเก็บเกี่ยว ซึ่งแม้ว่าในกระบวนการผลิตจะใช้แรงงานเครื่องจักรในการเพาะปลูกเช่นเดียวกับเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิทั่วไป แต่สัดส่วนการใช้แรงงานคนในการปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์สูงกว่าการปลูกข้าวหอมมะลิทั่วไปมากเพราะต้องใช้แรงงานในการดูแลเอาใจใส่แปลงนาและควบคุมคุณภาพผลผลิตทุกขั้นตอนเพื่อให้ได้ผลผลิตข้าวตามที่มีมาตรฐานอินทรีย์กำหนด โดยเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ใช้แรงงานเฉลี่ย 13.91 ชั่วโมงต่อไร่ ในขณะที่เกษตรกรที่ปลูกข้าวหอมมะลิทั่วไปใช้แรงงานเฉลี่ย 9.30 ชั่วโมงต่อไร่ เกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์จึงมีต้นทุนมากกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวหอมมะลิทั่วไปซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในรูปต้นทุนที่ไม่ใช่เงินสด กล่าวคือ เกษตรกรที่ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์มีต้นทุนเฉลี่ย 4,070.67 บาทต่อไร่ หรือ 11.86 บาทต่อกิโลกรัม ในขณะที่เกษตรกรทั่วไปมีต้นทุนเฉลี่ย 4,079-4,221 บาทต่อไร่ หรือ 10.49-10.85 บาทต่อกิโลกรัม และหากพิจารณาผลตอบแทนต่อกิโลกรัมพบว่าเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์จะได้ผลตอบแทนสูงกว่าเกษตรกรทั่วไปประมาณ 1-2 บาทต่อกิโลกรัม ซึ่งผลผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ส่วนใหญ่จะส่งขายตลาดต่างประเทศประมาณร้อยละ 85.33 ตลาดที่สำคัญเป็นประเทศในกลุ่มประเทศพัฒนาแล้ว โดยเฉพาะยุโรป สหรัฐอเมริกา และญี่ปุ่น ในขณะที่ตลาดข้าวหอมมะลิในประเทศมีแนวโน้มขยายตัวขึ้นจากช่วงที่ผ่านมาเพราะกระแสการบริโภคเพื่อสุขภาพในประเทศเริ่มได้รับความสนใจจากผู้บริโภคมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม การที่รัฐบาลขยายขนาดโครงการรับจำนำข้าวและกำหนดราคาจำนำข้าวหอมมะลิสูงถึง 20,000 บาทต่อตัน ซึ่งสูงกว่าราคาตลาดประมาณ 4,000-5,000 บาทต่อตัน ส่งผลให้เกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ส่วนหนึ่งโดยเฉพาะเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในระยะปรับเปลี่ยนหันกลับไปปลูกข้าวหอมมะลิแบบทั่วไปเพราะแม้การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์มีกระบวนการผลิตที่ยุ้งยากกว่ามากแต่ราคาผลผลิตที่ได้รับไม่แตกต่างกันเกษตรกรจึงเน้นเพียงการปลูกข้าวหอมมะลิให้ได้

ปริมาณผลผลิตสูงขึ้นเท่านั้น นอกจากนั้นผลการศึกษาระบุว่าเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการรับจำนำส่วนใหญ่มีพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิมากกว่า 30 ไร่ โดยที่เกษตรกรรายย่อยส่วนใหญ่ไม่ได้เข้าโครงการรับจำนำเพราะผลผลิตข้าวที่ผลิตได้แต่ละปีมีน้อย ดังนั้นการรับจำนำข้าวของรัฐบาลนอกจากจะส่งผลให้คุณภาพข้าวหอมมะลีน้อยลงแล้วยังทำให้ช่องว่างการกระจายรายได้ระหว่างเกษตรกรรายใหญ่และเกษตรกรรายย่อยมีมากขึ้น

สำหรับผลการศึกษาดตลาดข้าวหอมมะลิ พบว่า ผลผลิตข้าวหอมมะลิจะออกสู่ตลาดมากที่สุดในช่วงปลายเดือนพฤศจิกายนของทุกปี ดังนั้นในช่วงเวลาดังกล่าวราคาข้าวหอมมะลิที่เกษตรกรได้รับจะต่ำที่สุดในรอบปี และเมื่อเปรียบเทียบกับข้าวเจ้าทั่วไปข้าวหอมมะลิจะมีราคาสูงกว่าประมาณ 6,000 บาทต่อตัน หรือร้อยละ 47.07 แต่การเปลี่ยนแปลงราคาข้าวหอมมะลิจะสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงราคาข้าวเจ้าทั่วไป โดยวิธีการตลาดและช่องทางการกระจายรวมทั้งพฤติกรรมการตลาดของสถาบันการตลาดแต่ละประเภทเปลี่ยนแปลงไปจากในอดีตมาก โรงสีกลายเป็นผู้มีบทบาทสำคัญทั้งต่อการรับซื้อข้าวในตลาดข้าวเปลือกและการกระจายผลผลิตข้าวหอมมะลิในตลาดข้าวสาร ข้าวหอมมะลิกว่าร้อยละ 50 ถูกส่งจากเกษตรกรผ่านช่องทางนี้ ซึ่งตลาดข้าวเปลือกหอมมะลิเป็นตลาดที่ต้องแข่งขันในการรับซื้อสูงเพราะสามารถผลิตได้เพียงครั้งเดียว ทำให้อุปทานข้าวหอมมะลิที่ออกมาแต่ละปีค่อนข้างจำกัดแต่กำลังการผลิตของโรงสีมีมากขึ้น ดังนั้นผู้ประกอบการในตลาดข้าวเปลือกหอมมะลิจะใช้กลยุทธ์การตลาดเพื่อให้สามารถรับซื้อข้าวหอมมะลิได้ในจำนวนมาก โดยกลยุทธ์ที่ใช้ส่วนใหญ่ไม่ใช่กลยุทธ์ด้านราคา เพราะเกษตรกรส่วนใหญ่จะตรวจสอบราคาซื้อข้าวของโรงสีแต่ละแห่งก่อนนำไปขาย หากราคาต่างกันมากก็จะพิจารณาค่าขนส่งประกอบการตัดสินใจ ดังนั้นราคาซื้อข้าวหอมมะลิของโรงสีแต่ละแห่งจะไม่แตกต่างกัน ผู้ประกอบการรับซื้อข้าวเปลือกจะเน้นกลยุทธ์ที่ไม่ใช่ราคา ได้แก่ การตั้งโรงสีหรือจุดรับซื้อใกล้แหล่งผลิต เพราะเกษตรกรไม่นิยมนำข้าวไปขายนอกพื้นที่หรือไกลจากฟาร์ม หรือการจ่ายค่านายหน้าให้กับรถรับจ้างบรรทุกข้าว รวมทั้งการจ่ายเงินและกระบวนการรับซื้อที่รวดเร็ว เป็นต้น

ในส่วนตลาดส่งออกข้าวหอมมะลินั้น พบว่า ผลผลิตข้าวหอมมะลิส่งออกมีประมาณร้อยละ 60.51 ของผลผลิตข้าวหอมมะลิในตลาด แม้ว่าในช่วงหลายสิบปีที่ผ่านมาผลผลิตข้าวหอมมะลิเกือบทั้งหมดที่ขายในตลาดโลกมาจากประเทศไทยและข้าวหอมมะลินำรายได้เข้าสู่ประเทศหลายหมื่นล้านบาทต่อปี แต่ตั้งแต่ปี 2551 ปริมาณการส่งออกข้าวหอมมะลิของไทยมีแนวโน้มลดลง ซึ่งสาเหตุสำคัญมาจากการที่ราคาข้าวหอมมะลิของไทยสูงกว่าข้าวหอมจากประเทศอื่นไม่ว่าจะเป็นเวียดนาม อินเดีย ในขณะที่ประเทศเหล่านี้สามารถพัฒนาคุณภาพข้าวหอมได้ใกล้เคียงกับข้าวหอมของไทยและเวียดนามเริ่มส่งออกข้าวหอมมะลิ รวมทั้งมีผู้ส่งออกข้าวหอมรายใหม่ทั้งกัมพูชาและพม่าทำให้ตลาดข้าวหอมมะลิของไทยได้รับผลกระทบ ผนวกกับผลจากนโยบายรับจำนำข้าวที่กำหนดราคารับซื้อข้าวหอมมะลิจากเกษตรกรสูงกว่าราคาตลาดมาก ส่งผลให้ผลผลิตข้าวหอมมะลิประมาณ 3 ล้านตันเข้าสู่โครงการรับจำนำและถูกเก็บอยู่ในสต็อกของรัฐบาล ผลคือราคาข้าวหอมมะลิของไทยสูงกว่า 1,000 ดอลลาร์ต่อตัน และสูงคู่แข่งประมาณ 200-300 ดอลลาร์ต่อตัน ในขณะที่คุณภาพของข้าวหอมมะลิไทยลดลงและต่างประเทศไม่เชื่อมั่นต่อการจัดการคุณภาพข้าวของรัฐบาล ค่าความจำเป็นของข้าวหอมมะลิที่เคยได้รับราคาสูงกว่าข้าวจากประเทศอื่นลดลง ดังนั้นปริมาณการส่งออกข้าวหอมมะลิของไทยลดลงจาก 3.07 ล้านตัน

ในปี 2551 เหลือเพียง 1.92 ล้านตันในปี 2556 โดยเฉพาะตลาดส่งออกสำคัญเช่นสหรัฐอเมริกา ฮองกง และสิงคโปร์ ที่ปริมาณการส่งออกลดลงอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตามจากปัญหาดังกล่าวทำให้ผู้ส่งออกบางรายเริ่มขยายธุรกิจเข้าสู่ระบบเกษตรแบบพันธสัญญานำเข้าหอมมะลิจากเกษตรกรภายใต้สัญญาการผลิตสีแปรรูปแล้วส่งออกเอง เพื่อควบคุมคุณภาพการผลิตข้าวหอมมะลิตั้งแต่ต้นน้ำแต่การดำเนินการในลักษณะนี้ยังมีปริมาณไม่มากนัก

ในขณะที่ผลการวิเคราะห์ด้านนโยบาย พบว่านโยบายด้านข้าวของไทยในช่วงกว่า 10 ปีที่ผ่านมาเริ่มเป็นนโยบายประชานิยมที่มุ่งช่วยเหลือเกษตรกรเพื่อเป้าหมายทางการเมืองโดยไม่ได้คำนึงถึงผลกระทบต่อภาคการผลิตและการตลาดข้าวในระยะยาว นอกจากนี้บางนโยบายยังเป็นการดำเนินการที่สวนทางกับนโยบายอื่น ๆ ที่รัฐบาลดำเนินการมา ดังเช่น กรณีนโยบายการผลิตอาหารปลอดภัยและส่งเสริมการผลิตข้าวในระบบ GAP ที่ไม่ประสบผลสำเร็จ เช่นเดียวกับระบบการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ เพราะนอกจากภาครัฐจะไม่ได้เป็นกลไกในการขับเคลื่อนสำคัญในการพัฒนาการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์แล้วยังสร้างอุปสรรคต่อการพัฒนาข้าวอินทรีย์โดยเฉพาะข้าวหอมมะลิ ทำให้เกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์โดยเฉพาะเกษตรกรในระยะปรับเปลี่ยนหันกลับมาปลูกข้าวแบบทั่วไปขายในโครงการรับจำแทน เพราะการปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์มีขั้นตอนกระบวนการที่ยุ่งยากกว่า ต้องมีการเอาใจใส่และใช้แรงงานที่มากกว่า แต่กลับได้รับราคาเท่ากับเกษตรกรทั่วไปที่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการจัดการคุณภาพ

จากผลการศึกษานำไปสู่ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ดังนี้

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในระยะสั้น

1. ยกเลิกมาตรการรับจำนำข้าว เพราะส่งผลกระทบต่อระบบการผลิตและการตลาดข้าวหอมมะลิหลายด้าน ทั้งทำลายตลาดกลางค้าข้าวเปลือกซึ่งเป็นกลไกที่สะท้อนการเปลี่ยนแปลงราคาในตลาดข้าวเกษตรกรส่วนใหญ่ต้องขายข้าวให้กับโรงสีโดยตรงซึ่งไม่มีการแข่งขันการรับซื้อข้าวดังเช่นกลไกของตลาดกลาง คุณภาพของข้าวหอมมะลิไทยลดลงและราคาข้าวหอมมะลิไทยสูงกว่าคู่แข่งมากเพราะการยกระดับราคาข้าวในประเทศสูงกว่าราคาตลาด ในขณะที่ตลาดต่างประเทศไม่มั่นใจกระบวนการจัดการคุณภาพมาตรฐานข้าวหอมมะลิของรัฐบาล อีกทั้งเป็นภาระมหาศาลต่องบประมาณของประเทศแต่กลับสร้างความไม่เท่าเทียมกันของการกระจายรายได้ในภาคเกษตรเพิ่มขึ้น เพราะเกษตรกรรายย่อยหรือกลุ่มเกษตรกรที่ยากจนไม่ได้ประโยชน์

2. การบริหารจัดการสต็อกข้าวหอมมะลิจากโครงการรับจำนำจะต้องทำด้วยความระมัดระวังไม่ให้ส่งผลกระทบต่อตลาดส่งออกข้าวไทยทั้งในแง่ของปริมาณและคุณภาพ

3. สร้างความเชื่อมั่นต่อคุณภาพข้าวหอมมะลิไทยในตลาดโลก เพื่อรักษาความจำเพาะของคุณภาพข้าวหอมมะลิไทยที่ตลาดเคยมีให้สูงกว่าข้าวหอมจากแหล่งอื่น โดยเฉพาะความเข้มงวดของการตรวจสอบคุณภาพก่อนการส่งออก และก่อนให้ใบอนุญาตส่งออกและใบรับรองมาตรฐานต่อผู้ประกอบการส่งออกข้าวหอมมะลิ รวมทั้งมีมาตรการลงโทษผู้ส่งออกที่ทำการปลอมปนข้าวหอมมะลิหรือส่งออกข้าวหอมมะลิที่ไม่ได้มาตรฐานส่งออกอย่างจริงจัง

4. การถ่ายทอดเทคโนโลยีการผลิตข้าวหอมมะลิและแบบแผนการผลิตที่เหมาะสมเฉพาะพื้นที่จะช่วยยกระดับผลผลิตข้าวหอมมะลิในระดับฟาร์มให้ใกล้เคียงกับระดับศักยภาพของพันธุ์ได้ โดยเฉพาะข้าว กข15 ที่ผลผลิตที่เกษตรกรผลิตได้ยังต่ำกว่าระดับศักยภาพสูงสุดของพันธุ์มาก

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในระยะยาว

ประเด็นด้านคุณภาพข้าวหอมมะลิเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในการดำเนินนโยบายข้าวหอมมะลิไทย ดังนั้น ในระยะยาวควรต้องมีการสร้างห่วงโซ่อุปทานเพื่อผูกโยงการผลิตสู่ห่วงโซ่คุณค่า (value chain) ดังนี้

1. การพัฒนาการผลิตข้าวหอมมะลิในระดับต้นน้ำ โดยเน้นการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตของเกษตรกรเพราะข้าวหอมมะลิมีผลผลิตรวมประมาณ 8 ล้านตันต่อปีและปลูกได้เพียงหนึ่งครั้งต่อปีทำให้โอกาสในการเพิ่มผลผลิตทำได้จำกัด กระบวนการจัดการฟาร์มที่ถูกต้องตามหลักวิชาการและเหมาะสมกับพื้นที่จะเป็นกลไกสำคัญที่สนับสนุนการพัฒนาคุณภาพข้าวหอมมะลิในระดับต้นน้ำ สามารถลดต้นทุนการผลิตและเพิ่มผลผลิตต่อไร่ของเกษตรกรได้ ดังนั้นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องให้ความสำคัญกับการให้ความรู้ด้านการจัดการฟาร์มให้เกษตรกรอย่างต่อเนื่องเพื่อสร้างองค์ความรู้ที่ถูกต้องกับเกษตรกร

2. ในระดับกลางน้ำหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องส่งเสริมให้กลไกตลาดข้าวในประเทศทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะการสนับสนุนการพัฒนาตลาดกลางซึ่งจะเป็นกลไกสำคัญในการจำแนกคุณภาพข้าวหอมมะลิในตลาดตามชั้นคุณภาพอย่างมีประสิทธิภาพ โดยไม่เป็นภาระด้านงบประมาณของประเทศ

3. กลไกของรัฐต้องสนับสนุนให้สร้างความแตกต่างด้านราคาของข้าวหอมมะลิคุณภาพกับข้าวหอมมะลิทั่วไป เพื่อจูงใจให้เกษตรกรหันมาให้ความสำคัญต่อการรักษาคุณภาพผลผลิต

4. สนับสนุนการรวมกลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิเพราะเกษตรกรส่วนใหญ่เป็นรายย่อยไม่สามารถจัดการบริหารอุปทานข้าวตามที่ต้องการได้ ดังนั้นการรวมกลุ่มเพื่อผลิตข้าวหอมมะลิจะเป็นแนวทางที่จะบริหารตลาดได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ยังช่วยพัฒนาองค์ความรู้ในกระบวนการจัดการการผลิตและสามารถลดต้นทุนการผลิตได้จากการใช้ปัจจัยการผลิตราคาถูก

5. ในระดับปลายน้ำ ภาครัฐและเอกชนต้องร่วมมือกันอย่างเข้มแข็งในการรักษาตลาดส่งออกข้าวหอมมะลิเดิมและการขยายตลาดส่งออกใหม่ และต้องสนับสนุนการวิจัยพัฒนาผลิตภัณฑ์เพื่อเพิ่มมูลค่าข้าวหอมมะลิ ซึ่งเป็นแนวทางสำคัญในการยกระดับราคาข้าวหอมมะลิของไทยอย่างยั่งยืน

6. สนับสนุนให้เกษตรกรพึ่งพาตนเอง โดยพัฒนาอาชีพเสริมนอกภาคการเกษตรสำหรับเกษตรกรในพื้นที่นาขั้นน้ำฝนที่ไม่ได้อยู่ในเขตชลประทาน เพื่อยกระดับรายได้ของครัวเรือนให้สูงขึ้น โดยการส่งเสริมการพัฒนาวิชาชีพที่เหมาะสมกับท้องถิ่น เพราะผลจากการศึกษาพบว่าแม้ว่ารายได้จากข้าวจะเป็นรายได้หลักของครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิ แต่ผลตอบแทนจากการปลูกข้าวหอมมะลิถือว่าอยู่ในระดับต่ำเมื่อเทียบกับการปลูกพืชชนิดอื่นหรือการประกอบอาชีพนอกภาคการเกษตร

บทคัดย่อ

โครงสร้างการผลิตและการตลาดข้าวหอมมะลิไทย

ผศ.ดร.อรวรรณ ศรีโสภณพันธ์

มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

E-mail : orawan.msu@gmail.com

การวิจัยครั้งนี้เป็นการเชื่อมโยงประเด็นวิจัยข้าวหอมมะลิในระดับมหภาคกับการผลิตข้าวหอมมะลิในระดับฟาร์มและปัญหาด้านการตลาด โดยเฉพาะผลกระทบจากการดำเนินนโยบายและมาตรการแทรกแซงของรัฐในช่วงที่ผ่านมา เพื่อสร้างข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่เหมาะสมและเกิดประโยชน์ต่อเกษตรกร ผู้ประกอบการในตลาดข้าวหอมมะลิโดยคำนึงถึงการรักษาคุณภาพของข้าวหอมมะลิเป็นสำคัญ การศึกษาจะเริ่มจากนำเสนอพลวัตการเปลี่ยนแปลงของตลาดและการส่งออกข้าวหอมมะลิของไทยและตลาดโลกในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ร่วมกับการวิเคราะห์สถานการณ์การผลิต โครงสร้างต้นทุนผลตอบแทนการผลิต รายละเอียดขั้นตอนการผลิต การใช้แรงงาน ปัญหาอุปสรรคแนวทางการแก้ปัญหาของเกษตรกร ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการตัดสินใจในการเพาะปลูกหรือส่งผลกระทบต่อการจัดการคุณภาพข้าวหอมมะลิในระดับฟาร์ม รวมทั้งการจัดการด้านคุณภาพข้าวหอมมะลิในฟาร์ม ซึ่งจะจำแนกตามรูปแบบการเพาะปลูกข้าวหอมมะลิทั้งการเพาะปลูกข้าวหอมมะลิทั่วไปและข้าวหอมมะลิแบบอินทรีย์ รวมทั้งเปรียบเทียบการผลิตข้าวหอมมะลิตามสภาพแวดล้อมการผลิตแบบนาข้าวพื้นและนาชลประทานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือสำหรับตลาดข้าวหอมมะลิในประเทศจะทำการวิเคราะห์วิถีการตลาดและช่องทางการจัดจำหน่ายในประเทศ พร้อมทั้งศึกษาพฤติกรรมกำหนดราคาของคนกลางในตลาดที่ส่งผลต่อการจัดการคุณภาพข้าวหอมมะลิ

ผลการศึกษาพบว่า ประเทศไทยมีพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิประมาณ 29 ล้านไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 43.28 ของพื้นที่เพาะปลูกข้าวทั้งหมด และมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องจากร้อยละ 28.57 ในช่วงปี 2540 เป็นร้อยละ 47.54 ในปี 2555 โดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพราะเป็นที่ต้องการของตลาด ราคาสูงกว่าชนิดอื่น และรัฐบาลกำหนดราคารับจำนำข้าวหอมมะลิในสูงกว่าข้าวพันธุ์อื่นๆ ซึ่งปัจจุบันข้าวหอมมะลิพันธุ์ขาวดอกมะลิ 105 และ กข 15 เป็นพันธุ์ที่เกษตรกรนิยมปลูกมากที่สุด เกษตรกรมีพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิเฉลี่ย 24.20 ไร่ต่อครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 89.11 ของพื้นที่เพาะปลูกในครัวเรือน เกษตรกรส่วนใหญ่มีพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิเฉลี่ย 10-20 ไร่ ซึ่งเกษตรกรเป็นสถาบันแรกในห่วงโซ่อุปทานที่มีบทบาทสำคัญต่อคุณภาพข้าวหอมมะลิในตลาดส่งออก โดยหน้าที่หลักของเกษตรกรคือการผลิตข้าวหอมมะลิคุณภาพตั้งแต่การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ การดูแลรักษาตลอดกระบวนการผลิต จนกระทั่งถึงเก็บเกี่ยว อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การประกอบอาชีพและวิถีชีวิตของเกษตรกร รวมทั้งความจำกัดของแรงงานที่มีมากขึ้น ส่งผลให้เกษตรกรส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับกระบวนการดังกล่าวน้อยลง เกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิส่วนใหญ่จะเห็นว่าหวานมากกว่าน้ำตาล เพราะความจำกัดของปริมาณน้ำฝนและแรงงาน ซึ่งผลการศึกษาส่งผลให้เห็นว่าชาวนาส่วนใหญ่ยังพึ่งพิงอาชีพด้านเกษตรกรรมโดยเฉพาะการปลูกข้าวเป็นหลัก แต่ให้ความสำคัญกับ

การจัดการคุณภาพข้าวหอมมะลินแปลงน้อยลง ไม่มีการตัดเลือกเมล็ดพันธุ์ก่อนปลูก ไม่ปลูกพืชหมุนเวียนหรือปรับปรุงคุณภาพของดิน และไม่ลดความชื้นก่อนขายส่วนใหญ่เกษตรกรจะนิยมขายข้าวสด

อย่างไรก็ตามในกลุ่มเกษตรกรที่ผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์แตกต่างจากเกษตรกรที่ผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป เกษตรกรกลุ่มนี้ยังให้ความสำคัญกับการจัดการการจัดการคุณภาพข้าวหอมมะลินแปลงตั้งแต่กระบวนการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์จนถึงกระบวนการเก็บเกี่ยว สัดส่วนการใช้แรงงานคนในการปลูกข้าวหอมมะลินทรีย์สูงกว่าการปลูกข้าวหอมมะลิทั่วไปมากเพราะต้องใช้แรงงานในการดูแลเอาใจใส่แปลงนาและควบคุมคุณภาพผลผลิตทุกขั้นตอนเพื่อให้ได้ผลผลิตข้าวตามที่มาตรฐานอินทรีย์กำหนด โดยเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลินทรีย์ใช้แรงงานเฉลี่ย 13.91 ชั่วโมงต่อไร่ ในขณะที่เกษตรกรที่ปลูกข้าวหอมมะลิทั่วไปใช้แรงงานเฉลี่ย 9.12-9.47 ชั่วโมงต่อไร่ เกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลินทรีย์จึงมีต้นทุนมากกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวหอมมะลิทั่วไปซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในรูปต้นทุนที่ไม่ใช่เงินสด โดยเกษตรกรที่ปลูกข้าวหอมมะลินทรีย์มีต้นทุนเฉลี่ย 4,070.67 บาทต่อไร่ หรือ 11.86 บาทต่อกิโลกรัม ในขณะที่เกษตรกรทั่วไปมีต้นทุนเฉลี่ย 4,079-4,221 บาทต่อไร่ หรือ 10.49-10.85 บาทต่อกิโลกรัม และหากพิจารณาผลตอบแทนต่อกิโลกรัมพบว่าเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลินทรีย์จะได้ผลตอบแทนสูงกว่าเกษตรกรทั่วไปประมาณ 1-2 บาทต่อกิโลกรัม แต่ผลจากการที่รัฐบาลขยายขนาดโครงการรับจำนำข้าวและกำหนดราคารับจำนำข้าวหอมมะลินสูงกว่าราคาตลาดประมาณ 4,000-5,000 บาทต่อตัน ส่งผลให้เกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลินทรีย์ในระยะปรับเปลี่ยนหันกลับไปปลูกข้าวหอมมะลิแบบทั่วไปเพราะราคาผลผลิตที่ได้รับไม่แตกต่างกันโดยลดความสำคัญต่อกระบวนการจัดการคุณภาพข้าวหอมมะลินเน้นเพียงการปลูกข้าวหอมมะลิให้ได้ปริมาณผลผลิตสูงขึ้นไปเท่านั้น นอกจากนั้นผลการศึกษาระบุว่าเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการรับจำนำส่วนใหญ่มีพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลินมากกว่า 30 ไร่ โดยที่เกษตรกรรายย่อยส่วนใหญ่ไม่ได้เข้าโครงการรับจำนำเพราะผลผลิตข้าวที่ผลิตได้แต่ละปีมีน้อย

สำหรับผลการศึกษาตลาดข้าวหอมมะลิ พบว่า ผลผลิตข้าวหอมมะลิจะออกสู่ตลาดมากที่สุดในช่วงปลายเดือนพฤศจิกายนของทุกปี ดังนั้นในช่วงเวลาดังกล่าวราคาข้าวหอมมะลิที่เกษตรกรได้รับจะต่ำที่สุดในรอบปี และเมื่อเปรียบเทียบกับข้าวเจ้าทั่วไปข้าวหอมมะลิจะมีราคาสูงกว่าประมาณ 6,000 บาทต่อตัน หรือร้อยละ 47.07 แต่การเปลี่ยนแปลงราคาจะสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงราคาข้าวเจ้าอื่นๆ โดยในตลาดข้าวหอมมะลิจะมีสถาบันทางการตลาดที่เกี่ยวข้องทุกระดับตั้งแต่ระดับท้องถิ่น ระดับชายฝั่ง และระดับส่งออก วิธีการตลาดและช่องทางการกระจายรวมทั้งพฤติกรรมตลาดของสถาบันการตลาดแต่ละประเภทเปลี่ยนแปลงไปจากในอดีตมาก เริ่มจากเกษตรกรที่จะขายข้าวทันทีหลังเก็บเกี่ยว โดยไม่ได้เก็บไว้รอทยอยขายเมื่อจำเป็นหรือเมื่อราคาข้าวเพิ่มขึ้นเหมือนที่เคยปฏิบัติในอดีต สาเหตุเกิดจากรูปแบบการเก็บเกี่ยวผลผลิตที่เปลี่ยนแปลงไป เกษตรกรใช้รถเกี่ยวขนาดใหญ่ในการเก็บเกี่ยวซึ่งผลผลิตข้าวที่ได้จะเป็นข้าวเปียกมีความชื้นสูง จำเป็นต้องขายทันที ในขณะที่สถานที่ตากข้าวและแรงงานมีจำกัด เกษตรกรส่วนใหญ่สูงวัย และผลจากโครงการรับจำนำของรัฐบาลที่กำหนดช่วงเวลารับจำนำไว้เพียงระยะหนึ่งเท่านั้น ไม่ได้เปิดรับตลอดปี นอกจากนั้นทัศนคติต่อการเลือกสถานที่จำหน่ายข้าวหอมมะลิก็เปลี่ยนแปลงไป เกษตรกรจะขายข้าวผ่านโรงสีมากที่สุด การขายข้าวผ่านพ่อค้ารวบรวมท้องถิ่นที่เคยมีบทบาทมากในตลาดข้าวโดยเฉพาะตลาดข้าวเปลือกหอมมะลินอดีตลดลง สาเหตุเพราะ

การพัฒนาาระบบการสื่อสารและคมนาคมที่ทันสมัยและรวดเร็วขึ้น ทำให้เกษตรกรมีทางเลือกในการขาย ผลผลิตทางการเกษตรที่หลากหลายมากขึ้น และผลพวงจากนโยบายรับจำนำข้าวของรัฐบาลทำให้ เกษตรกรนำข้าวไปขายให้กับท่าข้าวที่เป็นจุดรับจำนำของโรงสีหรือนำไปขายที่โรงสีโดยตรง

ดังนั้น โรงสีกลายเป็นผู้มีบทบาทสำคัญทั้งต่อการรับซื้อข้าวในตลาดข้าวเปลือกและการ กระจายผลผลิตข้าวหอมมะลิในตลาดข้าวสาร ข้าวหอมมะลิกว่าร้อยละ 50 ถูกส่งจากเกษตรกรผ่านโรงสี ซึ่งตลาดข้าวเปลือกหอมมะลิเป็นตลาดที่ต้องแข่งขันในการรับซื้อสูงเพราะเกษตรกรสามารถผลิตได้เพียง ครั้งเดียวทำให้อุปทานข้าวหอมมะลิที่ออกมาแต่ละปีค่อนข้างจำกัด ดังนั้นในปัจจุบันผู้ประกอบการที่รับ ซื้อข้าวเปลือกหอมมะลิจะใช้กลยุทธ์การตลาดเพื่อให้สามารถรับซื้อข้าวหอมมะลิได้ในจำนวนมาก เพื่อให้ สอดคล้องกับกำลังการผลิตของโรงสีที่มีมากขึ้น โดยกลยุทธ์ที่ใช้ส่วนใหญ่ไม่ใช่กลยุทธ์ด้านราคาจะเน้น กลยุทธ์ที่ไม่ใช่ราคา ได้แก่ การตั้งโรงสีหรือจุดรับซื้อใกล้แหล่งผลิต การจ่ายค่านายหน้าให้กับบรรดา บรทุกข้าว การจ่ายเงินและกระบวนการรับซื้อที่รวดเร็ว และการใช้ความช่วยเหลือเงินทุนหมุนเวียนหรือ บัณฑิตการผลิตแก่เกษตรกร

ส่วนตลาดส่งออกข้าวหอมมะลิ พบว่า ผลผลิตข้าวหอมมะลิส่งออกมีประมาณร้อยละ 60.51 ของผลผลิตข้าวหอมมะลิในตลาด แม้ว่าในช่วงหลายสิบปีที่ผ่านมาประเทศไทยเป็นเพียงประเทศเดียวที่ ส่งออกข้าวหอมมะลิไปขายในต่างประเทศน่ายรายได้เข้าสู่ประเทศหลายหมื่นล้านบาทต่อปี แต่ตั้งแต่ปี 2551 ปริมาณการส่งออกข้าวหอมมะลิของไทยมีแนวโน้มลดลง ซึ่งสาเหตุสำคัญมาจากการที่ราคาข้าว หอมมะลิของไทยสูงกว่าข้าวหอมจากประเทศอื่นไม่ว่าจะเป็นเวียดนาม อินเดีย ในขณะที่ประเทศเหล่านี้ สามารถพัฒนาคุณภาพข้าวหอมได้ใกล้เคียงกับข้าวหอมของไทยและเวียดนามเริ่มส่งออกข้าวหอมมะลิ รวมทั้งมีผู้ส่งออกข้าวหอมรายใหม่ทั้งกัมพูชาและพม่า ผนวกกับผลจากนโยบายรับจำนำข้าวส่งผลให้ ผลผลิตข้าวหอมมะลิประมาณ 3 ล้านตันเข้าสู่โครงการรับจำนำและถูกเก็บอยู่ในสต็อกของรัฐบาล ผลคือ ราคาข้าวหอมมะลิของไทยสูงกว่า 1,000 ดอลลาร์ต่อตัน และสูงคู่แข่งประมาณ 200-300 ดอลลาร์ต่อตัน ในขณะที่คุณภาพของข้าวหอมมะลิไทยลดลงและต่างประเทศไม่ความเชื่อมั่นต่อการจัดการคุณภาพข้าว ของรัฐบาล ค่าความจำเพาะของข้าวหอมมะลิที่เคยได้รับราคาสูงกว่าข้าวจากประเทศอื่นลดลง ดังนั้น ปริมาณการส่งออกข้าวหอมมะลิของไทยลดลงจาก 3.07 ล้านตันในปี 2551 เหลือเพียง 1.92 ล้านตันในปี 2556 โดยเฉพาะตลาดส่งออกสำคัญเช่นสหรัฐอเมริกา ฮองกง และสิงคโปร์ ในระยะยาวไทยอาจจะต้อง เสียตลาดส่งออกข้าวหอมมะลิให้คู่แข่งอย่างถาวรหากไม่มีการปรับตัวเพื่อพัฒนาคุณภาพและดำเนิน นโยบายที่เหมาะสม อย่างไรก็ตามจากปัญหาดังกล่าวทำให้ผู้ส่งออกบางรายเริ่มขยายธุรกิจเข้าสู่ระบบ เกษตรแบบพันธะสัญญาเพื่อควบคุมคุณภาพการผลิตข้าวหอมมะลิตั้งแต่ต้นน้ำแต่ยังมีปริมาณไม่มากนัก

ในขณะที่ผลการวิเคราะห์ด้านนโยบาย พบว่านโยบายด้านข้าวของไทยในช่วงกว่า 10 ปีที่ผ่านมา เป็นนโยบายประชานิยมที่มุ่งช่วยเหลือเกษตรกรเพื่อเป้าหมายทางการเมืองโดยไม่ได้คำนึงถึง ผลกระทบต่อภาคการผลิตและการตลาดข้าวในระยะยาว นอกจากนี้บางนโยบายยังเป็นการดำเนินการ ที่สวนทางกับนโยบายอื่นๆที่รัฐบาลดำเนินการมา ดังเช่น กรณีนโยบายการผลิตอาหารปลอดภัยและ ส่งเสริมการผลิตข้าวในระบบ GAP ที่ไม่ประสบผลสำเร็จ เช่นเดียวกับระบบการผลิตข้าวหอมมะลินิรภัย เพราะนอกจากภาครัฐจะไม่ได้เป็นกลไกในการขับเคลื่อนสำคัญในการพัฒนาการผลิตข้าวหอมมะลิ

อินทรีย์แล้วยังสร้างอุปสรรคต่อการพัฒนาข้าวอินทรีย์โดยเฉพาะข้าวหอมมะลิ ทำให้เกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์โดยเฉพาะเกษตรกรในระยะปรับเปลี่ยนหันกลับมาปลูกข้าวแบบทั่วไปขายในโครงการรับจำแทน เพราะการปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์มีขั้นตอนกระบวนการที่ยุ่งยากกว่า ต้องมีการเอาใจใส่และใช้แรงงานที่มากกว่า แต่กลับได้รับราคาเท่ากับเกษตรกรทั่วไปที่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการจัดการคุณภาพ

ประเด็นด้านคุณภาพข้าวหอมมะลิเป็นสิ่งสำคัญเร่งด่วนที่สุดในการดำเนินนโยบายข้าวหอมมะลิไทย ดังนั้นจากการศึกษานำไปสู่ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่สำคัญคือต้องมีการสร้างห่วงโซ่อุปทานเพื่อผูกโยงการผลิตสู่ห่วงโซ่คุณค่า โดยในระดับต้นน้ำควรเน้นการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตของเกษตรกรเพราะโอกาสในการเพิ่มผลผลิตมีจำกัด กระบวนการจัดการฟาร์มที่ถูกต้องตามหลักวิชาการและเหมาะสมกับพื้นที่จะเป็นกลไกสำคัญที่สนับสนุนการพัฒนาคุณภาพข้าวหอมมะลิในระดับต้นน้ำสามารถลดต้นทุนการผลิตและเพิ่มผลผลิตต่อไร่ของเกษตรกรได้ ดังนั้นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องให้ความสำคัญกับการให้ความรู้ด้านการจัดการฟาร์มให้เกษตรกรอย่างต่อเนื่องเพื่อสร้างองค์ความรู้ที่ถูกต้องกับเกษตรกร ส่วนในระดับกลางน้ำต้องส่งเสริมให้กลไกตลาดข้าวในประเทศทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะการสนับสนุนกลไกการตลาดกลางซึ่งจะเป็นกลไกสำคัญในการจำแนกคุณภาพข้าวหอมมะลิในตลาดตามชั้นคุณภาพอย่างมีประสิทธิภาพ โดยไม่เป็นภาระด้านงบประมาณของรัฐบาล รวมทั้งกลไกของรัฐต้องสนับสนุนให้สร้างความแตกต่างด้านราคาของข้าวหอมมะลิคุณภาพกับข้าวหอมมะลิทั่วไป เพื่อจูงใจให้เกษตรกรหันมาให้ความสำคัญต่อการรักษาคุณภาพผลผลิตข้าวหอมมะลิ นอกจากนี้การรวมกลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิเป็นสิ่งจำเป็นซึ่งจะเป็นแนวทางที่จะบริหารจัดการได้อย่างมีประสิทธิภาพ และช่วยพัฒนาองค์ความรู้ในกระบวนการจัดการการผลิตและสามารถลดต้นทุนการผลิตได้จากการใช้ปัจจัยการผลิตราคาถูก ส่วนในระดับปลายน้ำ ภาครัฐและเอกชนต้องร่วมมือกันอย่างเข้มแข็งในการรักษาตลาดส่งออกข้าวหอมมะลิเดิมและการขยายตลาดส่งออกใหม่ และต้องสนับสนุนการวิจัยพัฒนาผลิตภัณฑ์เพื่อเพิ่มมูลค่าข้าวหอมมะลิ ซึ่งจะเป็นแนวทางสำคัญในการยกระดับราคาข้าวหอมมะลิของไทยอย่างยั่งยืน

Abstract

Production Structure and Marketing of Thai Jasmine Rice

Orawan Srisompun

Maharakham University

E-mail : orawan.msu@gmail.com

This research links the research on jasmine rice production in macro level with jasmine rice production in farm level as well as studied on marketing problems, especially; some effects caused by policies and intervention measures of Thai government during the past years in order to provide some appropriate and useful policy recommendations to farmers and entrepreneurs in jasmine rice market through considering on maintaining the quality of jasmine rice. The study was started from presenting the dynamics of change of market and exportation of Thai and world market's jasmine rice during the past decade plus with analysis on production status, structure of production cost and returns, details of production procedures, laboring, problems, threats, and guidelines for solving farmer's problems, factors influencing farmer's decision on plantation or factors influencing management of the quality of jasmine rice in farm level, and management on the quality of jasmine rice in farm level. This analysis was divided upon general jasmine rice plantation and organic jasmine rice plantation. In addition, there was also the comparison on jasmine rice production upon the production environment of rainfed lowland rice and irrigated rice in northeastern part of Thailand. For domestic jasmine rice market, domestic marketing direction and distribution channels were analyzed and pricing behavior of middlemen in the market influencing on management of jasmine rice's quality was studied.

The results showed that there was approximately 29 million rai of jasmine plantation area in Thailand or 43.28% of total rice plantation area. In addition, it also tended to be increased continuously from 28.57% in 1997 to 47.54% in 2012, especially in northeastern part of Thailand because it was more demanded by market than other types of rice. Moreover, Thai government also set the price of jasmine rice pledging higher than that of other types of rice. Currently, Khao Dawk Mali 105 and RD15 are the jasmine rice mostly preferred by farmers. Farmers had the average area of rice plantation at 24.20 rai per household calculated to be 89.11% of all plantation area in household and most farmers had the average area of jasmine rice plantation at 10-20 rai. Farmer was the first institution of supply chain with important role for the quality of jasmine rice in export market. The main responsibilities of farmers were producing quality jasmine rice

started from seed selection, maintenance, production process, and harvesting. However, social changing, occupation, way of life of farmers, and increasing limitations on labor influenced most farmers to emphasize on such process decreasingly. Most farmers growing jasmine rice preferred paddy-sown field than transplanted rice field due to the limitation on rainfall and labor. The results reflected that most farmers still relied on architectural occupation, especially rice plantation but they focused on management of jasmine rice's quality decreasingly with no seed selection, rotated crops plantation or improvement of soil quality, and reduction of humidity before selling. Most farmers preferred selling fresh rice.

However, farmers growing organic jasmine rice were different from farmers growing general jasmine rice. In addition, this group of farmer also emphasized on management of the quality of jasmine rice in plot started from seed selection to harvesting. The proportion of human laboring in organic jasmine rice plantation was greatly higher than that of general jasmine rice plantation because labors were required for looking after the field and controlling the product's quality in all procedures in order to obtain rice product as defined by organic standards. The average laboring of farmers growing organic jasmine rice was 13.91 hours per rai while the average laboring of general jasmine rice was 9.12-9.47 hours per rai. As a result, farmers growing organic jasmine rice had higher cost than that of general jasmine rice that was generally in the form of non-monetary. The farmers growing organic jasmine rice had average cost of 4,070.67 baht per rai or 11.86 baht per kilogram while the farmers growing general jasmine rice had average cost of 4,079-4,221 baht per rai or 10.49-10.85 baht per kilogram. When considering on return per kilogram, it was found that farmers growing organic jasmine rice earned higher return than farmers growing general jasmine rice around 1-2 baht per kilogram. However, since Thai government expanded the size of rice mortgage scheme and set the price of jasmine rice mortgage higher than market around 4,000-5,000 baht per ton, farmers who grew organic jasmine rice in transition period turned to grow general jasmine rice because the product price was not different. They reduced the importance of management process on quality of jasmine rice and emphasized on increasing the quantity of jasmine rice production. Moreover, the results also defined that most farmers participating in rice mortgage scheme had the area of jasmine rice plantation over than 30 rai and most small farmers had not participate in rice mortgage scheme due to small quantity of rice production per year.

From the study on jasmine rice market, the results showed that the product of jasmine rice was mostly launched to market at the end of November of every year. As a result, the price of jasmine rice earned by farmers during such period was the lowest price of the year. In addition, when comparing with general rice, the price of jasmine rice was higher around 6,000

baht per ton or 47.07%. However, price changing was consistent with price changing of other rice. In jasmine rice market, there were some marketing institutes related to all levers commenced from local level to wholesaling level and export level. Marketing direction and distribution channels as well as marketing behavior of each type of marketing institute were greatly changed from the past commencing from the behavior of farmers in selling rice immediately after harvesting without any necessity or waiting for price increasing like in the past. This was due to changing of product harvesting format, i.e., farmers used rice combine harvesters for harvesting providing rice with high humidity therefore it was necessary for them to sell such rice immediately. While the locations for rice drying and labor were limited, most farmers were elderly and the duration of rice mortgage was limited for a period due to the determination of rice mortgage scheme. Moreover, their attitudes toward the places for distributing jasmine rice were also changed, i.e., farmers mostly preferred selling rice through mills. Consequently, selling rice through middlemen that was used to play the important role in rice market, especially in jasmine paddy market, was decreased. Since communication and transportation was more developed modernly and rapidly, farmers had more various alternatives to sell their agricultural products. In addition, the results obtained from rice mortgage scheme also made farmers to sell to the rice port that was the spot for rice mortgage of mills or they may sell their rice to mills directly.

Consequently, mills tuned to play the important role in purchasing rice in paddy market and distributing jasmine rice products in the rice market. Over 50% of jasmine rice was delivered by farmers through mills and paddy market required high competition on purchasing because farmers were able to produce rice once a year therefore the supply of jasmine rice was quite limited in each year. Consequently, entrepreneurs purchasing jasmine paddy currently uses marketing strategies in order to be able to purchase higher quantity of jasmine rice in order to be consistent with increasing production capacity of mills. Most utilized strategies were not price strategies. Instead, they emphasized on non-price strategies including establishment of mills or purchasing spots near production source, payment of commission to rice truck, rapid payment and purchasing process, and support on revolving funds or production factors.

For jasmine rice export market, it was found that the exported jasmine rice products were approximately 60.51% of jasmine rice products in the market. Although Thailand was the only country exported jasmine rice to other countries during past ten years and earned over ten billion baht to Thailand, the quantity of Thailand's jasmine rice exportation had been decreased continuously since 2007. The main reason was that the price of Thailand's jasmine rice was higher than that of other countries, either Vietnam or India. Simultaneously, these countries

were able to develop their rice quality to be similar with Thailand's rice and Vietnam also started to export jasmine rice. In addition, there were also some new jasmine rice exporters including Cambodia and Burma and the results of rice mortgage scheme's policies also made approximate 3 million tons of jasmine rice product to be stored in Thai government's stock. Consequently, the price of Thai jasmine rice was higher than USD1, 000 per ton and higher than the price of competitors around USD200-300 per ton while the quality of Thai jasmine rice was decreased and foreign countries had no reliability on rice quality management of Thai government. The specificity value of jasmine rice that used to be higher than rice of other countries was decreased. As a result, the quantity of Thai jasmine rice exportation was reduced from 3.07 million tons in 2008 to be only 1.92 million tons in 2013, especially in important markets such as U.S.A., Hong Kong, and Singapore. In long term, Thailand may lose the jasmine rice export market to competitors permanently if there was no adjustment on quality improvement and appropriate policies. However, according to such problem, some exporters started to expand their business to participate in contract farming system in order to control the quality of jasmine rice production from upstream. However, it was insufficient.

Simultaneously, the results of policy analysis, it was found that rice policies of Thailand during the past ten years were the populist policies for political purposes without considering on long-term effects on production sector and rice marketing. Moreover, some policies were also opposite to other policies performed by Thai government (e.g., unsuccessful policy on food safety and promotion of rice production in GAP policy) and organic jasmine rice production system because Thai government was not only fail to be the mechanism for driving the development of organic rice production, Thai government also gave the obstacles against organic rice development, especially jasmine rice. Consequently, farmers growing organic jasmine rice, especially those in the transition period, turned to grow general rice for selling in rice mortgage scheme because the process of organic jasmine rice plantation was more complicated, i.e., it required more attention and laboring while provided price similarly to that of general farmers who paid no emphasis on rice quality management.

According to the most urgent importance of an issue on jasmine rice quality for proceeding Thai Jasmine Rice Policy, the conducted study provided an important policy recommendation, i.e., building supply chain for linking production with value chain. For upstream, efficiency improvement of farmer production should be improved because the opportunity on product improvement is limited. The correct farm management process upon academic principles will be the important mechanism supporting development of jasmine rice quality at upstream level and it is also able to reduce the production cost while improving the

products per rai of farmers. As a result, the related organizations must emphasize on providing knowledge on farm management to farmers continuously in order to enable them to build correct knowledge. For mid-stream, it is necessary to promote domestic rice market's mechanism to be operated efficiently, especially, supporting mechanism of central market development that is the important mechanism for classifying the quality of jasmine rice in market upon quality level efficiently without becoming the burden on budget for Thai government. In addition, government's mechanism must support the price of quality jasmine rice to be different from that of general jasmine rice in order to motivate farmers to focus on maintaining the quality of jasmine rice products. Moreover, it is also necessary for assembling jasmine rice farmers because it will be the efficient guideline for market management as well as the assistance for developing knowledge on production management and reduction of production cost from utilizing cheap factors of production. For downstream, government and private sectors must cooperate strongly in maintain the former jasmine rice export market while expanding new jasmine rice export market. Furthermore, the research on product development must be supported in order to add value of jasmine rice that will be the important guideline for enhancing the price of Thai jasmine rice sustainably.

สารบัญ

บทที่	เรื่อง	หน้า
	คำนำ	
	บทสรุปสำหรับผู้บริหาร	A
	บทคัดย่อ	F
	Abstract	J
	สารบัญ	i
	สารบัญตาราง	iii
	สารบัญภาพ	v
บทที่ 1	บทนำ	1
	1.1 ที่มาและความสำคัญ	1
	1.2 วัตถุประสงค์	4
	1.3 ขอบเขตของการศึกษา	4
	1.4 ข้อมูลและการสุ่มตัวอย่าง	5
	1.5 วิธีวิเคราะห์ข้อมูล	6
	1.6 กรอบแนวคิดในการวิจัย	9
บทที่ 2	แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	10
	2.1 แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง	10
	2.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	15
บทที่ 3	สถานการณ์การผลิตและการตลาดข้าวหอมมะลิ	22
	3.1 พื้นที่เพาะปลูกและผลผลิต	23
	3.2 การจำแนกพันธุ์ข้าวหอมมะลิ	26
	3.3 เทคโนโลยีการผลิตข้าวหอมมะลิ	28
	3.4 การบริโภคและการใช้ประโยชน์	30
	3.5 ภาวะการตลาดและราคาข้าวหอมมะลิในประเทศไทย	31
	3.6 สถานการณ์การส่งออกและราคา	36
	3.7 สรุป	41
บทที่ 4	สถานการณ์การผลิตข้าวหอมมะลิในระดับฟาร์ม	43
	4.1 สถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิ	43
	4.2 ที่ดินและการใช้ประโยชน์จากที่ดิน	50
	4.3 แบบแผนการผลิตและกระบวนการจัดการในแปลง	52
	4.4 ต้นทุนและผลตอบแทนของการปลูกข้าวหอมมะลิ	57

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	เรื่อง	หน้า
บทที่ 4	(ต่อ)	
4.5	รูปแบบการขายและการกระจายผลผลิต	60
4.6	สรุป	64
บทที่ 5	ตลาดและช่องทางการกระจายข้าวหอมมะลิไทย	66
5.1	ผู้เกี่ยวข้องในตลาดข้าวหอมมะลิ	66
5.2	วิธีการตลาดข้าวหอมมะลิทั่วไป	80
5.3	วิธีการตลาดข้าวหอมมะลิอินทรีย์	83
5.4	สรุป	85
บทที่ 6	บทบาทของรัฐต่อการสร้างคุณค่าและมูลค่าข้าวหอมมะลิไทย	88
6.1	นโยบายข้าวหอมมะลิในอดีตถึงปี 2540	87
6.2	นโยบายข้าวหอมมะลิปี 2540-50	91
6.3	บทบาทของรัฐต่อการพัฒนาข้าวหอมมะลิในปัจจุบัน	94
6.4	นโยบายข้าวหอมมะลิอินทรีย์	102
6.5	สรุป	104
บทที่ 7	สรุปและข้อเสนอแนะ	107
7.1	สรุป	107
7.2	ข้อเสนอจากการศึกษา	111
เอกสารอ้างอิง		114
ภาคผนวก		123

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1.1	จำนวนเกษตรกรตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาสถานภาพการผลิตข้าวหอมมะลิในระดับฟาร์ม จำแนกตามสภาพแวดล้อมในการผลิต	8
3.1	เนื้อที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลินาปี จำแนกตามภูมิภาค ปี 2540-55	24
3.2	ผลผลิตและผลผลิตต่อไร่ข้าวหอมมะลินาปี จำแนกตามภูมิภาค ปี 2540-55	26
3.3	ราคาที่เกษตรกรได้รับและราคาขายส่งข้าวสารหอมมะลिरายเดือน ปี 2556	32
3.4	เปรียบเทียบราคาข้าวเปลือกเจ้า 15% และราคาข้าวเปลือกหอมมะลิที่เกษตรกรได้รับ ปี 2548-56	34
3.5	ปริมาณข้าวในโครงการรับจำนำรายปี ปีการเพาะปลูก 2548/49-56/57	35
3.6	การแบ่งสินค้ามาตรฐานข้าวหอมมะลิไทย	36
3.7	ปริมาณและมูลค่าการส่งออกข้าวหอมมะลิไทย ปี 2550-56	38
3.8	มูลค่าการส่งออกข้าวหอมมะลิในประเทศผู้นำเข้าสำคัญ ปี 2553-55	41
4.1	สถานภาพของหัวหน้าครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิ ปี 2556	45
4.2	แรงงานและการประกอบอาชีพของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิ ปี 2556	47
4.3	รายได้และแหล่งที่มาของรายได้ในครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิ ปี 2556	49
4.4	การใช้ประโยชน์ที่ดินของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิ ปี 2556	51
4.5	แบบแผนและการจัดการในแปลงของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิ ปี 2556	53
4.6	การใช้เมล็ดพันธุ์และปุ๋ยของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิในพื้นที่ศึกษา ปี 2556	56
4.7	การใช้แรงงานในการปลูกข้าวหอมมะลิในพื้นที่ศึกษา ปี 2556	57
4.8	โครงสร้างต้นทุนการผลิตข้าวหอมมะลิของเกษตรกรในพื้นที่ศึกษา ปี 2556	59
4.9	ผลตอบแทนของการปลูกข้าวหอมมะลิในพื้นที่ศึกษา ปี 2556	60
4.10	การขายและการใช้ประโยชน์ข้าวหอมมะลิของครัวเรือนตัวอย่าง ปี 2556	61

สารบัญตาราง (ต่อ)

ตารางที่		หน้า
4.11	ปริมาณและร้อยละของข้าวหอมมะลิที่เข้าร่วมโครงการรับจำนำในพื้นที่ศึกษา ปี 2556	62
4.12	ช่องทางการกระจายข้าวหอมมะลิของเกษตรกรในพื้นที่ศึกษา ปี 2556	63
5.1	จำนวนโรงสีที่ได้รับการรับรองการผลิตและจำหน่ายข้าวหอมมะลิอินทรีย์มาตรฐาน ปี 2557 จำแนกตามจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	74
5.2	บทบาทหน้าที่และพฤติกรรมตลาดของสถาบันในตลาดข้าวหอมมะลิ	79
6.1	เปรียบเทียบราคาข้าวหอมมะลิโครงการรับจำนำกับราคาตลาด ปีการผลิต 2546/47-56/57	95
6.2	ผลผลิตข้าวในโครงการรับจำนำ จำแนกตามชนิดข้าว ปีการเพาะปลูก 2543/44 – 56/57	96

สารบัญญภาพ

ภาพที่		หน้า
1.1	กรอบแนวคิดในการวิจัย	9
3.1	พื้นที่และการเปลี่ยนแปลงพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิของไทย ปี 2541-55	25
3.2	ราคาข้าวหอมมะลิ ข้าวเปลือกเจ้าความชื้น 15% และข้าวเปลือกเหนียวที่ เกษตรกรได้รับ ปี 2548-56	33
3.3	ราคาส่งออกข้าวหอมมะลิ F.O.B ของไทย ปี 2546-56	38
5.1	วิธีการตลาดและการใช้ประโยชน์ข้าวหอมมะลิไทย ปีการผลิต 2556/57	82
5.2	วิธีการตลาดข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในพื้นที่ศึกษา ปีการผลิต 2556/57	84
6.1	ราคาข้าวหอมมะลิในโครงการรับจำนำและแนวโน้มราคาข้าวหอมมะลิ ในตลาด ปีการผลิต 2546/47-56/57	97
6.2	สัดส่วนของข้าวหอมมะลิในโครงการรับจำนำกับข้าวหอมมะลิ และข้าวอื่นๆ ปีการผลิต 2548/49-56/57	99
6.3	สัดส่วนปริมาณการส่งออกข้าวหอมมะลิกับข้าวรวมของไทย ปี 2548-56	100

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญ

ประเทศไทยมีพื้นที่เพาะปลูกข้าวประมาณ 64.57 ล้านไร่ พันธุ์ข้าวที่เกษตรกรปลูกมากที่สุดในทุกวันนี้คือข้าวขาวดอกมะลิ 105 หรือข้าวหอมมะลิ เพราะพื้นที่เพาะปลูกข้าวของไทยส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่นาที่น้ำฝนไม่มีชลประทานโดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และข้าวหอมมะลิเป็นที่ต้องการของตลาดทั้งในประเทศและต่างประเทศทำให้มีราคาสูงกว่าข้าวพันธุ์อื่นๆ พื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิในปี 2554 มีประมาณ 24.19 ล้านไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 34.54 ของพื้นที่เพาะปลูกข้าวในทุกวันนี้ แต่เมื่อมองในแง่ผลผลิตจะพบว่าผลผลิตข้าวทั้งหมดในทุกวันนี้รวม 25.74 ล้านตัน เป็นผลผลิตข้าวหอมมะลิ 7.72 ล้านตัน หรือคิดเป็นร้อยละ 29.99 ของผลผลิตข้าวทั้งประเทศ (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2554) แสดงให้เห็นว่าผลผลิตเฉลี่ยของข้าวหอมมะลิต่อไร่ต่ำกว่าข้าวพันธุ์อื่นๆ และต่ำกว่าค่าเฉลี่ยผลผลิตข้าวของประเทศไทย โดยผลผลิตข้าวเฉลี่ยของประเทศไทยเท่ากับ 475 กิโลกรัมต่อไร่ ในขณะที่ผลผลิตข้าวหอมมะลิเฉลี่ยเพียง 372 กิโลกรัมต่อไร่ สาเหตุเนื่องจากข้าวหอมมะลิเป็นข้าวชนิดไวต่อช่วงแสง ไม่ตอบสนองต่อปุ๋ยเคมี และพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิกว่ำร้อยละ 70 เป็นพื้นที่เพาะปลูกที่อยู่ในเขตนาน้ำฝน ไม่มีระบบชลประทานรองรับ เกษตรกรส่วนใหญ่ที่ปลูกข้าวหอมมะลิจึงมีฐานะยากจนและคุณภาพชีวิตที่ต่ำกว่าชาวนาในเขตชลประทานที่ปลูกข้าวพันธุ์ใหม่ที่ไม่ไวต่อช่วงแสงให้ผลผลิตต่อไร่สูง แต่ใช้เวลาในการปลูกสั้นและสามารถปลูกได้หลายครั้งในรอบปี

ดังนั้น จึงมีความพยายามในการยกระดับความเป็นอยู่และคุณภาพชีวิตของเกษตรกรที่ปลูกข้าวในพื้นที่ดังกล่าว โดยหน่วยงานของภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ทั้งการแก้ปัญหาประสิทธิภาพการผลิตของเกษตรกรในระดับฟาร์ม การลดต้นทุนการผลิตโดยใช้ปุ๋ยให้เหมาะสมกับคุณสมบัติของดิน การอบรมให้ความรู้กับเกษตรกรในการจัดการแปลงและการลดต้นทุนโดยการผลิตปุ๋ยเพื่อใช้เองในครัวเรือน หรือการอุดหนุนปัจจัยการผลิตที่จำเป็นในการผลิตข้าวแก่เกษตรกร รวมทั้งการให้เงินชดเชยเมื่อประสบกับภัยธรรมชาติ แต่นโยบายหรือมาตรการที่ดำเนินการส่วนใหญ่ไม่ได้เกิดผลในเชิงประจักษ์มากนัก เกษตรกรยังมีประสิทธิภาพการผลิตต่ำและวนเวียนอยู่ในปัญหาหรือวงจรของความยากจน ทั้งๆ ที่ประเทศไทยยังสามารถส่งออกข้าวได้เป็นอันดับต้นๆ ของโลก และราคาข้าวโดยเฉพาะข้าวหอมมะลิของไทยยังสามารถขายได้ในราคาสูงกว่าข้าวหอมจากประเทศอื่น ดังนั้นรัฐบาลทุกรัฐบาลที่ผ่านมาให้ความสำคัญกับการแก้ไขปัญหาของชาวนาเป็นสำคัญ มีการใช้นโยบายแก้ไขปัญหาเกษตรกรทั้งในระดับฟาร์มและระดับตลาด โดยนโยบายที่กลายเป็นมาตรการแก้ไขปัญหาหลักของชาวนาในปัจจุบันคือนโยบายรับจำนำข้าวเปลือกของรัฐบาลพรรคเพื่อไทย ที่ถูกพัฒนาจากนโยบายเสริมเพื่อแก้ไขปัญหาาราคาข้าวตกต่ำในช่วงฤดูเก็บเกี่ยว มาเป็นนโยบายหลักที่ใช้ในการแก้ไขปัญหาาราคา

ผลผลิตข้าวตกต่ำ โดยยกระดับราคาปรับจํานำข้าวทุกประเภทให้สูงกว่าราคาตลาดประมาณร้อยละ 30 และราคาข้าวหอมมะลิสูงกว่าราคาตลาดประมาณ 4,000-5,000 บาทต่อตัน รวมทั้งขยายขนาดรับจํานำข้าวทั้งในฤดูนาปีและฤดูนาปรังโดยไม่จํากัดปริมาณข้าวที่เข้าร่วมโครงการ ส่งผลให้ปริมาณข้าวที่เข้าร่วมโครงการรับจํานำมีประมาณ 8.66 ล้านตัน หรือ ร้อยละ 32.05 ของผลผลิตข้าวในฤดูนาปี ปี 2555 (คณะอนุกรรมการรับจํานำข้าว, 2556) และเพิ่มเป็น 22.47 ล้านตัน ในปี 2556 เป็นข้าวหอมมะลิ 3.70 ล้านตัน (กรมการค้าภายใน, 2557)

ผลจากการดำเนินนโยบายดังกล่าวถือว่าประสบผลสำเร็จในแง่การยกระดับราคาข้าวเปลือกในประเทศในระยะสั้น แต่หากมองในแง่ของผู้ที่ได้ประโยชน์จากมาตรการดังกล่าวของพบว่า เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการรับจํานำมีเพียงหนึ่งในสี่ ของเกษตรกรทั่วประเทศ และส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรที่มีพื้นที่นาขนาดใหญ่หรือเป็นเกษตรกรที่เพาะปลูกข้าวในพื้นที่ชลประทาน ในขณะที่เกษตรกรรายย่อยที่มีพื้นที่เพาะปลูกต่ำกว่า 10 ไร่ แทบจะไม่ได้ประโยชน์เลยเพราะต้องเก็บผลผลิตไว้บริโภคในครัวเรือนไม่มีผลผลิตเหลือเข้าโครงการฯ (อรวรรณ และทัตพิชา, 2556) ดังนั้นในระดับฟาร์มนโยบายนี้จะเอื้อประโยชน์ให้กับเกษตรกรรายใหญ่และเกษตรกรในพื้นที่ชลประทานที่ได้รับประโยชน์จากการวิจัยและพัฒนาของรัฐบาล ในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา มากกว่าเกษตรกรรายย่อยในพื้นที่นํ้าฝนซึ่งทำให้ช่องว่างของความไม่เท่าเทียมกันของรายได้เพิ่มสูงขึ้น ในขณะที่ผลกระทบสำคัญอีกด้านคือปัจจัยด้านคุณภาพของผลผลิต เพราะการขายข้าวของเกษตรกรในโครงการรับจํานำโรงสีทำหน้าที่เป็นเพียงตัวแทนของรัฐบาลในการรับซื้อข้าวจึงอาจจะให้ความสำคัญกับการกำหนดราคาตามระดับชั้นคุณภาพข้าวร้อยละ 1 และ 2 และการยกระดับราคาปรับจํานำให้สูงเป็นการส่งสัญญาณที่ผิดให้กับเกษตรกร เจ้าของที่ดินและเจ้าของปัจจัยการผลิตอื่น แม้กระทั่งโรงสี ค่าเช่าที่นาและราคาปัจจัยการผลิตทุกชนิดเพิ่มสูงขึ้น เจ้าของที่นาหันมาทำนาเองโดยการจ้างเกษตรกร ชาวนายากจนรายย่อยจึงไม่ได้รับประโยชน์ (มาพะสิริ, 2554) ในขณะที่มีการใช้พันธุ์ข้าวอายุสั้นมากขึ้นและเกษตรกรจะใช้เครื่องจักรในการเก็บเกี่ยวแทนการใช้แรงงานคนและรีบเร่งเก็บเกี่ยวให้ทันกับการนำข้าวไปขายให้ทันตามระยะเวลาที่รัฐบาลกำหนด จึงส่งผลให้คุณภาพของข้าวไทยในปัจจุบันลดต่ำลง

ในอดีตการคัดเลือกคุณภาพและการดูแลรักษาคุณภาพข้าวของตลาดทำให้ข้าวหอมมะลิไทยมีค่าพรีเมียมสูงกว่าข้าวในเขตชลประทานกว่าเท่าตัว รวมถึงการได้รับยกย่องให้เป็นข้าวหอมคุณภาพดีของโลกทั้งในด้านกายภาพและรสชาติการบริโภคทำให้ตลาดส่งออกข้าวหอมมะลิของไทยขยายตัวเรื่อยมา (สมพร, 2555) แต่โครงการรับจํานำส่งผลกระทบต่อความสามารถในการส่งออกข้าวของไทยอย่างมากในช่วงที่ผ่านมา โดยเฉพาะความเชื่อมั่นต่อคุณภาพข้าวหอมมะลิไทยในตลาดต่างประเทศที่ลดลงเพราะประสิทธิภาพการคัดกรองคุณภาพและการเก็บรักษาคุณภาพข้าวของตลาดน้อยลง ดังนั้น ค่าความจําเพาะของข้าวหอมมะลิไทยที่ตลาดต่างประเทศเคยให้ราคาสูงกว่าข้าวหอมจากประเทศอื่นก็ลดลงตามไปด้วย เมื่อผนวกเข้ากับราคาส่งออกข้าวของไทยที่เพิ่มสูงขึ้น โดยราคาข้าวหอมมะลิไทยเพิ่มขึ้นจาก 963 \$/ตัน ในปี 2552 เป็น

1,099.89 \$/ตัน ในปี 2555 ในขณะที่คุณภาพข้าวหอมมะลิของไทยในสายตาผู้บริโภคต่างประเทศกลับลดต่ำลง เพราะไม่มั่นใจในกระบวนการควบคุมคุณภาพข้าวในโครงการของภาครัฐ ซึ่งจะไม่สามารถรักษามาตรฐานได้เหมือนเช่นการจัดการของภาคเอกชน ส่งผลให้ปริมาณการส่งออกข้าวหอมมะลิของไทยลดลงจาก 2.63 ล้านตัน ในปี 2552 เหลือเพียง 1.93 ล้านตัน ในปี 2555 หรือลดลงกว่าร้อยละ 26 ในขณะที่ปริมาณการส่งออกข้าวชาวนิดอื่นๆ ลดลงจาก 5.90 ล้านตัน ในปี 2552 เหลือ 5.00 ล้านตัน ในปี 2555 หรือลดลงประมาณร้อยละ 15 (สมาคมผู้ส่งออกข้าวไทย, 2556) ดังนั้นจะเห็นได้ว่าชนิดข้าวที่ได้รับผลกระทบในภาคการส่งออกและมีสัดส่วนปริมาณการส่งออกลดลงมากที่สุด คือ ข้าวหอมมะลิ

ที่ผ่านมาข้าวหอมมะลิไทยเป็นข้าวหอมมะลิที่มีชื่อเสียงและคุณภาพการบริโภคเป็นอันดับหนึ่งของโลกมาโดยตลอด แต่ผลจากการดำเนินนโยบายของรัฐในช่วงที่ผ่านมา กำลังจะทำลายตลาดข้าวหอมมะลิ ทั้งด้านคุณภาพของข้าวและความเชื่อมั่นต่อมาตรฐานข้าวหอมมะลิของไทย ในขณะที่คู่แข่งผู้ส่งออกข้าวหอมมะลิ เช่น เวียดนาม จีน และกัมพูชา กำลังพัฒนาข้าวหอมคุณภาพดีเพื่อส่งออกแข่งขันกับข้าวหอมมะลิของไทยในราคาต่ำกว่า ดังนั้นจึงมีคำถามสำคัญเกิดขึ้นในวงวิชาการและนักนโยบายว่าการแทรกแซงตลาดของรัฐบาลโดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อช่วยเหลือเกษตรกรโดยการยกระดับราคาข้าวในระดับฟาร์มให้สูงขึ้น ใช้งบประมาณของประเทศหลายแสนล้านบาท เกษตรกรได้ประโยชน์จากนโยบายนั้นคุ้มค่างบประมาณที่ลงทุนไปหรือไม่ ยิ่งไปกว่านั้นการดำเนินนโยบายที่ผ่านมาหลายนโยบายกลับทำลายกลไกของตลาดข้าวในประเทศ และสร้างอำนาจผูกขาดให้กับคนกลางบางกลุ่ม เช่น โรงสีที่เป็นตัวแทนรับจำหน่ายของรัฐบาล ในขณะที่มีปัญหาเรื่องการจัดการสต็อกข้าวของรัฐบาล ทั้งด้านคุณภาพข้าวที่แปรผันตามเวลาการจัดเก็บ และงบประมาณจำนวนมากที่ต้องใช้ในการบริหารจัดการสต็อก รวมทั้งยังสวนทางกับการดำเนินนโยบายส่งเสริมการผลิตข้าวปลอดภัยและข้าวอินทรีย์ที่ภาครัฐพยายามผลักดันในช่วงที่ผ่านมา ซึ่งประเด็นด้านการดำเนินนโยบายต่างๆ ของรัฐบาลจะส่งผลกระทบต่อการผลิตข้าวหอมมะลิในระดับฟาร์ม ทั้งการตัดสินใจของเกษตรกร การจัดการคุณภาพข้าวในทั้งและหลังกระบวนการเก็บเกี่ยว

ดังนั้น การศึกษาครั้งนี้จึงทำการวิเคราะห์การดำเนินนโยบายและมาตรการต่างๆ ของรัฐบาลว่าส่งผลกระทบต่อข้าวหอมมะลิในไทยในแง่ใดบ้างและกระทบมากน้อยเพียงใด รวมทั้งหาแนวทางในการดำเนินนโยบายการแก้ไขปัญหาในระดับฟาร์มที่จะไม่ทำลายคุณภาพ กลไกตลาดและภาคการส่งออกข้าวหอมมะลิไทย ที่ถือเป็นชนิดพันธุ์ข้าวหลักที่สร้างรายได้ให้กับภาคการส่งออกข้าวไทยอย่างต่อเนื่องมาหลายทศวรรษ การศึกษาสภาพการผลิต ต้นทุนการผลิต และพฤติกรรมของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิในแหล่งผลิตที่สำคัญ จะระบุถึงต้นทุนการผลิตที่แท้จริงในระดับฟาร์มและรูปแบบการจัดการคุณภาพข้าวของเกษตรกรที่เปลี่ยนแปลงไป การรักษาสภาพข้าวหอมมะลิคุณภาพดีและสร้างความเข้มแข็งให้ข้าวหอมมะลิไทยในตลาดเฉพาะ (niche market) เป็นสิ่งจำเป็น ซึ่งข้อมูลดังกล่าวจะเป็นเครื่องมือสำคัญในการเสริมสร้างนโยบาย

การจัดการข้าวหอมมะลิไทยอย่างมีประสิทธิภาพและยังคงรักษาความเป็นผู้นำของข้าวหอมมะลิไทยในตลาดโลกไว้อย่างยั่งยืน

1.2 วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาพลวัตการผลิตและการตลาดข้าวหอมมะลิของไทยและตลาดโลกในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา
2. เพื่อศึกษาสถานการณ์การผลิต ปัญหาและอุปสรรค และปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการผลิต และการจัดการคุณภาพข้าวหอมมะลิในระดับฟาร์ม
3. เพื่อวิเคราะห์โครงสร้างต้นทุนการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไปและการผลิตข้าวหอมมะลิแบบอินทรีย์ จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิตที่สำคัญ
4. เพื่อวิเคราะห์วิถีการตลาด ช่องทางการจัดจำหน่าย และบทบาทของตลาดในการกำหนดคุณภาพของข้าวหอมมะลิ
5. เพื่อสร้างฐานข้อมูลในการพัฒนาข้าวหอมมะลิ ซึ่งนำไปสู่การกำหนดนโยบายการผลิต และการตลาดข้าวหอมมะลิที่เหมาะสม

1.3 ขอบเขตการศึกษา

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการเชื่อมโยงประเด็นวิจัยข้าวหอมมะลิในระดับมหภาคกับการผลิตข้าวหอมมะลิในระดับฟาร์มและปัญหาด้านการตลาด โดยเฉพาะผลกระทบจากการดำเนินนโยบายและมาตรการแทรกแซงของรัฐในช่วงที่ผ่านมา เพื่อสร้างข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่เหมาะสมและเกิดประโยชน์ต่อเกษตรกร ผู้ประกอบการในตลาดข้าวหอมมะลิโดยคำนึงถึงการรักษาคุณภาพของข้าวหอมมะลิเป็นสำคัญ การศึกษาจะเริ่มจากนำเสนอพลวัตการเปลี่ยนแปลงของตลาดและการส่งออกข้าวหอมมะลิของไทยและตลาดโลกในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ร่วมกับการวิเคราะห์สถานการณ์การผลิต โครงสร้างต้นทุนผลตอบแทนการผลิต รายละเอียดขั้นตอนการผลิต การใช้แรงงาน ปัญหาอุปสรรคแนวทางการแก้ปัญหาของเกษตรกร ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการผลิตสนใจในการเพาะปลูกหรือส่งผลกระทบต่อจัดการคุณภาพข้าวหอมมะลิในระดับฟาร์ม รวมทั้งการจัดการด้านคุณภาพข้าวหอมมะลิในฟาร์ม ซึ่งจะจำแนกตามรูปแบบการเพาะปลูกข้าวหอมมะลิทั้งการเพาะปลูกข้าวหอมมะลิทั่วไปและข้าวหอมมะลิแบบอินทรีย์ รวมทั้งเปรียบเทียบการผลิตข้าวหอมมะลิตามสภาพแวดล้อมการผลิตแบบนาข้าวและนาชลประทานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สำหรับตลาดข้าวหอมมะลิในประเทศจะทำการวิเคราะห์วิถีการตลาดและช่องทางการจัดจำหน่ายในประเทศ พร้อมทั้งศึกษาพฤติกรรมกำหนดราคาของคณกลางในตลาดที่ส่งผลต่อการจัดการคุณภาพข้าวหอมมะลิ

1.4 ข้อมูลและการสุ่มตัวอย่าง

เพื่อให้การศึกษาวิจัยครั้งนี้บรรลุตามวัตถุประสงค์ทั้ง 5 ข้อที่ตั้งไว้ จะรวบรวมข้อมูลที่เป็นสำหรัการศึกษาแบ่งเป็น 4 ด้าน ดังนี้

1. ข้อมูลพื้นฐานด้านการผลิตและการตลาดข้าวหอมมะลิของไทย เป็นข้อมูลทุติยภูมิที่รวบรวมจากเอกสารวิชาการต่างๆ และ/หรือ จากฐานข้อมูลของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้จัดทำขึ้น เช่น สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กรมส่งเสริมการเกษตร กรมการข้าว กรมศุลกากร กรมการค้าภายใน และกรมเจรจาการค้าระหว่างประเทศ เป็นต้น

2. ข้อมูลสถานภาพการผลิตข้าวหอมมะลิในระดับฟาร์ม ได้จากการสำรวจข้อมูลเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิในภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งเป็นแหล่งเพาะปลูกข้าวหอมมะลิที่สำคัญ โดยเลือกจังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ และร้อยเอ็ด เนื่องจากมีพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิมากที่สุดและยังอยู่ในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ซึ่งถือเป็นแหล่งเพาะปลูกข้าวหอมมะลิคุณภาพของไทยหรือ niche area โดยจะจำแนกกลุ่มตัวอย่างตามสภาพแวดล้อมการผลิตที่ส่งผลต่อคุณภาพข้าวหอมมะลิที่สำคัญ 2 แบบ คือ การปลูกข้าวหอมมะลิในพื้นที่นาน้ำฝนและพื้นที่นาชลประทาน นอกจากนี้ในพื้นที่นาฝนจะแบ่งกลุ่มตัวอย่างเป็นสองกลุ่ม คือ การปลูกข้าวหอมมะลิแบบทั่วไป และการปลูกข้าวหอมมะลิแบบอินทรีย์ โดยจำนวนครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิปี 2555 ของจังหวัดสุรินทร์ เท่ากับ 165,224 ครัวเรือน (สำนักงานเกษตรจังหวัดสุรินทร์, 2556) จังหวัดบุรีรัมย์ เท่ากับ 225,682 ครัวเรือน (สำนักงานเกษตรจังหวัดบุรีรัมย์, 2556) และจังหวัดร้อยเอ็ด 170,743 ครัวเรือน (สำนักงานเกษตรจังหวัดร้อยเอ็ด, 2556) ดังนั้น จากตารางการกำหนดขนาดตัวอย่างของ Yamane (1967) อ้างอิงจาก Israel (1992) ณ ระดับค่าความคลาดเคลื่อนของประชากรเท่ากับร้อยละ 10 จะได้จำนวนตัวอย่างในการสำรวจอย่างน้อยจังหวัดละประมาณ 99 ตัวอย่าง รวมจำนวนตัวอย่างทั้งสิ้น 297 ตัวอย่าง โดยรายละเอียดพื้นที่ศึกษาดังตารางที่ 1.1

3. ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาวิถีการตลาดและช่องทางการจัดจำหน่ายข้าวหอมมะลิในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมี 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นข้อมูลทุติยภูมิการผลิตของโรงสีและผู้ส่งออกที่ได้จากกรมการค้าภายใน กรมส่งเสริมการส่งออก กระทรวงพาณิชย์ และกรมโรงงานอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรม อีกส่วนหนึ่งเป็นข้อมูลที่ปฐมภูมิที่อธิบายพฤติกรรมของผู้ประกอบการได้มาจากแบบสอบถามและการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ประกอบการค้าข้าวหอมมะลิในตลาดระดับต่างๆ ได้แก่ 1) เกษตรกร 299 ตัวอย่าง 2) พ่อค้าท้องถิ่นและโรงสี จำนวน 20 ตัวอย่าง 3) ผู้ค้าส่งข้าวสารในประเทศ หยง และ ผู้ส่งออก จำนวนรวม 6 ตัวอย่าง โดยสำรวจจากเส้นทางการส่งขายข้าวหอมมะลิที่เกษตรกรในพื้นที่ศึกษาซึ่งเป็นแหล่งผลิตข้าวหอมมะลิที่สำคัญของประเทศส่งผ่านไปยังตลาดทุกระดับ

4. การวิเคราะห์ผลกระทบของนโยบายและมาตรการของรัฐบาลต่อเศรษฐกิจการผลิตข้าวหอมมะลิ จะเก็บรวบรวมมติคณะรัฐมนตรีและผลการประชุมของคณะกรรมการนโยบายข้าว

ที่เกี่ยวข้องอาจส่งผลกระทบต่อข้าวหอมมะลิ หรือการดำเนินการตามโครงการแผนงานของหน่วยงานภาครัฐในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา เช่น กรมส่งเสริมการเกษตร กรมการข้าว กรมชลประทาน เป็นต้น เชื่อมโยงกับข้อมูลสถิติการผลิต การตลาด และการส่งออกข้าวหอมมะลิ

1.5 วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล

เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 จะทำการวิเคราะห์และสังเคราะห์เอกสาร งานวิจัย และสถิติที่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์การผลิต การตลาด สถานการณ์การส่งออกและนำเข้าข้าวหอมมะลิของไทยและในตลาดโลก ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาถึงปัจจุบัน เพื่อเชื่อมโยงพลวัตเศรษฐกิจข้าวหอมมะลิทั้งในและต่างประเทศ

เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 จะเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามจากการสัมภาษณ์เกษตรกรในพื้นที่จังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ และร้อยเอ็ด ซึ่งใช้เป็นตัวแทนการผลิตข้าวหอมมะลิของไทย แบ่งเป็นพื้นที่ปลูกข้าวหอมมะลิในเขตชลประทานและนอกเขตชลประทาน โดยข้อมูลที่ต้องการจะประกอบด้วย ข้อมูลทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่าง รายละเอียดขั้นตอนการผลิต การหาความรู้ การจัดการและการใช้แรงงานในแต่ละขั้นตอนการผลิต ปริมาณผลผลิต ต้นทุนผลตอบแทนจากการผลิต รูปแบบการใช้ปัจจัยการผลิต การจัดการคุณภาพผลผลิตข้าวหอมมะลิของฟาร์มแต่ละประเภท ปัญหาการผลิต และแนวทางการแก้ปัญหาของเกษตรกร รวมทั้งปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการตัดสินใจในกระบวนการผลิตและการจัดการคุณภาพข้าวหอมมะลิ จากนั้นจะนำข้อมูลที่สำรวจได้มาวิเคราะห์โดยหาค่าเฉลี่ย ค่าร้อยละ และอธิบายโดยใช้ตารางไขว้ (cross tab) สำหรับข้อมูลเชิงปริมาณ และการประมวลสรุปจากข้อเท็จจริงสำหรับข้อมูลเชิงคุณภาพ เพื่ออธิบายความเป็นจริงและถอดบทเรียนเกี่ยวกับสภาพการผลิต กระบวนการเรียนรู้และระบบการจัดการคุณภาพในกระบวนการผลิต ตลอดจนการประมวลปัญหาและการแก้ไขที่ผ่านมาของเกษตรกร รวมทั้งผลกระทบต่อการผลิตในระดับฟาร์มที่เกิดจากนโยบายหรือมาตรการโครงการช่วยเหลือต่างๆ ของรัฐบาล

เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 การวิเคราะห์เปรียบเทียบต้นทุนผลตอบแทน และโครงสร้างของต้นทุนการผลิตข้าวหอมมะลิของเกษตรกรในสภาพแวดล้อมการผลิตและวิธีการเพาะปลูกที่แตกต่างกันทั้งในพื้นที่ชลประทาน พื้นที่น่าน้ำฝน การเปรียบเทียบต้นทุนของข้าวหอมมะลิอินทรีย์และข้าวหอมมะลิทั่วไป โดยการจำแนกต้นทุนการผลิตตามพฤติกรรมการใช้ปัจจัยการผลิตของเกษตรกร แบ่งต้นทุนออกเป็นต้นทุนคงที่และต้นทุนผันแปร คำนวณในรูปของต้นทุนที่เป็นเงินสดและต้นทุนที่ไม่ใช่เงินสด เพื่อสะท้อนทั้งค่าใช้จ่ายและค่าเสียโอกาสในการใช้ปัจจัยการผลิตของเกษตรกร ซึ่งจะแตกต่างกันตามปัจจัยที่กล่าวมาข้างต้น

เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ข้อที่ 4 การวิเคราะห์วิถีการตลาดและช่องทางการจัดจำหน่ายข้าวหอมมะลิ จะใช้หลักการวิเคราะห์กระบวนการการตลาดและระบบการตลาด ระดับของตลาด คนกลาง และช่องทางการตลาดสินค้าเกษตร ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการ

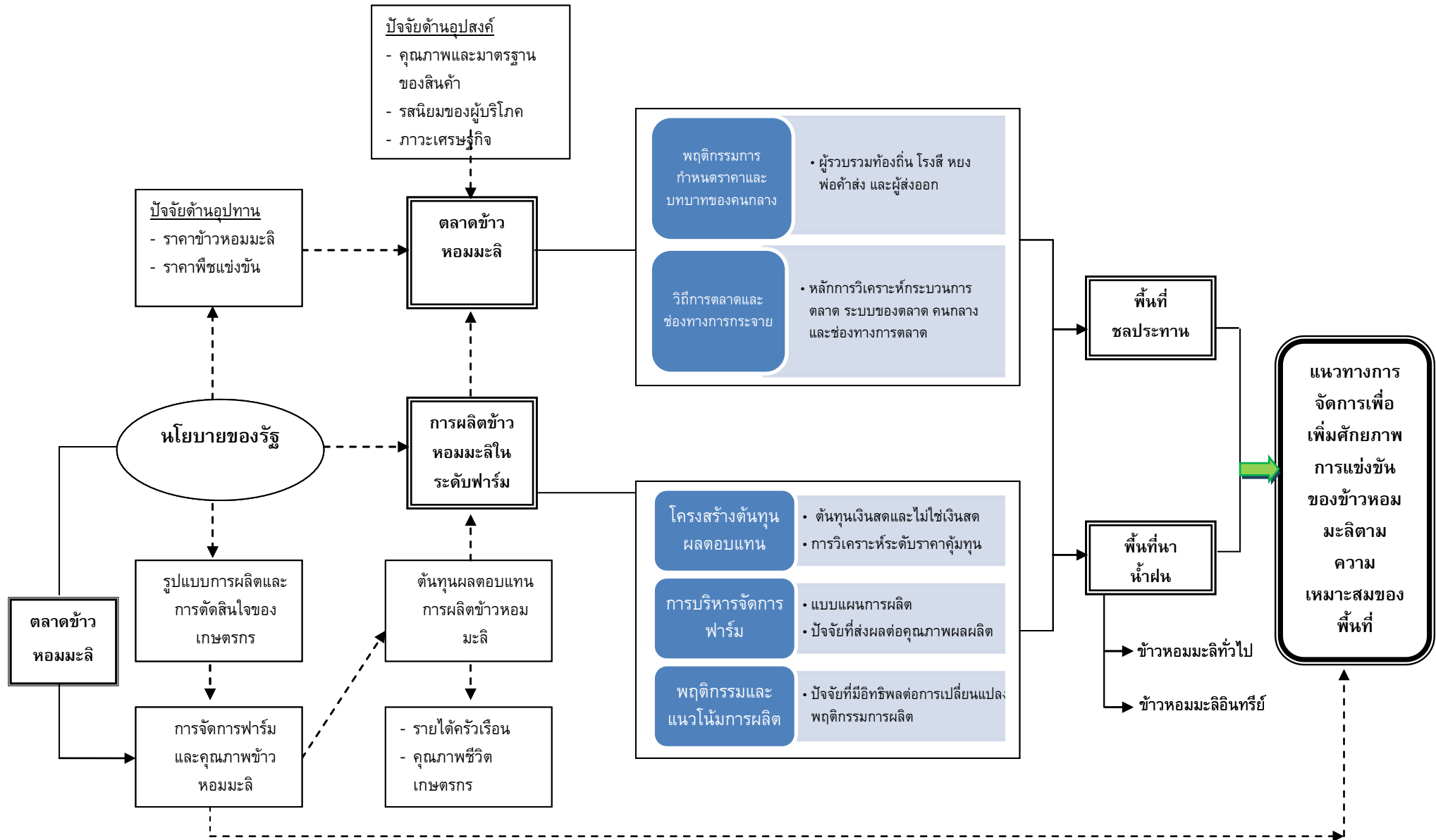
สัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องกับตลาดข้าวเปลือกหอมมะลิตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำ ไปจนถึงปลายน้ำ ร่วมกับการวิเคราะห์พฤติกรรมกรรมการกำหนดราคาของคนกลางในตลาดข้าวหอมมะลิของไทย เพื่อสะท้อนการปรับเปลี่ยนบทบาทของคนกลางในการคัดเลือกคุณภาพข้าวหอมมะลิระหว่างกระบวนการรับซื้อ รวมทั้งการเก็บรวบรวมข้อมูลผลกระทบของนโยบายรัฐบาลต่อตลาดข้าวหอมมะลิไทย โดยเฉพาะผลกระทบต่อคุณภาพข้าวและช่องทางการกระจาย

เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ข้อที่ 5 จะทำการทบทวนนโยบายของรัฐที่ส่งผลกระทบต่อการผลิตข้าวหอมมะลิในระดับฟาร์ม ระดับตลาด และระดับส่งออก โดยใช้การวิเคราะห์เชิงคุณภาพในการทบทวนมาตรการ นโยบายและโครงการต่างๆ ของรัฐในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมาที่ส่งผลทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อผู้ที่เกี่ยวข้องในตลาดข้าวหอมมะลิตั้งแต่ต้นน้ำคือเกษตรกรจนถึงปลายน้ำคือตลาดส่งออก โดยเชื่อมโยงกับตัวเลขการเปลี่ยนแปลงทางสถิติด้านสถานภาพการผลิตและพื้นที่เพาะปลูก รวมทั้งรูปแบบการจัดการของเกษตรกรในระดับฟาร์ม ข้อมูลสถิติด้านการตลาดและการเปลี่ยนแปลงราคาในประเทศ รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงส่วนแบ่งการตลาด ปริมาณและชนิดข้าวหอมมะลิในตลาดส่งออก

ตารางที่ 1.1 จำนวนเกษตรกรตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาสภาพการผลิตข้าวหอมมะลิ
ในระดับฟาร์ม จำแนกตามสภาพแวดล้อมในการผลิต

สภาพแวดล้อมในการผลิต	เขตพื้นที่ ชลประทาน	เขตพื้นที่นาหน้าฝน	เขตพื้นที่ปลูก ข้าวอินทรีย์
บุรีรัมย์	35 ครัวเรือน	35 ครัวเรือน	29 ครัวเรือน
อำเภอที่เพาะปลูกข้าวมากที่สุด	อำเภอสตึก	อำเภอประโคนชัย	พุทไธสง, นาโพธิ์
ตำบลที่ปลูกข้าวมากที่สุด	ตำบลท่าม่วง	ตำบลบ้านไทร	** เกษตรกรเครือข่ายผู้ ปลูกข้าวหอมมะลิ อินทรีย์อีสาน
หมู่บ้านที่ปลูกข้าวมากที่สุดใน ตำบล	หมู่ที่ 8 บ้านโนนยาง หมู่ที่ 4 บ้านตราด	หมู่ที่ 2 บ้านไทร	
สุรินทร์	35 ครัวเรือน	35 ครัวเรือน	30 ครัวเรือน
อำเภอที่เพาะปลูกข้าวมากที่สุด	อำเภอรัตนบุรี	อำเภอปราสาท	ปราสาท, ท่าตูม
ตำบลที่ปลูกข้าวมากที่สุด	ตำบลรัตนบุรี	ตำบลโคกสะอาด	** เกษตรกรสมาชิก กองทุนข้าวสุรินทร์
หมู่บ้านที่ปลูกข้าวมากที่สุดใน ตำบล	หมู่ที่ 15 บ้านผือ ใหญ่	หมู่ที่ 9 บ้านร่มเย็น	
ร้อยเอ็ด	35 ครัวเรือน	35 ครัวเรือน	30 ครัวเรือน
อำเภอที่เพาะปลูกข้าวมากที่สุด	อำเภอเสลภูมิ	อำเภอเกษตรวิสัย	เกษตรวิสัย, ปทุมรัตน์
ตำบลที่ปลูกข้าวมากที่สุด	ตำบลนางาม	ตำบลดงครั่งน้อย	** สมาชิกสหกรณ์ การเกษตรเกษตรวิสัย, กลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกข้าว หอมมะลิอินทรีย์ทุ่งกุลาร ร้องไห้ และกลุ่ม เกษตรกรผู้ผลิตข้าว อินทรีย์อำเภอสุวรรณภูมิ
หมู่บ้านที่ปลูกข้าวมากที่สุดใน ตำบล	หมู่ที่ 6 บ้านโพธิ์ตาก หมู่ที่ 1 บ้านโนนโพธิ์	หมู่ที่ 3 บ้านโพน ทอน	
รวม (ครัวเรือน)	105	105	89

1.6 กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิเคราะห์โครงสร้างการผลิตและการตลาดข้าวหอมมะลิไทยครั้งนี้เป็นการเชื่อมโยงประเด็นวิจัยข้าวหอมมะลิในระดับมหภาคกับการผลิตข้าวหอมมะลิในระดับฟาร์มเพื่อสร้างข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่เหมาะสม โดยประเด็นหลักที่ต้องการศึกษา ได้แก่ สถานการณ์การผลิตและการตลาดข้าวหอมมะลิ โครงสร้างการผลิตและต้นทุนการผลิตข้าวหอมมะลิในระดับฟาร์ม การวิเคราะห์ตลาดข้าวหอมมะลิ และการวิเคราะห์ประเด็นด้านนโยบายของรัฐที่ส่งผลกระทบต่อภาคการผลิตและการตลาดข้าวของไทย ดังนั้นเพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์การวิจัยที่ตั้งไว้ จะทบทวนแนวคิดและทฤษฎี 2 แนวคิด ได้แก่ 1) การวิเคราะห์โครงสร้างต้นทุนผลตอบแทน 2) วิธีการตลาดและช่องทางการจัดจำหน่ายสินค้าเกษตร รวมทั้งงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง 4 ประเด็น ได้แก่ 1) การผลิตและประสิทธิภาพการผลิตข้าวหอมมะลิในระดับฟาร์ม 2) ตลาดและโครงสร้างการตลาดข้าวหอมมะลิ 3) สถานการณ์การส่งออกและปัจจัยกำหนดอุปสงค์ต่อข้าวหอมมะลิไทย และ 4) ข้าวหอมมะลิอินทรีย์ โดยมีรายละเอียดดังนี้

2.1 แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

การวิเคราะห์โครงสร้างต้นทุนผลตอบแทน

ต้นทุนและผลตอบแทนจากการผลิตของฟาร์มนั้นมีประโยชน์และมีส่วนสำคัญต่อการตัดสินใจในการดำเนินธุรกิจฟาร์มและสามารถชี้ให้เห็นถึงประสิทธิภาพการผลิตของฟาร์มได้ทางหนึ่ง และรัฐบาลสามารถใช้ข้อมูลนั้นประกอบการวางแผนเพื่อจัดสรรปัจจัยการผลิตของประเทศให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น รวมทั้งทำให้รัฐบาลสามารถกำหนดนโยบายช่วยเหลือเกษตรกรในระดับที่เหมาะสมและเป็นธรรมมากที่สุด การวิเคราะห์โครงสร้างต้นทุนผลตอบแทนในการผลิตข้าวหอมมะลิในครั้งนี้จะวิเคราะห์ตามพฤติกรรมค่าใช้จ่ายของเกษตรกร ประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ 2 ประเภท ได้แก่ ต้นทุนการผลิตคงที่ และต้นทุนการผลิตผันแปร (อรรชรณ, 2555)

$$\text{ต้นทุนทั้งหมด} = \text{ต้นทุนผันแปร} + \text{ต้นทุนคงที่}$$

$$\begin{aligned} \text{ต้นทุนทั้งหมด} &= (\text{ต้นทุนผันแปรที่เป็นเงินสด} + \text{ต้นทุนผันแปรที่ไม่ใช่เงินสด}) \\ &+ (\text{ต้นทุนคงที่ที่เป็นเงินสด} + \text{ต้นทุนคงที่ที่ไม่ใช่เงินสด}) \end{aligned}$$

1. ต้นทุนการผลิตผันแปร (variable cost) หมายถึง ต้นทุนการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปตามปริมาณของผลผลิตซึ่งเป็นค่าใช้จ่ายที่เกิดจากการใช้ปัจจัยผันแปรในการผลิต คือเป็นปัจจัยการผลิตที่ผู้ผลิตสามารถเปลี่ยนแปลงปริมาณการใช้ได้ในช่วงเวลาการผลิตหนึ่ง ๆ ซึ่งค่าใช้จ่ายส่วนนี้จะเปลี่ยนแปลงไปตามปริมาณการผลิต ถ้ามีการผลิตผลผลิตจำนวนมากต้นทุนชนิดนี้จะสูง แต่ถ้ามีการผลิตจำนวนน้อยต้นทุนส่วนนี้จะต่ำ โดยต้นทุนการผลิตผันแปรส่วนใหญ่จะเป็นค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับปัจจัยการผลิตทางตรง เช่น ค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับเมล็ดพันธุ์ สารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืช และน้ำมันเชื้อเพลิง เป็นต้น โดยการวิเคราะห์ต้นทุนผันแปรสามารถแบ่งเป็น 2 ชนิด คือ ต้นทุนผันแปรที่เป็นเงินสดและไม่เป็นเงินสด

1.1 ต้นทุนผันแปรที่เป็นเงินสด หมายถึง ค่าใช้จ่ายผันแปรที่ผู้ผลิตจ่ายออกไปจริงเป็นเงินสดในการซื้อหรือเช่าปัจจัยการผลิตผันแปร เช่น ค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับวัสดุทางตรงที่ใช้เกี่ยวกับการผลิต (ค่าหัวพันธุ์ ค่าปุ๋ยเคมี ค่าสารเคมี ค่าน้ำมันเชื้อเพลิงฯ) ค่าจ้างเกี่ยวกับแรงงานหรือค่าเช่าเครื่องจักร (เตรียมดิน เก็บเกี่ยว ดูแลรักษา ค่าอาหารสำหรับแรงงานแลกเปลี่ยน) ค่าวัสดุอื่น ๆ (รองเท้ายาง ถุงมือ และหน้ากากป้องกันสารเคมี) และค่าใช้จ่ายอื่น ๆ (ค่าซ่อมบำรุงเครื่องจักรและอุปกรณ์ ค่าใส่หุ้ย) เป็นต้น บางครั้งค่าใช้จ่ายเหล่านั้นอาจอยู่ในรูปของเงินเชื่อในช่วงระยะเวลาหนึ่ง แต่ก็ต้องชำระให้แล้วเสร็จภายในหนึ่งปีหรือหนึ่งฤดูการผลิต ซึ่งในกรณีนี้การคำนวณต้นทุนจะคำนวณเป็นต้นทุนผันแปรที่เป็นเงินสด

1.2 ต้นทุนผันแปรที่ไม่ใช่เงินสด หมายถึง ค่าใช้จ่ายที่ผู้ผลิตไม่ได้จ่ายออกไปจริงเป็นเงินสดในการใช้ปัจจัยการผลิตผันแปรนั้น ๆ ซึ่งเป็นค่าใช้จ่ายการผลิตต่าง ๆ ทั้งที่เป็นของผู้ผลิตเอง เช่น ค่าเสียโอกาสของแรงงานเจ้าของฟาร์ม ค่าแรงงานในครัวเรือนหรือแรงงานแลกเปลี่ยน ค่าเสียโอกาสเงินลงทุนของเจ้าของฟาร์มที่นำมาจ่ายในการผลิต ค่าเสียโอกาสของปัจจัยการผลิตที่ฟาร์มผลิตขึ้นได้เอง (เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ยชีวภาพ ปุ๋ยคอก ปุ๋ยพืชสดฯ) และค่าเสียหายอันเนื่องจากการเน่าเสียของผลผลิต เป็นต้น

$$\text{ต้นทุนผันแปรทั้งหมด} = \text{ค่าแรงงาน} + \text{ค่าวัสดุปัจจัยการผลิต} + \text{ค่าใช้จ่ายอื่น ๆ}$$

$$\begin{aligned} \text{ค่าแรงงาน} &= \text{ค่าแรงงานในการเตรียมแปลง} + \text{ค่าแรงงานในการปลูก} \\ &+ \text{ค่าแรงงานในการดูแลรักษา} + \text{ค่าแรงงานในการเก็บเกี่ยว} \end{aligned}$$

$$\text{ค่าวัสดุปัจจัยการผลิต} = \text{จำนวนวัสดุปัจจัยแต่ละชนิดที่ใช้} * \text{ราคาของวัสดุปัจจัยนั้น}$$

(ค่าเมล็ดพันธุ์ ค่าปุ๋ยเคมี ค่าสารเคมี และค่าน้ำมันฯ)

$$\begin{aligned} \text{ค่าใช้จ่ายผันแปรอื่น ๆ} &= \text{ค่าวัสดุอื่น ๆ} + \text{ค่าซ่อมแซมอุปกรณ์การเกษตร} \\ &+ \text{ค่าเสียโอกาสเงินลงทุนระยะสั้น} \end{aligned}$$

2. ต้นทุนการผลิตคงที่ (fixed cost) หมายถึง ต้นทุนการผลิตที่ไม่เปลี่ยนแปลงไปตามปริมาณของผลผลิต ซึ่งเป็นค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นจากการใช้ปัจจัยคงที่ในการผลิต หรือไม่สามารถเปลี่ยนแปลงปริมาณการใช้ได้ในช่วงระยะเวลาของการผลิต ไม่ว่าจะผลิตให้ได้ผลผลิตเป็นปริมาณมากน้อยเท่าใดก็ตามผู้ผลิตต้องเสียต้นทุนในจำนวนเท่าเดิม ปัจจัยคงที่ อาทิ ที่ดิน ทรัพย์สินคงที่ต่าง ๆ เช่น รถแทรกเตอร์ เครื่องสูบน้ำ โรงเรือน เป็นต้น ต้นทุนคงที่จัดเป็นค่าใช้จ่ายที่มีอยู่แล้วในฟาร์มแม้ว่าปัจจัยคงที่ดังกล่าวจะไม่ถูกใช้ในช่วงเวลาของการผลิตนั้นๆ ซึ่งสามารถแบ่งต้นทุนคงที่ได้เป็น 2 ชนิด คือ ต้นทุนการผลิตคงที่ที่เป็นเงินสดและไม่เป็นเงินสด

2.1 ต้นทุนการผลิตคงที่ที่เป็นเงินสด หมายถึง ค่าใช้จ่ายที่ผู้ผลิตจะต้องจ่ายในรูปของเงินสด เกี่ยวกับปัจจัยการผลิตคงที่ เช่น ค่าเช่าที่ดิน ค่าดอกเบี้ยเงินกู้ระยะยาว ค่าภาษีที่ดิน ค่าประกันภัยของฟาร์ม ค่าภาษีโรงเรือน ค่าค่าน้ำวิจยผลผลิต ค่าส่งเสริมการขาย ค่าเงินเดือนของฝ่ายบริหารฟาร์ม เป็นต้น

2.2 ต้นทุนการผลิตคงที่ที่ไม่ใช่เงินสด หมายถึง ค่าใช้จ่ายจำนวนคงที่ที่ผู้ผลิตไม่ได้จ่ายออกไปจริงในรูปของเงินสดหรือเป็นค่าใช้จ่ายที่ประเมินจากค่าเสียโอกาสของปัจจัยการผลิตคงที่ในแต่ละฤดูการผลิต เช่น ค่าสิทธิหรือค่าเสื่อมราคาของอุปกรณ์การเกษตรที่มีอายุการใช้งาน ค่าเสื่อมราคาของโรงเรือนหรือที่เก็บผลผลิตของฟาร์ม และค่าใช้ที่ดินกรณีเป็นที่ดินของตนเองแต่ประเมินตามอัตราค่าเช่าที่ดินในท้องถิ่นนั้น เป็นต้น โดยการคำนวณต้นทุนคงที่ของการผลิตพืช มีดังนี้

$$\begin{aligned} \text{ต้นทุนคงที่ทั้งหมด} &= \text{ค่าใช้ที่ดิน} + \text{ค่าเสื่อมราคาอุปกรณ์การเกษตร} \\ &+ \text{ค่าเสียโอกาสของเงินลงทุนระยะยาว} + \text{ค่าภาษีที่ดิน} \end{aligned}$$

$$\text{ค่าใช้ที่ดิน} = \text{จำนวนที่ดิน} * \text{อัตราค่าเช่าต่อไร่}$$

$$\begin{aligned} \text{ค่าเสื่อมราคาอุปกรณ์การเกษตร} &= [(\text{มูลค่าซื้อ} - \text{มูลค่าซาก}) / \text{อายุการใช้งาน}] \\ &* \text{เปอร์เซ็นต์การใช้งาน} \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{ค่าเสียโอกาสของเงินลงทุนระยะยาว} &= (\text{ผลรวมมูลค่าปัจจุบันของอุปกรณ์การเกษตร}) \\ &* (\text{อัตราดอกเบี้ยเงินฝากประจำ 1 ปี}) \end{aligned}$$

ค่าภาษีที่ดิน = จำนวนที่ดิน * อัตราภาษีต่อไร่

หลังจากทราบต้นทุนการผลิตแล้วจะสามารถคำนวณหาผลตอบแทนของการผลิตได้ เนื่องจากผลตอบแทนจากการผลิต คือส่วนต่างของรายได้รวมจากการขายผลผลิตกับต้นทุนการผลิตทั้งหมดที่ใช้

ผลผลิต หมายถึง จำนวนผลผลิตทั้งหมดที่ผู้ผลิตผลิตได้ต่อหนึ่งรอบการผลิต

ผลผลิตต่อไร่ หมายถึง จำนวนผลผลิตทั้งหมดที่ผู้ผลิตผลิตได้ต่อหนึ่งรอบการผลิตคิดเฉลี่ยต่อพื้นที่ผลิต

ราคาของผลผลิต หมายถึง ราคาที่ผู้ผลิตขายได้หรือได้รับจากการขายผลผลิตที่ฟาร์ม

รายได้ หมายถึง รายได้ทั้งหมดที่ผู้ผลิตได้จากการผลิตต่อหนึ่งรอบการผลิต ซึ่งเท่ากับจำนวนผลผลิตทั้งหมดคูณด้วยราคาของผลผลิตที่เกษตรกรขายได้

รายได้ต่อไร่ หมายถึง รายได้ทั้งหมดของผู้ผลิตได้จากการผลิตต่อหนึ่งรอบการผลิต คิดเฉลี่ยต่อพื้นที่ผลิตหนึ่งไร่

ผลตอบแทนสุทธิ (net return) หมายถึง รายได้ทั้งหมดลบด้วยต้นทุนทั้งหมด

ผลตอบแทนเหนือต้นทุนที่เป็นเงินสด หมายถึง ผลต่างระหว่างรายได้ทั้งหมดกับต้นทุนทั้งหมดที่เป็นเงินสด

นอกจากการคำนวณผลตอบแทนจากการผลิตแล้วยังสามารถวิเคราะห์จุดคุ้มทุนของการผลิตโดยใช้การวิเคราะห์ระดับราคาคุ้มทุน (break-even price analysis) หมายถึง ราคาผลผลิตเกษตรกรที่เกษตรกรขายได้โดยทำให้เกษตรกรได้รับรายได้เท่ากับค่าใช้จ่ายหรือต้นทุนการผลิตของผลผลิตดังกล่าว ณ ระดับผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่และต้นทุนการผลิตที่กำหนดให้ระดับหนึ่ง การคำนวณหาระดับราคาคุ้มทุนจึงช่วยให้เกษตรกรทราบว่าราคาคุ้มทุนของผลผลิตเกษตรกรที่ตนเองผลิตอยู่ตรงไหน เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับราคาผลผลิตที่ขายได้หรือคาดว่าจะขายได้จะทำให้เกษตรกรทราบได้ทันทีว่าตนเองขาดทุนหรือได้กำไรในการขาย ณ ระดับราคาตลาดที่เป็นอยู่หรือคาดว่าจะขายได้ โดยมีสูตรในการคำนวณดังนี้ (สมศักดิ์, 2531)

$$\text{ระดับราคาคุ้มทุน (บาทต่อกิโลกรัม)} = \frac{\text{ต้นทุนการผลิตเฉลี่ย (บาทต่อไร่)}}{\text{ปริมาณผลผลิต (กิโลกรัมต่อไร่)}}$$

วิธีการตลาดและช่องทางการกระจายสินค้าเกษตร

ตลาดสินค้าเกษตรและสินค้าเกษตรแปรรูปส่วนใหญ่มีการแข่งขันไม่สมบูรณ์ มีลักษณะเป็นตลาดผู้ขาย/ผู้ซื้อน้อยราย หรือตลาดกึ่งแข่งขันกึ่งผูกขาด และมีการกระจุกตัวของผู้ผลิตที่สูงสามารถทำให้สร้างอำนาจตลาดได้ง่าย โดยผู้ซื้อและผู้ขายมีการแข่งขันทั้งด้านราคาซื้อและราคาขาย เช่น การให้ส่วนลด การแข่งขันด้านความแตกต่างของผลิตภัณฑ์ หรือความแตกต่างของคุณภาพการบริการ (รวิศสาร, 2554) ซึ่งตลาดสินค้าเกษตรประกอบไปด้วยสถาบันทางการตลาดในหลายระดับ ได้แก่ ตลาดระดับท้องถิ่น ระดับตลาดขายส่งในประเทศ และตลาดปลายทางระดับส่งออก ซึ่งตลาดแต่ละระดับจะประกอบด้วยสถาบันทางการตลาดที่ทำหน้าที่แตกต่างกันเพื่อให้กลไกของราคาในตลาดดังกล่าวทำงานได้ โดยตลาดท้องถิ่นมีหน้าที่รวบรวมผลผลิตจากเกษตรกรคัดแยกเกรดตามคุณภาพสินค้า แปรรูปขึ้นต้นและขนส่งมายังตลาดระดับขายส่งในประเทศ ส่งต่อไปยังตลาดระดับส่งออกต่อไป โดยมีหน่วยงานของภาครัฐและสถาบันการเงินต่างๆ เป็นผู้อำนวยความสะดวกด้านการตลาดและสนับสนุนการวิจัยและพัฒนา รวมทั้งการจัดหาสาธารณูปโภคที่จำเป็นเพื่อพัฒนาตลาด (อรรพรรณ, 2555) โดยสถาบันการตลาดที่เกี่ยวข้องกับข้าวหอมมะลิประกอบด้วยบุคคลที่เกี่ยวข้อง 7 กลุ่ม ได้แก่ พ่อค้ารวบรวมท้องถิ่น สถาบันเกษตรกร พ่อค้าตัวแทนหรือนายหน้าโรงสี พ่อค้าส่งออก พ่อค้าขายส่ง และพ่อค้าขายปลีก (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2542) ซึ่งการวิเคราะห์พฤติกรรมในตลาดจะสะท้อนหน้าที่และรูปแบบการซื้อขายรวมทั้งกลยุทธ์ที่สถาบันแต่ละชนิดใช้ ร่วมกับการศึกษาวิธีการตลาดและช่องทางการกระจายข้าว จะเป็นการขยายภาพความเชื่อมโยงของสถาบันการตลาดข้าวแต่ละส่วนได้อย่างชัดเจน ซึ่งการวิเคราะห์วิธีการตลาดและช่องทางการกระจายข้าวหอมมะลิ คือ การศึกษาเส้นทางการเคลื่อนย้ายสินค้าหรือผลผลิตข้าวจากเกษตรกรไปสู่ผู้บริโภค โดยวิธีการตลาดจะทำให้ทราบถึงปริมาณสินค้าของผู้ผลิตว่าได้ผ่านผู้ทำหน้าที่การตลาดประเภทต่างๆ เป็นจำนวนเท่าใดและไปถึงผู้บริโภคจำนวนเท่าไร โดยการวิเคราะห์วิธีการตลาดมีเงื่อนไขประกอบสำคัญ 2 ประการ ได้แก่

1. ปริมาณสินค้าที่เริ่มไหลจากผู้ผลิตคนแรกหรือกลุ่มผู้ผลิตกลุ่มแรกมีปริมาณเท่ากับ 100 และปริมาณสินค้าที่ไปถึงผู้ผลิตปลายทาง ผู้บริโภคคนสุดท้ายหรือกลุ่มผู้บริโภคคนสุดท้ายทุกคนรวมกันเท่ากับ 100 เช่นกัน
2. ปริมาณสินค้าที่ไหลภายในตลาดที่ทำการศึกษจะต้องเกิดขึ้นในช่วงเวลาเดียวกัน เช่น ในช่วงปีเดียวกัน หรือช่วงปีการเพาะปลูกเดียวกัน ซึ่งการศึกษวิธีการตลาดและช่องทางการกระจายข้าวหอมมะลิครั้งนี้ใช้ข้อมูลในปีการผลิต 2556/57 (พฤษภาคม 2556 – เมษายน 2557)

การหาร้อยละการไหลเวียนของปริมาณสินค้าในตลาด ณ จุดผลิตสินค้า มีดังนี้

$$\%Vis = \frac{Vis*100}{Vi}$$

โดยที่ $\%Vis$ = ร้อยละของปริมาณการไหลของข้าวหอมมะลิที่ออกจากจุด i ไปขายที่จุด s

Vis = ปริมาณข้าวหอมมะลิที่ไหลออกจากจุดรวบรวมที่ศึกษาที่จุด i ไปจุดขายสินค้าที่จุด s

Vi = ปริมาณข้าวหอมมะลิทั้งหมดที่ไหลเข้ามารวมที่จุดรวบรวมสินค้าที่ศึกษาที่จุด i

2.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การผลิตและประสิทธิภาพการผลิตข้าวหอมมะลิในระดับฟาร์ม

การศึกษาการผลิตข้าวหอมมะลิในระดับฟาร์มส่วนใหญ่จะเน้นที่การปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิตของเกษตรกร โดยงานวิจัยที่ผ่านมาระบุว่า การพัฒนาภาคการผลิตข้าวว่าสามทศวรรษที่ผ่านมาไม่ได้ยกระดับประสิทธิภาพการผลิตข้าวของเกษตรกรไทย (Srisompun and Isvilanonda, 2012) โดยเฉพาะข้าวหอมมะลิที่ระดับประสิทธิภาพเชิงเทคนิคต่ำกว่าข้าวสายพันธุ์อื่น (Wiboonpong and Sribonchitta, 2000; Sribonchitta and Wiboonpong, 2004; หนุนช, 2547) นอกจากนี้ยังพบว่าผลกระทบจากฝนแล้งที่รุนแรง เมื่อเทียบกับการที่ไม่มีภัยแล้งทำให้ผลผลิตลดลงร้อยละ 35 แต่การมีน้ำชลประทานสามารถเพิ่มผลผลิตได้เพียงร้อยละ 15 เท่านั้น (Sribonchitta and Wiboonpong, 2004) ในขณะที่การรวมกลุ่มและการวางแผนการจัดการอย่างเป็นระบบของเกษตรกรที่ปลูกข้าวหอมมะลิแบบอินทรีย์จะส่งผลให้ประสิทธิภาพการผลิตข้าวหอมมะลิสูงกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวหอมมะลิทั่วไป (Songsriode and Singhapreecha, 2007) เพราะปัจจัยสำคัญที่สามารถเพิ่มผลผลิตข้าวหอมมะลิของเกษตรกรคือการจัดการมากกว่าปัจจัยด้านน้ำหรือสภาพอากาศ โดยการวิเคราะห์ปัญหาเชิงลึกของการผลิตข้าวหอมมะลิในระดับพื้นที่ ระบุว่า การผลิตข้าวหอมมะลิในพื้นที่เพาะปลูกที่สำคัญของภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีปัญหาหลักที่ทำให้ผลผลิตต่ำ ได้แก่ การขาดน้ำโดยเฉพาะในปีที่มีฝนแล้งและมักเกิดกับนาในที่ดอน หรือพื้นที่นาทุกประเภทที่เป็นดินตื้นหรือดินทรายจัด ความเสียหายจากน้ำท่วมในพื้นที่น้ำลุ่ม ความเป็นพิษของเกลือเนื่องจากดินเค็มโดยเฉพาะปีที่ฝนแล้ง ปัญหาธาตุอาหารไม่เพียงพอในนาที่เป็นดินทรายหรือดินกรวดแต่เกษตรกรใส่ปุ๋ยในอัตราต่ำเนื่องจากมีเงินทุนน้อย รวมทั้งสารเคมีบางชนิดสูญเสียไป

ก่อนที่พืชจะนำไปใช้ซึ่งเกิดจากสภาพน้ำขังสลบกับน้ำแห้งในนาบ่อยครั้ง และปัญหาวัชพืชที่เกิดจากการเตรียมดินไม่ดีหรือมีแรงงานจำกัด หรือบางรายกำจัดวัชพืชรื้อซ้ำเกินไป โดยแนวทางการเพิ่มผลผลิตสามารถทำได้โดยการจำแนกพื้นที่ออกเป็นเขตการผลิตย่อยตามเงื่อนไขของปัญหาและโอกาส แล้วกำหนดเทคโนโลยีหรือค้นหาเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับปัญหาและเงื่อนไขหรือโอกาสของแต่ละท้องที่ซึ่งแตกต่างกันไป (อนันต์ และคณะ, 2542)

นอกจากนั้นยังมีความพยายามในการปรับปรุงประสิทธิภาพเครื่องจักรที่ใช้ในกระบวนการผลิตข้าวหอมมะลิเพื่อแก้ไขปัญหาการขาดแคลนแรงงานและการก้าวสู่สังคมเกษตรกรรมสูงวัย ทั้งรถไถเตรียมดินและรถเกี่ยวนา (วินิต, 2543) โดยงานวิจัยดังกล่าวได้พัฒนาต้นแบบเครื่องหว่านข้าวพร้อมไถกลบสำหรับติดตั้งกับรถไถเดินตามและรถแทรกเตอร์ขนาดเล็กซึ่งเป็นที่นิยมของเกษตรกรทำให้สามารถประหยัดแรงงานในกระบวนการไถเตรียมดินและหว่านข้าวได้กว่าเท่าตัว ในขณะที่ต้นแบบรถเกี่ยวนาขนาดเล็กที่พัฒนาขึ้นมาใหม่ได้ผลเป็นที่น่าพอใจ มีความเป็นไปได้ในทางเศรษฐศาสตร์และได้มีการพัฒนาสู่เชิงพาณิชย์ต่อไป การศึกษาวิจัยในระยะต่อมานอกจากจะเน้นการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตแล้วยังให้ความสำคัญกับคุณภาพของข้าวหอมมะลิมากขึ้น ทั้งคุณภาพทางกายภาพและคุณภาพของความหอม โดยได้ทดสอบอิทธิพลของสภาพแวดล้อมต่อการสร้างสารหอม 2-Acetyl-1-pyrroline (2AP) รวมทั้งคุณภาพการขัดสีเพื่อคงระดับคุณภาพข้าวหอมมะลิไทยในตลาดโลก การศึกษาระบุว่าแม้จะเป็นการปลูกข้าวหอมมะลิในทุ่งกุลาร้องไห้โดยใช้พันธุ์ข้าวดอกมะลิ 105 ก็ยังมีความแปรปรวนของคุณภาพความหอมที่เกิดจากการผสมสาร 2AP ซึ่งการสร้างสภาวะความเครียดที่เพิ่มขึ้นไม่ว่าจะเป็นความเค็ม การขาดน้ำ หรือความแห้งแล้ง ไม่ได้ส่งผลให้สารหอม 2AP ในข้าวหอมมะลิเพิ่มขึ้นแต่อาจส่งผลเสียให้มีเมล็ดลีบเพิ่มสูงขึ้นได้ ดังนั้นการให้ข้าวขาวดอกมะลิ 105 สร้างสารหอม 2AP ในระยะสะสมน้ำหนักเมล็ดโดยการสร้างสภาวะที่เหมาะสมในช่วงการเจริญเติบโตที่ถูกต้องจะเป็นกุญแจสำคัญในการรักษาคุณภาพความหอมของข้าวหอมมะลิ (ศักดิ์ดา, 2548) การพัฒนาประสิทธิภาพข้าวหอมมะลิในระดับฟาร์มนอกจากต้องคำนึงถึงปัจจัยด้านคุณภาพแล้วการพัฒนาสารสนเทศสนับสนุนการตัดสินใจในการเพาะปลูกที่เหมาะสมก็เป็นอีกด้านที่มีการศึกษาวิจัยเพื่อจัดทำแผนที่สำหรับการแนะนำส่งเสริมการเพาะปลูกข้าวหอมมะลิที่ถูกต้องและแม่นยำ ดังเช่นงานวิจัยของ เรืองศักดิ์ และคณะ (2551) ได้สร้างสารสนเทศในระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ Arc view 9 ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการระบุการกระจายตัวของพื้นที่ดินเค็มระดับรุนแรงต่าง ๆ ในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ โดยความเค็มเป็นปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่งต่อคุณภาพความหอมของข้าวหอมมะลิดังที่ได้กล่าวมาแล้ว นอกจากนั้นระบบสารสนเทศดังกล่าวยังได้จำแนกระบบความชื้นของดินและการศึกษาศักยภาพของพื้นที่สำหรับพืชหลังนา ซึ่งข้อมูลจากการวิจัยดังกล่าวเป็นประโยชน์สำหรับการส่งเสริมการปลูกข้าวหอมมะลิตามความเหมาะสมของดินในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ในปัจจุบัน

ตลาดและโครงสร้างตลาดข้าวหอมมะลิ

ข้าวหอมมะลิของไทยประมาณ 5.82 ล้านตัน หรือประมาณร้อยละ 75 ของผลผลิตข้าวหอมมะลิทั้งหมด ถูกใช้ประโยชน์ในประเทศ ดังนั้นตลาดข้าวหอมมะลิในประเทศจึงถือเป็นช่องทางทางการจัดจำหน่ายข้าวหอมมะลิที่สำคัญอีกช่องทางหนึ่ง โดยวิธีการตลาดจะเป็นเครื่องมือสำคัญอย่างหนึ่งในการอธิบายโครงสร้างตลาดข้าวในประเทศไทย การศึกษาของศูนย์วิจัยเพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (2544) แสดงให้เห็นว่าในตลาดข้าวหอมมะลิในภาคเหนือ ผู้รวบรวมท้องถิ่นท่าข้าวที่กระจายอยู่ตามอำเภอต่างๆ เป็นช่องทางกระจายข้าวเปลือกหอมมะลิที่สำคัญที่สุด โดยผลผลิตข้าวหอมมะลิประมาณร้อยละ 89 ถูกจำหน่ายผ่านคนกลางกลุ่มนี้ ส่วนที่เหลือจะถูกจำหน่ายไปยังโรงสีขนาดกลางและขนาดเล็กในพื้นที่ และอีกส่วนหนึ่งส่งผ่านไปยังสหกรณ์การเกษตร ซึ่งทั้งสองช่องทางคิดเป็นเพียงร้อยละ 11 เท่านั้น สำหรับด้านคุณภาพของข้าวหอมมะลิคนกลางในตลาดทุกระดับจะพิถีพิถันกับคุณภาพข้าวหอมมะลิอย่างมาก โดยการรับซื้อจะแยกพันธุ์ข้าวหอมมะลิออกจากข้าวพันธุ์อื่นๆ อย่างชัดเจน สำหรับภาคเหนือในกรณีที่จำหน่ายข้าวสารโรงสีขนาดกลางจะแยกการสีข้าวหอมมะลิจากข้าวพันธุ์อื่น ส่วนหนึ่งจำหน่ายให้กับผู้บริโภคภายในจังหวัดและอีกส่วนหนึ่งส่งขายยังจังหวัดใกล้เคียง ซึ่งจะแตกต่างจากวิธีการตลาดข้าวหอมมะลิของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่ผลผลิตจะถูกส่งขายไปยังช่องทางตลาดที่สำคัญ 2 ช่องทาง โดยผลผลิตถูกขายผ่านโรงสีโดยตรงมากที่สุดร้อยละ 43.4 รองลงมาขายผ่านผู้รวบรวมท้องถิ่น/ท่าข้าว ร้อยละ 41.9 ในขณะที่เกษตรกรร้อยละ 11.2 ขายผ่านสถาบันเกษตรกร ส่วนที่เหลือขายผ่านตลาดกลางและศูนย์ขยายพันธุ์พืชเพื่อจำหน่ายเป็นเมล็ดพันธุ์ (ธนาคารแห่งประเทศไทย สำนักงานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, 2547) สอดคล้องกับผลการศึกษาของ อัจฉรา (2544) ที่พบว่าผู้รวบรวมท้องถิ่นยังมีบทบาทสำคัญในตลาดข้าวหอมมะลิของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แม้ว่าจะไม่มากเท่ากับในพื้นที่ภาคเหนือ อย่างไรก็ตามผลจากการปรับเปลี่ยนนโยบายด้านการตลาดของรัฐบาลที่ยกระดับราคาข้าวในโครงการรับจำนำให้สูงกว่าราคาตลาดและขยายปริมาณการรับจำนำแบบไม่จำกัดจำนวน ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในตลาดข้าวของไทยในทุกระดับ โดยช่องทางกระจายข้าวเปลือกของเกษตรกรเปลี่ยนแปลงจากผู้รวบรวมท้องถิ่นที่มีบทบาทสำคัญ เป็นการขายผ่านโรงสีโดยตรงโดยเฉพาะโรงสีขนาดใหญ่ที่เป็นจุดรับจำนำข้าวเปลือกของรัฐบาล ซึ่งเป็นการส่งเสริมการผูกขาดในตลาดข้าวให้กับโรงสีขนาดใหญ่ในขณะที่ผู้รวบรวมท้องถิ่น/ท่าข้าว ที่เป็นตัวกลางสำคัญในการรักษาสมดุลราคาในตลาดข้าว รวมทั้งสถาบันเกษตรกรที่เป็นแหล่งรับซื้อข้าวที่เกษตรกรเชื่อมั่นในระบบตาชั่งและการตรวจสอบคุณภาพและสิ่งเจือปนข้าวทยอยหายไป โดยปัจจุบันผลผลิตข้าวถูกขายผ่านโรงสีกว่าร้อยละ 90 ส่วนที่เหลืออีกประมาณร้อยละ 10 ขายผ่านท่าข้าว ผู้รวบรวมท้องถิ่น และสถาบันเกษตรกร (มาชะสิริ, 2554) เนื่องจากราคาข้าวในโครงการรับจำนำโดยเฉพาะข้าวหอมมะลิสูงกว่าราคาในท้องตลาดประมาณ 4,000-5,000 บาทต่อตัน ซึ่งปัจจัยดังกล่าวจะส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิธีการตลาดและช่องทางทางการจัดจำหน่ายข้าวหอมมะลิของ

เกษตรกรในปัจจุบัน รวมทั้งพฤติกรรมด้านการตลาดของคนกลางในแต่ละระดับ แต่การศึกษาการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวยังเป็นการศึกษาในภาพรวมทั่วทุกประเภท ยังขาดการวิเคราะห์วิถีการตลาดสำหรับข้าวหอมมะลิในปัจจุบัน ดังนั้นการศึกษาวิถีการตลาดและช่องทางการจัดจำหน่ายข้าวหอมมะลิในปัจจุบันเปรียบเทียบกับ การเปลี่ยนแปลงในอดีตที่ผ่านมาจึงเป็นอีกประเด็นสำคัญในการเชื่อมโยงผลกระทบจากนโยบายของรัฐต่อโครงสร้างตลาดข้าวหอมมะลิในประเทศไทย

การส่งออกและปัจจัยกำหนดอุปสงค์ต่อข้าวหอมมะลิไทย

ในปี 2553 ประเทศไทยผลิตข้าวหอมมะลิได้ประมาณ 7.62 ล้านตันต่อปี ใช้บริโภคในประเทศ 5.32 ล้านตัน และส่งออกประมาณ 2.36 ล้านตัน หรือคิดเป็นร้อยละ 30.57 ของปริมาณข้าวหอมมะลิที่ผลิตได้ทั้งหมด (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2554) นำรายได้เข้าประเทศ 6,207 ล้านบาทต่อปี หรือคิดเป็นร้อยละ 36.91 ของมูลค่าการส่งออกทั้งหมด (สมาคมผู้ส่งออกข้าวไทย, 2554) ซึ่งถือว่าเป็นชนิดข้าวที่สร้างรายได้จากการส่งออกสูงสุดเมื่อเปรียบเทียบกับข้าวชนิดอื่นๆ เนื่องจากราคาส่งออกที่สูงกว่าข้าวชนิดอื่นๆ รวมทั้งราคาส่งออกข้าวหอมมะลิของไทยยังสูงกว่าราคาข้าวหอมของประเทศอื่นๆ เพราะตลาดให้ค่าคุณสมบัติความจำเพาะเรื่องคุณภาพกับข้าวหอมมะลิจากประเทศไทย ปัจจุบันประเทศไทยส่งออกข้าวหอมมะลิไปยังประเทศต่างๆ กว่า 167 ประเทศทั่วโลก โดยตลาดส่งออกข้าวหอมมะลิที่สำคัญอันดับหนึ่งคือสหรัฐอเมริกา ที่มีสัดส่วนการนำเข้าข้าวหอมมะลิจากไทยร้อยละ 21.53 หรือ หนึ่งในห้าของผลผลิตข้าวหอมมะลิส่งออกของไทยในแต่ละปี รองลงมา ได้แก่ ฮองกง จีน โคติวัวร์ สิงคโปร์ และมาเลเซีย มีสัดส่วนการนำเข้า เท่ากับ ร้อยละ 10.46, 8.40, 6.55, 6.33 และ 4.85 ตามลำดับ (ศูนย์วิจัยธุรกิจอีสาน, 2554) โดยปัจจัยที่กำหนดปริมาณความต้องการบริโภคข้าวหอมมะลิไทยของประเทศคู่ค้าจะขึ้นอยู่กับ ราคาส่งออกข้าวหอมมะลิของไทย ราคาส่งออกข้าวของประเทศคู่แข่ง โดยเฉพาะจีนและเวียดนาม รายได้ต่อหัวของประเทศคู่ค้า จำนวนประชากรและอัตราแลกเปลี่ยนของประเทศคู่ค้า (ชณัฐฐา, 2539; กัลยา, 2540; อัครพงศ์ และคณะ, 2553) ซึ่งในปี 2555 ที่ผ่านมา ปริมาณการส่งออกข้าวหอมมะลิไทยลดลงในทิศทางเดียวกับข้าวชนิดอื่นๆ แต่ลดลงในสัดส่วนที่มากกว่า โดยปริมาณการส่งออกข้าวหอมมะลิลดลงจาก 2.63 ล้านตัน และ 2.35 ล้านตัน ในปี 2552 และ 2554 เหลือเพียง 1.93 ล้านตัน ในปี 2555 หรือลดลงกว่าร้อยละ 30 ซึ่งแม้ว่าจะมีการขยายตัวของอุปสงค์ข้าวในตลาดโลกและจากประเทศคู่ค้าสำคัญ แต่โครงการรับจำนำอย่างเข้มข้นส่งผลให้ศักยภาพการส่งออกข้าวไทยลดลง (มาฆะสิริ, 2554) โดยเฉพาะในปีที่มีโครงการรับจำนำอย่างเข้มข้นหรือขยายขนาดโครงการรับจำนำข้าวว่าหนึ่งในสามของปริมาณข้าวทั้งประเทศเช่นในปี 2555 ที่ผ่านมา

ในอดีตการแข่งขันในตลาดข้าวของโลกจะมีมากในตลาดข้าวคุณภาพกลางไปถึงต่ำ แต่ระดับการแข่งขันในตลาดข้าวคุณภาพสูงมีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้นโดยเฉพาะคู่แข่งเช่นเวียดนาม

(Ghoshray, 2008) ดังนั้นนอกจากปัจจัยด้านราคาข้าวหอมมะลิในประเทศที่มีส่วนกำหนดอุปสงค์ของข้าวหอมมะลิไทยในตลาดโลกแล้ว ปัจจัยด้านคู่แข่งการส่งออกข้าวหอมจากต่างประเทศและการผลิตข้าวหอมในประเทศคู่ค้าสำคัญก็เป็นประเด็นที่ไม่ควรมองข้าม แม้ในอดีตประเทศไทยถือเป็นประเทศเดียวในโลกที่สามารถผลิตข้าวหอมมะลิคุณภาพพรีเมียมได้ แต่ปัจจุบันทั้งจีนและเวียดนามกำลังให้ความสำคัญและพัฒนาคุณภาพข้าวหอมในประเทศเพื่อแข่งขันกับประเทศไทยและการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้าข้าวหอมมะลิจากไทยอย่างต่อเนื่อง โดยข้าวหอมมะลิเวียดนามที่เริ่มเป็นที่รู้จักในหมู่ผู้บริโภค คือ “จัสมินไรซ์ 5% broken” แต่กลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกข้าวในเวียดนามจะรู้จักในชื่อ “จัสมิน 85” โดยเป็นสายพันธุ์มาจากสถาบันวิจัยข้าวนานาชาติ (International Rice Research Institution : IRRI) เกิดจากการวิจัยพัฒนาในชื่อพันธุ์ “IR41” ซึ่งเป็นข้าวกลุ่มเดียวกันกับข้าวขาวดอกมะลิ 105 ที่มีปริมาณอมิโรสต่ำเช่นเดียวกัน คุณภาพของข้าวหอมพันธุ์นี้ที่ปลูกในเวียดนามจะมี DNA ใกล้เคียงกับข้าวหอมปทุมหรือปทุมธานี 1 ของไทยแต่คุณสมบัติหลังการหุงต้มจะใกล้เคียงกับข้าวหอมมะลิไทยมาก นอกจากนี้ยังมีการนำข้าวสายพันธุ์นี้ไปปลูกในประเทศจีนเพราะเป็นพันธุ์ของ IRRI ซึ่งถือว่าเป็นสาธารณะสามารถเผยแพร่ได้ แต่การปลูกในประเทศจีนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสายพันธุ์ คุณสมบัติของข้าวจึงผิดเพี้ยนไปไม่สามารถเทียบเท่ากับข้าวหอมมะลิของไทยได้ (ประเสริฐ, 2552) ซึ่งปัจจุบันผู้บริโภคข้าวหอมในจีนส่วนใหญ่เป็นกลุ่มผู้บริโภคที่มีรายได้สูงจึงให้ความสำคัญกับความหอมของข้าวว่าคุณสมบัติอื่น ผู้บริโภคกลุ่มนี้ยินดีจ่ายเพิ่มให้กับข้าวหอมมะลิแม้ราคาจะสูงกว่าข้าวหอมในประเทศ แต่ถ้าหากข้าวหอมพันธุ์อื่นที่มีความหอมใกล้เคียงกับข้าวหอมมะลิ เช่น ข้าวหอมอู่ฉางเต้าฮั่วเซียงของจีน หรือ จัสมินไรซ์ 5% broken ของเวียดนาม ผู้บริโภคก็อาจจะหันไปบริโภคข้าวพันธุ์ดังกล่าวแทน ดังนั้นสำหรับตลาดจีนการรักษาความเข้มงวดด้านคุณภาพข้าวหอมมะลิไทยให้ใกล้เคียงกับอดีตจึงเป็นสิ่งจำเป็น (ศูนย์วิจัยกสิกรไทย, 2550; อัครพงศ์, 2553)

นอกจากการเป็นคู่ค้ากับไทยแล้ว ในปัจจุบันจีนยังเป็นคู่แข่งสำคัญในตลาดข้าวหอมมะลิทั้งในประเทศจีนและตลาดโลก เพราะการที่จีนสามารถผลิตข้าวหอมได้หลากหลายสายพันธุ์และผลผลิตข้าวหอมของจีนที่เพิ่มขึ้นจากมาตรการส่งเสริมการลดผลผลิตข้าวคุณภาพต่ำ ด้วยการยกเลิกมาตรการประกันราคาข้าวในช่วงกลางปี (Early Rice) และเก็บภาษีเป็นเงินสดแทนการเก็บผลผลิตข้าวจากเกษตรกร ส่งผลให้เกษตรกรเลิกปลูกข้าวคุณภาพต่ำที่ให้ผลผลิตสูงแต่ไม่เป็นที่ต้องการของตลาดที่รัฐบาลเคยประกันการรับซื้อมาโดยตลอดหันมาปลูกข้าวคุณภาพสูงที่ตลาดต้องการมากขึ้น ผลผลิตข้าวหอมในประเทศจีนจึงเพิ่มขึ้นตามลำดับ ในขณะที่ราคาข้าวหอมของจีนถูกกว่าข้าวหอมมะลิไทยประมาณร้อยละ 25 (ศูนย์วิจัยกสิกรไทย, 2550) ซึ่งแม้ว่าคุณภาพข้าวหอมจีนจะต่ำกว่าข้าวหอมมะลิไทย แต่จากปัญหาการปลอมปนข้าวที่ลดความน่าเชื่อถือของข้าวหอมมะลิไทย จากความไม่ซื่อสัตย์ของผู้จัดจำหน่ายบางกลุ่มที่นำข้าวหอมมะลิไปผสมกับข้าวชนิดอื่นแต่ขายในราคาข้าวหอมมะลิ ไม่เพียงแต่จะทำให้การขยายตัวของข้าวหอมจีนส่งผลกระทบต่อตลาดข้าว

หอมมะลิไทยในจีนเท่านั้น แต่ยังคงส่งผลกระทบต่อ การส่งออกข้าวหอมมะลิไทยไปยังคู่ค้าอื่นๆ ได้นอกจากจีนและเวียดนามแล้วประเทศคู่แข่งในการส่งออกข้าวหอมมะลิในอนาคต คือ ประเทศกัมพูชา ซึ่งถ้ากัมพูชาสามารถพัฒนาตนเองผลิตข้าวได้ปริมาณเพียงพอในประเทศและคุณภาพในกระบวนการสีแปรรูปที่มีมาตรฐานแล้วจะเป็นตัวเลือกสำคัญให้ผู้บริโภคข้าวหอมมะลิ เนื่องจากสภาพภูมิประเทศของกัมพูชาโดยเฉพาะบริเวณที่อยู่ติดกับทุ่งกุลาร้องไห้แหล่งผลิตข้าวหอมมะลิคุณภาพที่สำคัญที่สุดของไทย ซึ่งถือว่าเป็นดินผืนเดียวกันและมีคุณสมบัติเหมือนดินในทุ่งกุลาร้องไห้ของไทย ทำให้ข้าวหอมมะลิที่ปลูกในบริเวณดังกล่าวมีคุณสมบัติเหมือนข้าวไทย เมื่อรวมกับปัญหาการลักลอบนำเมล็ดพันธุ์ข้าวหอมมะลิจากไทยเข้าไปปลูกในประเทศกัมพูชาโดยเฉพาะพื้นที่ใกล้ชายแดนติดต่อกับไทยแล้ว ทำให้กัมพูชาเป็นประเทศที่สามารถผลิตข้าวหอมมะลิได้ใกล้เคียงกับข้าวหอมมะลิของไทยมากที่สุด และน่าจะเป็นคู่แข่งในการส่งออกข้าวหอมมะลิที่สำคัญของไทยในอนาคต ดังนั้นจากการศึกษาและเอกสารวิชาการที่กล่าวมาทั้งหมด จะเห็นว่าปัญหาสำคัญของภาคการส่งออกไทยนอกจากปัญหาที่เกิดจากปัจจัยภายนอกแล้ว ที่ผ่านมามีการดำเนินนโยบายของรัฐที่เกิดในประเทศเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อส่วนแบ่งการตลาดข้าวหอมมะลิไทยในตลาดโลก ดังนั้น การรักษาคุณภาพของข้าวหอมมะลิตั้งแต่กระบวนการผลิตต้นน้ำคือระดับฟาร์มจึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งในการรักษาตลาดส่งออกข้าวหอมมะลิของไทย

ข้าวหอมมะลิอินทรีย์

ข้าวหอมมะลิอินทรีย์ หมายถึง รูปแบบการจัดการและระบบการผลิตข้าวหอมมะลิที่ให้ความสำคัญกับการปราศจากสิ่งเคมีในการผลิต โดยผลการวิจัยการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์ พบว่า มีความเป็นไปได้ที่การผลิตข้าวหอมมะลิแบบอินทรีย์จะสามารถแก้ไขปัญหาความยากจนของเกษตรกรได้ เพราะปัจจัยทางด้านการผลิตและเศรษฐกิจเป็นสิ่งสำคัญ กล่าวคือ เกษตรกรในระบบการผลิตแบบอินทรีย์มีผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่สูงกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวหอมมะลิทั่วไปประมาณ 40 กิโลกรัมต่อไร่ โดยเกษตรกรที่ปลูกข้าวหอมมะลิแบบอินทรีย์ประมาณร้อยละ 12 สามารถผลิตข้าวหอมมะลิเฉลี่ย 500 – 700 กิโลกรัมต่อไร่ เนื่องจากดินได้รับการปรับปรุงอย่างต่อเนื่อง (นนทียา, 2549) โดยเฉพาะเกษตรกรที่ปลูกข้าวหอมมะลิในระบบอินทรีย์ที่มีการรวมกลุ่มกันวางแผนการผลิตจะมีระบบจัดการฟาร์มที่ดีกว่าส่งผลให้ประสิทธิภาพการผลิตสูงกว่า (Songsrirode and Singhapreecha, 2007) นอกจากนั้นเกษตรกรที่ปลูกข้าวหอมมะลิแบบอินทรีย์ยังสามารถปรับตัวต่อสภาวะฝนแล้งได้ดีกว่าการปลูกข้าวหอมมะลิทั่วไป และหากมองปัจจัยด้านเศรษฐกิจจะพบว่าการผลิตข้าวหอมมะลิแบบอินทรีย์มีต้นทุนการผลิตที่เป็นเงินสดต่ำกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิแบบทั่วไป เพราะส่วนใหญ่ใช้ปัจจัยการผลิตของตนเองมากกว่า รวมทั้งเมื่อคำนวณต้นทุนการผลิตต่อกิโลกรัมพบว่าการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์มีต้นทุนต่อกิโลกรัมต่ำกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไปเช่นกัน (นนทียา, 2549) ซึ่ง

ผลผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ของไทยส่วนใหญ่จะส่งไปยังยุโรป สหรัฐอเมริกา และญี่ปุ่น ส่วนใหญ่เป็นประเทศพัฒนาแล้วซึ่งตลาดสินค้าอินทรีย์ขยายตัวในประเทศพัฒนามากกว่าประเทศกลุ่มอื่นเนื่องจากเหตุผลหลัก 2 ประการ คือ 1) ประเทศผู้ผลิตสินค้าเกษตรส่วนใหญ่เป็นประเทศที่มีรายได้เฉลี่ยต่อหัวต่ำ และมีความเอาใจใส่ต่อสุขภาพน้อย ดังนั้นโอกาสที่จะบริโภคสินค้าอินทรีย์จะมีน้อยกว่าผู้บริโภคในกลุ่มประเทศพัฒนาแล้ว 2) ตลาดภายในประเทศของผู้ผลิตสินค้าอินทรีย์ถูกจำกัดด้วยมาตรฐานการผลิต ซึ่งขึ้นต่อมาตรฐานของประเทศพัฒนาแล้ว (บุญจิตและคณะ, 2547) ดังนั้นปัจจุบันข้าวหอมมะลิอินทรีย์สามารถขายได้ราคาสูงกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไปและโอกาสทางการตลาดขยายตัวอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้เกษตรกรยังมีสุขภาพดีขึ้นเนื่องจากลดการใช้สารเคมีในการปลูกข้าว ลดการสูญเสียเงินตราต่างประเทศจากการนำเข้าสารป้องกันกำจัดศัตรูพืชและปุ๋ยเคมีจากต่างประเทศ ดังนั้นที่ผ่านมาทั้งหน่วยงานภาครัฐและองค์กรภาคเอกชนจึงมีนโยบายส่งเสริมการผลิตข้าวหอมมะลิแบบอินทรีย์มากขึ้น อย่างไรก็ตามการดำเนินนโยบายแทรกแซงตลาดข้าวของรัฐบาลภายใต้โครงการรับจำนำในช่วงที่ผ่านมา ส่งผลให้ราคาข้าวหอมมะลิทั่วไปมีราคาใกล้เคียงกับราคาของข้าวหอมมะลิอินทรีย์จึงไม่จูงใจให้เกษตรกรหันมาผลิตข้าวในระบบอินทรีย์หรือบางส่วนหันกลับสู่ระบบการผลิตแบบทั่วไปเช่นเดิม ดังนั้นจึงคาดว่ารูปแบบการผลิตข้าวหอมมะลิของเกษตรกรส่วนใหญ่จะมุ่งเน้นด้านปริมาณมากกว่าด้านคุณภาพของข้าวหรือการปรับเปลี่ยนเข้าสู่ระบบเกษตรอินทรีย์

บทที่ 3

สถานภาพการผลิตและการตลาดข้าวหอมมะลิ

ประเทศไทยผลิตข้าวได้ประมาณปีละ 30 ล้านตัน ในจำนวนนี้ส่งออกประมาณ 8 ล้านตันต่อปี หรือประมาณหนึ่งในสามของปริมาณข้าวทั้งหมดของประเทศ โดยข้าวที่ส่งออกส่วนใหญ่เป็นชนิดข้าวเจ้าโดยเฉพาะข้าวหอมมะลิที่เป็นข้าวคุณภาพของไทย ซึ่งมีมูลค่าการส่งออกสูงกว่าข้าวชนิดอื่นๆ แหล่งเพาะปลูกข้าวหอมมะลิที่สำคัญของไทยอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภูมิภาคดังกล่าวยังถือเป็นแหล่งผลิตข้าวหอมมะลิคุณภาพส่งออกของไทยเพราะมีสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมทำให้ได้ผลผลิตข้าวหอมมะลิที่มีคุณภาพดีเมื่อนำมาหุงจะมีความอ่อนนุ่มของเมล็ดข้าวมากกว่าพันธุ์อื่นๆ มีรสชาติอร่อย อีกทั้งมีกลิ่นหอมคล้ายใบเตย จึงเป็นที่ต้องการของตลาดและเป็นข้าวที่สร้างชื่อเสียงและรายได้ให้กับประเทศอย่างต่อเนื่อง ตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมาราคาข้าวหอมมะลิไทยในตลาดต่างประเทศจะสูงกว่าข้าวหอมจากประเทศอื่นรวมทั้งสูงกว่าชนิดข้าวอื่นๆ เพราะตลาดให้ค่าความจำเพาะในคุณสมบัติในการบริโภคดังกล่าว อย่างไรก็ตามในช่วงเวลาที่ผ่านมาสองทศวรรษที่ผ่านมาพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิของไทยมีแนวโน้มขยายตัวอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในช่วงปี 2555 ที่รัฐบาลกำหนดราคารับจำนำข้าวหอมมะลิ 20,000 บาทต่อตัน ซึ่งสูงกว่าข้าวพันธุ์อื่นๆ ที่มีส่วนสนับสนุนให้เกษตรกรหันไปปลูกข้าวหอมมะลิมากขึ้น รวมทั้งการรับซื้อข้าวจากเกษตรกรทุกเมล็ดทำให้เกษตรกรมั่นใจว่ามีตลาดรับซื้อ ประกอบกับการยอมรับเทคโนโลยีสมัยใหม่โดยเฉพาะการใช้เครื่องจักรในเกือบทุกกระบวนการผลิต โดยเฉพาะการใช้รถเกี่ยวหวดในการเก็บเกี่ยวข้าวหอมมะลิของเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยที่ไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงคุณภาพสำหรับบริโภคเพราะเกษตรกรส่วนใหญ่นำข้าวเข้าโครงการรับจำนำของรัฐบาล การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวอาจส่งผลกระทบต่อคุณภาพข้าวหอมมะลิของไทยได้ ในขณะที่ตลาดต่างประเทศเริ่มไม่มั่นใจในคุณภาพข้าวหอมมะลิซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลจากการปลอมปนที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งขึ้น และอีกสาเหตุเกิดจากความไม่มั่นใจในกระบวนการตรวจสอบคุณภาพและบริหารจัดการสต็อกข้าวหอมมะลิของรัฐบาลไทย ดังนั้นในบทนี้จะอธิบายการเปลี่ยนแปลงสถานะการผลิตและการตลาดข้าวหอมมะลิของไทย สถานการณ์การส่งออกข้าวหอมมะลิของไทยในช่วงที่ผ่านมา รวมทั้งพลวัตของภาวะการค้าข้าวหอมมะลิในตลาดโลก เพื่อสะท้อนภาพรวมของข้าวหอมมะลิไทยและเป็นบริบทสำคัญเพื่อความเข้าใจโครงสร้างการผลิตและการตลาดข้าวหอมมะลิไทย

3.1 พื้นที่เพาะปลูกและผลผลิต

ประเทศไทยมีพื้นที่เพาะปลูกข้าวประมาณ 65 ล้านไร่ โดยพื้นที่เพาะปลูกมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นตามลำดับ ซึ่งพื้นที่เพาะปลูกข้าวที่เพิ่มขึ้นกว่าร้อยละ 50 เป็นพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิ ในปี 2555 พื้นที่เพาะปลูกข้าวประมาณหนึ่งในสามของไทย เป็นพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิ ซึ่งเพิ่มขึ้นจาก 16.41 ล้านไร่ ในปี 2541 เป็น 25.98 ล้านไร่ ในปี 2555 (ตารางที่ 3.1) หรือเพิ่มขึ้นกว่าร้อยละ 40 ในช่วงเวลาเพียง 10 ปี สาเหตุสำคัญเกิดจากปัจจัยทางด้านราคาและตลาดเป็นหลัก ซึ่งผลจากความต้องการบริโภคข้าวคุณภาพดีโดยเฉพาะข้าวหอมมะลิส่งผลให้ราคาส่งออกข้าวหอมมะลิของไทยสูงกว่าชนิดข้าวอื่น เกษตรกรจึงหันมาปลูกข้าวหอมมะลิเพิ่มขึ้นโดยเฉพาะในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

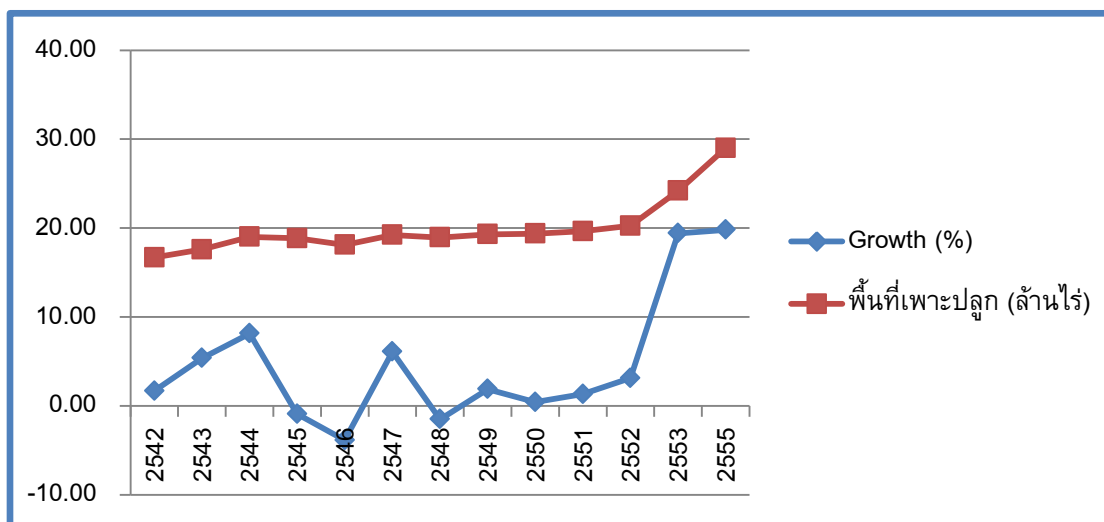
ข้าวหอมมะลิเป็นข้าวที่ตอบสนองต่อช่วงแสง ดังนั้นจะปลูกได้ปีละหนึ่งครั้งเฉพาะในฤดูนาปีเท่านั้น แต่สามารถปลูกในได้ทุกภูมิภาคของประเทศไทย โดยแหล่งผลิตข้าวหอมมะลิที่สำคัญอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งมีพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิประมาณร้อยละ 80 หรือ 20.80 ล้านไร่ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีลักษณะชุดดินและสภาพอากาศที่ส่งผลให้สามารถผลิตข้าวหอมมะลิคุณภาพ เพราะส่วนใหญ่มีเกลือสินเธาว์อยู่ใต้ดินเนื่องจากสมัยดึกดำบรรพ์โลกล้านปีภูมิกษณิณเอยเป็นทะเลมาก่อนความเค็มของดินและสภาพอากาศที่แห้งแล้งส่งผลให้ข้าวหอมมะลิที่ปลูกในภูมิภาคนี้มีความหอมมากกว่าข้าวหอมมะลิที่ปลูกในภูมิภาคอื่น ซึ่งการการปลูกข้าวหอมมะลิของเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะมีวัตถุประสงค์เพื่อขาย ชดเชยกับต้นทุนการผลิตที่ต้องใช้เพื่อปลูกข้าวเหนียวบริโภค ซึ่งเกษตรกรจำนวนไม่น้อยได้ปรับเปลี่ยนจากการเพาะปลูกข้าวเหนียว โดยแบ่งพื้นที่ปลูกให้ได้ผลผลิตไว้เพื่อการใช้บริโภคในครัวเรือนแล้วจัดแบ่งพื้นที่นาที่เหลือไปปลูกข้าวหอมมะลิเพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้เพราะปัจจัยด้านราคาและเป็นผลจากนโยบายของรัฐบาลที่มีส่วนสนับสนุนให้เกษตรกรหันไปปลูกข้าวหอมมะลิมากขึ้น (อรรถธรณ และคณะ, 2556) ดังนั้นพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพิ่มขึ้นตามลำดับจาก 14.70 ล้านไร่ ในปี 2540-43 เป็นเท่ากับ 15.92 ล้านไร่ ในปี 2548-51 และเพิ่มสูงขึ้นเป็น 20.80 ล้านไร่ ในปี 2552-55 (ตาราง 3.1) เช่นเดียวกับสถานการณ์การผลิตข้าวหอมมะลิในภาคเหนือที่พื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิขยายตัวเพิ่มขึ้นตามลำดับเช่นกันจาก 1.6 ล้านไร่ ในช่วงปี 2540-43 เป็น 2.06 ล้านไร่ในปี 2552-55 สำหรับภาคกลางพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิไม่เปลี่ยนแปลงมากนักสาเหตุเพราะเกษตรกรส่วนใหญ่ในภาคกลางนิยมปลูกข้าวพันธุ์ใหม่ที่ให้ผลผลิตสูงกว่าและสามารถปลูกได้ 2-3 ครั้งในหนึ่งปี ดังนั้นพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิในภาคกลางจะมีเฉลี่ยประมาณหนึ่งล้านไร่ต่อปี ในขณะที่พื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิในภาคใต้มีแนวโน้มลดลงตามการลดลงของพื้นที่ปลูกข้าวในภูมิภาค และเมื่อพิจารณาการเปลี่ยนแปลงพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิในภาพรวมจะพบว่าพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิส่วนใหญ่จะเพิ่มขึ้นเฉลี่ยร้อยละ 1-6 ต่อปี ยกเว้นในปี 2545, 2546 และ 2548 ที่อัตราการขยายตัวของพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิหดตัวลง ซึ่งสาเหตุสำคัญของการลดลงของพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิมา

จากราคาข้าวหอมมะลิในปีที่ผ่านมาหากราคาข้าวหอมมะลิลดลงเกษตรกรจะลดพื้นที่เพาะปลูกลงด้วย (วีระศักดิ์, 2553) โดยราคาข้าวหอมมะลิที่เกษตรกรได้รับมีแนวโน้มลดลงในช่วงปี 2544-45 กล่าวคือ ราคาข้าวหอมมะลิในปี 2543 เท่ากับ 7,017 บาทต่อตัน ลดลงเหลือ 5,725 และ 5,328 บาทต่อตันในปี 2544 และ 2545 ตามลำดับ ราคาปรับตัวสูงขึ้นอีกครั้งในปี 2546 และ 2547 แต่กลับลดลงอีกในปี 2548 (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2556) ส่งผลให้ช่วงเวลาดังกล่าวเกษตรกรปรับลดพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิลง แต่ที่น่าสังเกตคือพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องในอัตราที่สูงตั้งแต่ปี 2553 – ปัจจุบัน เพิ่มขึ้นประมาณร้อยละ 25-30 ซึ่งนอกจากผลของราคาข้าวหอมมะลิที่เพิ่มขึ้นแล้วปัจจัยผลึกที่สำคัญอีกประการหนึ่งน่าจะมาจากนโยบายรับจำนำข้าวของรัฐบาลที่กำหนดราคารับจำนำข้าวหอมมะลิตั้งสูงกว่าข้าวชนิดอื่นๆ และสูงกว่าราคาตลาดมาก

ตารางที่ 3.1 เนื้อที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลินาปี จำแนกตามภูมิภาค ปี 2541-55

ปี	ภาคเหนือ	ตะวันออก			รวมทั้งประเทศ	สัดส่วนข้าวหอมมะลิ (%)
		เฉียงเหนือ	ภาคกลาง	ภาคใต้		
พื้นที่เพาะปลูก (ไร่)						
2541	1,262,802	13,932,891	1,193,790	23,315	16,412,798	28.82
2542	1,350,723	14,354,104	952,297	32,280	16,689,404	29.50
2543	1,322,942	15,239,294	992,771	31,778	17,586,785	30.44
2544	2,463,751	15,280,937	1,248,520	27,107	19,020,315	32.89
2545	2,295,975	15,320,329	1,214,723	19,390	18,850,417	33.12
2546	1,963,428	15,010,759	1,132,759	17,533	18,124,479	31.81
2547	2,400,367	15,642,897	1,168,455	17,789	19,229,508	33.35
2548	2,189,829	15,670,400	1,063,699	19,560	18,943,488	32.79
2549	2,211,237	15,873,574	1,210,784	5,991	19,301,586	33.54
2550	2,176,513	15,970,284	1,224,402	13,251	19,384,450	33.52
2551	2,196,600	16,256,653	1,175,436	12,537	19,641,226	34.20
2552	2,250,029	16,770,639	1,230,252	5,895	20,256,815	35.23
2553	2,470,339	20,603,279	1,111,593	3,846	24,189,057	37.46
2554	2,425,968	21,878,936	1,206,472	11,269	25,513,977	39.07
2555	2,447,113	22,208,113	1,315,664	12,007	25,982,897	40.00

ที่มา : คำนวณจากฐานข้อมูลของศูนย์สารสนเทศ สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร

ภาพที่ 3.1 พื้นที่และการเปลี่ยนแปลงพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิของไทย ปี 2541-55

ที่มา : 1. ปี 2540-53 คำนวณจากฐานข้อมูลของศูนย์สารสนเทศ สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร
2. ปี 2555 คำนวณจากฐานข้อมูลการขึ้นทะเบียนเกษตรกรโครงการรับจำนำข้าว, กรมส่งเสริมการเกษตร

สำหรับผลผลิตข้าวหอมมะลิเฉลี่ยในภาคเหนือจะสูงกว่าในภาคอื่นๆ เพราะปัจจัยด้านแหล่งน้ำและคุณสมบัติของดิน โดยเฉพาะคุณภาพของดินในภูมิภาคดังกล่าวที่ดีกว่าในภาคอื่นๆ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ม.ป.ป.) ส่งผลให้ผลผลิตข้าวหอมมะลิเฉลี่ยต่อไร่ในภาคเหนือเท่ากับ 518 กิโลกรัมต่อไร่ ในขณะที่ผลผลิตเฉลี่ยในภาคอื่นอยู่ระหว่าง 350-377 กิโลกรัมต่อไร่เท่านั้น (ตารางที่ 3.2) ส่วนในด้านของผลผลิตรวมมีการเปลี่ยนแปลงที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่เพาะปลูก คือ ผลผลิตข้าวหอมมะลินาปีเพิ่มขึ้นจาก 5.1 ล้านตัน ในช่วงปี 2544-47 เป็น 6.5 และ 8.0 ล้านตัน ในช่วงปี 2548-51 และ 2552-55 ตามลำดับ แต่ระดับผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่เพิ่มขึ้นจาก 358 กิโลกรัมต่อไร่ ในช่วงปี 2540-43 เป็น 372 กิโลกรัมต่อไร่ ในช่วงปี 2552-55 หรือเพิ่มขึ้นน้อยกว่า 30 กิโลกรัมต่อไร่ในเวลากว่า 20 ปี(ตารางที่ 3.2) สะท้อนให้เห็นถึงความจำกัดด้านการศึกษาและพัฒนาพันธุ์เพื่อเพิ่มผลผลิตของข้าวหอมมะลิ ซึ่งแตกต่างจากประเทศคู่แข่งสำคัญ ทั้งเวียดนาม อินเดีย จีน และสหรัฐอเมริกา ที่มีการพัฒนาพันธุ์ข้าวหอมคุณภาพหลากหลายสายพันธุ์เพื่อแข่งขันกับข้าวหอมมะลิไทย ทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ ข้าวหอมจากกลุ่มประเทศ ดังกล่าวมีผลผลิตต่อไร่สูงกว่าข้าวหอมมะลิของไทยมาก นอกจากนี้การพัฒนาของเพื่อนบ้านในการผลิตข้าวหอมมะลิทั้งกัมพูชาและพม่าอาจจะกระทบกับภาคการผลิตและการส่งออกข้าวหอมมะลิไทยในอนาคต ซึ่งจะอภิปรายประเด็นดังกล่าวในส่วนของสถานการณ์การส่งออกในลำดับถัดไป

ตารางที่ 3.2 ผลผลิตและผลผลิตต่อไร่ข้าวหอมมะลินาปี จำแนกตามภูมิภาค ปี 2540-55

ปี	ภาคเหนือ	ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	ภาคกลาง	ภาคใต้	รวมทั้งประเทศ	สัดส่วนข้าวหอมมะลิ(%)
ผลผลิต (ตัน)						
2540-43	538,979	4,167,994	335,657	9,330	5,165,910	33.33
2544-47	1,040,405	4,563,537	391,360	67,64	6,110,762	37.50
2548-51	1,440,527	4,957,087	399,545	5,725	6,511,270	40.00
2552-55	1,108,405	6,872,299	374,175	1,470	8,020,770	53.33
ผลผลิตเฉลี่ย (กิโลกรัมต่อไร่)						Growth (%)
2540-43	431	297	311	324	344	-
2544-47	512	330	391	250	358	4.07
2548-51	524	342	365	320	368	2.79
2552-55	518	350	377	370	372	1.09

ที่มา : ^{1/} ปี 2540-53 คำนวณจากฐานข้อมูลของศูนย์สารสนเทศ สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร

^{2/} ปี 2554-55 คำนวณจากฐานข้อมูลการขึ้นทะเบียนเกษตรกรโครงการรับจำนำข้าว, กรมส่งเสริมการเกษตร

3.2 การจำแนกพันธุ์ข้าวหอมมะลิ

ข้าวหอมมะลิเป็นสายพันธุ์ที่มีถิ่นกำเนิดในประเทศไทย ซึ่งไทยเป็นแหล่งพันธุกรรมข้าวอันอุดมสมบูรณ์และมีความหลากหลาย ชาวนาไทยสมัยก่อน คือ นักวิจัยการเกษตรรุ่นแรกที่คัดเลือก ปรับปรุงพันธุ์ให้เหมาะสมกับการปลูกในแต่ละท้องถิ่น โดยพัฒนาพันธุ์จากข้าวป่าซึ่งเป็นแหล่งพันธุกรรมที่ดีในการปรับปรุงพันธุ์ข้าว โดยเฉพาะการสร้างพันธุ์ให้ต้านทานโรค แมลงหรือทนทานต่อสภาพแวดล้อม เพราะธรรมชาติของป่าจะมีระยะเวลาในการพักตัวนานแรมปีเพื่อความอยู่รอดหากเมล็ดข้าวป่าร่วงสู่ดินในสภาพที่ไม่เอื้ออำนวยจะสามารถอยู่ในดินได้นานเกือบปีเพื่อรอฝน คนโบราณจึงปรับปรุงพันธุ์ข้าวที่ปลูกจากข้าวป่านั้นเอง จากความหลากหลายดังกล่าวทำให้เกษตรกรมีการคัดเลือกพันธุ์ข้าวตามลักษณะที่ตนเองต้องการและตามความเหมาะสมของพื้นที่ปลูกทำให้เกิดข้าวเฉพาะถิ่นที่มีความหลากหลายแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ (กรมวิชาการเกษตร, 2555) ปัจจุบันพันธุ์ข้าวหอมมะลิที่นิยมปลูกในประเทศไทย คือ พันธุ์ข้าวดอกมะลิ 105 และพันธุ์ กข

ข้าวขาวดอกมะลิ 105 มีถิ่นกำเนิดในท้องที่แหลมประดู่ อำเภอพนัสนิคม เขตแดนติดต่อกับ อำเภอแปลงยาว จังหวัดชลบุรี นายจรูญ ตัณฑวุฒ ได้นำมาปลูกตั้งแต่ปี พ.ศ. 2488 และแบ่งเมล็ดบางส่วนไปปลูกที่ทำของหลวง อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา เนื่องจากเป็นข้าวหอมที่ขายได้ราคาสูง จนกระทั่งปี พ.ศ. 2493 กรมการข้าว ได้เก็บรวบรวมพันธุ์ข้าวเพื่อมาคัดพันธุ์ใหม่ พันธุ์ข้าวดอกมะลิเป็นพันธุ์หนึ่งที่ถูกเก็บรวบรวมปลูกคัดเลือก คัดพันธุ์ให้บริสุทธิ์ และประเมินผลผลิต รวงข้าวขาวดอกมะลิที่เก็บมาจากอำเภอบางคล้า โดย นายสุนทร สีหะเนิน ได้ถูกส่งไปปลูกคัดพันธุ์บริสุทธิ์ที่สถานีทดลองข้าวโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี ในปี พ.ศ. 2498 จำนวน 199 รวง และรวงที่ 105 เป็นสายพันธุ์เดียวที่ผ่านการคัดเลือก ทดสอบผลผลิต และส่งเสริมให้ชาวนาใช้เป็นพันธุ์ปลูกในปี พ.ศ. 2502 เป็นต้นมา ข้าวดอกมะลิ 105 หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า “ข้าวหอมมะลิ” มีชื่อแท้จริงว่า ข้าวดอกมะลิ 4-2-105 (เลข 4 คือ หมายเลขประจำท้องถิ่นที่เก็บรวบรวม เลข 2 คือ หมายเลขประจำพันธุ์ของข้าวขาวดอกมะลิที่เก็บรวบรวมจาก อำเภอบางคล้า และ 105 คือ รวงหรือสายพันธุ์ที่ 105 ของข้าวขาวดอกมะลิดังกล่าว) เป็นข้าวไวต่อช่วงแสงออกดอกประมาณวันที่ 20-25 ตุลาคม ต้นสูงประมาณ 140-150 เซนติเมตร ข้าวเปลือกมีสีฟางเมล็ดเรียวยาว ปลายเมล็ดโค้งเล็กน้อย ข้าวกล้องใส มีความเลื่อมมัน จมูกเล็ก ซึ่งเป็นลักษณะที่ดีของข้าวสาร เป็นข้าวที่มีอะมิโลสต่ำอยู่ที่ร้อยละ 12-16 ข้าวที่หุงสุกมีลักษณะเหนียวนุ่มและมีกลิ่นหอม ซึ่งคุณสมบัตินี้อาจเป็นปัจจัยหนึ่งที่เป็นที่นิยมของผู้บริโภค พันธุ์ข้าวดอกมะลิ 105 มีข้อดีคือเจริญเติบโตได้ดีในที่นาดอนทั่วไป ทนต่อสภาพแห้งแล้ง ทนดินเปรี้ยวและดินเค็มได้ดี ต้านทานไส้เดือนฝอยรากปม ต้านทานโรคใบจุดสีน้ำตาลและโรคขอบใบแห้งปานกลาง แต่ไม่ต้านทานโรคใบสีส้ม โรคไหม้และโรคใบหงิก ไม่ต้านทานเพลี้ยกระโดดสีน้ำตาล เพลี้ยจักจั่นสีเขียวและหนอนกอ

ข้าว กข15 (RD15) เป็นพันธุ์ข้าวที่ได้มาจากการปรับปรุงพันธุ์โดยการชักนำพันธุ์ข้าวดอกมะลิ 105 ให้เกิดการกลายพันธุ์แล้วคัดเลือกจนได้พันธุ์ดี ซึ่งกรมวิชาการเกษตรประกาศขยายพันธุ์ (stock seed) ในปี พ.ศ. 2521 นับเป็นครั้งแรกของประเทศไทยที่ได้พันธุ์ข้าวเจ้าจากการปรับปรุงพันธุ์โดยการกลายพันธุ์ ซึ่งดำเนินงานโดยกลุ่มงานพันธุศาสตร์ กองการข้าว ในปี พ.ศ. 2508 โดยได้นำเมล็ดพันธุ์ข้าวดอกมะลิ 105 ไปอาบรังสีแกมมาปริมาณ 15 และ 30 กิโลแตร ที่สำนักงานพลังงานปรมาณูเพื่อสันติในประเทศไทย และนำเมล็ดข้าวที่ผ่านการอาบรังสีไปปลูกและคัดเลือกในระยะต่อมาที่สถานีทดลองข้าวพิมาย จนคัดได้สายพันธุ์ข้าวดอกมะลิ 105,65G_U-45 ที่ได้มาจากการอาบรังสี 15 กิโลแตร ซึ่งแสดงลักษณะดีเด่นภายใต้สภาพการปลูกในนาที่อาศัยน้ำฝนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ข้าวพันธุ์นี้มีลักษณะเด่นคือมีความทนแล้งดีกว่าพันธุ์ข้าวดอกมะลิ 105 และอายุการเก็บเกี่ยวสั้นกว่า 10 วัน ให้ผลผลิตสูงกว่า และมีต้นเตี้ยกว่า (ประมาณ 10 เซนติเมตร) แต่ไม่ต้านทานต่อโรคและแมลงศัตรูข้าวเช่นเดียวกับพันธุ์ข้าวดอกมะลิ 105 ส่วนลักษณะของเมล็ดข้าวเปลือก ข้าวสาร คุณสมบัติในการหุงต้มและรับประทาน กลิ่นหอม มีค่าอะมิโลสต่ำ ซึ่งมีลักษณะ

เช่นเดียวกับพันธุ์ข้าวดอกมะลิ 105 และมีลำต้นอ่อน ล้มง่าย เมล็ดร่วงง่าย ไม่เหมาะกับนาที่ระบายน้ำออกไม่ได้ (สถาบันวิจัยข้าว กรมวิชาการเกษตร, 2548)

3.3 เทคโนโลยีการผลิตข้าวหอมมะลิ

หากมองในแง่ของชนิดข้าวที่ปลูกในประเทศไทยจะพบว่าข้าวที่ปลูกมีสองชนิดคือข้าวเหนียวและข้าวเจ้า โดยเฉพาะข้าวเจ้าหอมมะลิเป็นชนิดที่นิยมปลูกมากโดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เนื่องจากเป็นที่ต้องการของตลาดและมีราคาสูงกว่าข้าวเหนียว แหล่งกำเนิดของข้าวหอมมะลียุโรปในประเทศไทย ตามที่ได้กล่าวมาข้างต้น และคณะกรรมการพิจารณาพันธุ์ข้าวได้อนุมัติให้เป็นพันธุ์ส่งเสริมแก่เกษตรกร เมื่อ วันที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ. 2502 โดยเกษตรกรทั่วไปเรียกว่า “ข้าวดอกมะลิ 105” ต่อมาได้มีการปรับปรุงพันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 จนได้พันธุ์ กข15 ซึ่งกระทรวงพาณิชย์ประกาศให้ ข้าวทั้ง 2 พันธุ์เป็นข้าวหอมมะลิไทย ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้มีการปลูกข้าวหอมมะลิต่างอย่างจริงจัง ตามนโยบายข้าวประจำปี 2537-2544 กำหนดเขตการปลูกข้าวขาวหอมมะลิ 105 เพื่อการส่งออกใน 10 จังหวัด ได้แก่ นครราชสีมา บุรีรัมย์ ยโสธร ร้อยเอ็ด สกลนคร ศรีสะเกษ สุรินทร์ อุตรดิตถ์ และอุบลราชธานี โดยพบว่าในภูมิภาคนี้มีความเหมาะสมกับการปลูกข้าวหอมมะลิ ได้แก่ ชุดดินร้อยเอ็ดทั่วไป ชุดดินร้อยเอ็ดดินร่วน ชุดดินกุลาร่องให้ ชุดดินท่าตูม ชุดดินนครพนม ซึ่งปลูกซ้ำที่เดิมด้วยการไม่เปลี่ยนพันธุ์ก็ปีก็ตาม ยังมีความหอมอยู่เสมอ การที่ชุดดินเหล่านี้เหมาะกับข้าวพันธุ์นี้เพราะมีเกลือสินเธาว์อยู่ใต้ดิน ลักษณะข้าวสารที่ได้มีเมล็ดเรียวยาว ใสสวย เป็นที่ต้องการของตลาดมากกว่าที่ปลูกในภูมิภาคอื่น สันนิษฐานว่าธาตุโซเดียมมีส่วนสำคัญที่ช่วยให้ข้าวพันธุ์นี้มีความหอม นอกจากนี้ก็มีปัจจัยที่มีหลายด้านที่มีผลต่อความหอม ซึ่งความหอมเป็นลักษณะทางคุณภาพที่สามารถถ่ายทอดได้ นักปรับปรุงพันธุ์หลายท่านที่ได้ศึกษาพันธุกรรมของความหอม แต่ผลที่ได้ไม่เป็นไปในแนวเดียวกัน มีรายงานว่าความหอมถูกควบคุมด้วยยีน 1 ถึง 4 คู่ ยีนที่ควบคุมมีทั้งที่เป็นลักษณะแฝงหรือลักษณะด้อย (Recessive) ลักษณะข่มหรือลักษณะเด่น (Dominant) รวมทั้งระบบของยีนที่ควบคุมความหอมและการทำงานของยีนก่อนข้างซับซ้อน ความหอมนั้น นอกจากจะถูกควบคุมทางพันธุกรรมแล้ว ยังแปรปรวนไปตามสภาพแวดล้อม (Khush and Juliano 1985; Sagar 1993) ซึ่งผลงานวิจัยระบุว่า การแปรปรวนความหอมของข้าวเกิดจากสภาพแวดล้อม เช่น อุณหภูมิ แสงแดด ความชื้น ชนิดและความอุดมสมบูรณ์ของดิน รวมทั้งปริมาณธาตุอาหารต่างๆ รวมไปถึงการปฏิบัติการณ์เกี่ยวเกี่ยวและหลังเกี่ยวเกี่ยว

ข้าวขาวดอกมะลิ 105 เป็นพันธุ์ที่ถูกเก็บรวบรวมมาปลูกคัดเลือก คัดพันธุ์ให้บริสุทธิ์ ส่วนข้าว กข15 เป็นพันธุ์ข้าวที่ได้มาจากการปรับปรุงพันธุ์โดยการชักนำพันธุ์ข้าวดอกมะลิ 105 ให้เกิดการกลายพันธุ์แล้วคัดเลือกจนได้พันธุ์ดี โดยได้นำเมล็ดพันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 ไปอาบรังสีแกมมาปริมาณ 15 กิโลแตร มีลักษณะเด่นคือมีความทนแล้งดีกว่าพันธุ์ข้าวดอกมะลิ 105 และอายุการเก็บ

เกี่ยวสั้นกว่า 10 วัน ให้ผลผลิตสูงกว่า และมีต้นเตี้ยกว่า (ประมาณ 10 เซนติเมตร) แต่ไม่ต้านทานต่อโรคและแมลงศัตรูข้าวเช่นเดียวกับพันธุ์ข้าวดอกมะลิ 105 ซึ่งทั้งสองพันธุ์ เป็นข้าวไวต่อช่วงแสง ข้าวเปลือกมีสีฟาง เมล็ดเรียวยาว ปลายเมล็ดโค้งเล็กน้อย ข้าวกล้องใส มีความเลื่อมมัน จมูกเล็ก ซึ่งเป็นลักษณะที่ดีของข้าวสาร เป็นข้าวที่มีอะมิโลสต่ำอยู่ที่ร้อยละ 12-16 ข้าวที่หุงสุกมีลักษณะเหนียว นุ่มและมีกลิ่นหอม เจริญเติบโตได้ดีในที่นาดอนทั่วไป ทนดินเปรี้ยวและดินเค็มได้ดี รัฐบาลได้ส่งเสริมให้เกษตรกรใช้เป็นเมล็ดพันธุ์ในการเพาะปลูกข้าวในฤดูนาปี ข้าวหอมมะลิจึงได้รับความนิยมจากเกษตรกรเป็นจำนวนมากจากคุณสมบัติที่กล่าวมาแล้วทำให้ขายผลผลิตได้ในราคาสูงและเป็นที่ต้องการของตลาด ดังนั้นจึงมีการขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิ อย่างต่อเนื่องมาตามลำดับในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งปัจจุบันมีพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิ ประมาณ 25 ล้านไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 97 ของพื้นที่ปลูกข้าวหอมมะลิทั่วประเทศ

สำหรับแบบแผนการเพาะปลูกข้าวหอมมะลิในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีการเพาะปลูกข้าวหอมมะลิในฤดูนาปีเท่านั้น โดยการเพาะปลูกข้าวหอมมะลิในฤดูนาปีเกษตรกรจะนิยมทำนาหว่านมากกว่านาดำ เนื่องจากลักษณะดินเป็นดินทรายจึงทำให้เหมาะกับการทำนาหว่าน ซึ่งผลผลิตข้าวหอมมะลิส่วนใหญ่เกษตรกรจะนำออกขาย เพราะส่วนใหญ่แล้วเกษตรกรในภูมิภาคนี้นิยมบริโภคข้าวเหนียว การเตรียมดินเพื่อการเพาะปลูกในปัจจุบันจะนิยมใช้รถไถสีล้อเล็กมากกว่าการใช้รถไถเดินตาม เนื่องจากประหยัดเวลามากกว่า เกษตรกรจะไถบดในแปลงนาประมาณ 2 ครั้ง แต่ไม่นิยมฉีดพ่นสารเคมี เพราะเกรงว่าสารเคมีจะตกค้างในผลผลิตและเป็นอันตรายต่อสุขภาพในช่วงเวลาที่ฉีดพ่นสาร ดังนั้นการปลูกข้าวหอมมะลิฤดูนาปีในภูมิภาคนี้ ถือได้ว่าได้ผลผลิตที่ปลอดภัยไม่มีสารเคมีตกค้าง และในขั้นตอนการเก็บเกี่ยวเกษตรกรส่วนใหญ่นิยมใช้รถเกี่ยวหวด ดังนั้นปัจจุบันเครื่องจักรกลการเกษตรจะก้าวเข้ามามีบทบาทกับการผลิตข้าวในเกือบทุกขั้นตอน เพราะเน้นการปลูกเพื่อขายเป็นหลัก จึงใช้แรงงานเครื่องจักรทุกขั้นตอนตั้งแต่ปลูกจนกระทั่งถึงเก็บเกี่ยว

3.4 การบริโภคและการใช้ประโยชน์

ข้าวหอมมะลิเป็นสายพันธุ์ที่มีถิ่นกำเนิดในประเทศไทย จัดเป็นข้าวนาปี ปลูกได้เพียงปีละ 1 ครั้ง เมื่อสีเป็นข้าวสารจะได้ข้าวเมล็ดเรียวยาว ขาวใสเป็นเงา แกร่ง มีท้องไข่น้อย มีกลิ่นหอมคล้ายใบเตย เป็นพันธุ์ข้าวที่นิยมบริโภคอย่างแพร่หลายทั้งในประเทศและต่างประเทศ เป็นพันธุ์ที่สร้างชื่อเสียงให้ข้าวไทยเป็นที่รู้จักทั่วโลก ข้าวหอมมะลิมีคุณประโยชน์กับร่างกายในหลายด้าน ได้รับความนิยมนอย่างมากเพราะเป็นข้าวที่มีคุณค่าทางโภชนาการสูง ซึ่งในข้าวหอมมะลิมีองค์ประกอบหลักที่ให้พลังงานและช่วยเผาผลาญไขมัน ได้แก่ คาร์โบไฮเดรตประมาณร้อยละ 83.4 ส่วนสารอาหารอื่นๆ ได้แก่ โปรตีน ไขมัน เส้นใยหยาบ วิตามินบี1 บี2 และกรดไลซีน (สำนักพัฒนาผลิตภัณฑ์ข้าว, 2555)

ผู้บริโภคส่วนใหญ่ในประเทศไทยนิยมบริโภคข้าวหอมมะลิมากกว่าข้าวสายพันธุ์อื่น (ชญาดา , 2549; อารี และคณะ, 2550; หลีกชัย, 2551; ศรียาและลักขณา, 2555) เนื่องจากมีความหอมนุ่มและรสชาติอร่อยน่ารับประทาน โดยผู้บริโภคนิยมซื้อข้าวหอมมะลิบริโภคสดขาวซึ่งเป็นข้าวหอมมะลิ 100% และผู้บริโภคจะซื้อเป็นข้าวหอมมะลิบรรจุถุงมากกว่าข้าวหอมมะลิแบบแบ่งขาย เพราะผู้บริโภคให้ความสำคัญกับปัจจัยด้านคุณภาพ โดยเฉพาะความสะอาดไม่มีสิ่งเจือปน บรรจุภัณฑ์ที่สวยงาม และมั่นใจในคุณภาพได้มากกว่าการซื้อข้าวหอมมะลิแบบแบ่งขาย (ชญาดา, 2549; อารี และคณะ, 2550) และเลือกซื้อจากห้างสรรพสินค้า เนื่องจากใกล้บ้านหรือที่ทำงาน และซื้อข้าวสารประเภทบรรจุถุง 5 กิโลกรัม เป็นส่วนใหญ่ และมีปริมาณบริโภคข้าวสารในครอบครัวอยู่ที่ 1-10 กิโลกรัมต่อเดือน มีค่าใช้จ่ายในการซื้อข้าวสารอยู่ที่ 201 – 400 บาทต่อเดือน (ชญาดา, 2549) ซึ่งผู้บริโภคข้าวหอมมะลิในประเทศไทยส่วนใหญ่เป็นครอบครัวระดับกลางมีรายได้ระหว่าง 20,000-40,000 บาทต่อครัวเรือน (อารี และคณะ, 2550) ซึ่งผู้บริโภคข้าวหอมมะลิในประเทศไทยยอมจ่ายในราคาที่สูงกว่าการซื้อข้าวชนิดอื่นๆ หากมั่นใจว่าเป็นข้าวหอมมะลิที่มีคุณภาพ ทั้ง ขนาด รูปร่างของเมล็ด สี ลักษณะการหุงขึ้นหม้อ และรสชาติ รวมถึงคุณค่าทางโภชนาการ โดยเฉพาะข้าวหอมมะลินทรีย์และข้าวกล้องหอมมะลิที่ได้รับความนิยมจากผู้บริโภคในประเทศมากขึ้น (วรวิสาร และคณะ, 2556)

นอกจากการรับประทานข้าวหอมมะลิโดยตรงแล้วยังมีการใช้ประโยชน์จากการแปรรูปผลิตภัณฑ์เพื่อเพิ่มมูลค่าจากข้าวหอมมะลิ ซึ่งมีการแปรรูปเป็นสินค้าที่ใช้ประโยชน์ได้มากมาย เช่น การผลิตแป้งข้าวกล้องหอมมะลิมาทดแทนแป้งสาลีในผลิตภัณฑ์ขนมอบและนึ่ง หรือใช้ในอาหารเพื่อสุขภาพอื่นๆ และผลิตภัณฑ์ที่ไม่ใช่อาหารซึ่งมีประโยชน์มหาศาล ซึ่งหน่วยปฏิบัติการเทคโนโลยีแปรรูปข้าว สถาบันค้นคว้าและพัฒนาผลผลิตทางการเกษตรและอุตสาหกรรมเกษตร ทำการวิจัยภายใต้การสนับสนุนงานวิจัยจากสถาบันวิจัยแห่งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ศึกษาการแปรรูปปลายข้าวและข้าวหักเป็นแป้งและใช้แป้งข้าวหอมมะลิมาทดแทนแป้งสาลีในผลิตภัณฑ์ขนมอบและนึ่ง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2536 จากผลการวิจัยดังกล่าว คณะนักวิจัยได้ดำเนินการวิจัยและพัฒนาผลิตภัณฑ์แป้งสำเร็จรูปจากแป้งข้าวหอมมะลิเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคที่ต้องการความสะดวกในการใช้ ซึ่งในขณะนี้หน่วยปฏิบัติการเทคโนโลยีแปรรูปข้าว สถาบันค้นคว้าและพัฒนาผลผลิตทางการเกษตรและอุตสาหกรรมเกษตร ได้ผลิตแป้งสำเร็จรูปจากข้าวหอมมะลิข้าวขาวและข้าวกล้อง 6 ชนิด คือ เค้กเนย มัฟฟิน บราวน์ ชิฟฟอนเค้ก โดนัทเค้ก และซาลาเปา ซึ่งแป้งสำเร็จรูปดังกล่าวได้รับการยอมรับจากผู้บริโภคเป็นอย่างดี และเป็นผลิตภัณฑ์เพื่อสุขภาพต่อผู้บริโภคอีกด้วย โดยใช้แป้งข้าวกล้องหอมมะลิผลิตเค้กเนย มัฟฟินที่ลดน้ำตาลและลดโคเลสเตอรอลสำหรับผู้บริโภคที่เป็นเบาหวาน นอกจากนี้ยังมีผลิตภัณฑ์เครื่องดื่มเพื่อสุขภาพอีกด้วย ได้แก่ ผลิตภัณฑ์เครื่องดื่มจากข้าวกล้องงอก ผลิตภัณฑ์เครื่องดื่มสุขภาพชนิดผงจากข้าวกล้องหอมมะลิอกสำหรับผู้บริโภคผู้สูงอายุ สำหรับผลิตภัณฑ์ที่ไม่ใช่อาหาร เป็นการใช้ประโยชน์จากแป้งข้าวกล้องหอมมะลิเพื่อผลิตอาหารเลี้ยงเชื้อแข็งสำหรับฟังไจทดแทนการใช้มันฝรั่งและอาหารเลี้ยงเชื้อ

สำเร็จรูปจากต่างประเทศ ผลิตภัณฑ์จะมีลักษณะเป็นอาหารเลี้ยงเชื้อผงสำเร็จรูป ซึ่งได้ทดสอบการใช้กับผู้บริโภคกลุ่มเป้าหมาย ผลการทดสอบ พบว่าผลิตภัณฑ์อาหารเลี้ยงเชื้อผงที่พัฒนาขึ้นมา นั้นให้ผลการเจริญของฟังไจไม่แตกต่างกับอาหารเลี้ยงเชื้อสำเร็จรูปเชิงการค้า (วิชัย และคณะ, 2536)

3.5 ภาวะตลาดและราคาข้าวหอมมะลิในประเทศ

ข้าวหอมมะลิเป็นข้าวไวต่อช่วงแสงเพาะปลูกได้เพียงปีละครั้ง ช่วงเวลาการเก็บเกี่ยวทุกพื้นที่ประมาณช่วงกลางถึงปลายเดือนพฤศจิกายนของทุกปี ดังนั้นในช่วงเวลาดังกล่าวจะมีอุปทานข้าวหอมมะลิออกสู่ท้องตลาดเป็นจำนวนมาก ช่วงเวลาที่เกษตรกรขายข้าวหอมมะลิได้ในราคาต่ำที่สุดจึงเป็นช่วงเดือนพฤศจิกายนถึงธันวาคมของทุกปี เกษตรกรไม่นิยมเก็บข้าวไว้รอราคาแต่ขายทันทีหลังเก็บเกี่ยวเพราะมีความจำกัดเรื่องพื้นที่ตากข้าวและความจำเป็นด้านการเงิน แต่สำหรับข้าวหอมมะลียังมีเกษตรกรบางส่วนที่ทยอยนำข้าวหอมมะลิออกมาขายในช่วงระหว่างปีการเพาะปลูกเพื่อนำเงินมาเป็นทุนหมุนเวียนในครัวเรือนและบางส่วนก็รอให้ระดับราคาสูงขึ้น ราคาข้าวหอมมะลิที่เกษตรกรได้รับจะสูงสุดในช่วงต้นฤดูการเพาะปลูกประมาณเดือนเมษายนถึงมิถุนายนของทุกปี โดยในปี 2556 เกษตรกรขายข้าวหอมมะลิได้ราคา 15,751 บาทต่อตันในช่วงเวลาดังกล่าว ในขณะที่ในช่วงฤดูการเก็บเกี่ยวราคาข้าวหอมมะลิลดลงเหลือเพียง 14,859 บาทต่อตัน ในช่วงเดือนตุลาคมถึงธันวาคมในปีเดียวกัน (ตารางที่ 3.3) หรือลดลงประมาณร้อยละ 6 ของราคาขายต่อตัน ในขณะที่ราคาขายส่งข้าวสารหอมมะลิไม่ได้เปลี่ยนแปลงตามราคาข้าวเปลือกมากนัก ราคาขายส่งข้าวหอมมะลิในปี 2556 จะใกล้เคียง 33,000 บาทต่อตันเกือบตลอดทั้งปี โดยขยับสูงขึ้นเป็น 34,500 – 35,000 บาทต่อตันในช่วงฤดูการเก็บเกี่ยว (พ.ย.-ธ.ค.) (ตารางที่ 3.3) ซึ่งทิศทางการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวแตกต่างจากการเปลี่ยนแปลงราคาข้าวเปลือก สะท้อนให้เห็นว่าการส่งผ่านราคาข้าวในตลาดข้าวคุณภาพยังทำงานไม่สมบูรณ์ มีแนวโน้มของการผูกขาดมากกว่าตลาดข้าวทั่วไป ผู้ได้รับประโยชน์จากการเปลี่ยนแปลงราคาในตลาดข้าวคุณภาพสูงเป็นพ่อค้าในตลาดปลายทางมากกว่าเกษตรกร (มาชะสิริ, 2539; อรรชรณ, 2554)

เมื่อพิจารณาการเปลี่ยนแปลงราคาข้าวหอมมะลิตกับราคาข้าวชนิดอื่น ๆ พบว่าราคาข้าวหอมมะลิจจะมีทิศทางการเปลี่ยนแปลงสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงราคาข้าวเปลือกเจ้าความชื้น 15% ที่เกษตรกรได้รับ (ภาพที่ 3.1) โดยจะสูงกว่าประมาณร้อยละ 13.41 ในปี 2548 และส่วนต่างของราคาข้าวหอมมะลิที่เกษตรกรได้รับกับข้าวเจ้าทั่วไปจะมีแนวโน้มแตกต่างกันเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ ตั้งแต่ปี 2551 เป็นต้นมา กล่าวคือ ราคาข้าวหอมมะลิจจะสูงกว่าราคาข้าวเจ้า เท่ากับ 3,854 บาทต่อตัน หรือร้อยละ 28.52 ในปี 2552 และแตกต่างกันถึง 6,608 หรือประมาณร้อยละ 47.07 ในปี 2556 (ตารางที่ 3.4) สาเหตุสำคัญเกิดจากการปลูกข้าวหอมมะลิทำได้เฉพาะในช่วงการปลูกข้าวนาปีเท่านั้น รวมทั้งความต้องการข้าวหอมมะลิทั้งจากผู้บริโภคในประเทศและประเทศผู้

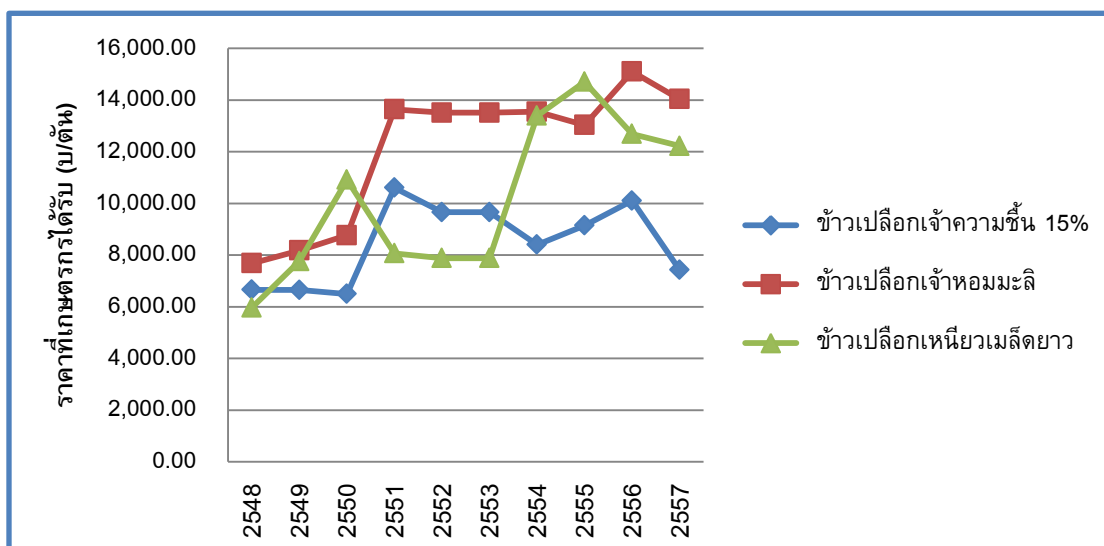
นำเข้า โดยเฉพาะจีนยังคงมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง (ศูนย์วิจัยกสิกรไทย, 2551) สะท้อนถึงความแตกต่างของราคาข้าวตามชั้นคุณภาพของข้าวหอมมะลิกับข้าวเจ้าทั่วไป ในขณะที่ราคาข้าวเจ้ากับข้าวเหนียวไม่ได้เปลี่ยนแปลงในทิศทางเดียวกัน ราคาข้าวเหนียวจะผันผวนตามความต้องการข้าวเหนียวส่งออกไปตลาดต่างประเทศโดยเฉพาะจีนซึ่งเป็นผู้ส่งออกรายใหญ่ โดยในปี 2550 และ 2555 ที่ปริมาณความต้องการข้าวเหนียวของจีนเพิ่มสูงขึ้นส่งผลให้ราคาข้าวเหนียวเพิ่มขึ้นและเพิ่มสูงกว่าราคาข้าวหอมมะลิประมาณ 2,145 และ 1,674 บาทต่อตัน ในปี 2550 และ 2555 ตามลำดับ (ภาพที่ 3.2) ซึ่งในสภาวะปกติราคาข้าวหอมมะลิจะสูงกว่าข้าวเหนียวทุกปี โดยเฉพาะในช่วงที่รัฐบาลกำหนดราคารับจำนำข้าวหอมมะลิ 20,000 บาทต่อตันในปี 2556

ตารางที่ 3.3 ราคาที่เกษตรกรได้รับและราคาขายส่งข้าวสารหอมมะลिरายเดือน ปี 2556

ชนิด/เดือน	ข้าวเปลือกหอมมะลิที่ฟาร์ม	ข้าวสารหอมมะลิ 100% ชั้น 1 (ใหม่)	ข้าวสารหอมมะลิ 100% ชั้น 1 (เก่า)	ปลายข้าวหอมมะลิ
	บาทต่อตัน			
มกราคม	15,720	32,750	32,890	16,050
กุมภาพันธ์	16,070	33,470	33,470	16,300
มีนาคม	15,862	33,000	33,000	16,300
เมษายน	15,643	33,000	33,000	16,300
พฤษภาคม	15,809	33,000	33,020	16,300
มิถุนายน	15,870	33,000	33,000	16,290
กรกฎาคม	15,576	33,000	33,000	16,000
สิงหาคม	15,675	33,000	33,000	16,000
กันยายน	15,776	33,000	33,000	16,000
ตุลาคม	15,708	33,160	33,160	14,730
พฤศจิกายน	14,948	35,000	34,820	11,790
ธันวาคม	14,313	-	35,000	11,210
เฉลี่ย	15,581	33,220	33,360	15,270

ที่มา : 1. ราคาข้าวหอมมะลิที่เกษตรกรได้รับ มาจาก สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2557

2. ราคาขายส่งข้าวสารหอมมะลิในประเทศ มาจาก สมาคมโรงสี, 2557

ภาพที่ 3.2 ราคาข้าวหอมมะลิ ข้าวเปลือกเจ้าความชื้น 15% และข้าวเปลือกเหนียวที่เกษตรกรได้รับ ปี 2548-56

ที่มา : สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2556

อย่างไรก็ตามปัจจุบันตลาดข้าวหอมมะลิได้รับผลกระทบจากโครงการรับจำนำข้าวของรัฐบาล ที่กำหนดราคารับจำนำข้าวเปลือกหอมมะลิความชื้น 14% ที่ราคา 20,000 บาทต่อตัน ทำให้ข้าวหอมมะลิจำนวน 3,402,459 ตัน (ตารางที่ 3.5) หรือ มากกว่าหนึ่งในสามของผลผลิตข้าวหอมมะลิเข้าสู่โครงการรับจำนำข้าวและถูกเก็บอยู่ในสต็อกของรัฐบาล ซึ่งผลผลิตข้าวหอมมะลิส่วนใหญ่มาจากพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งเป็นแหล่งเพาะปลูกข้าวหอมมะลิคุณภาพของไทย เกษตรกรในภูมิภาคนี้ส่วนใหญ่ขายข้าวให้กับรัฐบาลผ่านโครงการรับจำนำเนื่องจากได้รับราคาสูงกว่าท้องตลาดประมาณ 4,000 – 5,000 บาทต่อตัน ซึ่งปีการเพาะปลูก 2555/56 มีข้าวในโครงการรับจำนำมากที่สุดถึง 22,476,596 เป็นข้าวหอมมะลิ 3,402,459 ตัน หรือคิดเป็นร้อยละ 15.14 ของผลผลิตข้าวในโครงการรับจำนำทั้งหมด โดยในปีการเพาะปลูกดังกล่าวผลผลิตข้าวที่เข้าโครงการรับจำนำจะเป็นข้าวเจ้าทั่วไปมากกว่าข้าวหอมมะลิ เพราะข้าวหอมมะลิที่เข้าโครงการรับจำนำสูงสุดจะอยู่ระหว่าง 3-3.7 ล้านตัน ต่อปี ส่วนผลผลิตที่เหลือเป็นผลผลิตที่เกษตรกรเก็บไว้บริโภคในครัวเรือนและส่วนหนึ่งขายในตลาดทั่วไปเพราะต้องการเงินสดใช้หมุนเวียนในครัวเรือน

ตารางที่ 3.4 เปรียบเทียบราคาข้าวเปลือกเจ้า 15% และราคาข้าวเปลือกหอมมะลิที่
เกษตรกรได้รับ ปี 2548-56

ปี/ราคา	ข้าวเปลือกเจ้า ความชื้น 15%	ข้าวเปลือกหอมมะลิ	ส่วนต่างราคา	
			บาท/ตัน	ร้อยละ
2548	6,654	7,684	1,030	13.41
2549	6,652	8,180	1,527	18.67
2550	6,494	8,770	2,276	25.95
2551	10,609	13,639	3,031	22.22
2552	9,658	13,513	3,854	28.52
2553	9,658	13,513	3,854	28.52
2554	8,400	13,552	5,151	38.01
2555	9,145	13,035	3,890	29.84
2556	10,104	15,103	4,999	33.10
2557	7,429	14,037	6,608	47.07

ที่มา : สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2557

โดยผลกระทบที่เกิดขึ้นจากโครงการรับจำนำต่อตลาดข้าวหอมมะลิจำแนกได้เป็นสามประเด็นหลัก ได้แก่

ประการแรก กระทบต่อคุณภาพข้าวของเกษตรกร เนื่องจากการกำหนดคุณภาพการรับซื้อข้าวหอมมะลิของรัฐบาลในโครงการรับจำนำกำหนดระดับราคาข้าวตามเปอร์เซ็นต์ความชื้นของข้าวเท่านั้น เกษตรกรและโรงสีที่เป็นจุดรับจำนำจึงไม่ได้ให้ความสำคัญกับคุณภาพข้าวด้านอื่น ๆ ดังนั้นการรับซื้อข้าวของโรงสีที่เข้าร่วมโครงการจึงไม่ได้เข้มงวดกับการตรวจสอบคุณภาพข้าวด้านอื่น ๆ เช่น การปลอมปนจากข้าวพันธุ์อื่น หรือคุณภาพการสี ยกเว้นความชื้นและสิ่งเจือปน ซึ่งแตกต่างจากการรับซื้อข้าวของโรงสีเอกชนที่ให้ความสำคัญและพิถีพิถันกับคุณภาพของข้าวหอมมะลิในทุกด้านและมีการตรวจสอบคุณภาพข้าวอย่างเข้มข้นก่อนการกำหนดราคาและการรับซื้อ ดังที่ได้อธิบายไว้ในบทที่ 2

ประการที่สอง สูญเสียตลาดส่งออกข้าวหอมมะลิของไทยให้คู่แข่ง เพราะข้าวไทยมีราคาแพงกว่าคู่แข่งมาก และรัฐไม่มีความสามารถในการขายข้าวเหมือนพ่อค้าส่งออก และการเก็บข้าวหอมมะลิไว้ในโกดังเป็นเวลาหลายเดือน ทำให้ข้าวหอมหมดความหอม และกลายเป็นข้าวแข็ง ข้าวหอมมะลิที่เคยส่งออกได้ในราคาสูงกว่าตันละ 1,000 ดอลลาร์สหรัฐจะกลายเป็นข้าวหอมคุณภาพต่ำ

ราคาอาจลดลงเพราะค่าความจำเพาะที่เคยได้รับหายไป และในระยะยาวอาจจะส่งผลกระทบต่อความเชื่อมั่นของข้าวหอมมะลิในตลาดต่างประเทศได้ รายละเอียดจะกล่าวต่อไปในหัวข้อถัดไป

ประการที่สาม ส่งผลกระทบต่อธุรกิจค้าข้าวในประเทศ พ่อค้าข้าวส่งออก นายหน้าผู้จัดหาข้าวให้ผู้ส่งออก พนักงาน และลูกจ้างในธุรกิจการส่งออกและธุรกิจโลจิสติกส์จำนวนมากต้องตกงาน เพราะไม่มีข้าวให้ซื้อขาย ทางเลือกของนักธุรกิจข้าว พ่อค้าส่งออกข้าว และแรงงานเหล่านี้มี 3 ทางคือ หนึ่ง เข้าร่วมโครงการรับจำนำ รวมทั้งเข้าร่วมกระบวนการทุจริต สอง โยกย้ายไปทำธุรกิจนอกประเทศ และสาม เลิกประกอบธุรกิจข้าว แล้วหันไปทำอาชีพอื่น (TDR1, 2556) นอกจากนั้นทำให้ราคาข้าวสารหอมมะลิเพิ่มสูงขึ้น ซึ่งส่งผลกระทบต่อผู้บริโภคข้าวในประเทศ

ตารางที่ 3.5 ปริมาณข้าวในโครงการรับจำนำรายปี ปีการเพาะปลูก 2548/49-2556/57

ปีการเพาะปลูก	ปริมาณข้าวหอมมะลิ			ข้าวเจ้าอื่นๆ (ตัน)	ข้าวอื่นๆ (ตัน)	ข้าวรวม (ตัน)
	(ตัน)	สัดส่วน	Growth (%)			
2548/48	2,738,314	51.75	-76.16	2,443,375	109,537	5,291,226
2549/50	652,860	36.08	-82.52	1,143,110	13,346	1,809,316
2550/51	114,104	47.65	1,063.36	63,010	62,367	239,481
2551/52	1,327,438	24.76	132.61	3,666,012	368,442	5,361,892
2554/55	3,087,700	44.43	10.19	3,420,400	442,057	6,950,157
2555/56	3,402,459	15.14	8.77	18,143,315	930,822	22,476,596
2556/57	3,700,895	31.70	-100.00	7,413,052	560,043	11,673,990

- ที่มา : 1. ปีการผลิต 2548/49-50 จากศูนย์ปฏิบัติการตามมาตรการรับจำนำข้าวเปลือก
กรมการค้าภายใน กระทรวงพาณิชย์
2. ปีการผลิต 2550/51-52 จากศูนย์บริหารจัดการแก้ไขปัญหาการค้า
สำนักสารสนเทศการค้าในประเทศ กรมการค้าภายใน กระทรวงพาณิชย์
3. ปีการผลิต 2555/56 จากศูนย์บริหารจัดการโครงการรับจำนำสินค้าเกษตร
กรมการค้าภายใน กระทรวงพาณิชย์

3.6 สถานการณ์การส่งออกและราคา

ข้าวหอมมะลิไทยเป็นสินค้าที่มีคุณภาพและมาตรฐานเป็นที่ยอมรับของผู้บริโภคระดับโลก เนื่องจากมีลักษณะเฉพาะตัวคือเมล็ดข้าวใสเรียวยาว เปอร์เซ็นต์ท้องไข่น้อย ลักษณะคุณภาพการหุงต้มดี ข้าวสุกอ่อนนุ่มน่ารับประทาน และลักษณะพิเศษกว่าสายพันธุ์อื่นคือมีกลิ่นหอม ด้วยคุณสมบัติที่กล่าวมาข้างต้น ทำให้ตลาดต่างประเทศให้ค่าความจำเป็นของคุณสมบัติดังกล่าว ข้าวหอมมะลิไทยจึงมีราคาสูงกว่าข้าวหอมจากประเทศอื่นๆ และประเทศไทยสามารถผูกขาดการส่งออกข้าวหอมมะลิในตลาดโลกอย่างต่อเนื่อง ผลผลิตข้าวหอมมะลิของไทยส่งออกประมาณสองล้านตันต่อปีหรือคิดเป็นหนึ่งในสามของปริมาณข้าวหอมมะลิทั้งหมด ข้าวหอมมะลิของไทยที่ส่งออกมากที่สุดคือข้าวหอมมะลิ 100% ชั้น 2 รองลงมา คือ ข้าวหอมมะลิ 100% ชั้น 1 สำหรับข้าวขาว 5% ข้าวขาว 10% ข้าวกล้อง 100% และปลายข้าวหอมมะลิมีเพียงเล็กน้อย กระทรวงพาณิชย์ โดยกรมการค้าต่างประเทศ จำแนกประเภทของข้าวหอมมะลิไทย ออกเป็นสองประเภท คือ ข้าวขาว (8 ชนิด) และข้าวกล้อง (6 ชนิด) ดังตารางที่ 3.6 โดยในปี 2556 ประเทศไทยส่งออกข้าวหอมมะลิได้ประมาณ 1,915,100 ล้านบาทต่อปี คิดเป็นร้อยละ 28.97 ของปริมาณการส่งออกข้าวทั้งหมดของไทย หรือมีมูลค่า 59,480 ล้านบาทต่อปี คิดเป็นร้อยละ 44.44 ของปริมาณการส่งออกข้าวของไทย อย่างไรก็ตามตั้งแต่ปี 2555 เป็นต้นมา ปริมาณการส่งออกข้าวหอมมะลิของไทยลดลงกว่าร้อยละ 20 โดยลดลงจาก 2,631,33 และ 2,359,607 ล้านบาท ในปี 2552 และ 2554 ตามลำดับ เหลือเพียง 1,912,657 และ 1,915,100 ล้านบาท ในปี 2555 และ 2556 ตามลำดับ (ตารางที่ 3.7)

ตารางที่ 3.6 การแบ่งสินค้ามาตรฐานข้าวหอมมะลิไทย

กลุ่มข้าวขาว	กลุ่มข้าวกล้อง
1. ข้าวขาว 100 เปอร์เซนต์ ชั้น 1	1. ข้าวกล้อง 100 เปอร์เซนต์ ชั้น 1
2. ข้าวขาว 100 เปอร์เซนต์ ชั้น 2	2. ข้าวกล้อง 100 เปอร์เซนต์ ชั้น 2
3. ข้าวขาว 100 เปอร์เซนต์ ชั้น 3	3. ข้าวกล้อง 100 เปอร์เซนต์ ชั้น 3
4. ข้าวขาว 5 เปอร์เซนต์	4. ข้าวกล้อง 5 เปอร์เซนต์
5. ข้าวขาว 10 เปอร์เซนต์	5. ข้าวกล้อง 10 เปอร์เซนต์
6. ข้าวขาว 15 เปอร์เซนต์	6. ข้าวกล้อง 15 เปอร์เซนต์
7. ข้าวขาวหักเอวันเลิศพิเศษ	
8. ข้าวขาวหักเอวันเลิศ	

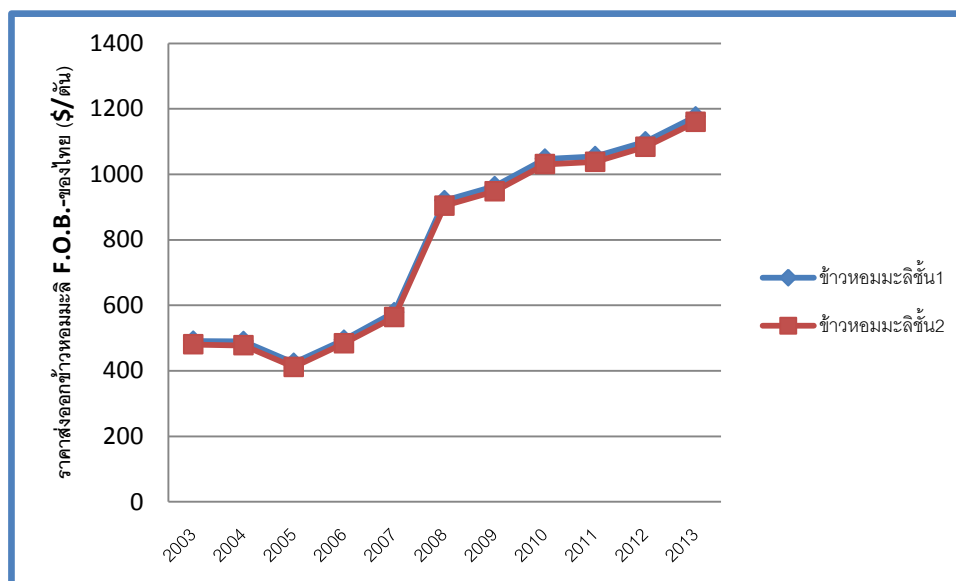
ที่มา : กระทรวงพาณิชย์, 2556

โดยปกติแล้วการเคลื่อนไหวของราคาข้าวในกลุ่มข้าวคุณภาพ โดยเฉพาะข้าวหอมมะลิ และข้าวบาสมาดิจะมีแนวโน้มของการเคลื่อนไหวของราคาค่อนข้างจะมีเสถียรภาพและมีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้นอย่างช้าๆ เนื่องจากความจำกัดของพื้นที่ปลูกทำให้ข้าวคุณภาพทั้งสองชนิดดังกล่าว มีอุปทานค่อนข้างจำกัดตามมา ในขณะที่อุปสงค์หรือความต้องการบริโภคข้าวคุณภาพมีความยืดหยุ่นต่อรายได้เป็นบวก ทำให้แนวโน้มความต้องการมีเพิ่มมากขึ้นตามฐานะทางเศรษฐกิจของครัวเรือนที่บริโภคข้าวเป็นอาหารจานหลักที่มีรายได้ปรับตัวสูงขึ้น (สมพร, 2556) อย่างไรก็ตาม หลังจากที่ไทยประกาศรับจำหน่ายข้าวทุกเมล็ดในระดับราคาสูง หรือเป็นการดึงข้าวจากตลาดเอกชนเข้ามาควบคุมโดยตลาดข้าวเปลือกและข้าวสารของรัฐในช่วงปี 2554 ทำให้ระดับราคาข้าวสารเจ้าทั้งของไทยและของประเทศผู้ส่งออกรายอื่นๆ ได้ปรับตัวสูงขึ้นจากปี 2553 โดยราคาข้าวหอมมะลิเกรด B ซึ่งเป็นข้าวหอมมะลิเกรดที่ไทยส่งออกได้มากที่สุดเพิ่มขึ้นจากจาก 480 ดอลลาร์สหรัฐต่อตัน ในปี 2546 เป็น 1,030 และ 1,160 ดอลลาร์สหรัฐต่อตัน ในปี 2551 และ 2556 ตามลำดับ ราคาข้าวหอมมะลิเกรด A เพิ่มขึ้นจาก 491 ดอลลาร์สหรัฐต่อตัน ในปี 2546 เป็น 1,047 และ 1,176 ดอลลาร์สหรัฐต่อตัน ในปี 2551 และ 2556 ตามลำดับ (ภาพที่ 3.3) สำหรับระดับราคาข้าวไทยที่ปรับตัวสูงขึ้นกว่าราคาของกลุ่มคู่แข่งอย่างมากในตลาดการส่งออกข้าวของโลกในช่วงต้นปี 2554 เทียบกับปี 2555 ส่วนหนึ่งเป็นผลจากนโยบายการดึงอุปทานสินค้าข้าวเข้ามาควบคุมของภาครัฐ ในขณะที่ตลาดส่งออกมีความยืดหยุ่นต่อราคาสูงและมีคู่แข่งทางการค้าที่พร้อมจะเสนอราคาขายที่ต่ำกว่าราคาเสนอขายของไทย ซึ่งจะทำให้ประเทศไทยสูญเสียส่วนแบ่งในตลาดส่งออกข้าวตามมา (สมพร, 2556) ดังนั้นจะเห็นว่าประเทศผู้นำเข้าสำคัญทั้งสหรัฐอเมริกาและฮ่องกงลดปริมาณการนำเข้าข้าวหอมมะลิจากไทยหันไปนำเข้าข้าวหอมจากกัมพูชา เวียดนามและพม่า ที่แม้คุณภาพความหอมจะไม่เทียบเท่าข้าวหอมมะลิไทยแต่มีราคาถูกกว่ามาก ดังนั้นในช่วงปี 2554-55 ปริมาณการส่งออกข้าวหอมมะลิของไทยจึงลดลงในทุกตลาด จะเห็นได้จากอัตราการขยายตัวของมูลค่าการส่งออกที่ติดลบ ยกเว้นมูลค่าการส่งออกไปยังมาเลเซียและบรูไนที่อัตราการส่งออกขยายตัวและมีแนวโน้มที่เพิ่มขึ้น ดังนั้นจากการที่รัฐบาลในสมัยนายกรัฐมนตรียิ่งลักษณ์ ชินวัตร มักจะกล่าวว่า “แม้ว่าโครงการรับจำนำข้าวจะทำให้ปริมาณส่งออกข้าวลดลงแต่ไม่กระทบกับมูลค่าการส่งออกข้าว” เมื่อพิจารณาจากตารางที่ 3.7 จะเห็นว่าคำกล่าวอ้างดังกล่าวไม่เป็นจริงเพราะในช่วงที่ผ่านมาปริมาณการส่งออกข้าวของไทยทั้งข้าวหอมมะลิและข้าวทั่วไปลดลงทั้งในเชิงปริมาณและมูลค่า

ตารางที่ 3.7 ปริมาณและมูลค่าการส่งออกข้าวหอมมะลิไทย ปี 2550-56

ปี	ข้าวหอมมะลิ		ข้าวรวม		ราคาเฉลี่ยถ่วงน้ำหนัก (บ/ตัน)	
	ปริมาณ (ตัน)	มูลค่า (ล้านบาท)	ปริมาณ (ตัน)	มูลค่า (ล้านบาท)	ข้าวหอม มะลิ	ข้าวรวม
2550	3,067,569	47,921	9,192,518	119,215	15,622	12,969
2551	2,515,929	60,282	10,216,128	203,219	23,960	19,892
2552	2,631,133	68,578	8,619,871	172,208	26,064	19,978
2553	2,358,230	63,521	8,939,630	168,193	26,936	18,814
2554	2,359,607	61,304	10,711,549	193,843	25,981	18,097
2555	1,912,657	57,434	6,734,427	142,976	30,028	21,231
2556	1,915,190	59,480	6,611,620	133,840	31,057	20,243

ที่มา : สถิติการนำเข้าส่งออกสินค้าเกษตร สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2556

ภาพที่ 3.3 ราคาส่งออกข้าวหอมมะลิ F.O.B ของไทย ปี 2546-56

ที่มา : สมาคมผู้ส่งออกข้าวไทย

ข้าวหอมมะลิไม่ได้มีปลูกเฉพาะในประเทศไทย แต่มีปลูกในอีกหลายประเทศหลายพันธุ์ แตกต่างกันไป ข้าวหอมที่มีชื่อเสียงมานานและมีราคาสูงกว่าไทยคือข้าวบาสมาดิ ที่ปลูกในอินเดียและปากีสถานแต่ไม่มีผลกับตลาดข้าวหอมมะลิไทยเพราะเป็นข้าวคนละตลาด ส่วนข้าวหอมอื่นๆ มีการปลูกและพัฒนาสายพันธุ์อย่างต่อเนื่องทั้งข้าวหอมในเวียดนาม สหรัฐอเมริกาและกัมพูชาก็มีการพัฒนาสายพันธุ์ข้าวหอมเพื่อแข่งกับประเทศไทยอย่างต่อเนื่อง ในส่วนของเวียดนามได้พัฒนาข้าวหอมพันธุ์ใหม่ชื่อ “TH-3” ซึ่งมีกลิ่นหอมและให้ผลผลิตต่อไร่สูงกว่าข้าวหอมพันธุ์อื่นๆ (สกล, 2554) ส่วนกัมพูชาก็เริ่มส่งข้าวหอมออกจำหน่ายในต่างประเทศ โดยเฉพาะข้าว “ผกามะลิ” ที่ชนะเลิศการประกวดข้าวในการประชุมข้าวโลกครั้งที่ 5 ประจำปี 2556 ที่ฮ่องกง ก็เป็นอีกคู่แข่งสำคัญของตลาดข้าวหอมมะลิไทย ในขณะที่ตลาดข้าวหอมมะลิที่สำคัญของไทยอย่างสหรัฐอเมริกาก็พัฒนาสายพันธุ์ข้าวหอม คือข้าวพันธุ์ “LA2125” เป็นพันธุ์ข้าวหอมที่มีส่วนผสมของข้าวหอมมะลิไทยโดยตั้งชื่อให้พ้องกับข้าวหอมมะลิว่า “JASSMAN Rice” ให้ผลผลิต 1,260 กิโลกรัมต่อไร่สูงกว่าผลผลิตข้าวหอมมะลิไทยประมาณ 3 เท่า ดังนั้นจะเห็นได้ว่าปัจจุบันข้าวหอมมะลิไทยเผชิญกับภาวะการแข่งขันอย่างต่อเนื่องในตลาดโลก ซึ่งลำดับต่อไปจะได้กล่าวถึงภาวะการส่งออกข้าวหอมมะลิไทยในตลาดที่สำคัญ

สำหรับตลาดส่งออกข้าวหอมมะลิที่สำคัญที่สุดของไทยคือตลาดสหรัฐอเมริกา ซึ่งนำเข้าข้าวหอมมะลิจากไทยเป็นมูลค่าประมาณหนึ่งหมื่นล้านบาทต่อปี โดยผู้บริโภคนในสหรัฐจะนิยมบริโภคข้าวขาวเมล็ดยาวและกว่าร้อยละแปดสิบของผู้บริโภคในสหรัฐบริโภคข้าวหอมมะลิ และในช่วงตลอดสิบปีที่ผ่านมาความต้องการบริโภคข้าวประเภทต่างๆ ของสหรัฐเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง สาเหตุเพราะการขยายตัวของประชากร (สำนักส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ ณ นครนิวยอร์ก, 2556) อย่างไรก็ตามในปี 2555 ปริมาณการนำเข้าข้าวหอมมะลิไทยในสหรัฐอเมริกาดลดลงจาก 13,624 ล้านบาท เป็น 11,474.40 ล้านบาท (ตารางที่ 3.6) เนื่องจากปัจจัยด้านราคาซึ่งสูงกว่าคู่แข่งอย่างเวียดนาม และกัมพูชาซึ่งเริ่มส่งออกข้าวหอมมะลิที่มีกลิ่นหอมใกล้เคียงกับข้าวหอมมะลิไทยคือ “ผกามะลิ” ด้วยราคาเพียง 930 ดอลลาร์สหรัฐต่อตัน ดังนั้นหากระดับราคายังแตกต่างจากคู่แข่งมาก อาจทำให้ผู้นำเข้าหันไปนำเข้าข้าวหอมมะลิจากกัมพูชาและข้าวขาวเมล็ดยาวจากเวียดนามมากขึ้น นอกจากนี้ปัจจัยผลอีกประการที่ทำให้ข้าวหอมมะลิไทยในตลาดสหรัฐอเมริกา มีแนวโน้มการส่งออกลดลง เกิดจากปัญหาการปลอมปนของข้าวหอมมะลิที่ถูกผสมด้วยข้าวขาวเมล็ดยาวที่ไม่ใช่ข้าวหอมมะลิทำให้คุณภาพข้าวไทยในตลาดสหรัฐอเมริกาด้อยลงทุกที (สำนักส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ ณ นครนิวยอร์ก, 2556) โดยการปลอมปนของข้าวหอมมะลิในตลาดต่างประเทศเกิดจากทั้งการปลอมปนก่อนส่งออกและถูกปลอมปนโดยพ่อค้าในประเทศผู้นำเข้า ความเชื่อมั่นของผู้บริโภคในตลาดส่งออกจึงเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่จะต้องให้ความสำคัญในการรักษาตลาดข้าวคุณภาพของไทย

นอกจากตลาดข้าวหอมมะลิสำคัญอย่างสหรัฐอเมริกาแล้วตลาดหลักอีกแห่งหนึ่งที่สำคัญคือตลาดฮ่องกง ในช่วงปี 2548-50 ไทยเป็นประเทศที่ครองส่วนแบ่งตลาดข้าวในฮ่องกงสูงสุดสัดส่วนประมาณ 90% แต่นับจากปี 2552 เป็นต้นมาส่วนแบ่งตลาดข้าวไทยในฮ่องกงเริ่มลดลงต่อเนื่องจากส่วนแบ่งตลาด 81.2% ในปี 2552 เหลือ 47.6% ในช่วง 5 เดือนแรกของปี 2556 ขณะที่ข้าวเวียดนามปี 2552 จากมีส่วนแบ่งตลาดเพียง 5% เพิ่มขึ้นเป็น 36.1% (สำนักงานส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ ณ ฮ่องกง, 2556) โดยมูลค่าการส่งออกข้าวหอมมะลิไทยไปฮ่องกงลดลงจาก 5,226 ล้านบาท ในปี 2553 เหลือ 4,744 ล้านบาท ในปี 2555 (ตารางที่ 3.8) นอกจากนี้เป็นผลจากมีคู่แข่งขึ้นเพิ่มมากขึ้นแล้วยังเป็นผลจากในช่วง 3 ปีที่ผ่านมา ราคาข้าวหอมมะลิไทยเพิ่มขึ้นต่อเนื่องเมื่อเทียบกับข้าวจากประเทศคู่แข่ง โดยเฉพาะเวียดนาม ปัจจุบันราคาข้าวหอมมะลิไทยจะสูงกว่าประมาณ 200-300 ดอลลาร์สหรัฐต่อตัน ขณะที่ราคาขายปลีกข้าวหอมมะลิหรือข้าวหอมในฮ่องกงแทบจะไม่เปลี่ยนแปลง โดยถุงขนาด 5 กิโลกรัมราคาประมาณ 50-75 ดอลลาร์ฮ่องกง (สำนักงานส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ ณ ฮ่องกง, 2556) โดยปริมาณการนำเข้าที่ลดลงเนื่องจากผู้บริโภคข้าวหอมมะลิในส่วนของโรงแรม ร้านอาหาร ภัตตาคารในฮ่องกงหันไปใช้ข้าวหอมจากเวียดนามที่มีราคาต่ำกว่าข้าวหอมมะลิจากไทยมากเพื่อลดต้นทุนการผลิต แต่สำหรับกลุ่มผู้บริโภคส่วนใหญ่ยังนิยมบริโภคข้าวหอมมะลิไทยแม้ราคาจะสูงแต่ยังมีกำลังซื้อ (บุญทรง, 2555) อย่างไรก็ตามหากสถานการณ์ยังเป็นเช่นนี้ ในอนาคตตลาดข้าวไทยในฮ่องกงจะสูญเสียให้กับคู่แข่ง โดยเฉพาะเวียดนามเกือบทั้งหมด ซึ่งการกอบกู้ตลาดคืนเป็นเรื่องที่ยาก หากราคาข้าวไทยเฉพาะอย่างยิ่งข้าวหอมมะลียังมีราคาสูงถึง 1.1-1.2 พันดอลลาร์สหรัฐต่อตัน ขณะที่ข้าวหอมเวียดนามเฉลี่ยกว่า 500 ดอลลาร์สหรัฐต่อตันเท่านั้น (เจริญ, 2556)

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าราคาข้าวหอมมะลิของไทยที่สูงกว่าคู่แข่งในท้องตลาดจะส่งผลให้ความสามารถในการแข่งขันของข้าวหอมมะลิลดลง ซึ่งหากราคาข้าวหอมมะลิของไทยแตกต่างจากคู่แข่งมากขึ้นจะส่งผลให้ไทยสูญเสียตลาดให้กับทั้งเวียดนาม อินเดีย หรือกัมพูชามากขึ้น เนื่องจากปัจจุบันข้าวหอมมะลิของเวียดนามทดแทนข้าวหอมมะลิจากประเทศไทยได้มากขึ้นเพราะการพัฒนาคุณภาพของเวียดนามและผลจากมาตรฐานคุณภาพข้าวหอมมะลิของไทยในตลาดต่างประเทศที่เสื่อมถอยลง ดังนั้นแม้ข้าวหอมมะลิที่เป็นข้าวส่งออกของไทยและมีความจำเพาะในแหล่งผลิตในอดีต แต่ในปัจจุบันความจำเพาะของแหล่งผลิตของไทยที่มีอยู่นั้นกำลังจะหมดไป เพราะมีแหล่งผลิตข้าวหอมมะลิแหล่งใหม่ทั้งในกัมพูชาและเวียดนามที่สินค้าสามารถทดแทนได้กับข้าวหอมมะลิของไทย แต่มีระดับราคาขายในตลาดส่งออกที่ถูกกว่าราคาข้าวหอมมะลิจากประเทศไทย

ตารางที่ 3.8 มูลค่าการส่งออกข้าวหอมมะลิในประเทศไทยผู้นำเข้าสำคัญ ปี 2553-56

หน่วย (ตัน:ล้านบาท)

	2553		2554		2555		2556	
	ปริมาณ	มูลค่า	ปริมาณ	มูลค่า	ปริมาณ	มูลค่า	ปริมาณ	มูลค่า
รวม	2,358,228	63,521	2,359,593	61,304	1,912,657	57,434	1,915,190	59,480
จีน	132,188	4,014	135,583	3,945	100,020	3,339	135,318	4,546
สหรัฐอเมริกา	339,181	12,530	354,658	11,397	331,518	11,550	353,403	12,691
สิงคโปร์	102,111	3,336	104,239	3,316	81,465	2,728	88,683	3,153
เซเนกัล	260,882	3,414	206,736	2,798	88,985	1,618	134,802	2,278
ออสเตรเลีย	65,886	2,212	62,013	2,048	48,704	1,712	48,665	1,768
แคนาดา	80,793	2,661	77,967	2,538	69,292	2,429	71,465	2,595
ญี่ปุ่น	1,651	66	1,520	59	1,438	60	2,178	90
ไอวอรีโคสต์	349,006	6,561	340,382	6,169	316,959	6,731	220,283	4,946
กานา	106,403	2,847	194,430	4,648	131,595	3,834	131,268	4,141
แคนาดา	80,793	2,661	77,967	2,538	69,292	2,429	71,465	2,595
อื่นๆ	839,334	23,218	804,100	21,850	673,390	21,005	657,661	20,678
	อัตราการเจริญเติบโต (Growth : %)							
รวม			0.06	-3.49	-18.94	-6.31	0.13	3.56
จีน			2.57	-1.73	-26.23	-15.34	35.29	36.14
สหรัฐอเมริกา			4.56	-9.04	-6.52	1.34	6.60	9.88
สิงคโปร์			2.08	-0.62	-21.85	-17.73	8.86	15.60
เซเนกัล			-20.76	-18.05	-56.96	-42.16	51.49	40.80
ออสเตรเลีย			-5.88	-7.43	-21.46	-16.39	-0.08	3.26
แคนาดา			-3.50	-4.63	-11.13	-4.29	3.14	6.83
ญี่ปุ่น			-7.95	-10.74	-5.36	1.17	51.45	50.34
ไอวอรีโคสต์			-2.47	-5.97	-6.88	9.10	-30.50	-26.52
กานา			82.73	63.24	-32.32	-17.51	-0.25	8.00
แคนาดา			-3.50	-4.63	-11.13	-4.29	3.14	6.83
อื่นๆ			-4.20	-5.89	-16.26	-3.87	-2.34	-1.56

ที่มา : สถิติการค้าสินค้าเกษตรไทยกับต่างประเทศ สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2555

3.7 สรุป

ประเทศไทยมีพื้นที่เพาะปลูกข้าวในฤดูนาปีประมาณ 67 ล้านไร่ ปัจจุบันแบ่งเป็นพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิประมาณ 29 ล้านไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 43.28 ของพื้นที่เพาะปลูกข้าวทั้งหมด และพบว่าตามแนวโน้มของพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิในช่วงกว่าสองทศวรรษที่ผ่านมาเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยสัดส่วนของพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิเพิ่มขึ้นจากประมาณร้อยละ 28.57 ในช่วงปี 2540 เป็นร้อยละ 47.54 ในปี 2555 โดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเนื้อที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิได้ปรับตัวเพิ่มสูงขึ้น โดยที่เกษตรกรจำนวนไม่น้อยได้ปรับเปลี่ยนจากการปลูกข้าวเหนียวไปปลูกข้าวหอมมะลิเพิ่มมากขึ้นเพราะข้าวหอมมะลิมีราคาสูงกว่าและเป็นที่ต้องการของตลาด และอีกประการหนึ่งต้องยอมรับว่าเป็นผลจากนโยบายของรัฐบาลที่มีส่วนสนับสนุนให้เกษตรกรหันไปปลูกข้าวหอมมะลิมากขึ้น โดยการกำหนดราคารับจํานำข้าวหอมมะลิในราคาที่สูงกว่าข้าวพันธุ์อื่นๆ ปัจจุบันข้าวหอมมะลิพันธุ์ขาวดอกมะลิ 105 และ กข 15 เป็นพันธุ์ที่เกษตรกรนิยมปลูกมากที่สุดเพราะมีคุณสมบัติในการบริโภคเมื่อหุงสุกจะมีลักษณะเหนียวนุ่มและมีกลิ่นหอมคล้ายใบเตย ซึ่งคุณสมบัติของข้าวหอมมะลิสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้นอกจากการบริโภคโดยตรงแล้วยังมีการใช้ประโยชน์จากการแปรรูปผลิตภัณฑ์เพื่อเพิ่มมูลค่าจากข้าวหอมมะลิ ซึ่งมีการแปรรูปเป็นสินค้าที่ใช้ประโยชน์ได้มากมาย เช่น การผลิตแป้งข้าวกล้องหอมมะลิมาทดแทนแป้งสาลีในผลิตภัณฑ์ขนมอบและหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีผลิตภัณฑ์เครื่องดื่มเพื่อสุขภาพ ได้แก่ ผลิตภัณฑ์เครื่องดื่มจากข้าวกล้องงอก ผลิตภัณฑ์เครื่องดื่มสุขภาพชนิดผงจากข้าวกล้องหอมมะลิสกัดสำหรับผู้บริโภคผู้สูงอายุ หรือใช้ในอาหารเพื่อสุขภาพอื่นๆ และผลิตภัณฑ์ที่ไม่ใช่อาหารซึ่งมีประโยชน์มหาศาล

ปัจจุบันประเทศไทยผลิตข้าวหอมมะลิได้ประมาณ 8 ล้านตันต่อปี ส่งออกเฉลี่ยประมาณ 2-3 ล้านตันข้าวสารต่อปี หรือประมาณ 3.3 – 5 ล้านตันข้าวเปลือกต่อปี หมายถึงผลผลิตข้าวหอมมะลิกว่าร้อยละ 50 ส่งออกขายในตลาดต่างประเทศ โดยผลผลิตข้าวหอมมะลิจะออกสู่ท้องตลาดมากที่สุดในช่วงปลายเดือนพฤศจิกายนของทุกปี ดังนั้นในช่วงเวลาดังกล่าวราคาข้าวหอมมะลิที่เกษตรกรได้รับจะต่ำที่สุดในรอบปี และเมื่อเปรียบเทียบกับข้าวเจ้าทั่วไปข้าวหอมมะลิจะมีราคาสูงกว่าประมาณ 6,000 บาทต่อตัน หรือร้อยละ 47.07 แต่การเปลี่ยนแปลงราคาจะสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงราคาข้าวเจ้าทั่วไป ในช่วงหลายสิบปีที่ผ่านมาประเทศไทยเป็นเพียงประเทศเดียวที่ส่งออกข้าวหอมมะลิไปขายในต่างประเทศนารายได้เข้าสู่ประเทศหลายหมื่นล้านบาทต่อปี อย่างไรก็ตามตั้งแต่ปี 2551 ปริมาณการส่งออกข้าวหอมมะลิของไทยมีแนวโน้มลดลง ซึ่งสาเหตุสำคัญมาจากการที่ราคาข้าวหอมมะลิของไทยสูงกว่าข้าวหอมจากประเทศอื่นไม่ว่าจะเป็นเวียดนาม อินเดีย ในขณะที่ประเทศเหล่านี้สามารถพัฒนาคุณภาพข้าวหอมได้ใกล้เคียงกับข้าวหอมของไทยและเวียดนามเริ่มส่งออกข้าวหอมมะลิ รวมทั้งมีผู้ส่งออกข้าวหอมรายใหม่ทั้งกัมพูชาและพม่าทำให้ตลาดข้าวหอมมะลิของไทยได้รับผลกระทบ ผนวกกับผลจากนโยบายของรัฐบาลที่ดำเนินโครงการรับจํานำข้าวโดยกำหนดราคารับซื้อข้าวหอมมะลิจาก

เกษตรกรสูงถึง 20,000 บาทต่อตัน ส่งผลให้ผลผลิตข้าวหอมมะลิประมาณ 3 ล้านตันเข้าสู่โครงการรับ
จำนำและถูกเก็บอยู่ในสต็อกของรัฐบาล ผลคือราคาข้าวหอมมะลิของไทยสูงกว่า 1,000 ดอลลาร์ต่อตัน
และสูงคู่แข่งประมาณ 200-300 ดอลลาร์ต่อตัน ในขณะที่คุณภาพของข้าวหอมมะลิไทยลดลงและ
ต่างประเทศไม่ความเชื่อมั่นต่อการจัดการคุณภาพข้าวของรัฐบาล ค่าความจำเพาะของข้าวหอมมะลิที่
เคยได้รับราคาสูงกว่าข้าวจากประเทศอื่นลดลง ดังนั้นปริมาณการส่งออกข้าวหอมมะลิของไทยลดลง
จาก 3.07 ล้านตันในปี 2551 เหลือเพียง 1.92 ล้านตันในปี 2556 โดยเฉพาะตลาดส่งออกสำคัญเช่น
สหรัฐอเมริกาฮ่องกง และสิงคโปร์ที่ปริมาณการส่งออกลดลงอย่างต่อเนื่อง หากสถานการณ์ยังเป็นเช่น
ในปัจจุบันไทยอาจจะต้องเสียตลาดส่งออกข้าวหอมมะลิให้คู่แข่งอย่างถาวรหากไม่มีการปรับตัวเพื่อ
พัฒนาคุณภาพและดำเนินนโยบายที่เหมาะสม

บทที่ 4

สถานภาพการผลิตข้าวหอมมะลิในระดับฟาร์ม

กระบวนการเพาะปลูกข้าวหอมมะลิในปัจจุบันค่อนข้างจะแตกต่างจากวิธีการผลิตข้าวของเกษตรกรในอดีต โดยเฉพาะข้าวหอมมะลิซึ่งเป็นข้าวคุณภาพ ซึ่งต้องการกระบวนการและวิธีการผลิตที่คำนึงถึงคุณภาพของผลผลิตเพื่อรักษาระดับมาตรฐานของผลผลิตข้าวหอมมะลิในตลาดโลก อย่างไรก็ตาม จากความจำกัดของแรงงานและการเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยีสมัยใหม่ส่งผลต่อคุณภาพของข้าวหอมมะลิในระดับฟาร์ม ซึ่งมีปัจจัยหลายอย่างที่เกี่ยวกับการผลิตข้าวหอมมะลิคุณภาพ ทั้งปัจจัยด้านเศรษฐกิจสังคมของเกษตรกร ปัจจัยด้านกายภาพของฟาร์ม รวมทั้งวิธีการผลิตและองค์ความรู้ของเกษตรกร ดังนั้นเพื่อเชื่อมโยงกับการจัดการคุณภาพข้าวหอมมะลิในฟาร์ม ในบทนี้จะกล่าวถึงปัจจัยดังกล่าว ได้แก่ สถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกร สภาพะแรงงานและการใช้แรงงานของครัวเรือน การถือครองที่ดินและการใช้ประโยชน์ แบบแผนการผลิตข้าวหอมมะลิของเกษตรกร ตั้งแต่การปลูกจนกระทั่งถึงการเก็บเกี่ยว และขนส่งไปยังสถานที่จำหน่าย ต้นทุนและผลตอบแทนจากการผลิตข้าวหอมมะลิ รวมถึงประเด็นด้านความรู้และการจัดการความรู้ในการผลิตข้าวของเกษตรกร โดยการนำเสนอประเด็นดังกล่าวจำแนกเกษตรกรตามสภาพแวดล้อมและวิธีการผลิตข้าว ได้แก่ 1) การผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป 2 พื้นที่ คือพื้นที่ นาน้ำฝน และพื้นที่นาชลประทาน 2) การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ ในพื้นที่นาน้ำฝน

4.1 สถานภาพทางเศรษฐกิจสังคมของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิ

หัวหน้าครัวเรือนคือผู้มีอำนาจตัดสินใจในการวางแผนการผลิตและการจัดการกระบวนการผลิตของครัวเรือนซึ่งในอดีตครอบครัวไทยโดยเฉพาะในชนบทและครอบครัวเกษตรกรจะมีเพียงเพศชายเท่านั้นที่ทำหน้าที่นี้และยังยึดคติที่ว่า “ผู้ชายเป็นช้างเท้าหน้า ผู้หญิงเป็นช้างเท้าหลัง” ดังนั้นหัวหน้าครัวเรือนส่วนใหญ่จะเป็นเพศชาย ผลการศึกษาครัวเรือนในภาคเกษตรกรรมโดยเฉพาะครอบครัวชาวนา ยังพบว่าหัวหน้าครัวเรือนมากกว่าร้อยละ 80 เป็นเพศชาย มีเพียงร้อยละ 16.05 (ตารางที่ 4.1) ที่หัวหน้าครัวเรือนเป็นเพศหญิง เมื่อพิจารณาอายุเฉลี่ยของเกษตรกรตัวอย่างพบว่าหัวหน้าครัวเรือนมีอายุเฉลี่ยเท่ากับ 54.23 ปี โดยที่เกษตรกรร้อยละ 60.54 มีอายุมากกว่า 50 ปี สะท้อนการเข้าสู่สังคมสูงวัยของภาคเกษตรไทย โดยเกษตรกรอายุต่ำกว่า 40 ปี มีเพียงร้อยละ 7.36 แสดงให้เห็นว่าหากลูกหลานของชาวนาไม่กลับมาสืบทอดอาชีพการทำนาต่อจากพ่อแม่จำนวนชาวนาไทยจะลดลงอย่างมากในระยะเวลาไม่เกิน 30 ปีข้างหน้า นอกจากอายุจะสะท้อนแนวโน้มและจำนวนเกษตรกรแล้วยังเป็นปัจจัยสำคัญที่เชื่อมโยงกับประสิทธิภาพการผลิตข้าว

ตารางที่ 4.1 สถานภาพของหัวหน้าครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิ ปี 2556

รายการ	ข้าวหอมมะลิทั่วไป				ข้าวหอมมะลินทรีย์		รวมเฉลี่ย	
	นาหน้าฝน		นาชลประทาน		นาหน้าฝน			
	ครัวเรือน	ร้อยละ	ครัวเรือน	ร้อยละ	ครัวเรือน	ร้อยละ	ครัวเรือน	ร้อยละ
เพศ								
ชาย	82	78.10	90	85.71	79	88.76	251	83.95
หญิง	23	21.90	15	14.29	10	11.24	48	16.05
อายุ (ปี)								
น้อยกว่า 40 ปี	10	9.52	6	5.71	6	6.74	22	7.36
41 – 50 ปี	40	38.10	29	27.62	27	30.34	96	32.11
มากกว่า 50 ปี	55	52.38	70	66.67	56	62.92	181	60.54
อายุเฉลี่ย (ปี)	52.48		54.79		55.64		54.23	
ประสบการณ์ทำนา(ปี)								
น้อยกว่า 20 ปี	9	8.57	11	10.48	17	19.10	37	12.37
21-30 ปี	29	27.62	24	22.86	20	22.47	73	24.41
31-40 ปี	35	33.33	29	27.62	20	22.47	84	28.09
มากกว่า 40 ปี	32	30.48	41	39.05	32	35.96	105	35.12
เฉลี่ย (ปี)	35.97		36.55		34.57		35.76	
ระดับการศึกษา								
-ป.4-ป.6	88	83.81	79	75.24	61	68.54	228	76.25
- ม.3	8	7.62	7	6.67	5	5.62	20	6.69
- ม.6	7	6.67	17	16.19	20	22.47	44	14.72
- สูงกว่า ม.6	2	1.90	2	1.90	3	3.37	7	2.34
เฉลี่ย (ปี)	5.58		6.24		6.7		6.14	
สถานภาพสมรส								
- โสด	5	4.76	2	1.90	3	3.37	10	3.34
- สมรส	97	92.38	97	92.38	81	91.01	275	91.97
- หย่าร้าง/หม้าย	3	2.86	6	5.71	5	5.62	14	4.68

ที่มา : จากการสำรวจ

ซึ่งมีแนวคิดในประเด็นนี้ 2 แนวทาง คือ การที่เกษตรกรสูงอายุส่งผลดีต่อประสิทธิภาพการผลิต เนื่องจากมีประสบการณ์ในการทำนาสูง (อรรวรรณ และสมพร, 2551) ซึ่งจากการศึกษาพบว่า ประสบการณ์ทำนาของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิ สอดคล้องกับระดับอายุที่เพิ่มขึ้น กล่าวคือ เกษตรกรส่วนใหญ่มีประสบการณ์ในการทำนามากกว่า 40 ปี โดยประสบการณ์การทำนาเฉลี่ยเท่ากับ 35.76 ปี โดยที่เกษตรกรในพื้นที่ชลประทานประสบการณ์สูงสุดเท่ากับ 36.55 ปี (ตารางที่ 4.1) ในขณะที่อีกแนวคิดหนึ่งเห็นว่าการเข้าสู่สังคมสูงวัยของเกษตรกรเป็นสาเหตุสำคัญทำให้ประสิทธิภาพการผลิตลดลง เพราะเกษตรกรมีกำลังแรงงานในการผลิตน้อยกว่าในช่วงที่อายุน้อย (อรรวรรณ และสมพร, 2551 ; Battese and Coelli, 1995; Wiboonpongse and Sriboonchitta, 2000; Yao and Shively, 2007) อีกปัจจัยหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการผลิตข้าวโดยตรง คือ ระดับการศึกษาโดยผลการศึกษาละเอียดระบุว่าเกษตรกรที่มีระดับการศึกษาสูงจะมีแนวโน้มผลิตข้าวได้ มีประสิทธิภาพมากกว่ากลุ่มที่มีระดับการศึกษาที่ต่ำกว่า (สุธานันท์, 2549; Battese and Coelli, 1995; Wiboonpongse and Sriboonchitta, 2005; Yao and Shively, 2007) นอกจากนั้นระดับการศึกษาของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์สูงกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวหอมมะลิแบบทั่วไป ในพื้นที่น่าน้ำฝน โดยระดับการศึกษาจะใกล้เคียงกับเกษตรกรที่ปลูกข้าวหอมมะลิพื้นที่ชลประทาน กล่าวคือเกษตรกรที่จะปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ประมาณร้อยละ 25 มีระดับการศึกษาตั้งแต่ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 ขึ้นไป (ตารางที่ 4.1)

ปัจจัยด้านเศรษฐกิจสังคมที่สำคัญอีกปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลกระทบต่อประสิทธิภาพการผลิตแบบแผนการผลิตและการยอมรับเทคโนโลยีการผลิตของเกษตรกร คือ ปัจจัยด้านแรงงาน จากการสำรวจพบว่า ครัวเรือนเกษตรกรในพื้นที่ศึกษามีขนาดเฉลี่ย 4.26 คนต่อครัวเรือน (ตารางที่ 4.2) ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับขนาดของครัวเรือนของไทยนอกเขตเทศบาลในภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบว่า มีขนาดเล็กกว่าการสำรวจของสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตรในปี 2538/39 และ ปี 2544/45 ที่เท่ากับ 5.07 และ 4.57 คนต่อครัวเรือน (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2552) การลดลงของขนาดครัวเรือนสะท้อนถึงความจำกัดของแรงงานในภาคเกษตรกรรมและเมื่อผนวกกับผลของการเข้าสู่สังคมสูงวัยของเกษตรกร ส่งผลให้มีการยอมรับเทคโนโลยีการผลิตข้าวสมัยใหม่ซึ่งประหยัดแรงงานมากขึ้นซึ่งเทคโนโลยีบางอย่างอาจจะส่งผลกระทบต่อคุณภาพของผลผลิตข้าวหอมมะลิไทย โดยรายละเอียดจะได้กล่าวถึงในหัวข้อแบบแผนการผลิต ในขณะที่สมาชิกของครัวเรือนประมาณร้อยละ 69.95 เป็นประชากรในวัยทำงานหรือคิดเป็น 2.98 คนต่อครัวเรือน โดยเกษตรกรในพื้นที่ชลประทานมีจำนวนสมาชิกในวัยทำงานสูงสุด 3.16 คนต่อครัวเรือนแต่หากพิจารณาตามสัดส่วนประชากรวัยแรงงานต่อสมาชิกในครัวเรือนทั้งหมดพบว่าในพื้นที่การผลิตข้าวแบบอินทรีย์มีสัดส่วนประชากรวัยแรงงานสูงสุดเท่ากับ ร้อยละ 73.46 (ตารางที่ 4.2) ซึ่งสัดส่วนของประชากรวัยแรงงาน

จะสะท้อนอัตราพึ่งพิง¹ (dependency ratio) ของครัวเรือน จากการคำนวณอัตราการพึ่งพิงของครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิ พบว่าอัตราการพึ่งพิงเท่ากับร้อยละ 42.95 นั่นคือประชากรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิ 100 คน เป็นสมาชิกที่ไม่ได้ทำงาน 42.95 คน อย่างไรก็ตามอัตราการพึ่งพิงในประชากรตัวอย่างยังต่ำกว่าอัตราการพึ่งพิงในระดับประเทศซึ่งสูงถึงร้อยละ 49.01 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554)

ในส่วนของแรงงานภาคเกษตรในพื้นที่ศึกษามีประมาณ 2.37 คนต่อครัวเรือน หรือคิดเป็นร้อยละ 79.53 ของประชากรในวัยแรงงาน แสดงให้เห็นว่า สมาชิกในครัวเรือนเกษตรส่วนใหญ่ยังประกอบอาชีพในภาคเกษตรกรรมเป็นหลักโดยเฉพาะการทำนา โดยเกษตรกรมีอาชีพทำนาเป็นหลักร้อยละ 90.64 รองลงมาคือ รับราชการร้อยละ 7.02 (ตารางที่ 4.2) โดยเฉพาะเกษตรกรที่ปลูกข้าวหอมมะลินทรีย์มีอาชีพหลักเป็นข้าราชการ ทั้งข้าราชการครูและข้าราชการในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น รวมไปถึงผู้ใหญ่บ้านและกำนัน โดยเกษตรกรร้อยละ 84.28 มีอาชีพเสริมจากการทำนาส่วนใหญ่เป็นการทำการเกษตรอื่นๆ เช่น การเลี้ยงสัตว์ ทำไร่ หรือ ทำสวน และการประกอบอาชีพนอกการเกษตร โดยเฉพาะการรับจ้างทั่วไป และการรับจ้างก่อสร้าง คิดเป็นร้อยละ 30.10 และ 11.37 ตามลำดับ และอีกประมาณร้อยละ 6 จะทำงานหัตถกรรม เช่น การจักสาน หรือทอผ้า เป็นอาชีพเสริม จะเห็นว่า มีเพียงร้อยละ 25.72 (ตารางที่ 4.2) ที่ไม่มีอาชีพเสริมยังพึ่งพิงรายได้จากการทำนาเท่านั้น ครัวเรือนที่มีลักษณะเช่นนี้ในพื้นที่ส่วนใหญ่ จะมีสมาชิกในครัวเรือนที่เป็นผู้สูงอายุ ไม่สามารถไปทำอาชีพเสริมเพื่อหารายได้จากแหล่งอื่นได้ และอาจมีภาระต้องเลี้ยงดูลูกหลานที่พ่อแม่ไปทำงานในภาคอุตสาหกรรมนอกพื้นที่ เช่น กรุงเทพมหานคร ชลบุรี สมุทรปราการ เป็นต้น ครัวเรือนดังกล่าวได้รับเงินส่งกลับจากลูกหลานที่ไปทำงานนอกพื้นที่ เพื่อใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน จนถึงเป็นเงินทุนสำหรับลงทุนทำนาในแต่ละฤดูการเพาะปลูก ดังนั้นจะเห็นได้ว่ารายได้จากเงินส่งกลับในกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิในพื้นที่ที่ศึกษาจะสูงถึง 15,159 บาทต่อครัวเรือนหรือคิดเป็นร้อยละ 6.18 ของรายได้ทั้งหมดของครัวเรือน (ตารางที่ 4.3)

¹ อัตราการพึ่งพิง (dependency ratio) หมายถึงอัตราส่วนระหว่างประชากรที่ไม่ได้ทำงานเชิงเศรษฐกิจ (ประชากรเด็กและผู้สูงอายุ) ต่อประชากรวัยทำงาน (สุริพล, 2553)

ตารางที่ 4.2 แรงงานและการประกอบอาชีพของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิ ปี 2556

รายการ	ข้าวหอมมะลิทั่วไป				ข้าวหอมมะลิอินทรีย์		รวมเฉลี่ย	
	น่าน้ำฝน		นาชลประทาน		น่าน้ำฝน			
	ครัวเรือน	ร้อยละ	ครัวเรือน	ร้อยละ	ครัวเรือน	ร้อยละ	ครัวเรือน	ร้อยละ
สมาชิกในครัวเรือน (คน)								
- 1-2 คน	13	12.38	5	4.76	23	25.84	41	13.71
- 3-4 คน	51	48.57	54	51.43	36	40.45	141	47.16
- 5 คนขึ้นไป	41	39.05	46	43.81	30	33.71	117	39.13
เฉลี่ย (คน/ครัวเรือน)	4.25		4.6		3.88		4.26	
สมาชิกวัยทำงาน (คน)								
- 1-2 คน	46	43.81	45	42.86	48	53.93	139	46.49
- 3-4 คน	48	45.71	42	40.00	33	37.08	123	41.14
- 5 คนขึ้นไป	11	10.48	18	17.14	8	8.99	37	12.37
เฉลี่ย (คน/ครัวเรือน)	2.90		3.16		2.85		2.98	
สมาชิกที่ช่วยทำงานในภาคเกษตร (คน)								
- 1-2 คน	77	73.33	76	72.38	61	68.54	214	71.57
- 3-4 คน	24	22.86	23	21.90	23	25.84	70	23.41
- 5 คนขึ้นไป	4	3.81	6	5.71	5	5.62	15	5.02
เฉลี่ย (คน/ครัวเรือน)	2.29		2.38		2.47		2.37	

ตารางที่ 4.2 (ต่อ)

รายการ	ข้าวหอมมะลิทั่วไป				ข้าวหอมมะลิ อินทรีย์		รวมเฉลี่ย	
	นาหน้าฝน		นาชลประทาน		นาหน้าฝน			
	ครัวเรือน	ร้อยละ	ครัวเรือน	ร้อยละ	ครัวเรือน	ร้อยละ	ครัวเรือน	ร้อยละ
สมาชิกที่ทำงานนอกภาคเกษตร								
- 1-2 คน	46	90.20	43	89.58	35	92.11	124	90.51
- 3-4 คน	5	9.80	4	8.33	3	7.89	12	8.76
- 5 คนขึ้นไป	0	0.00	1	2.08	0	0.00	1	0.73
เฉลี่ย (คน/ครัวเรือน)	0.72		0.79		0.62		0.72	
อัตราการพึ่งพิง	46.55		45.56		36.14		42.95	
อาชีพหลัก								
- ทำนา	99	94.29	93	88.57	79	75.24	271	90.64
- เกษตรอื่นๆ ^{1/}	3	2.86	3	2.86	1	0.95	7	2.34
- ข้าราชการ	3	2.86	9	8.57	9	8.57	21	7.02
อาชีพรอง								
- ไม่มีอาชีพเสริม	22	20.95	18	17.14	7	7.87	47	15.72
- ทำนา	3	2.86	3	2.86	1	1.12	7	2.34
- เกษตรอื่นๆ ^{1/}	28	26.67	42	40.00	43	40.95	113	37.79
- ธุรกิจส่วนตัว,ค้าขาย	9	8.57	13	12.38	12	13.48	34	11.37
- รับจ้างทั่วไป,ก่อสร้าง	44	41.91	23	21.90	23	21.90	90	30.10
- อื่นๆ ^{2/}	2	1.90	6	5.71	4	4.49	12	4.01

ที่มา: จากการสำรวจ

หมายเหตุ: 1/ เลี้ยงสัตว์ ทำไร่ ทำสวน

2/ หัตถกรรม เช่น จักสานและทอผ้า

ตารางที่ 4.3 รายได้และแหล่งที่มาของรายได้ในครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิ ปี 2556

รายการ	ข้าวหอมมะลิทั่วไป				ข้าวหอมมะลิอินทรีย์		รวมเฉลี่ย	
	นาหน้าฝน		นาชลประทาน		นาหน้าฝน			
	บาท/ ครัวเรือน	ร้อยละ	บาท/ ครัวเรือน	ร้อยละ	บาท/ ครัวเรือน	ร้อยละ	บาท/ ครัวเรือน	ร้อยละ
รายได้จากภาคเกษตร	166,852	61.35	146,598	62.38	159,213	63.95	150,537	61.39
- ข้าว ^{1/}	130,595	78.27	105,941	72.27	103,098	64.75	106,829	70.97
- พืชอื่น	1,573	0.94	13,035	8.89	11,767	7.39	8,633	5.73
- การเลี้ยงสัตว์	11,883	7.12	16,160	11.02	32,050	20.13	19,383	12.88
- รับจ้างแรงงานเกษตร	22,800	13.67	11,461	7.82	12,297	7.72	15,692	10.42
รายได้นอกภาคเกษตร	87,763	32.27	65,629	27.93	67,354	27.05	73,915	30.14
- ธุรกิจส่วนตัว	24,110	47.33	15,199	29.84	17,173	33.71	18,916	37.13
- การบริการ	19,885	39.03	4,888	9.59	2,971	5.83	9,584	18.81
- หัตถกรรม	3,399	6.67	11,046	21.68	4,730	9.29	6,481	12.72
- ราชการ/รัฐวิสาหกิจ	27,733	54.44	30,135	59.15	31,908	62.63	29,819	58.53
- โรงงาน/บริษัท	5,592	10.98	952	1.87	3,573	7.01	3,362	6.60
- ก่อสร้าง	7,044	13.83	3,410	6.69	6,999	13.74	5,754	11.30
เงินส่งกลับ	13,343	4.91	17,120	7.28	14,989	6.02	15,159	6.18
เงินช่วยเหลือจากรัฐ ^{2/}	3,998	1.47	5,665	2.41	7,402	2.97	5,597	2.28
รวมรายได้ทั้งหมด	271,956	100.00	235,012	100.00	248,958	100.00	245,208	100.00

ที่มา: จากการสำรวจ

หมายเหตุ: 1/ คำนวณจากราคาคูณด้วยปริมาณผลผลิตข้าวลบด้วยต้นทุนที่เป็นเงินสด

2/ คำนวณจากรายได้ที่ได้รับจากหน่วยงานราชการ เช่น การชดเชยน้ำท่วม ภัยแล้ง เงินผู้สูงอายุ และคนพิการ ซึ่งจะคำนวณจากรายได้ที่เป็นเงินสดเท่านั้น ไม่รวมความช่วยเหลือในรูปแบบปัจจัยการผลิตหรือการสนับสนุนในรูปแบบอื่น

หากพิจารณารายได้ของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิในภาพรวมพบว่าเกษตรกรมีรายได้เฉลี่ย 245,208 บาทต่อครัวเรือนต่อปี เป็นรายได้จากภาคเกษตรประมาณร้อยละ 61.39 หรือ 150,537 บาทต่อครัวเรือน ในขณะที่รายได้จากนอกภาคเกษตรมีเพียง 73,915 บาทต่อครัวเรือน หรือคิดเป็นร้อยละ 30.14 ของรายได้ทั้งหมด แสดงให้เห็นว่ารายได้จากภาคเกษตรยังเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญที่สุดของครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกข้าวในพื้นที่ศึกษา โดยเฉพาะรายได้จากการปลูกข้าวที่มีสูงถึงร้อยละ 70.97 ของรายได้ทั้งหมด โดยเกษตรกรที่ปลูกข้าวอินทรีย์จะมีรายได้หลักอีกแหล่งหนึ่ง คือ จากการเลี้ยงสัตว์โดยเฉพาะการเลี้ยง วัว ควาย เฉลี่ย 32,050 บาทต่อครัวเรือนต่อปี หรือคิดเป็นร้อยละ 12.87 ของรายได้ทั้งหมด ซึ่งเป็นอีกปัจจัยสำคัญที่อาจจะมีส่วนให้ตัดสินใจปลูกข้าวแบบอินทรีย์ เพราะมีปุ๋ยคอกที่สามารถผลิตได้เองในครัวเรือนไม่ต้องซื้อ

4.2 ที่ดินและการใช้ประโยชน์จากที่ดิน

การใช้ที่ดินในพื้นที่ศึกษา คือ ร้อยเอ็ด สุรินทร์ บุรีรัมย์ พบว่า เกษตรกรมีพื้นที่เพาะปลูกเฉลี่ย 27.16 ไร่ต่อครัวเรือนเป็นพื้นที่เพาะปลูกข้าว 25.57 ไร่ต่อครัวเรือนหรือประมาณร้อยละ 94.14 ของพื้นที่เพาะปลูกทั้งหมด นั้นแสดงให้เห็นว่า พื้นที่เพาะปลูกเกือบทั้งหมดถูกใช้เพื่อการเพาะปลูกข้าวและขนาดพื้นที่เพาะปลูกข้าวในพื้นที่ศึกษาสูงกว่าพื้นที่เพาะปลูกเฉลี่ยทั่วประเทศประมาณ 10 ไร่ ต่อครัวเรือน โดยเฉพาะข้าวหอมมะลิที่มีขนาดพื้นที่เฉลี่ย 24.20 ไร่ต่อครัวเรือนหรือคิดเป็นร้อยละ 89.11 ของพื้นที่เพาะปลูกทั้งหมด (ตารางที่ 4.4) ซึ่งแม้ว่าประชากรส่วนใหญ่ในพื้นที่ดังกล่าวจะบริโภคข้าวเหนียวเป็นหลักแต่ราคาข้าวหอมมะลิที่สูงกว่าข้าวเหนียว โดยเฉพาะในช่วงที่รัฐบาลใช้นโยบายรับจำนำข้าวกำหนดราคาข้าวหอมมะลิที่ 20,000 บาทต่อตัน ส่งผลให้เกษตรกรหันมาปลูกข้าวหอมมะลิเพิ่มขึ้นโดยแบ่งพื้นที่ไว้ปลูกข้าวเหนียวเพียงเล็กน้อยเพื่อเก็บไว้บริโภคในครัวเรือนเท่านั้น ข้อมูลจากการสำรวจ พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่ร้อยละ 32.8 มีพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิ 10-20 ไร่ รองลงมา มีพื้นที่เพาะปลูกมากกว่า 30 ไร่ต่อครัวเรือน ซึ่งขนาดพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิสภาพแวดล้อมการผลิตแต่ละแบบค่อนข้างแตกต่างกัน เกษตรกรในพื้นที่นาหน้าฝนมีขนาดพื้นที่เพาะปลูกใหญ่ที่สุดเท่ากับ 30.01 ไร่ โดยเกษตรกรส่วนใหญ่ในสภาพแวดล้อมการผลิตแบบนี้มีพื้นที่เพาะปลูกมากกว่า 30 ไร่ ในขณะที่พื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิในเขตชลประทานมีขนาดเล็กที่สุดเฉลี่ย 20.95 ไร่ เกษตรกรส่วนใหญ่มีพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิเฉลี่ย 10-20 ไร่

ตารางที่ 4.4 การใช้ประโยชน์ที่ดินของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิ ปี 2556

รายการ	ข้าวหอมมะลิทั่วไป		ข้าวหอมมะลิอินทรีย์	รวม
	นาน้ำฝน	นาชลประทาน		
ขนาดพื้นที่เพาะปลูกของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิ (ไร่/ครัวเรือน)				
พื้นที่เพาะปลูกทั้งหมด	31.44	24.64	25.07	27.16
พื้นที่เพาะปลูกข้าว	30.82	22.02	23.56	25.57
พื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิ	30.01	20.95	21.19	24.20
พื้นที่เพาะปลูกพืชสวน	0.16	0.69	0.71	0.51
พื้นที่เพาะปลูกพืชไร่	0.12	1.57	0.50	0.74
พื้นที่เพาะปลูกไม้ผล/ไม้ยืนต้น	0.09	0.04	0.25	0.12
พื้นที่อื่นๆ	0.28	0.15	0.01	0.15
สัดส่วนพื้นที่เพาะปลูกของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิ (ร้อยละ)				
พื้นที่เพาะปลูกทั้งหมด	100.0	100.0	100.0	100.0
พื้นที่เพาะปลูกข้าว	98.02	89.35	93.99	94.14
พื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิ	95.44	85.04	84.51	89.11
พื้นที่เพาะปลูกพืชสวน	0.52	2.81	2.81	1.88
พื้นที่เพาะปลูกพืชไร่/1	0.39	6.39	1.99	2.74
พื้นที่เพาะปลูกไม้ผล/ไม้ยืนต้น	0.27	0.17	1.00	0.44
พื้นที่อื่นๆ และทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์	0.89	0.62	0.04	0.57
จำนวนเกษตรกรจำแนกตามขนาดพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิ (ร้อยละ)				
พื้นที่เพาะปลูกต่ำกว่า 10 ไร่	12.38	25.71	28.09	21.74
พื้นที่เพาะปลูก 10-20 ไร่	24.76	36.19	38.20	32.78
พื้นที่เพาะปลูก 20-30 ไร่	26.67	20.00	11.24	19.73
พื้นที่เพาะปลูกมากกว่า 30 ไร่	36.19	18.10	22.47	25.75

ที่มา: จากการสำรวจ

4.3 แบบแผนการผลิตและกระบวนการจัดการในแปลง

แบบแผนการผลิต หมายถึงรูปแบบและขั้นตอนการผลิตข้าวของเกษตรกรในระดับฟาร์มซึ่งครอบคลุมตั้งแต่กระบวนการเตรียมดินไปจนถึงการเก็บเกี่ยว การจัดการคุณภาพหลังการเก็บเกี่ยว และการขนส่งไปจำหน่าย ซึ่งคุณภาพของผลผลิตข้าวหอมมะลิในระดับฟาร์มเป็นปัจจัยที่สำคัญต่อคุณภาพของผลผลิตข้าวหอมมะลิส่งออกของไทย หากเกษตรกรสามารถควบคุมคุณภาพของผลผลิตให้เป็นไปตามมาตรฐานที่ตลาดต้องการแล้ว ค่าความจำเพาะของข้าวหอมมะลิในตลาดโลกของไทยจะยังคงอยู่ตลอดไป โดยการควบคุมคุณภาพของข้าวหอมมะลิต้องเริ่มตั้งแต่กระบวนการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ จะต้องใช้เมล็ดพันธุ์ที่บริสุทธิ์ไม่มีเมล็ดพันธุ์อื่นหรือสิ่งอื่นเจือปน เช่น เมล็ดวัชพืช และต้องมีเปอร์เซ็นต์การงอกสูงกว่า 80% ซึ่งการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ก่อนปลูกจะลดปัญหาพันธุ์ปนและให้ผลผลิตสูง อย่างไรก็ตามจากการสำรวจข้อมูลการผลิตข้าวหอมมะลิในระดับฟาร์มพบว่าเกษตรกรส่วนใหญ่ร้อยละ 80.60 เก็บเมล็ดพันธุ์ข้าวไว้ใช้เอง เกษตรกรส่วนที่เหลือซื้อเมล็ดพันธุ์จากร้านค้าและเพื่อนบ้าน แต่มีเพียงร้อยละ 46.15 ที่มีการคัดแยกสิ่งเจือปนหรือพันธุ์ปนก่อนที่จะไปปลูก ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลินทรีย์เกษตรกรกลุ่มนี้ร้อยละ 73.03 จะคัดแยกสิ่งเจือปนก่อนนำไปปลูก ในขณะที่เกษตรกรที่ปลูกข้าวหอมมะลิทั่วไปมากกว่าร้อยละ 50 (ตารางที่ 4.5) ไม่ได้คัดแยกสิ่งเจือปนหรือไม่ได้คัดเลือกคุณภาพของเมล็ดพันธุ์ก่อนปลูก ในกลุ่มนี้จะนำข้าวที่เก็บไว้ในปีการเพาะปลูกที่ผ่านมาใช้หว่านทันที แตกต่างจากวิธีการเพาะปลูกข้าวของเกษตรกรในอดีต ที่จะทำให้ความสำคัญกับการคัดเลือกพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมตั้งแต่ในแปลงนา พิจารณาจากรวงที่มีความอุดมสมบูรณ์มากที่สุดแล้วคัดแยกไว้สำหรับเป็นเมล็ดพันธุ์ในปีการเพาะปลูกถัดไป ซึ่งความสมบูรณ์ของเมล็ดพันธุ์จะส่งผลต่อปริมาณและคุณภาพของการผลิตด้วย

นอกจากคุณภาพของเมล็ดพันธุ์แล้วปัจจัยที่สำคัญต่อคุณภาพผลผลิตข้าวหอมมะลิ คือกระบวนการเตรียมดิน ซึ่งการเตรียมดินที่เหมาะสมนอกจากจะทำให้ได้ผลผลิตต่อไร่สูงแล้ว ยังลดปัญหาการปลอมปนของข้าวได้ โดยเฉพาะปัญหาเรื่องวัชพืช เกษตรกรในพื้นที่ศึกษาโดยเฉพาะในพื้นที่นาฝั่งจะใช้รถไถเป็นขั้นตอนในการกำจัดวัชพืชอย่างหนึ่ง กล่าวคือ จะไถตากดินไว้ก่อนปลูกมากกว่า 2 ครั้งเพื่อลดปัญหาวัชพืช แต่ในพื้นที่ชลประทานเกษตรกรทั้งหมดจะใช้สารเคมีในการกำจัดวัชพืชแทนโดยไถเพียง 1-2 ครั้ง เพื่อประหยัดแรงงานและเวลา เกษตรกรที่ปลูกข้าวหอมมะลิจะไถเฉลี่ย 2.07 ครั้งต่อฤดูกาลเพาะปลูก ซึ่งเกษตรกรส่วนใหญ่ไถ 2 ครั้งก่อนปลูก การไถในพื้นที่นาฝั่งครั้งแรกเป็นการ “ไถตะ” เพื่อตากดินและกำจัดวัชพืชซึ่งเกษตรกรจะใช้รถไถสี่ล้อใหญ่ ส่วนการไถครั้งที่ 2 เป็นการไถแปร หรือเกษตรกรเรียก “ไถหว่าน” ซึ่งเครื่องจักรที่ใช้เป็นรถไถเดินตามเพราะขั้นตอนนี้เป็นงานละเอียดทำได้ช้ากว่าการไถตะ ต้องไถไปหว่านไปพร้อมๆกัน ในอดีตเกษตรกรส่วนใหญ่จะใช้แรงงานครวเรือ่นทำเองในขั้นตอนนี้แต่ปัจจุบัน ผลจากการเข้าสู่สังคมสูงวัยของเกษตรกร แรงงานส่วนใหญ่มีอายุเฉลี่ยมากกว่า 50 ปี และลูกหลานไม่ได้ช่วยทำนาเหมือนใน

อดีต ดังนั้น เกษตรกรกว่าร้อยละ 50 จึงจำเป็นต้องจ้างแรงงานในการไถหว่านโดยเฉพาะเกษตรกรในพื้นที่ชลประทาน ส่งผลให้ปัจจุบันเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิมีต้นทุนค่าจ้างแรงงานเครื่องจักรเฉลี่ยประมาณ 840-930 บาทต่อไร่ (ตารางที่ 4.5) ทั้งเกษตรกรที่ปลูกข้าวหอมมะลิทั่วไปและเกษตรกรที่ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์

ตาราง 4.5 แบบแผนและการจัดการในแปลงของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิ ปี 2556

การปฏิบัติ ^{1/}	ข้าวหอมมะลิทั่วไป				ข้าวหอมมะลิอินทรีย์	
	น่าน้ำฝน		นาชลประทาน		น่าน้ำฝน	
	คร่าวเรือน	ร้อยละ	คร่าวเรือน	ร้อยละ	คร่าวเรือน	ร้อยละ
1. การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ไว้ใช้เอง	92	87.62	70	66.67	79	88.76
2. การใช้สารเคมีคลุกเมล็ดพันธุ์	-	-	18	17.14	-	-
3. การคัดแยกสิ่งเจือปนหรือพันธุ์ปน	55	52.38	41	39.05	65	73.03
4. การเผาตอฟาง	57	54.29	48	45.71	3	3.37
5. การปลูกพืชหมุนเวียน	10	9.52	7	6.67	49	55.06
6. การใส่ปุ๋ยคอก	59	56.19	45	42.86	86	96.63
7. การไถเพื่อกำจัดวัชพืช	105	100.00	1	0.95	88	98.88
8. การใช้แรงงานคนเพื่อกำจัดวัชพืช	49	46.67	44	41.90	74	83.15
9. การตรวจสอบระดับน้ำในแปลงนา	95	90.48	101	96.19	84	94.38
10. การตรวจสอบการระบาดของโรคและแมลง	98	93.33	101	96.19	86	96.63
11. การเก็บเกี่ยวข้าวโดยใช้เครื่องจักร	103	98.10	105	100.00	81	91.01
12. การทำความสะอาดเครื่องจักรก่อนเก็บเกี่ยว	9	8.57	3	2.86	41	46.07
13. การใช้ถุงปุ๋ยใหม่ในการบรรจุผลผลิตข้าว	31	29.52	20	19.05	73	82.02
14. การลดความชื้นข้าวก่อนนำไปขาย	60	57.14	81	77.14	22	24.72

ที่มา : จากการสำรวจ

หมายเหตุ : 1/ ไม่ได้รวมกิจกรรมการปลูกไว้ในตาราง เพราะเกษตรกรร้อยละ 95 ทำนาหว่าน

คุณภาพของดินเป็นปัจจัยสำคัญอีกปัจจัยหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อผลผลิตข้าวของเกษตรกร หากปลูกข้าวในดินที่มีความอุดมสมบูรณ์หรือสภาพดินที่เหมาะสมจะทำให้ผลผลิตข้าวได้ผลผลิตสูง

และคุณภาพดี ดังนั้นการปรับปรุงคุณภาพดินจึงเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่เกษตรกรไม่ควรละเลย จากการสำรวจพบว่าเกษตรกรที่ให้ความสำคัญกับการปรับปรุงดิน คือเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ ซึ่งเกษตรกรกลุ่มนี้เกือบทั้งหมด คือ ร้อยละ 96.63 จะปรับปรุงสภาพดินสม่ำเสมอทุกปีก่อนเพาะปลูกข้าวในแต่ละฤดูกาลเพาะปลูก โดยส่วนใหญ่จะใช้ปุ๋ยคอก และปุ๋ยหมักเพื่อเพิ่มอินทรีย์วัตถุในดิน และบางส่วนจะทำการร่วมกับการปลูกพืชหมุนเวียน เช่น ปอเทือง หรือพืชตระกูลถั่ว อย่างไรก็ตามสำหรับเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิทั่วไป เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่ให้ความสำคัญกับการปรับปรุงสภาพดินและแทบจะไม่มีเกษตรกรที่ปลูกพืชหมุนเวียนเพื่อปรับปรุงสภาพดินเลย (ตารางที่ 4.5) ซึ่งในระยะยาวการปลูกข้าวต่อเนื่องเป็นเวลานานโดยไม่ปรับปรุงดินจะส่งผลให้ผลผลิตและคุณภาพของผลผลิตข้าวลดลงกว่าระดับผลผลิตสูงสุดที่เกษตรกรควรจะได้รับ และอาจส่งผลกระทบต่อคุณภาพของข้าวหอมมะลิได้

สำหรับการดูแลผลผลิตข้าวในแปลงระหว่างกระบวนการเพาะปลูกของเกษตรกรส่วนใหญ่จะไม่แตกต่างกันมากนักในการตรวจสอบระดับน้ำ และการระบาดของโรคแมลงศัตรูพืช โดยเกษตรกรส่วนใหญ่ร้อยละ 95.32 และร้อยละ 93.65 มีการตรวจสอบระดับน้ำและการระบาดของโรคและแมลง แต่จะแตกต่างกันในด้านของการใช้ปุ๋ย กล่าวคือ เกษตรกรที่ปลูกข้าวหอมมะลิทั่วไปจะใส่ปุ๋ยเฉลี่ย 2.29 ครั้งต่อฤดู ส่วนใหญ่ใส่ปุ๋ย 2 ครั้งต่อฤดู โดยปุ๋ยที่ใส่จะใช้ปุ๋ยเคมีประมาณ 44.24 กิโลกรัมต่อไร่ ในนาหน้าฝน และ 52.10 กิโลกรัมต่อไร่ ในพื้นที่ชลประทาน สำหรับปุ๋ยชีวภาพเกษตรกรไม่นิยมมากนักมีปริมาณการใช้เฉลี่ย 15.82 กิโลกรัมต่อไร่ ในพื้นที่นาหน้าฝน และ 9.88 กิโลกรัมต่อไร่ ในพื้นที่ชลประทาน และบางส่วนใช้ปุ๋ยคอกในการรองพื้นก่อนปลูกเฉลี่ย 23.39 และ 18.15 กิโลกรัมต่อไร่ ในพื้นที่นาหน้าฝน และพื้นที่ชลประทานตามลำดับ ในขณะที่เกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์จะใช้เพียงปุ๋ยคอกและปุ๋ยชีวภาพในอัตราเฉลี่ย 81.58 กิโลกรัมต่อไร่ และ 0.73 กิโลกรัมต่อไร่ ตามลำดับ (ตารางที่ 4.6) โดยปุ๋ยคอกจะเป็นต้นทุนการผลิตที่สำคัญของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ ปัจจุบันราคาปุ๋ยคอกเฉลี่ย 2 บาทต่อกิโลกรัมซึ่งเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิในกลุ่มนี้จะเลี้ยงวัวเองจึงใช้มูลสัตว์ของตนเองในการทำปุ๋ยคอก จึงใช้ปุ๋ยคอกในปริมาณมากกว่าเกษตรกรกลุ่มอื่น ต้นทุนส่วนนี้จะอยู่ในรูปต้นทุนที่ไม่ใช่เงินสด แตกต่างจากเกษตรกรที่ปลูกข้าวหอมมะลิทั่วไปที่ต้องใช้เงินทุนในรูปของเงินสดซื้อปุ๋ยเคมีจากร้านค้าหรือตลาดทั่วไปจึงส่งผลให้ต้นทุนในส่วนนี้สูงกว่าเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์

ขั้นตอนสุดท้ายของกระบวนการเพาะปลูกของเกษตรกรคือการเก็บเกี่ยวและกระบวนการจัดการคุณภาพหลังการเก็บเกี่ยว ปัจจุบันการเก็บเกี่ยวข้าวใช้เวลาสั้นและสามารถทำได้รวดเร็วมากเพราะเกษตรกรใช้เครื่องเกี่ยวชนิดที่มีการพัฒนาเทคโนโลยีให้ทันสมัยมากขึ้น การเก็บเกี่ยวข้าวจะใช้เวลาเฉลี่ยเพียง 0.3 ชั่วโมงต่อไร่² เท่านั้นโดยใช้แรงงานคนขับรถเกี่ยวชนิดเพียงคนเดียว ดังนั้น

² ข้อมูลเฉลี่ยจากการใช้แรงงานรถเกี่ยวชนิดของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลินาปี ปีการเพาะปลูก 2556/57 ในจังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ และร้อยเอ็ด จำนวน 300 ตัวอย่าง

ในปัจจุบันเกษตรกรเกือบทั้งหมดจะใช้รถเกี่ยวหวดในการเก็บเกี่ยวผลผลิตข้าวหอมมะลิ มีเกษตรกรในพื้นที่นาฉนวนไม่ถึงร้อยละ 2 ที่ใช้แรงงานคนในการเก็บเกี่ยวซึ่งเป็นเกษตรกรที่มีพื้นที่น้าน้อยกว่า 5 ไร่ สามารถใช้แรงงานในครัวเรือนได้ และในส่วนของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์อีกประมาณร้อยละ 10 ที่ยังใช้แรงงานคนในการเก็บเกี่ยวผลผลิตโดยเหตุผลส่วนหนึ่งเพราะต้องการได้ผลผลิตข้าวที่มีคุณภาพมากกว่าการใช้เครื่องจักร แต่ส่วนใหญ่รูปแบบเก็บเกี่ยวของเกษตรกรที่ปลูกข้าวทั่วไปกับข้าวอินทรีย์จะไม่แตกต่างกัน อย่างไรก็ตามการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์จำเป็นต้องจัดการคุณภาพผลผลิตให้ได้ตามมาตรฐานข้อกำหนดของหน่วยที่รับรองคุณภาพข้าวอินทรีย์ ดังนั้นแม้ว่า จะใช้เครื่องจักรในการเก็บเกี่ยวเหมือนกัน แต่รถเกี่ยวหวดที่จะใช้เกี่ยวข้าวอินทรีย์จะต้องมีการทำความสะอาดก่อน โดยเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ร้อยละ 46.07 จะทำความสะอาดเครื่องจักรก่อนนำมาเกี่ยวข้าว ในขณะที่เกษตรกร ผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์บางกลุ่มจะรวมตัวกันจ้างรถเกี่ยวหวดให้มาเกี่ยวผลผลิตข้าวอินทรีย์ของกลุ่มตนเองโดยเฉพาะก่อนไปเกี่ยวข้าวหอมมะลิแปลงอื่นๆ เพื่อแก้ปัญหาการปลอมปนของผลผลิตจากข้าวชนิดอื่นๆ เพราะการใช้รถเกี่ยวหวดในการเก็บเกี่ยวผลผลิตจะเกิดปัญหาสำคัญคือการปลอมปนของผลผลิตจากข้าวพันธุ์อื่นซึ่งติดมากับรถเกี่ยว ซึ่งการใช้แรงงานคนเกี่ยวข้าวเช่นในอดีตจะไม่พบปัญหาที่กล่าวมา ดังนั้นเกษตรกรกลุ่มที่ผลิตข้าวอินทรีย์ที่ทำความสะอาดเครื่องเกี่ยวหวดก่อนเก็บเกี่ยวจะได้ผลผลิตข้าวหอมมะลิคุณภาพโดยเฉพาะการปลอมปนจากข้าวพันธุ์อื่น นอกจากนั้นการใช้ถุงปุ๋ยในการบรรจุข้าวต้องใช้กระสอบปุ๋ยใหม่โดยเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ ร้อยละ 82.02 ใช้ถุงปุ๋ยใหม่ทุกครั้งในการเก็บผลผลิตข้าว

จากแบบแผนการผลิตและวิธีการจัดการในแปลงที่ได้กล่าวมาแล้วจะเห็นว่ากระบวนการเพาะปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ มีรายละเอียด และความยุ่งยากมากกว่าการปลูกข้าวหอมมะลิทั่วไป เพราะเกษตรกรต้องให้ความสำคัญ กับการจัดการแปลงที่เชื่อมโยงกับคุณภาพของผลผลิต ดังนั้นจะพบว่า เกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ใช้แรงงานคนสูงกว่าการเพาะปลูกข้าวหอมมะลิทั่วไปถึง 2 เท่า ในขณะที่เกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ใช้แรงงานเฉลี่ย 11.78 ชั่วโมงต่อไร่ กล่าวคือ เกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิทั่วไป ในพื้นที่น้านาฉนวน ใช้แรงงานเพียง 7.67 ชั่วโมงต่อไร่ เกษตรกรในพื้นที่ชลประทานใช้แรงงานคนเพียง 6.74 ชั่วโมงต่อไร่ ในขณะที่อัตราการใช้แรงงานเครื่องจักรใกล้เคียงกัน (ตารางที่ 4.7) การใช้แรงงานที่มากกว่า จะส่งผลต่อต้นทุนค่าแรงงานของเกษตรกรแต่เนื่องจากส่วนใหญ่เกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ จะใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก ต้นทุนส่วนที่จะอยู่ในรูปของต้นทุนที่ไม่ใช่เงินสด

ผลของการใช้แรงงานในการจัดการคุณภาพข้าวในทุกขั้นตอนการผลิตของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ ส่งผลให้เกษตรกรสามารถขายข้าวได้ราคาสูงกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวหอมมะลิทั่วไปเฉลี่ยประมาณ 2 บาทต่อกิโลกรัม โดยราคาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ที่เกษตรกรขายได้เฉลี่ย

18.29 บาทต่อกิโลกรัม ในขณะที่ข้าวหอมมะลิทั่วไป เกษตรกรขายได้เฉลี่ยประมาณ 15.59 – 15.92 บาทต่อกิโลกรัม³

**ตารางที่ 4.6 การใช้เมล็ดพันธุ์และปุ๋ยของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิในพื้นที่ศึกษา
ปี 2556**

รายการ	ข้าวหอมมะลิทั่วไป				ข้าวหอมมะลินทรีย์	
	หน้าฝน		หน้าแล้ง		หน้าฝน	
	กก./ไร่					
ปริมาณเมล็ดพันธุ์	35.20		31.13		28.76	
ปริมาณปุ๋ย						
- ปุ๋ยเคมี	44.24		52.10		-	
- ปุ๋ยชีวภาพ	15.82		9.88		0.73	
- ปุ๋ยคอก	23.39		18.15		81.58	
แหล่งซื้อปุ๋ย	ครัวเรือน	ร้อยละ	ครัวเรือน	ร้อยละ	ครัวเรือน	ร้อยละ
- ร้านค้า	93	88.57	91	86.67	31	34.83
- บริษัท	0	0.00	1	0.95	3	3.37
- หน่วยงานราชการ	4	3.81	2	1.90	4	4.49
- ธ.ก.ส.	8	7.62	9	8.57	-	-
- กลุ่มเกษตรกร/สหกรณ์	-	-	2	1.90	51	57.30
ความรู้ในการเลือกซื้อปุ๋ย						
	ครัวเรือน	ร้อยละ	ครัวเรือน	ร้อยละ	ครัวเรือน	ร้อยละ
- ตนเอง	95	90.48	85	80.95	36	40.45
- เพื่อนบ้าน	2	1.90	2	1.90	2	2.25
- พ่อค้า /เอกรชน	7	6.67	16	15.14	1	1.12
- หน่วยงานราชการ	1	0.95	2	1.90	50	56.18

ที่มา : จากการสำรวจ

³ ราคาเฉลี่ยของข้าวหอมมะลิในพื้นที่ศึกษา ปี 2556 ซึ่งมีทั้งเกษตรกรที่ขายในโครงการรับจำนำและเกษตรกรที่ขายทั่วไป

ตารางที่ 4.7 การใช้แรงงานในการปลูกข้าวหอมมะลิในพื้นที่ศึกษา ปี 2556

รายการ	ข้าวหอมมะลิทั่วไป				ข้าวหอมมะลิอินทรีย์	
	หน้าฝน		หน้าแล้ง		หน้าฝน	
	ชั่วโมง/ไร่	ร้อยละ	ชั่วโมง/ไร่	ร้อยละ	ชั่วโมง/ไร่	ร้อยละ
แรงงานครัวเรือนและแลกเปลี่ยน	5.49	58.02	4.47	48.98	9.11	65.48
แรงงานจ้าง	2.18	23.01	2.27	24.91	2.67	19.20
รวมแรงงานคน	7.67	81.03	6.74	73.89	11.78	84.68
แรงงานเครื่องจักร	1.80	18.97	2.38	26.11	2.13	15.32
รวมแรงงานทั้งหมด	9.47	100.00	9.12	100.00	13.91	100.00

ที่มา: จากการสำรวจ

4.4 ต้นทุนและผลตอบแทนของการปลูกข้าวหอมมะลิ

การวิเคราะห์โครงสร้างต้นทุนการผลิตเป็นประเด็นสำคัญที่สามารถชี้ให้เห็นประสิทธิภาพของการเพาะปลูกข้าวที่สำคัญอย่างหนึ่ง สามารถใช้เปรียบเทียบประสิทธิภาพการผลิตของแต่ละฟาร์มหรือเปรียบเทียบตามรูปแบบการผลิตที่สำคัญได้ นอกจากนั้นโครงสร้างการผลิตจะสะท้อนภาพการใช้ปัจจัยการผลิตของเกษตรกรได้ครอบคลุมทุกด้าน ซึ่งจะเป็นข้อมูลสำคัญในเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการลดต้นทุนการผลิตอย่างมีประสิทธิภาพ การวิเคราะห์โครงสร้างต้นทุนการผลิตครั้งนี้จะใช้หลักการวิเคราะห์ ต้นทุนตามพฤติกรรมค่าใช้จ่ายของเกษตรกร คือแบ่งต้นทุนเป็น 2 ส่วน ได้แก่ ต้นทุนผันแปร (Variable cost) และต้นทุนคงที่ (Fixed cost) โดยคำนวณต้นทุนทั้งสองชนิดในรูปแบบของต้นทุนที่เป็นเงินสด และต้นทุนที่ไม่ใช่เงินสด ซึ่งจะวัดจากมูลค่าของทรัพยากรหรือปัจจัยการผลิตที่เกษตรกรมีอยู่แล้วในครัวเรือนหรือแรงงานของครัวเรือนที่เกษตรกรไม่ได้จ่ายค่าจ้าง

ผลการศึกษาด้านต้นทุนการผลิตข้าวหอมมะลิในพื้นที่ พบว่า เกษตรกรมีต้นทุนเฉลี่ย 4,216.13 บาทต่อไร่ เป็นต้นทุนคงที่ 1,474.46 บาทต่อไร่หรือคิดเป็นร้อยละ 34.97 ของต้นทุนการผลิตทั้งหมด ซึ่งต้นทุนคงที่ที่สำคัญที่สุด คือ ต้นทุนค่าใช้ที่ดิน คิดเป็นร้อยละ 26.18 ของต้นทุนทั้งหมด ในขณะที่ต้นทุนการปลูกข้าวหอมมะลิส่วนใหญ่เป็นต้นทุนผันแปรเท่ากับ 2,741.67 บาทต่อไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 65.03 ของต้นทุนทั้งหมด และต้นทุนผันแปรที่มีสัดส่วนสูงที่สุดคือ ต้นทุนค่าแรงงานเครื่องจักร ค่าเมล็ดพันธุ์ และค่าปุ๋ยเคมี คิดเป็น ร้อยละ 20.82 , 13.78 และ 13.13 ของ

ต้นทุนทั้งหมด ตามลำดับ ในขณะที่หากแบ่งต้นทุนในลักษณะของต้นทุนเงินสด และไม่ใช้เงินสดจะพบว่า การปลูกข้าวหอมมะลิใช้ต้นทุนที่เป็นเงินสดเท่ากับ 2,181.11 บาทต่อไร่ คิดเป็นร้อยละ 51.73 ของต้นทุนการผลิตทั้งหมด ต้นทุนที่ไม่ใช้เงินสด 2,035.02 บาทต่อไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 48.27 ของต้นทุนทั้งหมด และเมื่อจำแนกต้นทุนการผลิตในลักษณะนี้ จะเห็นความแตกต่างระหว่างการผลิตข้าวหอมมะลิในแต่ละรูปแบบ โดยการปลูกข้าวหอมมะลิทั่วไปในพื้นที่ชลประทานมีต้นทุนการผลิตสูงที่สุดเท่ากับ 4,221.43 บาทต่อไร่ ในที่นี้เป็นต้นทุนเงินสด 2,438.60 บาทต่อไร่หรือคิดเป็นร้อยละ 57.77 ของต้นทุนทั้งหมด ซึ่งมีต้นทุนที่เป็นเงินสดสูงที่สุดด้วยโดยเฉพาะต้นทุนค่าแรงงาน เครื่องจักร และค่าปุ๋ยเคมีที่ใช้มากกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิในพื้นที่อื่น ในขณะที่การปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ใช้ต้นทุนการผลิตต่ำที่สุดเฉลี่ย 4,076.67 บาทต่อไร่ เป็นต้นทุนเงินสด 1,873.26 บาทต่อไร่ และคิดเป็นร้อยละ 45.13 ของต้นทุนทั้งหมด ซึ่งใช้ต้นทุนการผลิตเป็นเงินสดต่ำกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไปในทั้งสองสภาพแวดล้อมการผลิต (ตารางที่ 4.8)

เมื่อพิจารณาต้นทุนการผลิตในรูปของต้นทุนต่อหน่วยผลผลิต ในที่นี้จะคำนวณต้นทุนการผลิตข้าวต่อกิโลกรัม พบว่า เกษตรกรที่ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์มีต้นทุนต่อกิโลกรัมสูงสุดเท่ากับ 11.86 บาทต่อกิโลกรัม สูงกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวหอมมะลิทั่วไปประมาณ 0.37-0.99 บาทต่อกิโลกรัม ทั้งนี้เนื่องจากการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ให้ผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ต่ำที่สุดเท่ากับ 343.30 กิโลกรัมต่อไร่ ในขณะที่ผลผลิตข้าวหอมมะลิที่ผลิตได้อยู่ระหว่าง 388-389 กิโลกรัมต่อไร่ (ตารางที่ 4.9) อย่างไรก็ตามหากพิจารณาเฉพาะต้นทุนที่เป็นเงินสด พบว่าการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ใช้ต้นทุนเงินสดต่อกิโลกรัมต่ำที่สุดเพียง 5.35 บาทต่อกิโลกรัม ในขณะที่การปลูกข้าวหอมมะลิทั่วไปใช้ต้นทุนเฉลี่ย 5.66-6.27 บาทต่อกิโลกรัม และผลจากการที่เกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์สามารถขายข้าวได้ราคาเฉลี่ย 18.29 บาทต่อกิโลกรัมสูงกว่าเกษตรกรทั่วไปประมาณ 2-3 บาทต่อกิโลกรัม ทำให้เกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ได้ผลตอบแทนสูงกว่าผู้ปลูกข้าวหอมมะลิทั่วไปประมาณ 94-366 บาทต่อไร่ ผลตอบแทนเหนือต้นทุนเงินสดเฉลี่ย 2,233 บาทต่อไร่ สูงกว่าเกษตรกรทั่วไปเฉลี่ย 450-500 บาทต่อไร่ ดังนั้นเมื่อคำนวณผลตอบแทนต่อกิโลกรัมทำให้ข้าวหอมมะลิอินทรีย์มีผลตอบแทนต่อกิโลกรัมสูงสุดทั้งผลตอบแทนทั้งหมดและผลตอบแทนเหนือต้นทุนเงินสด (ตารางที่ 4.9)

ตารางที่ 4.8 โครงสร้างต้นทุนการผลิตข้าวหอมมะลิของเกษตรกรในพื้นที่ศึกษา ปี 2556

รายการ	ข้าวหอมมะลิทั่วไป		ข้าวหอมมะลิอินทรีย์	รวมเฉลี่ย
	นาห้ำฝน	นาชลประทาน	นาห้ำฝน	
	บาท/ไร่			
1. ต้นทุนผันแปร	2,775.96	2,858.64	2,543.89	2,741.67
ต้นทุนผันแปรเงินสด	2,197.65	2,430.27	1,834.65	2,175.54
ต้นทุนผันแปรที่ไม่ใช่เงินสด	578.31	428.37	709.24	566.12
1.1 ต้นทุนค่าแรงงาน				
ค่าแรงงานคน	231.97	204.82	336.47	250.49
ค่าแรงงานเครื่องจักร	839.09	926.73	885.56	877.76
1.2 ค่าปัจจัยการผลิต				
เมล็ดพันธุ์	602.12	584.44	541.43	581.15
ปุ๋ยดอก	32.49	17.29	192.23	68.82
ปุ๋ยเคมี	686.88	818.41	0.00	553.79
ปุ๋ยชีวภาพ	114.65	51.66	250.96	130.39
สารเคมีป้องกัน/กำจัดศัตรูพืช	13.99	30.95	8.51	17.76
ค่าใช้จ่ายอื่นๆ ^{1/}	263.4	246.98	323.14	273.06
2. ต้นทุนคงที่	1,303.35	1,362.79	1,526.78	1,474.46
ค่าเช่าที่ดิน/ค่าใช้ที่ดิน	1,078.40	1,106.33	1,126.61	1,103.90
ค่าเสื่อมอุปกรณ์	133.65	163.39	276.45	186.10
ค่าเสียโอกาสของทุนคงที่	91.30	93.07	123.72	103.57
3. รวมต้นทุนทั้งหมด	4,079.31	4,221.43	4,070.67	4,216.13
ต้นทุนเงินสด	2,203.02	2,438.60	1,837.26	2,181.11
ต้นทุนที่ไม่ใช่เงินสด	1,876.29	1,782.83	2,233.41	2,035.02

ที่มา: จากการคำนวณ

หมายเหตุ : ^{1/} ต้นทุนผันแปรอื่นๆ หมายถึง ค่าซ่อมแซมอุปกรณ์การเกษตร ค่าน้ำมัน และค่าเลี้ยงดูแรงงาน

ตารางที่ 4.9 ผลตอบแทนของการปลูกข้าวหอมมะลิในพื้นที่ศึกษา ปี 2556

รายการ	ข้าวหอมมะลิทั่วไป		ข้าวหอมมะลินทรีย์	รวมเฉลี่ย
	หน้าฝน	หน้าแล้ง	หน้าฝน	
	บาท/ไร่			
ต้นทุนทั้งหมด	4,079.31	4,221.43	4,070.67	4,216.13
ต้นทุนที่เป็นเงินสด	2,203.02	2,438.60	1,837.26	2,181.11
ต้นทุนที่ไม่ใช่เงินสด	1,876.29	1,782.83	2,233.41	2,035.02
ผลผลิตเฉลี่ย (กก./ไร่)	389.06	388.97	343.30	375.19
ต้นทุนต่อ กก.	10.49	10.85	11.86	11.45
ต้นทุนที่เป็นเงินสด ต่อ กก.	5.66	6.27	5.35	5.91
ต้นทุนที่ไม่ใช่เงินสด ต่อ กก.	4.82	4.58	6.51	5.54
ราคาข้าวเจ้าเฉลี่ย (บ/กก.)	15.92	15.59	18.29	16.39
ผลตอบแทน ต่อไร่	2,114.53	1,842.61	2,208.29	1,838.59
ผลตอบแทนที่เป็นเงินสด ^{1/}	1,876.29	1,782.83	2,233.41	2035.02
ผลตอบแทนที่ไม่เป็นเงินสด ^{2/}	4,317.55	4,281.21	4,045.55	4019.70
ผลตอบแทน กก. (บ/กก.)	5.43	4.74	6.43	4.97
ผลตอบแทนที่เป็นเงินสด	4.82	4.58	6.51	5.54

ที่มา: จากการคำนวณ

หมายเหตุ : 1/ คำนวณจากรายได้จากการปลูกข้าวลบด้วยต้นทุนการผลิตข้าวที่จ่ายไปเป็นเงินสด
เป็นเงินสด

2/ คำนวณจากรายได้จากการปลูกข้าวลบด้วยต้นทุนการผลิตข้าวที่ไม่ใช่เงินสดเป็น
ทรัพยากรที่ครัวเรือนมีอยู่แล้วไม่ต้องซื้อ เช่น แรงงานครัวเรือน เมล็ดพันธุ์ที่เก็บไว้เอง หรือค่าใช้
ที่ดินของตนเอง เป็นต้น

4.5 รูปแบบการขายและการกระจายผลผลิต

รูปแบบการขายและการกระจายผลผลิตข้าวของเกษตรกรในปัจจุบันค่อนข้างจะแตกต่างจากในอดีต ที่เกษตรกรลดความชื้นข้าวก่อนเก็บข้าวไว้ในยุ้งฉาง และจะขายข้าวบางส่วนทันทีหลังเก็บเกี่ยวเพื่อนำมาชำระค่าปุ๋ยและค่าใช้จ่ยในการเพาะปลูก ส่วนข้าวที่เหลือจะเก็บไว้และทยอยขายเมื่อมีความจำเป็นต้องใช้เงินหรือเมื่อราคาข้าวสูงขึ้น อย่างไรก็ตามในปัจจุบันผลจากรูปแบบการเก็บเกี่ยวข้าวที่เปลี่ยนแปลงไป คือ ส่วนใหญ่ใช้รถเกี่ยวหวดและไม่มีกระบวนการตากข้าวก่อนนำไปจำหน่าย ผนวกกับผลการใช้นโยบายการรับจำนำข้าวของรัฐบาลที่กำหนดช่วงเวลารับจำนำข้าว โดยเฉพาะข้าวนาปี เพียง 5 เดือน ตั้งแต่ประมาณเดือน ตุลาคม – กุมภาพันธ์ เท่านั้น ดังนั้นเกษตรกรส่วนใหญ่ประมาณร้อยละ 80 จะขายข้าวทันทีหลังจากเก็บเกี่ยว และแทบจะไม่มีเกษตรกรรายใดที่เก็บข้าวหอมมะลิไว้เกิน 2 เดือนเลย ยกเว้นเกษตรกรที่ปลูกข้าวอินทรีย์ที่รูปแบบการกระจายข้าวของเกษตรกรยังคล้ายคลึงกับการปฏิบัติในอดีต คือเกษตรกรร้อยละ 60.29 ขายข้าวทันทีหลังเก็บเกี่ยว เกษตรกรร้อยละ 31.71 จะขายหลังจากเก็บเกี่ยวประมาณ 2 เดือน และยังมีอีกประมาณร้อยละ 8 ที่ขายหลังจากเก็บเกี่ยวมากกว่า 4 เดือน โดยพิจารณาจากราคาตลาดเป็นสำคัญ (ตารางที่ 4.10) โดยเกษตรกรจะขายข้าวเฉลี่ย 7,051 กิโลกรัมต่อครัวเรือน หรือคิดเป็นร้อยละ 78.75 ของผลผลิตข้าวหอมมะลิทั้งหมด เก็บไว้ทำพันธุ์ประมาณ 719 กิโลกรัมต่อครัวเรือน หรือประมาณร้อยละ 8.03 และเนื่องจากในพื้นที่ศึกษา (ร้อยเอ็ด สุรินทร์ บุรีรัมย์) เกษตรกรส่วนใหญ่บริโภคข้าวเจ้าเป็นหลัก ดังนั้นเกษตรกรจะเก็บข้าวหอมมะลิไว้บริโภคในครัวเรือนประมาณ 982 กิโลกรัมต่อครัวเรือน หรือประมาณร้อยละ 10.96 ของผลผลิตข้าวทั้งหมดซึ่งจะมากกว่าปริมาณผลผลิตข้าวเหนียวที่จะเก็บไว้เฉลี่ย 415 กิโลกรัมต่อครัวเรือน โดยในพื้นที่ที่ศึกษาไม่นิยมปลูกข้าวเหนียวจะปลูกแบ่งพื้นที่ไว้เล็กน้อยเพื่อปลูกไว้บริโภคในครัวเรือนเท่านั้น

เมื่อพิจารณารูปแบบการขายข้าวของเกษตรกรพบว่า ในปี 2556 เกษตรกรที่ปลูกข้าวหอมมะลิทั่วไปส่วนใหญ่จะขายข้าวในโครงการรับจำนำข้าวโดยเกษตรกรในพื้นที่น่าน้ำฝนเข้าร่วมโครงการรับจำนำ 53 ครัวเรือน หรือคิดเป็นร้อยละ 52.48 ของครัวเรือนเกษตรกรทั้งหมด ส่วนเกษตรกรในพื้นที่ชลประทานเข้าร่วมโครงการรับจำนำข้าว 43 ครัวเรือน หรือคิดเป็นร้อยละ 43.43 ของเกษตรกรตัวอย่าง อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาผลผลิตข้าวที่เข้าร่วมโครงการรับจำนำ จะพบว่าผลผลิตข้าวที่เข้าร่วมโครงการรับจำนำในพื้นที่น่าน้ำฝนสูงถึงร้อยละ 71.45 แต่ครัวเรือนเกษตรกรที่ได้ประโยชน์จากโครงการรับจำนำมีเพียงร้อยละ 52.48 (ตารางที่ 4.11) นั้นหมายถึงเกษตรกรรายใหญ่จะได้ประโยชน์จากโครงการนี้ในขณะที่เกษตรกรรายย่อยไม่สามารถเข้าถึงความช่วยเหลือของรัฐจากนโยบายนี้ เมื่อเราจำแนกครัวเรือนเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการรับจำนำตามขนาดพื้นที่เพาะปลูกจะพบว่า เกษตรกรในพื้นที่น่าน้ำฝนส่วนใหญ่ที่เข้าร่วมโครงการรับจำนำจะมีพื้นที่เพาะปลูกข้าวมากกว่า 30 ไร่ต่อครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 43.40 ของเกษตรกรในพื้นที่ รองลงมาคือเกษตรกรกลุ่มที่มีพื้นที่ระหว่าง 20-30 ไร่ ดังนั้นประเด็นนี้ เป็นประเด็นสำคัญในเชิงนโยบายที่

สะท้อนว่าการกำหนดนโยบายของรัฐเป็นการเพิ่มช่องว่างของการกระจายรายได้ในภาคเกษตรให้เพิ่มสูงขึ้น โดยทำให้เกษตรกรที่ร่ำรวย (เกษตรกรรายใหญ่) มีรายได้เพิ่มขึ้นในขณะที่เกษตรกรที่ยากจน (เกษตรกรรายย่อย) ไม่ได้รับการช่วยเหลือ

ตาราง 4.10 การขายและการใช้ประโยชน์ข้าวหอมมะลิของครัวเรือนตัวอย่าง ปี 2556

รายการ	ข้าวหอมมะลิทั่วไป				ข้าวหอมมะลินทรีย์	
	หน้าฝน		นาชลประทาน		หน้าฝน	
	กิโลกรัม/ ครัวเรือน	ร้อยละ	กิโลกรัม/ ครัวเรือน	ร้อยละ	กิโลกรัม/ ครัวเรือน	ร้อยละ
ระยะเวลาการขายผลผลิตข้าวหอมมะลิของเกษตรกร						
ขายทันทีหลังเก็บเกี่ยว	7,332	78.32	4,874	81.01	3,342	60.29
2 เดือนหลังเก็บเกี่ยว	1,827	19.51	1,133	18.83	1,758	31.71
2-4 เดือนหลังเก็บเกี่ยว	22	0.24	10	0.16	176	3.18
มากกว่า 4 เดือนหลังเก็บเกี่ยว	181	1.93	0	0	267	4.82
รวม	9,362	100	6,016	100	5,544	100
การใช้ประโยชน์จากข้าวหอมมะลิของครัวเรือนเกษตรกร						
ขาย	9,362	79.70	6,016	79.48	5,544	76.08
เก็บไว้ทำพันธุ์	1,068	9.09	473	6.25	596	8.18
บริโภค	1,081	9.20	905	11.95	956	13.11
อื่น ๆ	236	2.01	176	2.32	192	2.64
รวม	11,747	100	7,569	100	7,288	100

ที่มา: จากการสำรวจ

ตารางที่ 4.11 ปริมาณและร้อยละของข้าวหอมมะลิที่เข้าร่วมโครงการรับจำนำในพื้นที่ศึกษา ปี 2556

รูปแบบ	ข้าวหอมมะลิทั่วไป				ข้าวหอมมะลิอินทรีย์		รวมเฉลี่ย	
	นาหน้าฝน		นาชลประทาน		นาหน้าฝน			
	ครัวเรือน	ร้อยละ	ครัวเรือน	ร้อยละ	ครัวเรือน	ร้อยละ	ครัวเรือน	ร้อยละ
ขายเงินสด	48	47.52	56	56.57	68	78.16	172	59.93
เข้าโครงการรับจำนำ	53	52.48	43	43.43	19	21.84	115	40.07
- พื้นที่เพาะปลูกต่ำกว่า 10 ไร่	1	1.89	9	20.45	3	15.79	13	11.21
- พื้นที่เพาะปลูก 10-20 ไร่	13	24.53	17	38.64	10	52.63	40	34.48
- พื้นที่เพาะปลูก 20-30 ไร่	16	30.19	11	25.00	3	15.79	30	25.86
- พื้นที่เพาะปลูกมากกว่า 30 ไร่	23	43.40	7	15.91	3	15.79	33	28.45
คำนวณในเชิงปริมาณ	กก./ ครัวเรือน	ร้อยละ	กก./ ครัวเรือน	ร้อยละ	กก./ ครัวเรือน	ร้อยละ	กก./ ครัวเรือน	ร้อยละ
ขายเงินสด	2,636	28.16	2,916	48.47	4,138	74.50	3,175	46.29
เข้าโครงการรับจำนำ	6,726	71.84	3,100	51.53	1,416	25.50	3,892	53.71

ที่มา : จากการคำนวณ

ในส่วนของเกษตรกรที่ปลูกข้าวอินทรีย์มีร้อยละ 21.84 ของครัวเรือนเกษตรกรในกลุ่มที่นำข้าวหอมมะลิอินทรีย์มาเข้าร่วมโครงการรับจำนำเนื่องจากเห็นว่าการขายข้าวหอมมะลิในโครงการรับจำนำราคาไม่แตกต่างจากการขายข้าวหอมมะลิอินทรีย์ของตน โดยเฉพาะเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ในระยะปรับเปลี่ยน ที่หันกลับมาปลูกข้าวหอมมะลิแบบทั่วไปไม่เห็นความจำเป็นที่ต้องเพาะปลูกแบบอินทรีย์ซึ่งมีกระบวนการที่ยุ่งยากมากกว่าข้าวทั่วไปมาก แต่กลับขายได้ในราคาเท่ากัน สำหรับช่องทางการกระจายข้าวของเกษตรกรในปัจจุบันขายผ่านโรงสีเป็นหลักส่วนหนึ่งมาจากอิทธิพลของโครงการรับจำนำ อีกส่วนหนึ่งเกิดจากตลาดกลางและทำข้าวที่เคยมีในอดีตไม่มีแล้ว ดังนั้นในพื้นที่นาหน้าฝน เกษตรกรร้อยละ 80.78 จะขายข้าวผ่านโรงสีในขณะที่เกษตรกร ในพื้นที่ชลประทานจะขายผ่านท่าข้าว ซึ่งเป็นตัวแทนของโรงสีมากที่สุดคิดเป็นร้อยละ 42.79 รองลงมาคือขายที่โรงสีโดยตรงร้อยละ 28.43 (ตารางที่ 4.12) โดยเหตุผลสำคัญของการเลือกสถานที่ขายข้าวคือ การกำหนดราคาเกษตรกรจะเลือกโรงสีที่ให้ราคาสูงเป็นหลัก ร่วมกับปัจจัยด้านระยะทางในการขนส่ง การต่อรองราคาและความคุ้นเคยกับผู้รับซื้อ

ตารางที่ 4.12 ช่องทางการกระจายข้าวหอมมะลิของเกษตรกรในพื้นที่ศึกษา ปี 2556

ช่องทางการจำหน่าย	ข้าวหอมมะลิทั่วไป		ข้าวหอมมะลิ อินทรีย์	รวมเฉลี่ย
	หน้าฝน	นาชลประทาน	หน้าฝน	
	ร้อยละ			
โรงสี	80.78	28.43	18.93	50.89
พ่อค้าในท้องถิ่น	7.7	20.52	21.33	14.37
ตัวแทนโรงสี (ท่าข้าว)	-	42.79	-	12.59
สหกรณ์/กลุ่มเกษตรกร/ศูนย์ขยายพันธุ์พืช	12.15	8.24	59.74	22.15

ที่มา : จากการสำรวจ

4.6 สรุป

การจัดการคุณภาพข้าวหอมมะลิในระดับฟาร์มเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดอีกปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพข้าวหอมมะลิของไทยในตลาดโลก ซึ่งผลจากความจำกัดของแรงงานเกษตรและการเข้าสู่สังคมสูงวัยของชาวนาทำให้มีการยอมรับเทคโนโลยีการผลิตที่ประหยัดแรงงานมากขึ้น ส่งผลต่อคุณภาพข้าวหอมมะลิที่ผลิตได้ ซึ่งผลการศึกษาสถานภาพการผลิตและแบบแผนการผลิตข้าวหอมมะลิของเกษตรกรสะท้อนให้เห็นว่าชาวนาส่วนใหญ่ยังพึ่งพิงอาชีพด้านเกษตรกรรม โดยเฉพาะการปลูกข้าวเป็นหลัก แต่เกษตรกรทั่วไปให้ความสำคัญกับการจัดการคุณภาพข้าวหอมมะลิในแปลงน้อยลง ไม่มีการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ก่อนปลูก ไม่ปลูกพืชหมุนเวียนหรือปรับปรุงคุณภาพของดิน และเนื่องจากเกษตรกรส่วนใหญ่ใช้รถเกี่ยวหวดในการเก็บเกี่ยวผลผลิตจึงไม่มีการลดความชื้นก่อนขายส่วนใหญ่เกษตรกรจะนิยมขายข้าวสด ดังนั้นแบบแผนการผลิตและการเพาะปลูกข้าวของชาวนาในปัจจุบันให้ความสำคัญกับการจัดการคุณภาพข้าวหอมมะลิทั้งในระหว่างกระบวนการเพาะปลูกและหลังเก็บเกี่ยวน้อยลงเพราะข้อจำกัดดังกล่าว จึงส่งผลให้คุณภาพข้าวหอมมะลิไทยลดลง อย่างไรก็ตามในกลุ่มเกษตรกรที่ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์แตกต่างจากเกษตรกรที่ผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป เกษตรกรกลุ่มนี้ยังให้ความสำคัญกับการจัดการคุณภาพข้าวหอมมะลิในแปลงตั้งแต่กระบวนการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์จนถึงกระบวนการเก็บเกี่ยว ซึ่งแม้ว่าในกระบวนการผลิตจะใช้แรงงานเครื่องจักรในการเพาะปลูกเช่นเดียวกับเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิทั่วไป แต่สัดส่วนการใช้แรงงานคนในการปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์สูงกว่าการปลูกข้าวหอมมะลิทั่วไปมากเพราะต้องใช้แรงงานในการดูแลเอาใจใส่แปลงนาและควบคุมคุณภาพผลผลิตทุกขั้นตอน เพื่อให้ได้ผลผลิตข้าวตามที่มาตรฐานอินทรีย์กำหนด โดยเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ใช้

แรงงานเฉลี่ย 13.91 ชั่วโมงต่อไร่ ในขณะที่เกษตรกรที่ปลูกข้าวหอมมะลิทั่วไปใช้แรงงานเฉลี่ย 9.12-9.47 ชั่วโมงต่อไร่ เกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์จึงมีต้นทุนมากกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวหอมมะลิทั่วไปซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในรูปต้นทุนที่ไม่ใช่เงินสด กล่าวคือ เกษตรกรที่ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์มีต้นทุนเฉลี่ย 4,070.67 บาทต่อไร่ หรือ 11.86 บาทต่อกิโลกรัม ในขณะที่เกษตรกรทั่วไปมีต้นทุนเฉลี่ย 4,079-4,221 บาทต่อไร่ หรือ 10.49-10.85 บาทต่อกิโลกรัม และหากพิจารณาผลตอบแทนต่อกิโลกรัมพบว่าเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์จะได้ผลตอบแทนสูงกว่าเกษตรกรทั่วไปประมาณ 1-2 บาทต่อกิโลกรัม

อย่างไรก็ตามตั้งแต่ปี 2555-56 จากการที่รัฐบาลขยายขนาดโครงการรับจำนำข้าวและกำหนดราคารับจำนำข้าวหอมมะลิสูงถึง 20,000 บาทต่อตัน ซึ่งสูงกว่าราคาตลาดประมาณ 4,000-5,000 บาทต่อตัน ส่งผลให้เกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ส่วนหนึ่งโดยเฉพาะเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในระยะปรับเปลี่ยนหันกลับไปปลูกข้าวหอมมะลิแบบทั่วไปเพราะแม้การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์มีกระบวนการผลิตที่ยุ้งยากกว่ามากแต่ราคาผลผลิตที่ได้รับไม่แตกต่างกันโดยลดความสำคัญต่อกระบวนการจัดการคุณภาพข้าวหอมมะลิลงเน้นเพียงการปลูกข้าวหอมมะลิให้ได้ปริมาณผลผลิตสูงขึ้นเท่านั้น อย่างไรก็ตามผลการศึกษาระบุว่าเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการรับจำนำส่วนใหญ่มีพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิมากกว่า 30 ไร่ โดยที่เกษตรกรรายย่อยส่วนใหญ่ไม่ได้เข้าโครงการรับจำนำเพราะผลผลิตข้าวที่ผลิตได้แต่ละปีมีน้อย ดังนั้นการรับจำนำข้าวของรัฐบาลนอกจากจะส่งผลให้คุณภาพข้าวหอมมะลิน้อยลงแล้วยังทำให้ช่องว่างการกระจายรายได้ระหว่างเกษตรกรรายใหญ่และเกษตรกรรายย่อยมีมากขึ้น

บทที่ 5

ตลาดและช่องทางการกระจายข้าวหอมมะลิไทย

ข้าวหอมมะลิเป็นข้าวคุณภาพที่ใช้บริโภคทั้งในประเทศและส่งขายตลาดต่างประเทศ ซึ่งประเด็นด้านคุณภาพเป็นสิ่งที่ผู้บริโภคให้ความสำคัญ การจัดการคุณภาพข้าวในตลาดข้าวหอมมะลิจึงเกี่ยวข้องกับสถาบันการตลาดทุกระดับ ตั้งแต่ระดับตลาดท้องถิ่น ตลาดชายส่ง ไปจนกระทั่งถึงตลาดระดับส่งออก ซึ่งตลาดเป็นกลไกสำคัญในการจัดชั้นคุณภาพข้าวหอมมะลิกระจายไปยังช่องทางการจำหน่ายต่างๆ โดยเฉพาะตลาดระดับท้องถิ่นซึ่งมีบทบาทสำคัญในการจำแนกคุณภาพข้าวเปลือกในระดับต้นน้ำ ไปจนกระทั่งถึงโรงสีที่มีหน้าที่สำคัญในสีแปรรูปข้าวสารและส่งขายผลิตภัณฑ์ข้าวหอมมะลิในเกรดต่างๆ รวมทั้งผลิตภัณฑ์ส่งไปยังตลาดปลายทาง อย่างไรก็ดีตามตั้งแต่ปีการผลิต 2554/55 เป็นต้นมา ผลผลิตข้าวหอมมะลิกว่าร้อยละ 40 ขยายผ่านโครงการรับจำนำและส่วนใหญ่ถูกเก็บอยู่ในสต็อกของรัฐบาล โรงสีทำหน้าที่เป็นเพียงตัวแทนของรัฐบาลในการซื้อข้าวจากเกษตรกร ผู้รวบรวมข้าวและทำข้าวในท้องถิ่นแทบไม่มีบทบาทในตลาดข้าวหอมมะลิในปัจจุบัน วิธีการตลาดข้าวหอมมะลิเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม โดยเฉพาะเส้นทางการกระจายข้าวหอมมะลิจากเกษตรกรมายังตลาดและพฤติกรรมของคนกลางในตลาดระดับต่างๆ ทั้งด้านการกำหนดราคาและมาตรฐานคุณภาพของข้าว และส่งผลกระทบต่อตลาดส่งออกข้าวหอมมะลิในช่วงที่ผ่านมา ดังนั้นเพื่อขยายภาพของตลาดข้าวหอมมะลิในประเทศให้ชัดเจนมากขึ้นในบทนี้จะนำเสนอพฤติกรรมด้านการตลาดของเกษตรกร รวมทั้งผู้มีบทบาทเกี่ยวข้องในตลาดข้าวหอมมะลิทั้งหมด วิเคราะห์พฤติกรรมและกลยุทธ์การตลาดของคนกลางในตลาด และนำเสนอช่องทางการกระจายข้าวเปลือกหอมมะลิ โดยใช้ข้อมูลทุติยภูมির่วมกับข้อมูลจากแบบสอบถามและการสัมภาษณ์ผู้ประกอบการทุกระดับตั้งแต่ต้นน้ำคือเกษตรกร กลางน้ำ ได้แก่ พ่อค้าท้องถิ่น ทำข้าว โรงสี และปลายน้ำ ได้แก่ พ่อค้าส่ง หยก โรงงานแปรรูป และผู้ส่งออก⁴

5.1 ผู้เกี่ยวข้องในตลาดข้าวหอมมะลิ

กิจกรรมในตลาดข้าวหอมมะลิมีสถาบันที่เกี่ยวข้องในตลาดทุกระดับ ซึ่งในอดีตผู้รวบรวมในท้องถิ่นเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในกลไกการตลาดข้าวเปลือกขั้นต้นเพราะมีความใกล้ชิดกับเกษตรกร ผู้รวบรวมในท้องถิ่นส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มพ่อค้าปัจจัยการผลิตและผู้มีฐานะในท้องถิ่น รวมทั้งพฤติกรรมของเกษตรกรในอดีตไม่ได้ขายข้าวทันทีหลังเก็บเกี่ยวดังเช่นปัจจุบัน เกษตรกรจะขายข้าวหลังเก็บเกี่ยวบางส่วนเพื่อนำไปชำระค่าปุ๋ยและเป็นค่าใช้จ่ายที่จำเป็น ส่วนผลผลิตข้าวหอม

⁴ ไม่ได้รวมภาพอำนาจชี้ตลาดของผู้ที่เกี่ยวข้องในตลาดข้าวหอมมะลิเพราะความจำกัดของข้อมูล

มะลิที่เหลือจะทยอยขายในช่วงที่ข้าวหอมมะลิมีราคาสูงหรือในช่วงอื่นๆที่จำเป็นต้องใช้จ่าย ซึ่งทำให้มีผลผลิตข้าวหอมมะลิตยอยออกมาขายในตลาดตลอดปีและข้าวเปลือกหอมมะลิจากเกษตรกรจะไหลผ่านช่องทางพ่อค้าท้องถิ่นเป็นสำคัญ ก่อนส่งต่อไปยังโรงสีและตลาดข้าวสารต่อไป (ธนาคารแห่งประเทศไทย ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, 2547) อย่างไรก็ตาม หลังจากการดำเนินโครงการรับจำนำข้าวอย่างเข้มข้น ส่งผลให้ช่องทางการกระจายข้าวของเกษตรกร รวมทั้งบทบาทของสถาบันต่างๆ ในตลาดข้าวไทยเปลี่ยนแปลงไป (ศูนย์วิจัยเศรษฐศาสตร์ประยุกต์, 2547; ,มาฆะสิริ, 2554; อรรวรรณ, 2556) ดังนั้นในหัวข้อนี้จะนำเสนอบทบาทหน้าที่และพฤติกรรมทางการตลาดในปัจจุบันของสถาบันต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ตั้งแต่เกษตรกร ตลาดท้องถิ่น ตลาดค้าส่ง จนกระทั่งถึงผู้ส่งออกในตลาดปลายทาง โดยข้อมูลที่ใช้ในส่วนนี้จะเป็นข้อมูลจากการสัมภาษณ์สถาบันตลาดในระดับต่างๆ ร่วมกับข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในปัจจุบัน เพื่อเชื่อมโยงไปยังภาพของวิถีการตลาดข้าวหอมมะลิแต่ละชนิดที่จะกล่าวถึงในลำดับต่อไป

เกษตรกร

ในตลาดข้าวหอมมะลิเกษตรกรเป็นสถาบันแรกในห่วงโซ่อุปทานที่มีบทบาทสำคัญต่อคุณภาพข้าวหอมมะลิในตลาดส่งออก โดยหน้าที่หลักของเกษตรกรคือการผลิตข้าวหอมมะลิคุณภาพตั้งแต่การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ การดูแลรักษาตลอดกระบวนการผลิต จนกระทั่งถึงเก็บเกี่ยว อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การประกอบอาชีพและวิถีชีวิตของเกษตรกร รวมทั้งความจำกัดของแรงงานที่มีมากขึ้น ส่งผลให้เกษตรกรส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับกระบวนการดังกล่าวน้อยลงโดยที่เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์จะให้ความสำคัญในกระบวนการจัดการแปลงมากกว่าเกษตรกรทั่วไป เกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิส่วนใหญ่จะทำนาหว่านมากกว่านาดำ เพราะความจำกัดของปริมาณน้ำฝนและแรงงาน โดยที่พฤติกรรมด้านการตลาดของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปเกษตรกรจะเก็บผลผลิตไว้เป็นเมล็ดพันธุ์ประมาณร้อยละ 9.09 บริโภคในปีถัดไปร้อยละ 9.20 ทำบุญและอื่นๆอีกประมาณร้อยละ 2 ผลผลิตที่เหลือส่วนใหญ่จะขายทันทีหลังเก็บเกี่ยว โดยไม่ได้เก็บไว้รอทยอยขายเมื่อจำเป็นหรือเมื่อราคาข้าวเพิ่มขึ้นเหมือนที่เคยปฏิบัติในอดีต สาเหตุของปรากฏการณ์ดังกล่าวมี 3 ปัจจัย ได้แก่ 1) รูปแบบการเก็บเกี่ยวผลผลิตที่เปลี่ยนแปลงไป เกษตรกรใช้รถเกี่ยวหวดในการเก็บเกี่ยวซึ่งผลผลิตข้าวที่ได้จะเป็นข้าวเปียกมีความชื้นสูง จำเป็นต้องขายทันที ในขณะที่ 2) ความจำกัดของสถานที่ตากข้าวและแรงงานในการตากหายากขึ้น เกษตรกรเองก็สู้ง่ายกำลังแรงงานจึงน้อยลง และ 3) โครงการรับจำนำของรัฐบาลที่กำหนดช่วงเวลารับจำนำไว้เพียงระยะหนึ่งเท่านั้น ไม่ได้เปิดรับตลอดปี

นอกจากช่วงระยะเวลาการขายที่เปลี่ยนแปลงไปแล้วเกษตรกรยังมีทัศนคติต่อการเลือกสถานที่จำหน่ายข้าวหอมมะลิแตกต่างไปจากในอดีตมาก เกษตรกรจะขายข้าวผ่านช่องทาง

การตลาด 4 ช่องทาง คือโรงสี สหกรณ์/กลุ่มเกษตรกร ทำข้าว และพ่อค้ารวบรวมท้องถิ่น โดยเกษตรกรนิยมขายข้าวโดยตรงที่โรงสีมากขึ้น และการขายข้าวผ่านพ่อค้ารวบรวมท้องถิ่นที่เคยมีบทบาทมากในตลาดข้าวโดยเฉพาะตลาดข้าวเปลือกหอมมะลิในอดีตลดลงมาก สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีองค์ประกอบหลายปัจจัยร่วมกัน ได้แก่ 1) การพัฒนาระบบการสื่อสารและคมนาคมที่ทันสมัยและรวดเร็วขึ้น ทำให้เกษตรกรมีทางเลือกในการขายผลผลิตทางการเกษตรที่หลากหลายมากขึ้น 2) ผลพวงจากนโยบายรับจำนำข้าวของรัฐบาลทำให้เกษตรกรนำข้าวไปขายให้กับท่าข้าวที่เป็นจุดรับจำนำของโรงสีหรือนำไปขายที่โรงสีโดยตรง และ 3) ผู้ประกอบการรถเกี่ยวขนาดและรับจ้างบรรทุกข้าว ก้าวเข้ามามีบทบาทต่อการตัดสินใจของเกษตรกรมากขึ้น⁵ โดยปัจจุบันเกษตรกรมากกว่า 1 ใน 3 ของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิในพื้นที่ศึกษา เลือกสถานที่จำหน่ายข้าวตามคำแนะนำของผู้รับจ้างรถเกี่ยวหรือรถขนข้าวที่ตนจ้างมา ซึ่งส่วนนี้เป็นช่องทางที่โรงสีหลายแห่งใช้เป็นกลยุทธ์สำคัญในการรับซื้อข้าวของเกษตรกร

ในด้านราคาข้าวหอมมะลิที่เกษตรกรได้รับ พบว่า เกษตรกรที่ปลูกข้าวหอมมะลิทั่วไปส่วนใหญ่ร้อยละ 90 ไม่ได้รับราคาตามที่โรงสีประกาศไว้ เพราะเกษตรกรนิยมขายข้าวสดมากกว่าข้าวแห้งและคุณภาพของข้าวหอมมะลิ ทั้งความชื้น สิ่งเจือปน และเปอร์เซ็นต์ตันข้าวไม่ได้ตามมาตรฐานที่โรงสีกำหนด ดังนั้นราคาที่ได้รับจะถูกหักตามคุณภาพของข้าว โดยที่เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่สามารถต่อรองราคากับโรงสีหรือผู้รับซื้อได้ ยกเว้นการขายผ่านพ่อค้ารวบรวมท้องถิ่นที่มีความคุ้นเคยกัน หรือเกษตรกรบางรายเห็นว่าคุณภาพข้าวหอมมะลิของตนมีคุณภาพดีจะต่อรองกับผู้รับซื้อเพื่อขอเพิ่มราคา แต่ก็มีเกษตรกรจำนวนน้อยที่ทำการต่อรองราคากับผู้รับซื้อส่วนใหญ่จะยอมรับราคาที่ผู้ซื้อกำหนด

ผู้รวบรวมท้องถิ่น

พ่อค้ารวบรวมในท้องถิ่นประกอบด้วยผู้รวบรวมในหมู่บ้านและผู้รวบรวมนอกหมู่บ้าน โดยผู้รวบรวมในหมู่บ้าน ได้แก่ นายหน้า พ่อค้าของชำ ร้านขายปุ๋ยหรือวัสดุการเกษตร และเจ้าของที่ดินหรือชาวนาที่มีฐานะ ทั้งนี้ผู้รวบรวมจะรับซื้อข้าวเปลือกจากชาวนารายย่อยแล้วจัดส่งให้กับโรงสีหรือพ่อค้าผู้รวบรวมนอกหมู่บ้าน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับค่าขนส่งและระยะทางจากแหล่งรวบรวมข้าวเปลือกของพ่อค้า ในบางรายที่พ่อค้ามีโกดังเก็บข้าวเปลือกมักจะทำการค้าแบบเก็งกำไร การกำหนดราคาของพ่อค้ารวบรวมท้องถิ่นกำหนดราคาซื้อข้าวเปลือกโดยอ้างอิงจากราคาของโรงสีในพื้นที่ การกำหนดราคาจะคำนวณจากราคาที่โรงสีรับซื้อลบจากต้นทุนค่าขนส่ง ค่าแรงงาน และ

⁵ รถรับจ้างเกี่ยวขนาดและรถรับจ้างบรรทุกข้าวจะได้รับค่าจ้างเกี่ยวประมาณ 600-650 บาทต่อไร่ ค่าขนส่งข้าวประมาณ 200-300 บาทต่อตัน นอกจากนั้นบางรายจะได้รับค่านายหน้าในการพาเกษตรกรมาขายข้าวให้กับโรงสีโดยเฉลี่ยโรงสีจะจ่ายให้ประมาณ 50 บาทต่อตัน

น้ำหนักข้าวที่หายไป ซึ่งกำไรส่วนต่างต่อหน่วยผลผลิตไม่สูงนักแต่จะเน้นการขายในปริมาณมาก ซึ่งในอดีตผู้รวบรวมท้องถิ่นมีบทบาทในกลไกตลาดข้าวมาก โดยเฉพาะตลาดข้าวหอมมะลิเพราะในอดีตเกษตรกรจะทยอยขายข้าวในปริมาณไม่มากแต่ครั้งเฉพาะในเวลาที่ต้องใช้เงินหรือเมื่อราคาข้าวในตลาดสูงขึ้นเท่านั้น ดังนั้นการขนข้าวไปขายที่โรงสีโดยตรงหรือสถานที่ขายข้าวนอกพื้นที่จะไม่สะดวกและไม่คุ้มกับต้นทุนค่าขนส่ง ทางเลือกที่ดีที่สุดจึงเป็นการขายข้าวให้กับพ่อค้ารวบรวมในท้องถิ่นที่ส่วนใหญ่จะมีรถบรรทุก 4 ล้อ 6 ล้อ หรือ 10 ล้อ มารับซื้อถึงที่บ้านและมีแรงงานขนข้าวเป็นของตนเองมาให้บริการด้วย ผลผลิตข้าวจากเกษตรกรมากกว่าร้อยละ 50 จึงไหลผ่านช่องทางนี้ อย่างไรก็ตามจากความเปลี่ยนแปลงของพฤติกรรมของเกษตรกร สิ่งอำนวยความสะดวก และนโยบายของรัฐ ที่กล่าวไว้แล้ว ทำให้ปัจจุบันการกระจายข้าวหอมมะลิผ่านช่องทางนี้มีน้อยลง ผู้รวบรวมท้องถิ่นส่วนใหญ่จำเป็นต้องหันไปประกอบธุรกิจหลักด้านอื่นแทนการรับซื้อข้าว พ่อค้าที่ยังสามารถดำเนินธุรกิจรวบรวมข้าวในปัจจุบันจะต้องอาศัยกลยุทธ์หลายด้านเพื่อจูงใจให้เกษตรกรนำข้าวมาขายกับตน เช่น การให้เครดิตในการซื้อเมล็ดพันธุ์ข้าว ปุ๋ย สารเคมีในการเพาะปลูก และกำหนดการชำระคืนในช่วงหลังจากการเก็บเกี่ยวผลผลิตข้าว หรือการให้ความช่วยเหลือเงินกู้ในอัตราดอกเบี้ยต่ำหรือให้กู้โดยไม่คิดดอกเบี้ยกับเกษตรกร เป็นต้น

ทำข้าว

ทำข้าว หมายถึง สถานที่รับซื้อและรวบรวมข้าวเปลือกจากเกษตรกรมักจะตั้งอยู่ในท้องถิ่นที่มีพื้นที่เพาะปลูกข้าวอย่างหนาแน่นหรือในเขตพื้นที่ชลประทานเป็นส่วนใหญ่ ในอดีตทำข้าวเป็นตัวแปรที่สะท้อนกลไกราคาในตลาดข้าวเป็นอย่างดี เพราะกิจกรรมในทำข้าวจะมีผู้ซื้อและผู้ขายจำนวนมากทำให้การซื้อขายมีการแข่งขันสูง โดยทำข้าวเป็นผู้อำนวยการความสะดวกด้านสถานที่ การบริการในการซื้อขาย การส่งมอบ การชั่งน้ำหนัก และการจ่ายเงินให้กับเกษตรกร เพื่อเป็นทางเลือกหนึ่งของเกษตรกรที่จะขายข้าวเปลือกได้ในราคาที่เหมาะสม ตลาดข้าวหอมมะลิในอดีตทำข้าวมีบทบาทในการขับเคลื่อนตลาดมากเพราะมีพ่อค้าจากทั้งภูมิภาคอื่นโดยเฉพาะจากภาคกลางเข้ามารับซื้อข้าวหอมมะลิในทำข้าวของแต่ละท้องที่อย่างคึกคักในช่วงเวลาการเก็บเกี่ยวข้าวหอมมะลิตั้งแต่ปลายเดือนตุลาคมถึงธันวาคมของทุกปี อย่างไรก็ตามเมื่อผ่านยุครุ่งเรืองของตลาดกลาง ทำข้าวหลายแห่งในอดีตของเอกชนที่เคยเป็นศูนย์กลางการค้าข้าวต้องปิดกิจการไปเพราะมีการเปลี่ยนแปลงนโยบายด้านข้าวของรัฐบาล (รายละเอียดในบทที่ 6 นโยบายข้าวหอมมะลิไทย) ดังนั้นในปัจจุบันทำข้าวส่วนใหญ่ทำหน้าที่เสมือนนายหน้าหรือตัวแทนของโรงสีขนาดใหญ่ที่เข้าร่วมโครงการรับจำนำและส่งผลผลิตข้าวเกือบทั้งหมดให้กับโรงสีที่เป็นตัวแทน ซึ่งแตกต่างจากก่อนที่จะมีการขยายขนาดของโครงการรับจำนำที่ทำข้าวจะติดต่อขายข้าวให้กับพ่อค้าหรือโรงสีต่างพื้นที่หรือในภูมิภาคอื่น ๆ ได้โดยอิสระ โดยการรวบรวมจะใช้กลยุทธ์ด้านราคาเป็นหลัก พิจารณาจากราคารับซื้อข้าวเปลือกของโรงสีหรือทำข้าวในพื้นที่ใกล้เคียง ทำข้าวส่วนใหญ่จะไม่ค่อยมีการช่วยเหลือหรือ

ไม่ได้มีความคุ้นเคยกับเกษตรกรในพื้นที่ คือใช้กลยุทธ์ทางด้านราคาและทำเลที่ตั้งที่อยู่ใกล้แหล่งผลิตเป็นสำคัญ ผลผลิตข้าวหอมมะลิจากเกษตรกรไหลผ่านช่องทางนี้ประมาณร้อยละ 20

สหกรณ์การเกษตร/กลุ่มสหกรณ์

ในระยะเริ่มต้นของระบบสหกรณ์การเกษตรในประเทศไทย สหกรณ์ประกอบธุรกิจดำเนินการให้สินเชื่อและการรวมกลุ่มของเกษตรกรเป็นหลัก หลังจากปี 2536 ได้มีการก่อสร้างโรงสีสหกรณ์การเกษตรในแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญเพิ่มขึ้น ทำให้สหกรณ์ปรับเปลี่ยนมาสู่การเป็นผู้ให้บริการซื้อขายในรูปของตลาดกลาง มีหน้าที่อำนวยความสะดวกแก่พ่อค้าคนกลางและตัวแทนโรงสีเข้ามารับซื้อข้าวที่สหกรณ์โดยผ่านระบบการประมูล นอกจากนี้ยังทำการรวบรวมผลผลิตจากเกษตรกรที่เป็นสมาชิกในพื้นที่เพื่อส่งข้าวเปลือกขายให้กับพ่อค้าคนกลางหรือโรงสีในท้องถิ่น เป็นธุรกิจการซื้อมาขายไปได้รับผลตอบแทนเป็นกำไรจากส่วนต่างการขายข้าว ในอดีตเกษตรกรส่วนใหญ่ที่เป็นสมาชิกสหกรณ์จะนิยมขายข้าวให้กับสหกรณ์ เนื่องจากได้รับการช่วยเหลือจากสหกรณ์ในหลายด้าน ทั้งการให้สินเชื่อเงินกู้ดอกเบี้ยต่ำ การสนับสนุนปัจจัยการผลิต หรือการจ่ายคืนปันผลให้แก่สมาชิก เป็นต้น รวมทั้งมั่นใจในกระบวนการชั่งน้ำหนักและมาตรฐานในการตรวจสอบคุณภาพข้าว แต่จากการสำรวจรูปแบบการขายข้าวหอมมะลิของเกษตรกรในพื้นที่ศึกษา พบว่า เกษตรกรที่ขายข้าวให้กับสหกรณ์มีประมาณร้อยละ 10 ซึ่งลดลงมากเมื่อเทียบกับช่วง 10 ปีที่ผ่านมา สาเหตุสำคัญ เนื่องจากเกษตรกรส่วนใหญ่นำข้าวหอมมะลิเข้าร่วมโครงการรับจำนำซึ่งในปีที่ศึกษา (2555/56) สหกรณ์การเกษตรไม่ได้รับอนุญาตให้เป็นตัวแทนรับซื้อข้าวในโครงการรับจำนำของรัฐบาล แต่เป็นเพียงสถานที่ให้กับโรงสีที่เข้าร่วมโครงการรับจำนำจากนอกพื้นที่มาเปิดจุดรับจำนำจากเกษตรกรเท่านั้น ซึ่งสาเหตุเกิดจากปัจจัยทั้งด้านกระบวนการในการดำเนินการของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและจากการกีดกันของโรงสีบางแห่งในพื้นที่ ในขณะที่สหกรณ์การเกษตรหลายแห่งปรับตัวไปเป็นจุดรวบรวมข้าวให้กับโรงสีที่เข้าร่วมโครงการรับจำนำ โดยได้รับค่าตอบแทนเป็นค่าบริการทางการตลาด ค่าบริการตาชั่งและลานตากข้าว

ในขณะที่เดียวกันสหกรณ์การเกษตรหลายแห่งในแหล่งเพาะปลูกข้าวหอมมะลิได้มีการปรับตัวและพัฒนาธุรกิจของตนเองมากขึ้น โดยจะรับซื้อเฉพาะข้าวขาวดอกมะลิ 105 ชั้น 1 และ ชั้น 2 หากรับซื้อข้าวเหนียวหรือข้าวชนิดอื่นก็จะเพียงซื้อมาแล้วขายไปเท่านั้น หลังจากนั้นจะแปรรูปข้าวสารเป็นข้าวเปลือกส่งขายให้กับพ่อค้าคนกลางและสหกรณ์เครือข่ายในประเทศ ยกตัวอย่างเช่น สหกรณ์การเกษตรเกษตรวิสัย ที่ได้จัดลิขสิทธิ์ข้าวหอมมะลิ “ตราคนหาบบัว” โดยข้าวหอมมะลิที่ผลิตได้ส่งไปขายยังตลาดต่างประเทศทั้งในยุโรปและอเมริกา รวมทั้งกระจายไปยังตลาดในประเทศ ทั้งสี่ภูมิภาคโดยอาศัยสหกรณ์เครือข่ายกว่า 30 แห่ง รวมทั้งยังมีการพัฒนาตลาดข้าวหอมมะลิอินทรีย์ซึ่งใช้ผลผลิตข้าวหอมมะลิจากเกษตรกรที่เป็นสมาชิก ทำในรูปแบบเกษตรแบบมีพันธะ

สัญญา โดยสหกรณ์ช่วยเหลือทั้งในด้านเงินทุน ปัจจัยการผลิต การถ่ายทอดความรู้ รวมทั้งการสนับสนุนเงินทุนค่าตรวจแปลงเพื่อรับรองมาตรฐาน

โรงสี⁶

โรงสีข้าวเป็นหน่วยธุรกิจทางการตลาดที่มีหน้าที่รวบรวมข้าวเปลือกจากเกษตรกร พ่อค้าท้องถิ่น ท่าข้าว สถาบันเกษตรกร รวมทั้งนายหน้าตัวแทนของโรงสี เพื่อแปรรูปเป็นข้าวสารและเก็งกำไรจากส่วนต่างของราคาส่งต่อไปกับพ่อค้าส่ง หอง หรือส่งออกให้กับผู้ส่งออกโดยตรง รวมทั้งส่งข้าวสารและผลพลอยได้ เช่น รำและปลายข้าวให้กับโรงงานแปรรูป (อรรถวรรณ และ ทัดพิชา, 2556) อย่างไรก็ตามตลาดข้าวเปลือกหอมมะลิเป็นตลาดในลักษณะแข่งขันไม่สมบูรณ์ โรงสีมีอำนาจในตลาดเพียงเล็กน้อยเพราะข้าวหอมมะลิเป็นข้าวที่ปลูกได้เพียงหนึ่งครั้งต่อปี โรงสีในแต่ละพื้นที่จึงต้องแข่งขันกันรับซื้อข้าวเปลือกในช่วงฤดูการเก็บเกี่ยว (ปิยะดา, 2554) ดังนั้นเพื่อความได้เปรียบในการรับซื้อข้าวโรงสีส่วนใหญ่จะเข้าไปตั้งในพื้นที่หรือแหล่งปลูกข้าวหอมมะลิที่สำคัญ เช่น ในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ ในอดีตโรงสีที่รับซื้อข้าวหอมมะลิในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะเป็นโรงสีที่ดำเนินการโดยคนท้องถิ่น แต่ในปัจจุบันกิจการโรงสีในแต่ละพื้นที่ที่มีการแข่งขันสูงขึ้น โดยเฉพาะในพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิสำคัญในทุ่งกุลาร้องไห้ มีผู้ประกอบการจากโรงสีภาคกลางที่ในอดีตจะมารับซื้อข้าวตามท่าข้าวในช่วงฤดูเก็บเกี่ยวเท่านั้น หลังจากนั้นจะขนส่งไปสี ณ โรงสีในภาคกลาง หันมาตั้งโรงสีในพื้นที่แทนการมารับซื้อข้าวตามฤดูกาล

ปัจจุบันโรงสีแต่ละแห่งมีกำลังการผลิตสูงกว่าปริมาณข้าวที่มีในแต่ละพื้นที่มาก โดยจากการสำรวจพบว่า โรงสีในพื้นที่ศึกษาส่วนใหญ่จะสีข้าวประมาณ 4-6 เดือนก็สีข้าวที่รับซื้อในแต่ละปีได้หมด ดังนั้นการแข่งขันการรับซื้อข้าวในพื้นที่จึงสูงมากแต่ละโรงสีจำเป็นต้องใช้กลยุทธ์ด้านการตลาดเพื่อดึงดูดให้เกษตรกรมาขายข้าวในโรงสีของตนเอง กลยุทธ์ทั่วไปที่เกือบทุกโรงสีใช้อยู่ในปัจจุบัน คือ การจ่ายค่าตอบแทนให้แก่เจ้าของรถรับจ้างบรรทุกข้าวที่แนะนำให้เกษตรกรนำข้าวมาขายที่โรงสีของตน หรือ เรียกกันทั่วไปว่า “ค่าเหยียบเบรก” หรือบางแห่งจะใช้วิธีการจ่ายเงินที่รวดเร็ว อาจจะมีการให้สินเชื่อบริการผลิตแก่เกษตรกร เพื่อช่วยเหลือด้านเงินทุนหมุนเวียน ซึ่งกลยุทธ์ที่โรงสีใช้จะไม่ใช้กลยุทธ์ด้านราคา เพราะเกษตรกรจะนิยมขายข้าวใกล้กับพื้นที่ปลูกและสอบถามราคาเปรียบเทียบของโรงสีหลายแห่งในพื้นที่ก่อนตัดสินใจมาขาย การเพิ่มราคาซื้อจะไม่ช่วยให้สามารถซื้อข้าวเปลือกหอมมะลิเพิ่มขึ้นมากนัก แต่การใช้กลยุทธ์ที่ไม่ใช่ราคาจะได้ผลมากกว่า อย่างไรก็ตามแม้ว่าโรงสีจะต้องการข้าวเปลือกเข้ามาสีแปรรูปในปริมาณมากแต่โรงสีส่วนใหญ่ในพื้นที่ศึกษาจะหลีกเลี่ยงการซื้อข้าวผ่านพ่อค้าหรือผู้รวบรวม ยกเว้นผู้รวบรวมในท้องถิ่นบางรายที่ทำการค้ามานาน เนื่องจากกลัวปัญหาการปลอมปนของข้าวทั้งจากสายพันธุ์อื่นและการ

⁶ ไม่ได้นำเสนออัตราการแปลงสภาพของโรงสีเนื่องจากไม่มีข้อมูลในประเด็นดังกล่าวในช่วงการสำรวจข้อมูล

ปลอมปนจากข้าวต่างประเทศโดยเฉพาะจังหวัดตามแนวชายแดน โรงสีจะซื้อข้าวจากเกษตรกรโดยตรงเกือบทั้งหมดเพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาดังกล่าว

ปัจจุบันประเทศไทยมีโรงสีประมาณ 40,000 โรง โรงสีประมาณร้อยละ 87 ตั้งอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2550) ในขณะที่โรงสีที่ทำธุรกิจในเชิงพาณิชย์จะเป็นโรงสีขนาดกลางและขนาดใหญ่ จำนวน 1,148 และ 387 รายตามลำดับ รวมจำนวนโรงสีขนาดกลางและขนาดใหญ่ 1,535 ราย โรงสีขนาดใหญ่จะอยู่ในภาคเหนือและภาคกลาง โดยเฉพาะในเขตพื้นที่ชลประทานที่มีการเพาะปลูกข้าวอย่างเข้มข้น (มาณะสิริ, 2554) ในขณะที่แหล่งปลูกข้าวหอมมะลิสำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือโรงสีส่วนใหญ่ในภูมิภาคนี้จะเป็นโรงสีขนาดกลาง มีโรงสีขนาดใหญ่อยู่ประมาณร้อยละ 14 และจากจำนวนโรงสีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่ผลิตในเชิงการค้าจำนวน 412 โรงในจำนวนนี้เป็นโรงสีที่ได้รับการรับรองให้ผลิตและจำหน่ายข้าวหอมมะลิมาตรฐานเพียง 130 แห่ง และมี 68 แห่ง ที่ได้รับอนุญาตให้ใช้เครื่องหมายรับรองคุณภาพข้าวหอมมะลิไทยจากสำนักมาตรฐานสินค้ากระทรวงพาณิชย์ โดยจังหวัดที่มีจำนวนโรงสีที่สามารถผลิตและจำหน่ายข้าวหอมมะลิมาตรฐานมากที่สุด คือ จังหวัด ศรีสะเกษ ยโสธร อำนาจเจริญ บุรีรัมย์ ตามลำดับ และจังหวัดศรีสะเกษยังเป็นแหล่งผลิตข้าวหอมมะลิที่มีโรงสีที่สามารถใช้เครื่องหมายรับรองคุณภาพข้าวหอมมะลิไทยของกระทรวงพาณิชย์สูงที่สุดจำนวน 8 โรง (ตารางที่ 5.1) ซึ่งปัจจุบันโรงสีหลายแห่งมีการพัฒนาธุรกิจของตนขึ้นมาเป็นผู้ส่งออกด้วย เนื่องจากการส่งออกข้าวในปัจจุบันมีภาระหรือความเสี่ยงน้อยลง เพราะเป็นลักษณะการส่งออกข้าวสารบรรจุถุงผ่านตู้คอนเทนเนอร์ที่จะนำไปขายต่อในร้านค้าของต่างประเทศได้เลย ดังนั้น หากเป็นโรงสีขนาดใหญ่ที่ต้องการผลผลิตข้าวหอมมะลิคุณภาพเพื่อส่งออกจะกำหนดราคา รับซื้อข้าวหอมมะลิที่มีคุณภาพดีสูงกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป และปฏิเสธการรับซื้อข้าวหอมมะลิที่ไม่ได้คุณภาพ โดยเฉพาะการปลอมปนจากข้าวสายพันธุ์อื่น

ผลจากการที่ตลาดข้าวหอมมะลิเป็นตลาดข้าวคุณภาพที่กำหนดและรับรองมาตรฐาน รวมทั้งการตรวจสอบคุณภาพข้าวเป็นกระบวนการที่จำต้องให้ความสำคัญตั้งแต่ขั้นตอนการรับซื้อจากการสำรวจในพื้นที่พบว่านอกจากจะมีผู้ประกอบการโรงสีในภาคกลางหลายแห่งขยายฐานการผลิตมาตั้งโรงสีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยเฉพาะเขตทุ่งกุลาร้องไห้แล้ว ผู้ส่งออกรายใหญ่บางรายได้หันมาขยายธุรกิจเข้ามาในธุรกิจโรงสีมากขึ้น โดยเข้ามาซื้อกิจการโรงสีขนาดกลางของผู้ประกอบการโรงสีในท้องถิ่นที่ไม่ต้องการดำเนินกิจการต่อ รับซื้อข้าวหอมมะลิคุณภาพในพื้นที่ สีแปรรูปแล้วส่งออกเอง บางส่วนจะใช้วิธีการส่งเสริมการปลูกข้าวหอมมะลิแก่เกษตรกรในระบบพันธะสัญญาเพื่อให้สามารถควบคุมคุณภาพผลผลิตรวมทั้งแก้ปัญหาการแข่งขันการรับซื้อผลผลิตข้าวหอมมะลิคุณภาพกับผู้ประกอบการรายอื่น ซึ่งทำให้ธุรกิจค้าข้าวในปัจจุบันผู้ประกอบการส่วนใหญ่พยายามจะดำเนินการให้ครบวงจรครอบคลุมตลอดห่วงโซ่อุปทานมากขึ้น คือ ทำเองตั้งแต่ต้น

น้ำคือการผลิตไปจนกระทั่งถึงปลายน้ำคือการส่งออก โดยเฉพาะตลาดข้าวหอมมะลิซึ่งเป็นตลาดข้าวคุณภาพ

การกำหนดราคาข้าวของโรงสีจะอ้างอิงจากราคาข้าวหอมมะลิส่งออกของสมาคมผู้ส่งออกข้าวไทยมากกว่าราคาขายส่งข้าวสารหอมมะลิที่ตลาดกรุงเทพฯ เพราะข้าวหอมมะลิส่วนใหญ่ในพื้นที่ศึกษาถือเป็นข้าวหอมมะลิคุณภาพดีและส่วนใหญ่ถูกส่งไปขายในตลาดต่างประเทศมากกว่าใช้บริโภคในประเทศ หลังจากทราบราคาข้าวส่งออกแล้วโรงสีจะทอนกลับมาเป็นราคาข้าวเปลือกหักค่าใช้จ่ายในการดำเนินการและกำไรมากำหนดเป็นราคาข้าวเปลือกหน้าโรงสี ซึ่งจะรับซื้อตามคุณภาพข้าวที่เกษตรกรนำมาขาย ได้แก่ ความชื้น สิ่งเจือปน และเปอร์เซ็นต์ข้าวตัน โรงสีส่วนใหญ่จะแสดงราคาข้าวหอมมะลิไว้ที่บริเวณหน้าโรงสี โดยราคาที่ติดประกาศจะเป็นราคาข้าวความชื้นไม่เกิน 14% หากความชื้นสูงกว่านั้นก็ตัดราคาข้าวรับซื้อตามความชื้นของข้าว โดยข้าวเปลือกหอมมะลิที่โรงสีรับซื้อแล้วจะถูกเก็บไว้ในโกดัง ซึ่งโรงสีในพื้นที่ศึกษาส่วนใหญ่เป็นโรงสีขนาดกลางจะเก็บข้าวหอมมะลิในรูปข้าวเปลือก ซึ่งจะเก็บในกระสอบจัมโบ้ หรือ Big Bag ขนาด 1 ตันต่อกระสอบ การใช้กระสอบจัมโบ้จะลดต้นทุนการเก็บข้าวเปลือกหอมมะลิที่ในอดีตจะใช้กระสอบปานขนาด 100 กิโลกรัมในการเก็บ ซึ่งมีต้นทุนสูงกว่าการจัดเก็บโดยใช้ Big Bag เพราะต้องจ่ายต้นทุนค่าแรงงานในการบรรจุและจัดเก็บสูงมากผนวกกับภาวะค่าจ้างแรงงานสูงในปัจจุบัน โรงสีส่วนใหญ่จึงปรับมาใช้ถุง Big Bag แทน แต่ข้อเสียของการใช้ถุง Big Bag คือระยะเวลาในการเก็บข้าวเปลือกจะทำให้สั้นกว่าการบรรจุในกระสอบปาน เพราะการระบายความร้อนจะทำให้มีประสิทธิภาพต่ำกว่า แต่เนื่องจากปัจจุบันกำลังการผลิตของโรงสีมีมากขึ้นการสีข้าวของแต่ละโรงจึงเสร็จสิ้นในเวลาอันสั้น การเก็บข้าวเปลือกเป็นเวลานานจึงไม่มีความจำเป็นมากนัก

นอกจากนั้นโรงสีหลายแห่งในพื้นที่มีการปรับตัวไปทำธุรกิจอื่นร่วมด้วยมากขึ้น เช่น การขายปุ๋ยและปัจจัยการผลิตอื่น การทำโรงสับไม้ ปลูกสวนป่า หรือการทำโรงกลึง เพื่อให้มีงานสำหรับแรงงานในกิจการทำตลอดทั้งปี เพราะปัจจุบันโรงสีส่วนใหญ่กลายเป็นตัวแทนรับข้าวในโครงการรับจำนำให้รัฐบาลโดยเฉพาะโรงสีในพื้นที่ศึกษาซึ่งผลผลิตข้าวส่วนใหญ่เป็นข้าวหอมมะลิ และมากกว่าร้อยละ 50 เข้าสู่โครงการรับจำนำ โรงสีจะใช้เวลาสีข้าวส่งคลังรัฐบาลประมาณ 3-4 เดือน หลังจากนั้นก็จะไม่มีกิจกรรมในโรงสีเกิดขึ้น แรงงานก็จะไม่มีงานทำแต่เนื่องจากต้องจ้างแรงงานทั้งปีโรงสีหลายแห่งจึงหากิจการเสริมเพื่อให้แรงงานมีงานทำตลอดปี อย่างไรก็ตามโรงสีส่วนใหญ่เห็นว่าโครงการรับจำนำไม่ได้ส่งผลกระทบต่อกิจการของตนมากนักเพราะข้อดีของโครงการรับจำนำคือโรงสีได้รับรายได้จากค่าสีแปรสภาพข้าวให้รัฐบาลในระดับที่เหมาะสมคุ้มค่ากับการดำเนินกิจการโดยที่ไม่ต้องใช้เงินทุนของตนเองในการรับซื้อข้าว ดังนั้นจึงไม่ต้องรับภาระดอกเบี้ยเงินกู้ที่จะต้องเตรียมไว้สำหรับซื้อข้าวของเกษตรกรทุกปี แต่โรงสีส่วนใหญ่ก็ไม่เห็นด้วยกับการดำเนินโครงการรับจำนำของรัฐบาลเนื่องจาก 1) เป็นการทำลายกลไกตลาดข้าว 2) ทำให้

คุณภาพข้าวหอมมะลิซึ่งเป็นข้าวคุณภาพของไทยด้อยลง เกษตรกรไม่ให้ความสำคัญกับการจัดการคุณภาพข้าวเพราะเห็นว่ารัฐบาลต้องรับผิดชอบต่อ และ 3) เป็นภาระมหาศาลกับงบประมาณของประเทศ อาจเกิดผลกระทบกับเศรษฐกิจโดยรวม

ตารางที่ 5.1 จำนวนโรงสีที่ได้รับการรับรองการผลิตและจำหน่ายข้าวหอมมะลินทรีย์มาตรฐาน ปี 2557 จำแนกตามจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

จังหวัด	จำหน่ายข้าวหอมมะลิที่ได้มาตรฐาน				ใช้ตรารับรองของสำนักงานมาตรฐานสินค้าได้			
	โรงสีเอกชน		สหกรณ์/กลุ่มเกษตรกร		โรงสีเอกชน		สหกรณ์/กลุ่มเกษตรกร	
	จำนวน (โรง)	ร้อยละ	จำนวน (โรง)	ร้อยละ	จำนวน (โรง)	ร้อยละ	จำนวน (โรง)	ร้อยละ
บุรีรัมย์	12	14.29	1	2.17	1	2.70	-	-
อำนาจเจริญ	5	5.95	13	28.26	-	-	4	44.44
ยโสธร	13	15.48	6	13.04	4	10.81	-	-
สุรินทร์	12	14.29	2	4.35	5	13.51	-	-
ขอนแก่น	8	9.52	-	-	8	21.62	-	-
ศรีสะเกษ	16	19.05	15	32.61	6	16.22	2	22.22
ร้อยเอ็ด	13	15.48	4	8.70	5	13.51	2	22.22
มหาสารคาม	3	3.57	1	2.17	3	8.11	1	11.11
อื่นๆ	2	2.38	4	8.70	5	13.51	-	-
รวม	84	100.00	46	100.00	37	100.00	9	100.00

ที่มา : คำนวณจากฐานข้อมูลของสำนักมาตรฐานสินค้า กระทรวงพาณิชย์ 2555

นายหน้า/ตัวแทน (หยง)

หยง คือ ตัวแทนในตลาดกรุงเทพ เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในตลาดข้าวสารเพราะจะทำหน้าที่ติดต่อซื้อขายระหว่าง “โรงสี” กับ “ผู้ส่งออก” หรือ “ผู้ค้าส่งข้าวสาร” ซึ่งจะได้รับค่าบริการเป็นร้อยละ 0.75-1.5 ของมูลค่าข้าวที่ซื้อขายแลกเปลี่ยนขึ้นกับระยะเวลาที่โรงสีต้องการรับเงิน จำนวนหยงที่ดำเนินธุรกิจค้าข้าวมีประมาณ 90 ราย ในที่นี้เป็นสมาชิกของสมาคมค้าข้าวไทยประมาณ 61 ราย ส่วนใหญ่จะตั้งสำนักงานอยู่ที่ถนนทรงวาด เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพฯ หยงเป็นช่องทางการกระจายข้าวสารที่สำคัญโดยปริมาณข้าวทั่วไปที่ซื้อขายผ่านหยงมีประมาณร้อยละ 66 ของปริมาณข้าวที่ขายในตลาด และหยงแต่ละแห่งจะมีความชำนาญต่างกัน เช่น หยงที่มีความชำนาญติดต่อกับโรงสีภาคเหนือ หรือหยงที่มีความชำนาญเรื่องข้าวหอมมะลิ เป็นต้น หยงยังมีความจำเป็นต่อระบบการขนส่งข้าวสาร เพราะข้าวมีหลากหลายชนิดมากถ้าโรงสีเป็นผู้ขายเองจะทำให้ต้นทุนสูงมากกว่า (อรรรรณ และทัตพิชา, 2556) สำหรับตลาดข้าวหอมมะลิปัจจุบันบทบาทของหยงมีน้อยลงกว่าในอดีต จากการสำรวจพบว่าข้าวหอมมะลิจากโรงสีขายผ่านหยงประมาณร้อยละ 35.15 ลดลงจากอดีตที่ข้าวสารกว่าร้อยละ 60 จากโรงสีถูกขายผ่านหยงสาเหตุเกิดจากการเปลี่ยนแปลงในหลายด้านที่ส่งผลกระทบต่อธุรกิจของหยง ได้แก่ 1) การพัฒนาธุรกิจของโรงสีหลายแห่งที่ปรับตัวขึ้นมาเป็นผู้ส่งออกเองทำให้ข้าวหอมมะลิที่เคยผ่านหยงลดลง 2) ผู้ส่งออกหลายรายขยายธุรกิจเข้ามาทำโรงสีเอง เพื่อควบคุมคุณภาพการผลิตโดยเฉพาะข้าวหอมมะลิตั้งแต่ต้นน้ำ และ 3) การดำเนินโครงการรับจำนำที่รับซื้อข้าวหอมมะลิไว้ในโครงการประมาณ 3 ล้านตันข้าวสาร ทำให้ข้าวหอมมะลิส่วนใหญ่กว่าร้อยละ 40 อยู่ในมือรัฐบาล ผู้ส่งออกสามารถประมูลข้าวสารในโครงการรับจำนำที่สีแปรรูปแล้วไปส่งออกได้เลย ดังนั้นตั้งแต่ปี 2554 เป็นต้นมา หยงหลายแห่งต้องเลิกกิจการไปเพราะไม่มีผลผลิตข้าวให้ทำการค้า

พ่อค้าส่ง/พ่อค้าปลีกข้าวสาร

ผู้ค้าส่งข้าวสาร จะมีเครือข่ายผูกพันกับโรงสีในแหล่งต่างๆ รวมถึง “หยง” ในกรุงเทพฯ ผู้ค้าส่งจะทำหน้าที่จัดการคุณภาพข้าว บางรายจะผลิตข้าวหอมมะลิบรรจุถุงก่อนส่งข้าวให้กับกลุ่มพ่อค้าปลีกในพื้นที่ต่างๆ ซึ่งการส่งผ่านข้าวสารหอมมะลิจากพ่อค้าส่งให้กับผู้บริโภคจะถูกส่งผ่านช่องทางการตลาด 2 ช่องทาง ได้แก่ ช่องทางแรกขายผ่านตลาดแบบเดิม คือ ร้านค้าข้าวสารในท้องที่ต่างๆ ทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด และช่องทางที่สอง คือ การส่งให้กับโรงแรม ร้านอาหาร หรือภัตตาคาร และการขายผ่านร้านค้าในตลาดสมัยใหม่(modern trade) เช่น super store, discount store หรือ convenience store จากการสัมภาษณ์ผู้ประกอบการค้าส่งข้าวสารหอมมะลิพบว่า ปัจจุบันโรงสีส่วนใหญ่มีการผลิตข้าวหอมมะลิบรรจุถุงโดยใช้สัญลักษณ์การค้าของตนมากขึ้น

ดังนั้นข้าวสารหอมมะลิส่วนหนึ่งจากโรงสีจะถูกส่งไปยังร้านค้าปลีกในแต่ละท้องที่โดยไม่ผ่านผู้ค้าส่ง ข้าวสารดังเช่นในอดีต ดังนั้น ข้าวสารจากพ่อค้าส่งจะส่งผ่านร้านค้าปลีกไปสู่ผู้บริโภคน้อยลง อย่างไรก็ตามช่องทางจำหน่ายข้าวสารหอมมะลิที่สำคัญอีกช่องทางหนึ่งของผู้ค้าส่งข้าวสารคือร้านอาหาร โรงแรมหรือภัตตาคารซึ่งลูกค้ากลุ่มนี้จะใช้ข้าวหอมมะลิคุณภาพ โดยส่วนใหญ่จะใช้วิธีการประมูลร่วมกับการทดลองชิมข้าวหอมมะลิหุงสุกของผู้ประกอบการแต่ละราย ในขณะที่ผู้ค้าส่งข้าวสารบางรายจะซื้อข้าวจากโรงสีมาบรรจุถุงจำหน่ายในชื่อการค้าของตนเองส่งขายตามตลาดการค้าสมัยใหม่ (modern trade) ส่วนร้านค้าปลีกข้าวสารจะตั้งอยู่ตามท้องถิ่นใกล้ตลาดหรือแหล่งชุมชน ซึ่งเป็นช่องทางตลาดสุดท้ายก่อนกระจายไปสู่ผู้บริโภค

ร้านค้าสมัยใหม่ (modern trade)

ตลาดการค้าสมัยใหม่ หมายถึง รูปแบบการค้าที่มีกระบวนการจัดจำหน่ายที่มุ่งเน้นในการนำเสนอสินค้าที่มีความหลากหลาย มีระบบการจัดการ โดยอาศัยความรู้ความชำนาญและเทคโนโลยีมาช่วยในการตอบสนองความต้องการของลูกค้า เป็นระบบการค้าที่มีประสิทธิภาพสูง สะดวกสบาย และมีต้นทุนต่ำเนื่องจากการประหยัดจากขนาด ปัจจุบันร้านค้าปลีกสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นในประเทศไทยแต่ละแบบมีลักษณะเฉพาะแตกต่างกันไป ตั้งแต่แนวคิดหลัก เงินลงทุน ที่ตั้ง ลักษณะขนาดโครงสร้างของอาคารรวมไปถึงการตกแต่ง ขนาดพื้นที่ใช้สอยหรือพื้นที่ตั้งวางสินค้า ลูกค้ากลุ่มเป้าหมายที่แตกต่างกันไป สินค้าที่วางจำหน่าย ปริมาณสินค้า และประเภทสินค้าที่วางจำหน่ายตลอดจนบริการต่าง ๆ ที่จัดให้มีภายในสถานประกอบการ ตัวอย่างร้านค้าสมัยใหม่ในประเทศไทย เช่น super store⁷, discount store⁸ หรือ convenience store⁹ ซึ่งตลาดการค้าสมัยใหม่เป็นอีกช่องทางจำหน่ายข้าวสารที่สำคัญของตลาดในประเทศ โดยเฉพาะข้าวหอมมะลิซึ่งถือเป็นข้าวคุณภาพเกรดพรีเมียม อย่างไรก็ตามเนื่องจากผู้บริโภคในตลาดมีรายได้และรสนิยมในการบริโภคข้าวแตกต่างกัน ข้าวหอมมะลิที่จำหน่ายในร้านค้าสมัยใหม่จึงมีหลายเกรด ตั้งแต่ข้าวหอมมะลิเกรดส่งออก คือ ข้าวหอมมะลิ 100% ข้าวกล้องหอมมะลิ ข้าวหอมมะลิอินทรีย์ ซึ่งเป็นที่นิยมของกลุ่มผู้บริโภครายได้สูง ข้าวหอมมะลิ 5% และข้าวหอมผสม ซึ่งเป็นที่นิยมของผู้บริโภครายได้ปานกลางหรือกลุ่มที่ไม่ชอบข้าวเหนียวมาก อย่างไรก็ตามแม้ว่าการขายข้าวสารหอมมะลิผ่านช่องทางนี้จะเป็นช่องทางกระจายสินค้าที่เข้าถึงผู้บริโภคข้าวหอมมะลิในประเทศไทยได้มากที่สุด แต่ผู้ผลิตข้าวสารหอมมะลิที่ขายผ่านช่องทางนี้จะต้องมีค่าใช้จ่ายทางการตลาดสูงและมีภาระด้าน

⁷ super store หมายถึง ร้านค้าซูปเปอร์มาร์เก็ตขนาดใหญ่ในท้องถิ่น ซึ่งขายสินค้าอุปโภคบริโภคมีรูปแบบการขายทั้งการขายปลีกและขายส่ง

⁸ discount store หมายถึง ร้านค้าส่ง-ค้าปลีก สมัยใหม่ที่ขายสินค้าในราคาถูกลงกว่าร้านค้าทั่วไป เช่น Big-C, Lotus หรือ Makro เป็นต้น

⁹ Convenience store หมายถึง ร้านสะดวกซื้อ เช่น เซเว่นอีเลเว่น แฟมมิลีมาร์ท หรือ ร้าน 108 shop เป็นต้น

การจัดการที่เพิ่มขึ้น และการต่อรองรวมทั้งเงื่อนไขในการวางสินค้าไม่ยืดหยุ่นต้องเป็นไปตามที่ระบบของร้านค้าสมัยใหม่วางไว้เท่านั้น ดังนั้นโรงสีส่วนใหญ่จึงไม่นิยมส่งข้าวขายผ่านช่องทางนี้โดยตรงแต่จะขายผ่านผู้ประกอบการข้าวถุงซึ่งจะเป็นผู้รับภาระการจัดการส่วนนี้ไป ยกเว้นโรงสีขนาดใหญ่ที่มีศักยภาพ

โรงงานแปรรูป

โรงงานแปรรูปเป็นอีกช่องทางการกระจายข้าวหอมมะลิที่สำคัญในปัจจุบัน ส่วนใหญ่โรงงานแปรรูปจะซื้อข้าวหอมมะลิจากโรงสีโดยตรงมากกว่าช่องทางอื่น โดยโรงสีจะเป็นผู้กำหนดราคาขายวัตถุดิบข้าวหอมมะลิเพื่อแปรรูปในอุตสาหกรรมแต่ละชนิด ราคาดังกล่าวจะอ้างอิงจากราคาขายส่งข้าวสารในตลาดกรุงเทพฯ เป็นสำคัญ ซึ่งการแปรรูปข้าวหอมมะลิในปัจจุบันมีการพัฒนาผลิตภัณฑ์จากข้าวหอมมะลิที่หลากหลายมากขึ้น ทั้ง อาหารสำเร็จรูปและกึ่งสำเร็จรูป แป้งข้าวหอมมะลิ ยาและเวชสำอาง ขนมขบเคี้ยวและเครื่องดื่มจากข้าวหอมมะลิ โดยแป้งข้าวหอมมะลิถูกพัฒนาคุณภาพสูงขึ้นเรื่อยๆ เพื่อต้องการนำมาทดแทนการผลิตขนมปัง เบเกอรี่ และขนมขบเคี้ยวแทนการใช้แป้งข้าวสาลี ที่ต้องนำเข้าจากต่างประเทศในมูลค่าค่อนข้างสูง นอกจากนี้ผลิตภัณฑ์ทางเลือกหนึ่งของผู้บริโภคใหม่ที่ต้องการความสะดวกสบายมากยิ่งขึ้น เช่น ผลิตภัณฑ์ข้าวกึ่งสำเร็จรูป ข้าวกระป๋อง โจ๊กข้าวหอมมะลิ เป็นต้น อย่างไรก็ตามในช่วงที่ผ่านมาอุตสาหกรรมแปรรูปข้าวหอมมะลิในประเทศต้องเผชิญกับปัญหาสำคัญด้านต้นทุนวัตถุดิบในประเทศที่เพิ่มขึ้นส่งผลให้ต้นทุนการผลิตในอุตสาหกรรมข้าวหอมมะลิไทยเพิ่มสูงขึ้นด้วย

ผู้ส่งออก

ผู้ส่งออกมีหน้าที่ติดต่อกับตลาดต่างประเทศเพื่อส่งข้าวหอมมะลิในรูปข้าวสารหอมมะลิเกรดต่างๆ รวมทั้งปลายข้าวหอมมะลิไปยังต่างประเทศ ซึ่งปัจจุบันผู้ส่งออกข้าวหอมมะลิจะรวบรวมข้าวจาก 2 แหล่งสำคัญ คือ 1) จากตัวแทนหรือหยงซึ่งทำหน้าที่ติดต่อซื้อข้าวสารหอมมะลิตามคุณภาพและราคาที่ผู้ส่งออกต้องการ ซึ่งในอดีตผู้ส่งออกจะซื้อข้าวสารผ่านช่องทางนี้มากที่สุด เพราะการส่งออกในอดีตต้องส่งออกต่อครั้งเป็นจำนวนมาก ดังนั้นต้องใช้ข้าวจากหลายโรงสีจึงจะเพียงพอต่อจำนวนข้าวที่จะส่งแต่ละครั้ง หยงจะเป็นผู้รวบรวมเพื่อให้ได้ปริมาณและคุณภาพที่ผู้ส่งออกกำหนด 2) การซื้อข้าวจากโรงสีโดยตรง ซึ่งในปัจจุบันผู้ส่งออกนิยมซื้อข้าวผ่านช่องทางนี้มากขึ้น เพราะโรงสีขนาดใหญ่ที่มีศักยภาพในการผลิตข้าวหอมมะลิตามมาตรฐานการส่งออกและมีการส่งเสริมการผลิตสูงมีมากขึ้น ดังนั้นการซื้อผ่านโรงสีโดยตรงทำให้จะทำให้การต่อรองทำได้มากกว่าการซื้อผ่านหยงรวมทั้งโรงสีก็ขายได้ราคาสูงขึ้นเพราะไม่ต้องจ่ายค่านายหน้าให้หยง

นอกจากการซื้อข้าวจากสองช่องทางดังกล่าวแล้ว ปัจจุบันผู้ประกอบการส่งออกข้าวหอมมะลิบางรายขยายธุรกิจเข้ามาประกอบการโรงสีข้าวเองเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะการส่งออกข้าวหอมมะลิที่คุณภาพเป็นปัจจัยสำคัญต่อความเชื่อมั่นของผู้นำเข้าในตลาดต่างประเทศ โดยผู้ส่งออกจะเข้ามาซื้อกิจการโรงสีหรือตั้งโรงสีในแหล่งเพาะปลูกข้าวหอมมะลิสำคัญโดยเฉพาะในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ รับซื้อข้าวหอมมะลิจากเกษตรกร แล้วสีแปรรูปเป็นข้าวสารส่งออกเองซึ่งวิธีนี้จะสามารถควบคุมคุณภาพข้าวหอมมะลิได้ในระดับหนึ่ง อย่างไรก็ตามปัญหาการปลอมปนของข้าวพันธุ์อื่นหรือการปลอมปนจากพ่อค้ารวบรวมข้าวหอมมะลิเป็นอีกหนึ่งปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพข้าวหอมมะลิส่งออก ดังนั้น นอกจากการขยายธุรกิจเข้ามาในกระบวนการสีแปรรูปแล้ว ผู้ส่งออกบางรายเริ่มทำการค้าข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรแบบมีพันธะสัญญาับซื้อข้าวจากเกษตรกรในเขตส่งเสริมของบริษัท โดยผู้ส่งออกจะเป็นผู้จัดหาปัจจัยการผลิตทั้งเมล็ดพันธุ์และเครื่องจักรในการเก็บเกี่ยว ร่วมการถ่ายทอดเทคโนโลยีการผลิตที่เหมาะสมให้เกษตรกรที่เป็นสมาชิก รับผิดชอบซื้อข้าวหอมมะลิที่เกษตรกรผลิตได้ในราคาประกัน ซึ่งผู้ส่งออกมั่นใจได้ว่าผลผลิตข้าวหอมมะลิที่เข้าสู่กระบวนการแปรรูปส่งออกของตนไม่มีการปลอมปนและเป็นข้าวหอมมะลิคุณภาพ ยกตัวอย่างเช่น เกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิในพื้นที่อำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ และเกษตรกรในพื้นที่อำเภอลำดวน จังหวัดอำนาจเจริญ ซึ่งทำสัญญาผลิตข้าวภายใต้ระบบเกษตรแบบพันธะสัญญาของบริษัทผู้ส่งออกข้าวหอมมะลิรายใหญ่แห่งหนึ่งของไทย รวมพื้นที่กว่า 8,000 ไร่ ผลผลิตประมาณปีละ 32,000 ตันต่อปี และการผลิตข้าวหอมมะลิภายใต้ระบบเกษตรแบบมีพันธะสัญญามีแนวโน้มจะขยายตัวอีกในอนาคต เพราะสามารถลดปัญหาการปลอมปนและเพิ่มมาตรฐานคุณภาพข้าวหอมมะลิให้แก่ผู้ส่งออกได้

ดังนั้นคุณภาพข้าวหอมมะลิจึงเป็นสิ่งประเด็นที่ผู้ส่งออกให้ความสำคัญมาก เพราะตลาดข้าวหอมมะลิเป็นตลาดข้าวระดับพรีเมียม ผู้นำเข้าในต่างประเทศจะเข้มงวดกับกระบวนการตรวจสอบคุณภาพและการปลอมปนข้าวหอมมะลิมาก โดยเฉพาะตลาดส่งออกสำคัญดังเช่น สหรัฐอเมริกา และยุโรป เพราะตลาดให้มูลค่าของมาตรฐานคุณภาพที่แตกต่างจากข้าวหอมจากประเทศคู่แข่งประมาณ 200-300 ดอลลาร์ต่อตัน ซึ่งในจำนวนผู้ประกอบการค้าข้าวในตลาดส่งออกของไทยที่มีประมาณ 288 ราย (มาชะสิริ, 2554) เป็นผู้ประกอบการค้าข้าวที่ได้รับอนุญาตให้ใช้เครื่องหมายรับรองข้าวหอมมะลิไทยของสำนักงานมาตรฐานสินค้า กระทรวงพาณิชย์ 68 ราย (สำนักมาตรฐานผลิตภัณฑ์, 2555) อย่างไรก็ตามแม้จะมีกระบวนการตรวจสอบข้าวหอมมะลิก่อนส่งออกอย่างเข้มงวด แต่ที่ผ่านมายังพบปัญหาการปลอมปนของข้าวหอมมะลิที่ได้รับการรับรองมาตรฐานจากกระทรวงต่างประเทศ ซึ่งเกิดจากความไม่ตั้งใจหรือบางส่วนก็ทำไปเพราะต้องการลดต้นทุนการผลิตให้สามารถแข่งขันในตลาดโลกได้ เพราะต้นทุนการผลิตข้าวหอมมะลิส่งออกของไทยสูงขึ้นมากจากการยกระดับราคารับจำนำข้าวหอมมะลิในประเทศให้สูงขึ้น และผลผลิตข้าวหอมมะลิกว่าร้อยละ 40 เข้าสู่โครงการรับจำของรัฐบาลทำให้ผู้ส่งออกไม่สามารถคาดการณ์ปริมาณผลผลิตข้าวหอมมะลิที่เข้าสู่ท้องตลาดได้ ดังนั้นจึงไม่สามารถทำสัญญาซื้อข้าวล่วงหน้ากับผู้นำเข้าจาก

ต่างประเทศในระยะยาวได้ จะรับคำสั่งซื้อได้ไม่เกิน 15-30 วัน ต่อคำสั่งซื้อแต่ละครั้งเพราะไม่มั่นใจว่าจะสามารถจัดหาผลผลิตข้าวเพื่อส่งมอบให้กับลูกค้าในต่างประเทศได้หรือไม่ ผนวกกับการพัฒนาคุณภาพข้าวหอมของประเทศคู่แข่งส่งผลให้ปริมาณการส่งออกข้าวหอมมะลิไทยจึงมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปี 2554 เป็นต้นมา

ตารางที่ 5.2 บทบาทหน้าที่และพฤติกรรมตลาดของสถาบันในตลาดข้าวหอมมะลิ

สถาบัน	หน้าที่	พฤติกรรมในตลาด
เกษตรกร	<ul style="list-style-type: none"> - การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ - การเพาะปลูกและการจัดการ - เก็บรักษาข้าวเปลือก - กระจายผลผลิต/บรรจุ/ขนส่ง 	<ul style="list-style-type: none"> - ขายข้าวเปลือกในพื้นที่ใกล้กับแปลงนา - ตรวจสอบราคาก่อนขายข้าว - ขายข้าวทันทีหลังเก็บเกี่ยวโดยขายข้าวสดมากกว่าข้าวแห้ง
ผู้รวบรวมท้องถิ่น (พ่อค้า/ท่าข้าว/สหกรณ์/กลุ่มเกษตรกร)	<ul style="list-style-type: none"> - รวบรวมและคัดเกรดข้าวเปลือก 	<ul style="list-style-type: none"> - ส่วนใหญ่เป็นตัวแทนของโรงสี และส่งข้าวทั้งหมดให้โรงสี - กำหนดราคาโดยอ้างอิงจากโรงสีในพื้นที่
โรงสี (โรงสีเอกชน/สหกรณ์ที่มีโรงสี)	<ul style="list-style-type: none"> - แปรรูปข้าวเปลือกเป็นข้าวสาร - คัดเกรดข้าวสาร - บรรจุและเก็บรักษา - กระจายและขนส่งข้าวสาร 	<ul style="list-style-type: none"> - ใช้กลยุทธ์ที่ไม่ใช่ราคาในการซื้อข้าวเปลือก - รับซื้อข้าวจากเกษตรกรโดยตรงหลีกเลี่ยงการซื้อข้าวจากพ่อค้าคนกลาง - กำหนดราคารับซื้อข้าวเปลือกโดยอ้างอิงราคาข้าวหอมมะลิส่งออก
นายหน้า/ตัวแทน (หญิง)	<ul style="list-style-type: none"> - ติดต่อประสานงานการซื้อขายข้าวระหว่างโรงสีกับผู้ส่งออก - อำนวยความสะดวกด้านการเงินและการทำธุรกรรมทางการเงิน 	<ul style="list-style-type: none"> - ทำธุรกิจในตลาดค้าข้าวมานาน อาศัยความซื่อสัตย์และความเชื่อใจของโรงสีและผู้ส่งออก
พ่อค้าส่ง/ค้าปลีกข้าวสาร	<ul style="list-style-type: none"> - กระจายข้าวสารไปยังพ่อค้าปลีก/ผู้บริโภค เก็บรักษาข้าวสาร 	<ul style="list-style-type: none"> - ขายผ่านช่องทางร้านค้าสมัยใหม่มากขึ้น - เก็งกำไรจากส่วนต่างราคาข้าวสาร
ร้านค้าสมัยใหม่	<ul style="list-style-type: none"> - กระจายและขนส่งข้าวสารในรูปแบบข้าวบรรจุถุง 	<ul style="list-style-type: none"> - กำหนดมาตรฐานและระเบียบในการวางจำหน่ายข้าวหอมมะลิอย่างเข้มงวด
โรงงานแปรรูป	<ul style="list-style-type: none"> - แปรรูปข้าวสารเป็นผลิตภัณฑ์ที่เกี่ยวข้อง 	<ul style="list-style-type: none"> - รับซื้อข้าวจากโรงสีโดยตรง - ซื้อข้าวจากโรงสีเจ้าประจำที่ค้าขายกันมานาน
ผู้ส่งออก	<ul style="list-style-type: none"> - ส่งข้าวสารไปขายในตลาดต่างประเทศ 	<ul style="list-style-type: none"> - อ้างอิงราคารับซื้อจากราคาส่งออก - ตรวจสอบคุณภาพข้าวหอมมะลิอย่างเข้มงวดก่อนส่งออก

ที่มา : ผู้วิจัย

ในปีการผลิต 2557/58 คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (คสช.) เข้าควบคุมอำนาจในการบริหารประเทศแทนรัฐบาลจากพรรคเพื่อไทย และได้กำหนดให้ยกเลิกมาตรการรับจำนำข้าว ซึ่งเป็นการทำลายกลไกตลาดข้าวในประเทศและสร้างภาวะด้านงบประมาณแก่ประเทศจำนวนมหาศาล ซึ่งเป็นผลดีต่อตลาดข้าวไทยในระยะยาวโดยเฉพาะตลาดข้าวหอมมะลิ อย่างไรก็ตามจากการที่มีข้าวหอมมะลิในสต็อกของรัฐบาลจำนวนมากทั้งที่สะสมมาตลอดช่วงหลายปีที่ดำเนินการโครงการรับจำนำและข้าวหอมมะลิในโครงการรับจำนำในปีที่ผ่านมา การระบายข้าวจำนวนดังกล่าวต้องดำเนินการอย่างระมัดระวังอย่างมากทั้งผลกระทบต่อทั้งด้านราคาและคุณภาพของข้าวที่จะออกสู่ตลาด เพราะการเก็บข้าวสารหอมมะลิไว้ในโกดังของรับเป็นเวลานานย่อมส่งผลให้คุณภาพข้าวลดลง ซึ่งเป็นสถานการณ์ที่เปราะบางต่อความเชื่อมั่นต่อคุณภาพข้าวหอมมะลิที่ผู้ส่งออกไทยพยายามสร้างมาตลอดของผู้นำเข้าข้าวหอมมะลิในตลาดต่างประเทศที่ไม่มั่นใจในมาตรฐานการจัดการคุณภาพข้าวของรัฐบาล

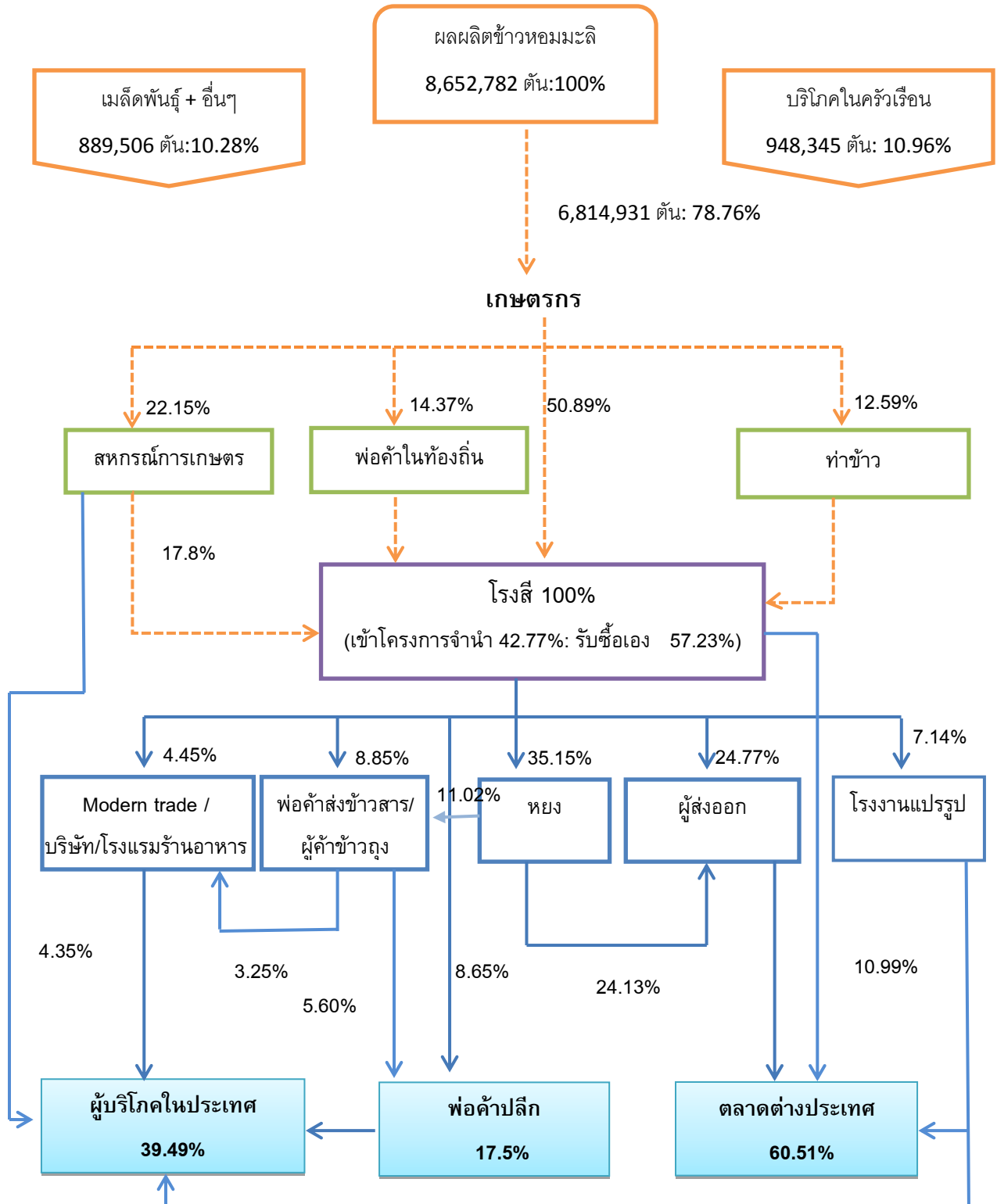
5.2 วิธีการตลาดข้าวหอมมะลิทั่วไป

วิธีการตลาดข้าว หมายถึง ช่องทางการไหลหรือการกระจายข้าวจากเกษตรกรผ่านผู้ทำหน้าที่ทางการตลาดในระดับต่าง ๆ เพื่อนำข้าวไปยังผู้บริโภค ซึ่งจะทำให้รู้ว่าผลผลิตข้าวที่ไหลผ่านตลาดระดับต่าง ๆ มีพ่อค้าคนกลางและผู้ที่ทำหน้าที่เกี่ยวข้องกันอย่างไร มีพ่อค้าคนกลางประเภทไหนบ้างและมีจำนวนมากน้อยเพียงใด นอกจากนี้การศึกษาการทำหน้าที่ทางการตลาดของพ่อค้าคนกลางจะสะท้อนถึงอำนาจทางการตลาดของผู้ประกอบการค้าข้าวในระดับต่าง ๆ ว่ามีการแข่งขันกันมากน้อยเพียงใด (หน่วยวิจัยธุรกิจเกษตร, 2540) วิธีการตลาดข้าวหอมมะลิในปีที่ศึกษา (ปีการเพาะปลูก 2556/57) เป็นปีที่รัฐบาลมีการดำเนินนโยบายรับจำนำข้าวอย่างเข้มข้น ผลผลิตข้าวหอมมะลิไม่ได้ไหลผ่านช่องทางการตลาดปกติ แต่ถูกขายผ่านโครงการรับจำนำข้าวโดยมีโรงสีเป็นจุดรับซื้อข้าวให้กับรัฐบาล ดังนั้น ราคาข้าวหอมมะลิในปีดังกล่าวจึงถูกบิดเบือนด้วยการกำหนดราคารับจำนำของรัฐบาล จากการศึกษาพบว่า ข้าวหอมมะลิทั้งประเทศมีจำนวน 8,652,782 ล้านตัน ไหลเข้าสู่โครงการรับจำนำโดยผ่านโรงสี 3,700,895 ตัน หรือคิดเป็นร้อยละ 42.77 ของผลผลิตข้าวหอมมะลิทั้งหมด¹⁰ ที่เหลืออีก 889,506 ตันหรือร้อยละ 10.28 เกษตรกรจะเก็บไว้เป็นเมล็ดพันธุ์สำหรับปีการเพาะปลูกถัดไป และอีก 948,345 ตัน หรือร้อยละ 10.96 จะเก็บไว้บริโภคในครัวเรือน ดังนั้นในปีดังกล่าวจะมีผลผลิตส่งออกขายในตลาดปกติ 3,114,036 ตัน โดยวิธีการตลาดข้าวหอมมะลิทั่วไปจะเริ่มจากเกษตรกรนำผลผลิตขายผ่านช่องทางการตลาดสำคัญ 4 ช่องทาง โดยขายผ่านโรงสีมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 50.89 ของปริมาณผลผลิตทั้งหมด รองลงมาขายผ่านสหกรณ์การเกษตรร้อยละ 22.15 ผ่านพ่อค้ารวบรวมท้องถิ่น ร้อยละ 14.37 และผ่านท่าข้าวซึ่งส่วนใหญ่เป็นตัวแทนโรงสี ร้อยละ

¹⁰ กลไกการระบายข้าวหอมมะลิในโครงการรับจำนำได้นำเสนอในภาคผนวก

12.59 ข้าวเปลือกที่ไหลผ่านช่องทางนี้เกือบทั้งหมดจะสีแปรรูปที่โรงสีแล้วกระจายไปในตลาดค้าข้าวสารหอมมะลิต่อไป ในขณะที่ผลผลิตข้าวหอมมะลิที่ไหลเข้าสู่สหกรณ์การเกษตรประมาณร้อยละ 4.35 จะถูกแปรสภาพเป็นข้าวสารโดยโรงสีของสหกรณ์ ผลิตเป็นข้าวสารหอมมะลิบรรจุถุงภายใต้ชื่อการค้าของตนแล้วส่งต่อไปยังร้านค้าปลีกหรือส่งขายผู้บริโภคโดยตรงผ่านร้านค้าหรือเครือข่ายของสหกรณ์การเกษตรทั่วประเทศ หรือบางสหกรณ์ส่งต่อไปให้ผู้ส่งออกเพื่อส่งไปขายตลาดต่างประเทศ

ข้าวสารหอมมะลิที่ผ่านกระบวนการสีแปรรูปจากโรงสีแล้วจะส่งไปขายยังตลาดทั้งในและต่างประเทศ โดยผลผลิตร้อยละ 39.49 ขายในประเทศ ส่วนผลผลิตที่เหลืออีกร้อยละ 60.51 หรือประมาณ 1.912 ล้านตันข้าวสาร ในส่วนของตลาดในประเทศ โรงสีจะกระจายข้าวสารหอมมะลิผ่านช่องทางการตลาด 4 ช่องทาง ได้แก่ ส่งผ่านหยง เพื่อส่งต่อไปยังพ่อค้าส่งข้าวสารและผู้ค้าส่งข้าวสารบรรจุถุง ร้อยละ 11.02 ส่งพ่อค้าส่งข้าวสาร/พ่อค้าข้าวถุงโดยตรงร้อยละ 8.85 ส่งผ่านช่องทางการค้าสมัยใหม่/โรงแรมร้านอาหาร ร้อยละ 4.45 นอกจากนั้นผลผลิตอีกประมาณร้อยละ 7.14 จะส่งเข้าโรงงานแปรรูปทั้งอาหารสำเร็จรูป กึ่งสำเร็จรูป ขนม ยาและเวชสำอางต่าง ๆ ในขณะที่ช่องทางการกระจายข้าวหอมมะลิไปตลาดต่างประเทศจะส่งออกในรูปข้าวสาร ซึ่งโรงสีจะขายผ่านหยงและและส่งตรงไปยังผู้ส่งออก ร้อยละ 24.13 และ 24.77 และอีกร้อยละ 5.25 โรงสีพัฒนามาเป็นผู้ส่งออกข้าวในตลาดต่างประเทศเอง (ภาพที่ 5.1) เพราะปัจจุบันโรงสีขนาดกลางและขนาดใหญ่ของไทยส่วนใหญ่มีการพัฒนาศักยภาพและมาตรฐานของการสีข้าวและจัดการคุณภาพการสีตามมาตรฐานส่งออก และศักยภาพในการบริหารจัดการที่มีสูงขึ้น ผนวกกับการเปลี่ยนแปลงตลาดค้าข้าวของโลกที่รูปแบบการขนส่งเอื้อต่อผู้ประกอบการส่งออกข้าวรายเล็กมากขึ้น ในขณะที่ผู้ส่งออกบางส่วนหันมาขยายธุรกิจโรงสีเองจึงมีการส่งออกจากโรงสีไปตลาดต่างประเทศเองมากขึ้น

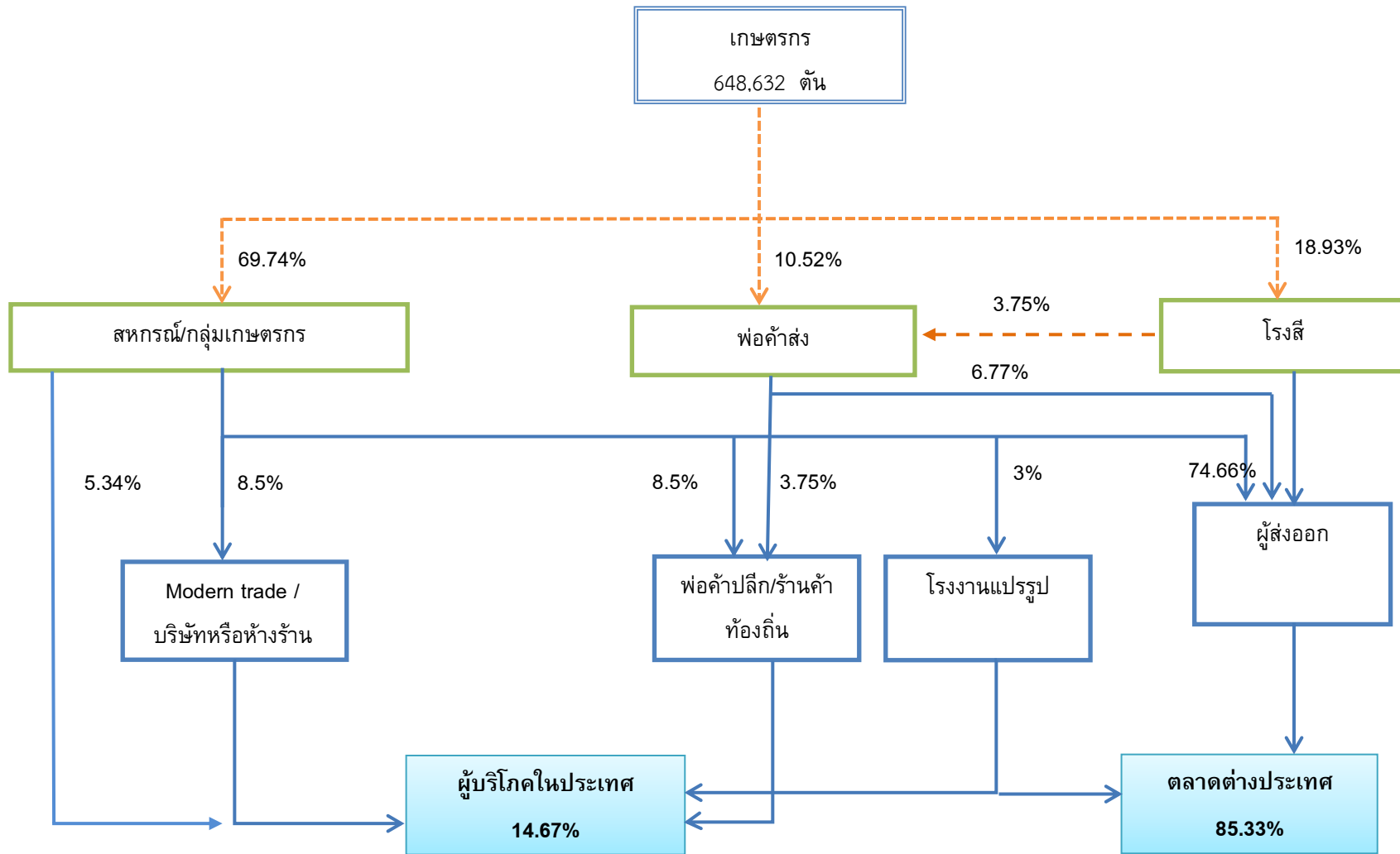
ภาพที่ 5.1 วิธีการตลาดและการใช้ประโยชน์ข้าวหอมมะลิไทย ปีการผลิต 2556/57

หมายเหตุ - - - - -> ช่องทางการกระจายข้าวเปลือกหอมมะลิ, -> ช่องทางการกระจายข้าวสารหอมมะลิ

5.3 วิธีการตลาดข้าวหอมมะลิอินทรีย์

ข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นลักษณะของสินค้าในตลาดเฉพาะ (niche market) ซึ่งมีปริมาณการค้าไม่มากนักในแต่ละปี ตลาดข้าวหอมมะลิอินทรีย์ส่วนใหญ่จะอยู่ในแถบยุโรป ซึ่งมีแนวโน้มการเจริญเติบโตที่สูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ยังมีตลาดในสหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่นและออสเตรเลีย ข้อมูลจากการศึกษาพบว่าข้าวหอมมะลิอินทรีย์ประมาณร้อยละ 85.33 จะส่งไปขายยังตลาดต่างประเทศ และใช้บริโภคในประเทศประมาณร้อยละ 14.47 (ภาพที่ 5.21) ซึ่งปริมาณการบริโภคข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในประเทศสูงขึ้นกว่าจากในอดีตที่ผ่านมา ที่ผลผลิตข้าวหอมมะลิส่งออกประมาณร้อยละ 95 ใช้ในประเทศเพียงร้อยละ 5 เท่านั้น (ศูนย์วิจัยกสิกรไทย, 2551) แต่ปัจจุบันกระแสความห่วงใยต่อสุขภาพของคนไทยเพิ่มมากขึ้นทำให้การบริโภคสินค้าอินทรีย์ในประเทศมีสูงขึ้น รวมทั้งความต้องการบริโภคข้าวหอมมะลิอินทรีย์ โดยผลผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์จากเกษตรกรจะกระจายผ่านสถาบันการตลาด 3 ช่องทาง ซึ่งเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ส่วนใหญ่จะเป็นสมาชิกของกลุ่มเกษตรกรหรืออยู่ภายใต้การส่งเสริมของสหกรณ์การเกษตร ข้าวหอมมะลิอินทรีย์ส่วนใหญ่ร้อยละ 69.74 จึงถูกขายผ่านช่องทางนี้ รองลงมาเกษตรกรจะแปรรูปข้าวเปลือกเป็นข้าวสารก่อนส่งต่อไปยังพ่อค้าส่ง/ร้านค้าปลีก หรือจำหน่ายผู้บริโภคโดยตรงร้อยละ 3.75 และผลผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ที่สีแปรรูปแล้วจากเกษตรกรอีกประมาณร้อยละ 6.77 จะส่งไปยังผู้ส่งออกเพื่อจำหน่ายในตลาดต่างประเทศต่อไป

อย่างไรก็ตามยังมีเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์บางส่วนที่ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในระยะปรับเปลี่ยนหรือยังไม่ได้รับการรับรองมาตรฐานอินทรีย์ แต่ปลูกข้าวหอมมะลิเพราะเหตุผลด้านสุขภาพและค่านิยมส่วนตัวของตนเอง ดังนั้นเกษตรกรกลุ่มนี้ยังขายข้าวหอมมะลิในตลาดทั่วไปและไม่ได้รับราคาที่แตกต่างกันจากข้าวหอมมะลิทั่วไป ดังนั้นผลผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ของเกษตรกรกลุ่มนี้ร้อยละ 18.93 จะขายผ่านโรงสีเหมือนดังเช่นผลผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป แต่เกษตรกรกลุ่มนี้ก็พอใจเพราะนอกจากในปีดังกล่าวรัฐบาลจะรับซื้อข้าวหอมมะลิในราคาสูงแล้ว การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ยังมีต้นทุนต่ำกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไปและยังดีต่อสุขภาพของตนและคนในครอบครัว

ภาพที่ 5.2 วิธีการตลาดข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในพื้นที่ศึกษา ปีการผลิต 2556/57

หมายเหตุ ---> ช่องทางการกระจายข้าวเปลือกหอมมะลิอินทรีย์, —> ช่องทางการกระจายข้าวสารหอมมะลิอินทรีย์

5.4 สรุป

ตลาดข้าวหอมมะลิมีสถาบันทางการตลาดที่เกี่ยวข้องทุกระดับ ตั้งแต่ระดับท้องถิ่น ระดับชายฝั่ง และระดับส่งออก วิธีการตลาดและช่องทางการกระจายรวมทั้งพฤติกรรมการตลาดของสถาบันการตลาดแต่ละประเภทเปลี่ยนแปลงไปจากในอดีตมาก โรงสีกลายเป็นผู้มีบทบาทสำคัญทั้งต่อการรับซื้อข้าวในตลาดข้าวเปลือกและการกระจายผลผลิตข้าวหอมมะลิในตลาดข้าวสาร ข้าวหอมมะลิกว่าร้อยละ 50 ถูกส่งจากเกษตรกรผ่านช่องทางนี้ โดยการขายข้าวหอมมะลิผ่านพ่อค้าท้องถิ่น สหกรณ์การเกษตร และทำข้าวมีน้อยลง ซึ่งตลาดข้าวเปลือกหอมมะลิเป็นตลาดที่ต้องแข่งขันในการรับซื้อสูงเพราะเกษตรกรสามารถผลิตได้เพียงครั้งเดียว ผลผลิตต่อไร่ค่อนข้างต่ำ ทำให้อุปทานข้าวหอมมะลิที่ออกมาแต่ละปีค่อนข้างจำกัด ดังนั้นในปัจจุบันผู้ประกอบการที่รับซื้อข้าวเปลือกหอมมะลิจะใช้กลยุทธ์การตลาดเพื่อให้สามารถรับซื้อข้าวหอมมะลิได้ในจำนวนมาก เพื่อให้สอดคล้องกับกำลังการผลิตของโรงสีที่มีมากขึ้น ซึ่งในแหล่งเพาะปลูกข้าวหอมมะลิสำคัญโดยเฉพาะในเขตทุ่งกุลาร้องไห้โรงสีมีกำลังการผลิตสูงกว่าปริมาณอุปทานข้าวในพื้นที่ประมาณ 2-3 เท่า โดยกลยุทธ์ที่ใช้ส่วนใหญ่ไม่ใช่กลยุทธ์ด้านราคาเพราะเกษตรกรส่วนใหญ่จะตรวจสอบราคาข้าวของโรงสีแต่ละแห่งก่อนนำไปขาย หากราคาต่างกันมากก็จะพิจารณาค่าขนส่งประกอบการตัดสินใจ ดังนั้นราคารับซื้อข้าวหอมมะลิของโรงสีแต่ละแห่งจะไม่แตกต่างกัน ผู้ประกอบการรับซื้อข้าวเปลือกจะเน้นกลยุทธ์ที่ไม่ใช่ราคาซึ่งที่นิยมใช้ได้แก่ 1) การเข้าไปตั้งโรงสีหรือจุดรับซื้อใกล้แหล่งผลิต เพราะนอกจากปัจจัยด้านราคาแล้วเกษตรกรจะพิจารณาแหล่งขายจากต้นทุนค่าขนส่งประกอบด้วย และเกษตรกรไม่นิยมนำข้าวไปขายนอกพื้นที่หรือไกลจากฟาร์ม 2) การจ่ายค่านายหน้าให้กับรถรับจ้างบรรทุกข้าวที่พาเกษตรกรมาขายข้าว 3) การจ่ายเงินและกระบวนการรับซื้อที่รวดเร็ว และ 4) การใช้ความช่วยเหลือเงินทุนหมุนเวียนและปัจจัยการผลิตแก่เกษตรกร

ในส่วนตลาดส่งออกข้าวหอมมะลินั้น ผลผลิตข้าวหอมมะลิส่งออกมีประมาณร้อยละ 60.51 ของผลผลิตข้าวหอมมะลิในตลาด ซึ่งโรงสีจะส่งข้าวสารหอมมะลิประมาณร้อยละ 24.13 จะส่งผ่านไปยังผู้ส่งออก และผลผลิตข้าวหอมมะลिर้อยละ 23.77 จะส่งไปที่ผู้ส่งออกโดยตรง ในขณะที่ผู้ส่งออกบางรายเริ่มขยายธุรกิจเข้าสู่ระบบเกษตรแบบพันธสัญญา นำข้าวหอมมะลิจากเกษตรกรภายใต้สัญญาการผลิตสีแปรรูปแล้วส่งออกเอง เพื่อควบคุมคุณภาพการผลิตข้าวหอมมะลิตั้งแต่ต้นน้ำแต่ยังมีปริมาณไม่มากนัก โดยลักษณะการดำเนินการดังกล่าวจะคล้ายคลึงกับตลาดข้าวหอมมะลิอินทรีย์ที่มีการควบคุมคุณภาพการผลิตตั้งแต่ฟาร์มโดยการรวมกลุ่มเกษตรกรหรือสหกรณ์ ซึ่งผู้รับซื้อข้าวหรือผู้ส่งออกเป็นผู้สนับสนุนเงินทุนสำหรับกระบวนการตรวจรับรองคุณภาพแปลง สำหรับตลาดข้าวหอมมะลิอินทรีย์ พบว่า ผลผลิตส่วนใหญ่ขายผ่านกลุ่มเกษตรกรหรือสหกรณ์ส่งผ่านไปยังพ่อค้าส่งและผู้ส่งออก โดยปริมาณการส่งออกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ยังมีน้อยเมื่อเทียบกับข้าวหอมมะลิทั่วไป และผลผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ส่วนใหญ่จะส่งขายตลาดต่างประเทศประมาณร้อยละ 85.33 ตลาดที่สำคัญเป็นประเทศในกลุ่มประเทศพัฒนา

แล้ว โดยเฉพาะยุโรป สหรัฐอเมริกา และญี่ปุ่น ในขณะที่ตลาดข้าวหอมมะลิในประเทศมีแนวโน้มขยายตัวขึ้นจากช่วงที่ผ่านมาเพราะกระแสการบริโภคเพื่อสุขภาพในประเทศเริ่มได้รับความสนใจจากผู้บริโภคมากขึ้น

บทที่ 6

บทบาทของรัฐต่อการสร้างคุณค่าและมูลค่าของข้าวหอมมะลิไทย

ข้าวเป็นสินค้าส่งออกสำคัญของประเทศไทย และราคาข้าวไทยสูงกว่าข้าวจากประเทศคู่แข่งอื่นโดยเฉพาะข้าวหอมมะลิที่ถือเป็นข้าวคุณภาพซึ่งมีคุณสมบัติความจำเพาะที่สามารถขายได้ราคาสูงกว่าข้าวชนิดอื่น แต่คุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวกลับยากลำบากมากขึ้นกว่าในอดีต ความมั่นคงทางอาหารหายไป หนี้สินเพิ่มขึ้น เกษตรกรไร้ที่ดินทำกินเพราะที่ดินตกเป็นของนายทุน เกษตรกรต้องกลายเป็นผู้เช่าที่นามีมากขึ้น ชาวนาสวนใหญ่ไม่ยอมให้ลูกหลานเป็นชาวนา เพราะความเหนื่อยยากและความไม่แน่นอนของรายได้ ดังนั้นจึงมีความพยายามทุกวิถีทางที่จะส่งลูกหลานเรียนในระดับที่สูงขึ้นเพื่อให้มีอาชีพที่มั่นคงและไม่ต้องกลับมาเป็นชาวนา ประเด็นนี้เป็นโจทย์เชิงนโยบายที่สำคัญที่รัฐบาลทุกชุดที่เข้ามาบริหารประเทศพยายามแก้ไขปัญหาโดยตลอด เพราะชาวนาเป็นประชากรกลุ่มใหญ่ของประเทศและเป็นฐานเสียงทางการเมืองที่สำคัญที่สุด ถ้านโยบายของพรรคการเมืองใดให้ความสำคัญกับชาวนาและเป็นนโยบายที่ตรงกับความต้องการของชาวนาโดยตรงก็มักจะได้รับเลือกตั้งเข้ามาเป็นรัฐบาลบริหารประเทศดังเช่นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา โดยเครื่องมือเชิงนโยบายที่ใช้มีทั้งด้านการผลิต ด้านการให้ความรู้ ด้านการตลาด และการแทรกแซงราคาโดยตรง ในบทนี้จึงเป็นการรวบรวมนโยบายด้านข้าวที่รัฐบาลดำเนินการมาตั้งแต่ปี 2530 จนถึงปัจจุบัน เพื่อเชื่อมโยงผลของการดำเนินนโยบายของรัฐบาลในช่วงที่ผ่านมา ต่อภาคการผลิต การตลาด และการส่งออกข้าวหอมมะลิไทย โดยแบ่งการนำเสนอบทบาทของรัฐต่อการดำเนินนโยบายข้าวหอมมะลิใน 4 ประเด็น ได้แก่ 1)นโยบายในอดีตถึงปี 2540 2)นโยบายข้าวหอมมะลิ ปี 2540-50 3)บทบาทของรัฐต่อการพัฒนาข้าวหอมมะลิในปัจจุบัน และ 4) นโยบายข้าวหอมมะลิอินทรีย์

6.1 นโยบายข้าวหอมมะลิในอดีตถึงปี 2540

การผลิตข้าวหอมมะลิไทยในช่วงแรกเน้นการพัฒนาเพื่อเพิ่มผลผลิตและประสิทธิภาพการผลิตของพันธุ์ โดยการปลูกข้าวของเกษตรกรในอดีตส่วนใหญ่จะใช้ข้าวพันธุ์พื้นเมืองที่เหมาะสมกับสภาพอากาศและสภาพดินในแต่ละท้องถิ่น ต่อมาเมื่อประเทศไทยเริ่มมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์เริ่มพัฒนาพันธุ์ข้าวไทยให้มีผลผลิตต่อไร่เพิ่มสูงขึ้น ต้านทานโรคและแมลงศัตรูพืชมากขึ้น ข้าวหอมมะลิพันธุ์แรกที่ได้รับการรับรองจากกรมการข้าวเมื่อปี พ.ศ.2509 คือ พันธุ์ขาวดอกมะลิ 105 ซึ่งเป็นข้าวหอมมะลิที่มีคุณภาพในการหุงต้มดีเป็นที่ต้องการของตลาด ผลผลิตเฉลี่ย 363 กิโลกรัมต่อไร่ ในระยะต่อมามีความพยายามปรับปรุงพันธุ์ข้าวหอมมะลิให้มีผลผลิตต่อไร่มากขึ้น โดยในปี 2521 กรมการข้าว

ประกาศรับรองพันธุ์ข้าว กข15 และส่งเสริมให้เกษตรกรปลูก ซึ่งข้าว กข15 เป็นข้าวหอมมะลิที่มีคุณภาพการหุงต้มเหมือนกับข้าวขาวดอกมะลิ 105 แต่มีผลิตเฉลี่ยต่อไร่สูงกว่า โดยผลผลิตเฉลี่ยของข้าว กข15 เท่ากับ 560 กิโลกรัมต่อไร่ และเก็บเกี่ยวได้เร็วกว่าข้าวขาวดอกมะลิ 105 ประมาณ 10 วัน (กรมการข้าว, 2557) หลังจากข้าว กข15 การปรับปรุงพันธุ์ข้าวหอมมะลิก็ไม่มี การออกพันธุ์รับรองใหม่มากกว่าสองทศวรรษ การพัฒนาการผลิตข้าวหอมมะลิในช่วงแผนพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 (ปี 2530-34) เริ่มมีการศึกษาพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิ ที่เหมาะสมเพื่อกำหนดเขตส่งเสริมการปลูกข้าวหอมมะลิโดยเฉพาะ รวมทั้งการส่งเสริมการ ปรับเปลี่ยนจากการปลูกข้าวพันธุ์เดิมมาปลูกข้าวหอมมะลิ เพราะต้องการให้เกษตรกรเน้นการ ผลิตข้าวที่เป็นที่ต้องการของตลาด เช่น ข้าวขาวดอกมะลิ 105 หรือข้าวบาสมชาติ นอกจากนี้ยัง สนับสนุนให้ผู้ส่งออกและโรงสีเข้ามาร่วมกันพัฒนาข้าวขาวดอกมะลิ 105 เพื่อส่งออก โดยการ ปรับปรุงคุณภาพข้าวเพื่อสร้างความเชื่อมั่นให้กับผู้บริโภคข้าวหอมมะลิในตลาดต่างประเทศ โดยให้ความสำคัญกับการผลิตเมล็ดพันธุ์ดี และการปรับปรุงคุณภาพของดิน (สำนักงาน เศรษฐกิจการเกษตร, 2531 ; กรมวิชาการเกษตร, 2534)

ในระยะต่อมาช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 (2535-39) เน้น การพัฒนาเพื่อปรับโครงสร้างการผลิตภาคการเกษตรเพื่อยกระดับรายได้และคุณภาพชีวิตของ แรงงานภาคเกษตรที่มีอยู่กว่าร้อยละ 63 ของแรงงานทั้งหมดในประเทศ มุ่งพัฒนาระบบตลาด ให้มีประสิทธิภาพและเป็นธรรม จัดสรรที่ดินทำกินแก่เกษตรกร และสนับสนุนการรวมกลุ่ม (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2557) มีการส่งเสริมให้ผลิต ข้าวชนิดเดียวกันในแต่ละพื้นที่ ซึ่งจะช่วยให้ข้าวคุณภาพดีตรงกับความต้องการของตลาดและ ลดปัญหาการกลายพันธุ์ โดยมีการกำหนดเขตส่งเสริมการผลิตข้าวขาวดอกมะลิ 105 จำนวน 10 จังหวัด ได้แก่ นครราชสีมา บุรีรัมย์ มหาสารคาม ยโสธร ร้อยเอ็ด สกลนคร ศรีสะเกษ สุรินทร์ อุตรดิตถ์ และอุบลราชธานี (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2537) ซึ่งเกษตรกรผู้ปลูก ข้าวหอมมะลิในเขตส่งเสริมจะได้รับการช่วยเหลือในการจัดสรรปัจจัยการผลิตราคาถูก เน้นการ พัฒนาคุณภาพของดินโดยการปรับปรุงดินมากกว่าการใช้ปุ๋ยเคมี (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2535) นอกจากนี้ยังเร่งรัดการพัฒนาการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวพันธุ์ดีเพื่อแก้ปัญหาการขาด แคลนเมล็ดพันธุ์ ส่งเสริมการใช้เครื่องจักรในการเก็บเกี่ยวเพื่อลดปัญหาการขาดแคลนแรงงาน ในช่วงฤดูการเก็บเกี่ยวข้าว โดยให้ความช่วยเหลือทั้งในรูปเงินทุน การจัดหาเครื่องจักร และการ คิดค้นพัฒนาเครื่องจักรกลโดยเฉพาะเครื่องเกี่ยวนวดและเครื่องลดความชื้นเพื่อเป็นต้นแบบใน การผลิตเครื่องจักรราคาถูก (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2536)

นอกจากการพัฒนาด้านการผลิตแล้วในช่วงปี 2530-40 รัฐบาลยังเน้นการพัฒนาตลาดไป ของตลาดข้าวถือเป็นยุครุ่งเรืองของตลาดกลางค้าข้าว ซึ่งเป็นสถานที่นัดพบเพื่อการซื้อขาย สินค้าเกษตรที่มีผู้ซื้อและผู้ขายจำนวนมาก เข้ามาทำการซื้อขายโดยตรง ด้วยวิธีการตกลงราคา หรือประมูลราคากันอย่างเปิดเผย ภายใต้ราคาที่ เป็นธรรมด้วยการบริการและสิ่งอำนวยความสะดวก อาทิ คลังเก็บรักษาสินค้า อุปกรณ์ซึ่ง ตวง วัดและคัดเกรดสินค้าที่ได้มาตรฐาน รวมถึง

บริการด้านข้อมูลข่าวสารทางการตลาดเพื่อประกอบการซื้อขาย ซึ่งเป็นการส่งเสริมเกษตรกรให้มีช่องทางในการซื้อขายสินค้าเกษตรอย่างเป็นระบบ และลดปัญหาสินค้าราคาตกต่ำและการได้รับราคาที่ไม่เป็นธรรม (กรมการค้าภายใน, 2557) ในช่วงปี 2536-40 ภาครัฐมีนโยบายสนับสนุนการพัฒนาตลาดกลางในหลายด้านทั้งดำเนินการให้ตลาดกลางกักยืมเงินปลอดดอกเบี้ยระยะเวลา 5 ปี เพื่อสร้างสิ่งอำนวยความสะดวก เช่นลานตากข้าว โกดัง รถตัก หรือเพื่อติดตั้งเครื่องอบลดความชื้น (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2536) ในปี 2538 สนับสนุนงบประมาณก่อสร้างตลาดกลางข้าวเปลือกประจำตำบล 280 แห่งๆ ละ 3.01 ล้านบาท แต่ละแห่งประกอบด้วยยุ้งฉางเก็บข้าวเปลือก เครื่องชั่ง โรงคลุม เครื่องชั่ง บ่อเครื่องชั่ง ลานตากข้าวเปลือก และบ้านพักคนงาน

โดยตลาดกลางข้าวแห่งแรกของไทยคือ “ท่าข้าวกำนันทรง” ตั้งขึ้นในปี 2508 ที่อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ ถือว่าเป็นต้นแบบของตลาดกลางข้าวที่ประสบความสำเร็จสูงสุด มีบทบาทสำคัญในการสะท้อนกลไกตลาดและช่วยสร้างความเป็นธรรมในระบบการค้าข้าว ซึ่งตลาดกลางข้าวเปลือก ถือเป็นกลไกหนึ่งของการค้าข้าวที่สะท้อนราคาตลาด เพราะมีผู้ซื้อและผู้ขายมาขายมาพบปะแข่งขัน ตกลงราคาซื้อขาย หรือประมูลกันอย่างเปิดเผย (ไทยพีบีเอส, 2557) ในช่วงปี 2531-40 เป็นยุคการส่งออกข้าวเฟื่องฟู และโครงการรับจำนำยังเป็นการจำนำเพื่อพยุงราคาข้าวชั่วคราว ไม่ใช่โครงการรับจำนำที่รัฐบาลรับซื้อข้าวมาเก็บไว้ อย่างไรก็ตาม ในช่วงนั้นการทำธุรกิจตลาดกลางข้าวเปลือกเฟื่องฟู มีการตั้งตลาดกลางข้าวเปลือกขึ้นเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในแถบจังหวัดนครสวรรค์ พิษณุโลก พิจิตร และที่อื่นๆ

ซึ่งนโยบายด้านการตลาดในช่วงเวลาดังกล่าวถือว่าการส่งเสริมให้กลไกของตลาดข้าวทำงานได้อย่างเต็มที่ มีการใช้นโยบายรับจำนำซึ่งเป็นเพียงมาตรการเสริมเพื่อช่วยเหลือชาวนาในช่วงเวลาเก็บเกี่ยวที่ราคาข้าวตกต่ำเท่านั้น โดยโครงการรับจำนำข้าวเปลือกเริ่มตั้งแต่ปี 2525 แต่เป็นโครงการเล็กๆ ที่ไม่มีความสำคัญ และมีจุดเริ่มต้นมาจากแรงกดดันทางการเมืองที่มีต่อ ธ.ก.ส. ให้ยกเลิกหนี้สินของชาวนาที่มีอยู่กับ ธ.ก.ส. และ เลื่อนการกำหนดชำระหนี้ให้ชาวนาเพื่อให้สามารถเก็บข้าวไว้ขายในช่วงที่ได้อัตราดี ในปี 2525 ธ.ก.ส. จึงได้นำมาตรการจำนำข้าวมาใช้โดยให้ชาวนาที่มีความประสงค์จะเก็บข้าวไว้ขายสามารถนำข้าวมาจำนำกับ ธ.ก.ส. โดยฝากไว้ที่โกดังขององค์การคลังสินค้า (อคส.) (อัมมาร์ และวิโรจน์, 2533) โครงการรับจำนำข้าวเปลือกในระยะเริ่มแรกเป็นโครงการเสริมและเป็นโครงการขนาดเล็ก โดยเปิดโอกาสให้เกษตรกรที่ต้องการใช้เงินในต้นฤดูการเก็บเกี่ยวได้นำข้าวมาจำนำไว้เป็นหลักประกันและเพื่อลดอุปทานข้าวที่จะเข้าสู่ตลาดในช่วงฤดูเก็บเกี่ยวจำนวนมากได้ชะลอตัวลง ทั้งนี้เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการจะได้รับเงินกู้ยืมไม่เกินร้อยละ 80 ของมูลค่าข้าวเปลือกที่นำมาจำนำตามมูลค่าตลาดและในวงเงินกู้ไม่เกินรายละ 100,000 บาท โดย ธ.ก.ส. คิดอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 13 ต่อปี แต่มีเงื่อนไขว่าเกษตรกรจะต้องมาไถ่ถอนข้าวเปลือกคืนอย่างช้าตามเวลาที่กำหนดไว้ และหาก

ไม่มาไถ่ถอนภายในกำหนดข้าวเปลือกที่นำมาจำหน่ายจะตกเป็นของ ธ.ก.ส. และ ธ.ก.ส. จะนำออกจำหน่ายเพื่อชำระหนี้สินต่อไป (สมพร และอรอนงค์, 2549)

6.2 นโยบายข้าวหอมมะลิ ปี 2540-50

การดำเนินนโยบายของรัฐบาลในอดีตถึงช่วงปี 2540 จะมีการใช้มาตรการหลายด้านร่วมกันทั้งในแง่การพัฒนาการผลิต ด้านการพัฒนาพันธุ์ข้าวหอมมะลิ การส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพข้าวหอมมะลิของเกษตรกร ร่วมกับการส่งเสริมการพัฒนาตลาดรวมกับการช่วยเหลือเกษตรกรเพื่อยกระดับรายได้และชีวิตความเป็นอยู่ด้วยการใช้นโยบายรับจำหน่ายอย่างไรก็ตาม บทบาทของภาครัฐตั้งแต่ปี 2540 เป็นต้นมา มีการเปลี่ยนแปลงจากการดำเนินนโยบายในอดีต เพราะโครงการรับจำหน่ายได้เปลี่ยนแปลงจากโครงการเสริมมาในอดีตมาเป็นโครงการหลัก และนับจากทศวรรษ พ.ศ. 2540 เป็นต้นมาโครงการรับจำหน่ายของรัฐได้เดินเข้าสู่เป้าหมายเชิงการเมืองมากขึ้น โดยในปีการผลิต 2541/42 และ 2542/43 รัฐบาลได้ปรับเพิ่มราคาจำหน่ายให้เกษตรกรและสถาบันเกษตรกรสามารถนำมาใช้เป็นหลักประกันในการกู้เงินได้สูงถึงร้อยละ 95 ของราคาเป้าหมาย และให้ ธ.ก.ส. รับจำหน่ายข้าวเปลือกเฉพาะข้าวเปลือกในยุ้งฉางของเกษตรกร และเมื่อพันธู์ถูกเก็บเกี่ยวไปแล้วระดับราคาข้าวเปลือกไม่ได้ปรับตัวดีขึ้นรัฐบาลจึงได้เพิ่มโครงการแทรกแซงตลาดข้าวเปลือก โดยให้องค์การคลังสินค้า (อคส.) กู้เงินจากธนาคารกรุงไทยไปรับซื้อข้าวสารจากโรงสีโดยกำหนดให้โรงสีซื้อข้าวเปลือกจากเกษตรกรในราคาที่กำหนด แต่สถานการณ์ราคาข้าวเปลือกยังไม่ดีขึ้น คณะกรรมการนโยบายข้าว (กนข.) ได้มีมติให้เกษตรกรและสถาบันเกษตรกรที่ไม่มียุ้งฉางให้นำข้าวเปลือกไปฝากไว้ในสถานที่เก็บหรือยุ้งฉางขององค์การตลาดกลางเพื่อการเกษตร (อตก.) หรือของโรงสีที่ อตก. เช่าไว้และนำไปประทวนสินค้าที่ อตก. ออกให้ ไปจำหน่ายกับ ธ.ก.ส. (สมพร, 2553 ; อรรวรรณ, 2556)

เมื่อสถานการณ์ราคาข้าวเปลือกยังคงตกต่ำอย่างต่อเนื่อง การดำเนินนโยบายของรัฐบาลในฤดูการผลิตปี 2543/44 จึงได้ผสมผสานโครงการรับจำหน่ายข้าวเปลือกหน้าปี โครงการรับจำหน่ายข้าวสารและมาตรการอื่นๆ ไปพร้อมๆ กัน และในปีนี้เองรัฐบาลไม่ได้กำหนดราคาเป้าหมายของโครงการรับจำหน่ายแต่ใช้กำหนดราคาจำหน่ายแทน เท่ากับเป็นการเปลี่ยนแปลงให้เกษตรกรนำข้าวเปลือกมาจำหน่ายและกู้เงินได้ร้อยละ 100 ของราคาที่ กนข. กำหนด สำหรับหลักเกณฑ์อื่นๆ ยังคงถือปฏิบัติเช่นเดียวกับโครงการในปีที่ผ่านมา โดยรัฐบาลได้เพิ่มราคาเป้าหมายของการรับจำหน่ายให้สูงกว่าระดับราคาตลาดไปพร้อมๆ กับการเพิ่มปริมาณเป้าหมายของการรับจำหน่าย พร้อมกันนี้ได้มีมาตรการให้โรงสีเอกชนเข้ามาเป็นกลไกที่สำคัญในกระบวนการรับจำหน่ายข้าวเปลือกเพิ่มเติมจากการใช้กลไกของ ธ.ก.ส. และสถาบันสหกรณ์ที่ได้ดำเนินการรับจำหน่ายและฝากข้าวไว้กับยุ้งฉางของเกษตรกรแต่ละรายหรือสถาบันเกษตรกรในแหล่งการผลิตรวมถึงได้ให้มีการรับจำหน่ายประทวนสินค้าโดยให้เกษตรกรนำข้าวเปลือกมาจำหน่ายกับโรงสีและให้โรงสีโดยมี อตก. และ อคส. เป็นผู้ออกไปประทวนสินค้าให้กับเกษตรกร

เมื่อเกษตรกรได้รับใบประทวนแล้วสามารถนำใบประทวนมาขึ้นเงินกับ ธ.ก.ส. ตามราคาที่ประกาศรับจำหน่าย

ในปีการผลิต 2544/45 เป็นต้นมาโครงการรับจำข้าวมีการแยกประเภทของข้าวที่เข้าร่วมโครงการรับจำหน่าย ได้แก่ ข้าวเปลือกหอมมะลิ ข้าวเปลือกเจ้า และข้าวเปลือกเหนียว และกำหนดราคารับจำหน่ายข้าวแต่ละประเภทให้แตกต่างกัน ซึ่งในปีการผลิต 2544/45 และปีการผลิต 2545/46 ได้เปลี่ยนแปลงหลักเกณฑ์ โดยกำหนดปริมาณเป้าหมายการรับจำหน่ายเพิ่มจาก 2.5 ล้านตัน เป็น 8.7 ล้านตัน ในปีการผลิต 2544/45 และเป็น 9 ล้านตันในปีการผลิต 2545/46 และตั้งแต่ปีการผลิต 2546/47-48/49 รัฐบาลได้ยกระดับราคาข้าวทุกชนิดให้สูงกว่าราคาในตลาด โดยเฉพาะราคาข้าวหอมมะลิที่ราคาสูงขึ้นจาก 7,000 บาทต่อตัน ในปีการผลิต 2546/47 เป็น 10,000 บาทต่อตันในปีการผลิต 2548/49 (ตารางที่ 6.1 และภาพที่ 6.1) เพิ่มขึ้น 3,000 บาทต่อตัน หรือคิดเป็นร้อยละ 43 ของราคาจำหน่ายเดิม ส่งผลให้ปริมาณผลผลิตข้าวหอมมะลิในโครงการรับจำหน่ายสูงถึง 2,738,314 ตัน คิดเป็นร้อยละ 51.75 ของปริมาณข้าวในโครงการรับจำหน่ายทั้งหมด ในขณะที่ปริมาณข้าวในโครงการรับจำหน่ายทุกประเภทเพิ่มขึ้นจาก 2,487,500 ตัน ในปีการผลิต 2546/47 เป็น 5,291,226 ตัน ในปีการผลิต 2548/49 (ตารางที่ 6.2 และ ภาพที่ 6.2) ดังนั้นส่งผลให้รัฐบาลมีภาระด้านต้นทุนการรับจำหน่าย การบริหารจัดการ และการตรวจสอบการรับจำหน่ายเพิ่มขึ้น ส่งผลให้มีการรั่วไหลได้ง่าย และการที่ราคาข้าวในตลาดและราคาข้าวในโครงการรับจำหน่ายต่างกันมาก โรงสีและพ่อค้าจึงไม่ออกมาแข่งขันรับซื้อ ราคาข้าวในตลาดทั่วไปจึงไม่ปรับตัวสูงขึ้น ทำให้เกษตรกรไม่มาถือถอนข้าว ดังนั้นรัฐจึงมีภาระในการเก็บข้าวสารและระบายข้าวสารเพิ่มขึ้นด้วย นอกจากนี้การกำหนดราคาจำหน่ายสูงส่งผลให้ต้นทุนการส่งออกข้าวหอมมะลิไทยสูงขึ้น ศักยภาพการส่งออกข้าวหอมมะลิจึงลดลง (ชัยวัฒน์, 2550)

นอกจากผลกระทบต่อด้านการส่งออกแล้วการดำเนินนโยบายรับจำหน่ายอย่างเข้มข้นของรัฐบาลยังส่งผลให้กลไกของตลาดข้าวถูกทำลายโดยเฉพาะตลาดกลางค้าข้าวเปลือกที่เคยเป็นกลไกการสะท้อนราคาข้าวเปลือกและการส่งผ่านราคาข้าวที่ยุติธรรมระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้องในตลาดข้าวเปลือกกระดับต่างๆ ดังนั้นตลาดกลางข้าวเปลือกทยอยปิดตัวลงไป และในปี 2549 ตลาดกลางค้าข้าวกำหนดทรงซึ่งเป็นตลาดกลางค้าข้าวเปลือกแห่งแรกและเคยรุ่งเรืองต้องปิดกิจการลงไป แม้ว่าภาครัฐเองจะมีนโยบายสนับสนุนการพัฒนาตลาดกลางข้าวเปลือกโดยกรมการค้าภายใน มีโครงการพัฒนาตลาดกลางข้าวเปลือกและพืชไร่ ในปี 2540-44 โดยสนับสนุนงบประมาณให้กับสถาบันเกษตรกรโดยเฉพาะสหกรณ์ที่มีตลาดกลางแล้ว ให้เพิ่มสิ่งอำนวยความสะดวกการตลาดต่างๆ ได้แก่ เครื่องชั่ง เครื่องอบลดความชื้นข้าว ลานตากและเปลี่ยนรูปแบบฉางข้าวแบบเดิมมาเป็นฉางข้าวอเนกประสงค์เพื่อเก็บข้าวเปลือก ซึ่งสามารถใช้รถดักขนย้ายข้าวเปลือกได้รวมทั้งให้เงินหมุนเวียนปลอดดอกเบี้ยแก่สถาบันเกษตรกร (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2539) แต่เนื่องจากการรับซื้อข้าวราคาสูงกว่าตลาดในโครงการรับจำหน่ายและปริมาณข้าวในโครงการฯที่เพิ่มสูงขึ้นส่งผลให้เอกชนไม่สามารถแข่งขันการรับซื้อข้าวได้จึงทำให้ตลาดกลางทยอยปิดตัวลงไป

นโยบายในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (2545-49) จะเน้นนโยบายช่วยเหลือเกษตรกรด้านการตลาดและราคามากกว่านโยบายด้านการผลิต นโยบายด้านการผลิตที่เกี่ยวกับข้าวหอมมะลิโดยตรงจะเกี่ยวข้องกับการจัดทำเขตการผลิตข้าวตามกลุ่มพันธุ์ โดยกำหนดให้เขตการปลูกข้าวหอมมะลิอยู่ในพื้นที่นาหน้าฝนในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รวมทั้งที่ลุ่มปานกลางในบริเวณภาคกลาง แต่การกำหนดเขตการเพาะปลูกในช่วงดังกล่าวเป็นการรณรงค์ตามความสมัครใจของเกษตรกรไม่ได้เป็นนโยบายบังคับ (สำนักนโยบายและยุทธศาสตร์ กรมการข้าว, 2549) นอกจากนี้จะเกี่ยวข้องกับการสนับสนุนการพัฒนาศูนย์ข้าวชุมชนเพื่อเพิ่มศักยภาพการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวพันธุ์ดี และพัฒนาการผลิตข้าวตามระบบเกษตรดีที่เหมาะสม (GAP) ซึ่งเป็นโครงการที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องจนถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 (2550-55) อย่างไรก็ตามการพัฒนาคุณภาพ GAP พืชอาหารโดยเฉพาะข้าวยังไม่ประสบผลสำเร็จมากนัก ซึ่งอาจจะมีสาเหตุหลัก 3 ประการ ได้แก่ 1) ราคาข้าวหอมมะลิ GAP ไม่แตกต่างจากราคาข้าวหอมมะลิทั่วไป แต่กระบวนการผลิตในระบบ GAP ยุ่งยากกว่า ดังนั้นจึงไม่จูงใจให้เกษตรกรเข้าร่วมโครงการ 2) ในกระบวนการผลิตข้าวในระบบ GAP ต้องมีการบันทึกข้อมูลทั้งการทำประวัติแปลง การบันทึกการใช้สารเคมี และการจัดการในแปลง ซึ่งเกษตรกรผู้ปลูกข้าวส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรสูงวัย บางรายไม่รู้หนังสือ จึงเป็นอุปสรรคสำคัญข้อหนึ่ง และ 3) เกิดจากการดำเนินนโยบายของรัฐที่ขาดการบูรณาการ เช่น แม้ว่าในช่วงดังกล่าวรัฐบาลต้องการส่งเสริมการผลิตข้าวปลอดภัยในระบบ GAP มีการใช้งบประมาณเพื่อดำเนินนโยบายดังกล่าวอย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ในขณะที่การดำเนินนโยบายรับจำนำข้าวที่มีการขยายขนาดของโครงการอย่างต่อเนื่องแต่ไม่ได้นำประเด็นด้านการกำหนดคุณภาพข้าวโดยใช้มาตรฐาน GAP เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการกำหนดหลักเกณฑ์ของโครงการรับจำนำ ดังนั้นเกษตรกรจึงไม่เห็นความสำคัญและความจำเป็นที่ต้องปฏิบัติตามมาตรฐาน GAP สำหรับการผลิตข้าวที่รัฐบาลให้การส่งเสริม เพราะการผลิตข้าวในโครงการรับจำนำไม่ว่าผลผลิตข้าวหอมมะลิจะมีคุณภาพอย่างไรก็สามารถเข้าร่วมโครงการได้ กรณีนี้เป็นตัวอย่างสำคัญอีกกรณีหนึ่งซึ่งเป็นผลการดำเนินนโยบายของรัฐที่ขาดการบูรณาการที่ส่งผลต่อคุณภาพผลผลิตและตลาดข้าว โดยเฉพาะข้าวหอมมะลิซึ่งเป็นข้าวคุณภาพ

การพัฒนาภาคการผลิตข้าวกว่าสี่ทศวรรษหลังจากมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ มีการพัฒนาข้าวหอมเพียง 2 พันธุ์ คือข้าวขาวดอกมะลิ 105 และ ข้าว กข15 โดยปัญหาของข้าวทั้ง 2 พันธุ์ คือให้ผลผลิตต่อไร่ต่ำและผลิตได้เพียงครั้งเดียวเฉพาะในฤดูนาปี เพราะเป็นข้าวชนิดไวต่อช่วงแสง ดังนั้นในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 8 (2540-44) จึงมีเป้าหมายการเร่งรัดวิจัยขยายพันธุ์เพื่อปรับปรุงคัดค้นพันธุ์ข้าวหอมสายพันธุ์ใหม่ ทั้งการใช้วิธีทั่วไปและเทคนิคทางพันธุวิศวกรรม เพื่อให้ได้พันธุ์ข้าวใหม่ที่มีคุณภาพดีสอดคล้องกับความต้องการของตลาด (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2539) โดยในปี 2543 ได้มีการรับรองพันธุ์ข้าวปทุมธานี 1 หรือ “หอมปทุม” ซึ่งเป็นข้าวเจ้าหอมไม่ไวต่อช่วงแสงดังนั้นจึงปลูกได้ตลอดปีและปลูกได้ดีในพื้นที่ชลประทาน ซึ่งข้าวพันธุ์นี้มีลักษณะเมล็ดและรูปร่างเรียวยาวคล้าย

กับข้าวหอมมะลิและมีคุณสมบัติการหุงต้มใกล้เคียงกัน แต่ให้ผลผลิตสูงประมาณ 650-774 กิโลกรัมต่อไร่ เป็นพันธุ์ส่งเสริมที่เกษตรกรนิยมปลูกมากตั้งแต่ช่วงปี 2543 เป็นต้นมา เพราะขายได้ราคาสูงเมื่อเทียบกับข้าวเจ้าไม่ไวต่อช่วงแสงพันธุ์อื่น ๆ ให้ผลผลิตต่อไร่สูงและเป็นที่ต้องการของตลาด (กรมการข้าว, 2557) อย่างไรก็ตามแม้ว่าการพัฒนาข้าวพันธุ์หอมปทุมออกสู่ตลาดจะเป็นผลดีกับเกษตรกรโดยเฉพาะเกษตรกรในพื้นที่ชลประทาน ซึ่งสามารถผลิตข้าวหอมคุณภาพดีและให้ผลผลิตต่อไร่สูง แต่กลับส่งผลกระทบต่อตลาดข้าวหอมมะลิไทยในต่างประเทศในระยะต่อมา เนื่องจากมีการนำข้าวหอมปทุมซึ่งมีรูปร่างลักษณะและคุณภาพการหุงต้มใกล้เคียงกับข้าวหอมมะลิไทยไปปลอมปนในข้าวหอมมะลิไทยที่ส่งออกไปตลาดต่างประเทศ ซึ่งสาเหตุสำคัญมาจากการที่ต้นทุนการรับซื้อข้าวหอมมะลิในประเทศไทยเพิ่มสูงขึ้นเพราะระดับราคาข้าวหอมมะลิในประเทศไทยเพิ่มสูงขึ้นจากโครงการรับจำนำ ทำให้ราคาข้าวหอมมะลิไทยในตลาดต่างประเทศสูงกว่าข้าวหอมจากคู่แข่งมาก ผู้ส่งออกบางส่วนจึงนำข้าวหอมปทุมมาผสมเพื่อลดต้นทุนการผลิต ส่งผลให้ความเชื่อมั่นต่อคุณภาพของข้าวหอมมะลิไทยในตลาดโลกลดลง มีตลาดส่งออกสำคัญหลายแห่งที่ได้รับผลกระทบ โดยเฉพาะตลาดข้าวหอมมะลิในสหรัฐอเมริกา ที่อาจจะยกเลิกการนำเข้าข้าวหอมมะลิจากไทย ไปนำเข้าข้าวหอมจากเวียดนามแทน เพราะปัญหาการปลอมปนของข้าวหอมปทุมในข้าวหอมมะลิ (สำนักส่งเสริมการค้าต่างประเทศ ณ วอชิงตันดีซี, 2557)

6.3 บทบาทของรัฐต่อการพัฒนาข้าวหอมมะลิในปัจจุบัน

ตั้งแต่ปี 2550 เป็นต้นมานโยบายหลักของรัฐบาลคือการช่วยเหลือชาวนาด้านราคาข้าวโดยใช้กลไกการรับจำนำ ซึ่งดำเนินการมาอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตาม ปริมาณข้าวหอมมะลิในโครงการรับจำนำได้ลดลงในช่วงปีการผลิต 2549/50-50/51 ตามการลดลงของปริมาณข้าวทุกชนิดในโครงการรับจำนำ โดยสาเหตุสำคัญเกิดจากไม่มีความแตกต่างของราคาในโครงการรับจำนำกับราคาข้าวหอมมะลิในตลาดทั่วไป โดยราคาข้าวหอมมะลิในตลาดเท่ากับ 8,875 บาทต่อตัน ใกล้เคียงกับราคารับจำนำที่รัฐบาลประกาศ และราคาข้าวหอมมะลิในตลาดปีการผลิต 2550/51 เพิ่มขึ้นเป็น 12,536 บาทต่อตัน สูงกว่าราคาข้าวหอมมะลิในโครงการรับจำนำที่เท่ากับ 9,300 บาทต่อตัน (ตารางที่ 6.1) โดยปริมาณข้าวหอมมะลิในโครงการรับจำนำปรับลดลงเหลือเพียง 652,860 ตัน และ 114,104 ตัน ในปีการผลิต 2549/50 และ 2550/51 ตามลำดับ โดยในปี 2551 เกิดวิกฤตการณ์อาหารและพลังงานของโลกส่งผลให้ราคาพืชอาหารและพืชพลังงานปรับสูงขึ้น โดยราคาส่งออกข้าวในตลาดโลกปรับเพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกษตรกรเรียกร้องให้รัฐบาลปรับราคารับจำนำให้เท่ากับราคาข้าวในตลาด ดังนั้นในปีการผลิต 2551/52 ราคารับจำนำข้าวทุกชนิดถูกกำหนดให้สูงขึ้นโดยราคารับจำนำข้าวหอมมะลิสูงขึ้นเป็น 15,000 บาทต่อตัน หรือเพิ่มขึ้นกว่าร้อยละ 50 ของราคารับจำนำเดิม ผลคือปริมาณข้าวเปลือก

ในโครงการรับจำนำเพิ่มขึ้น โดยเป็นข้าวหอมมะลิ 1,327,438 ล้านตัน หรือเพิ่มขึ้นจากปีการผลิต 2550/51 กว่า 1.2 ล้านตัน (ตารางที่ 6.2)

ตารางที่ 6.1 เปรียบเทียบราคาข้าวหอมมะลิโครงการรับจำนำกับราคาตลาด ปีการผลิต 2546/47-56/57

ปีการผลิต	ราคาจำนำข้าวเปลือกหอมมะลิ ^{1/}	ราคา	ราคาขาย	ราคาขาย	ราคา	ราคา
		ข้าวเปลือกหอมมะลิที่เกษตรกรได้รับ	ส่งข้าวสารหอมมะลิ ชั้น 1	ส่งข้าวสารหอมมะลิ ชั้น 2	ส่งออกข้าวหอมมะลิเกรดเอ ^{2/}	ส่งออกข้าวหอมมะลิเกรดบี ^{2/}
บาทต่อตัน						
2546/47	7,000	8,460	15,903	15,973	20,391	19,951
2547/48	9,000	7,685	15,729	15,034	19,729	19,229
2548/49	10,000	8,032	18,060	17,305	17,070	16,563
2549/50	9,000	8,875	18,620	18,026	18,762	18,342
2550/51	9,300	12,536	26,365	25,729	19,990	19,486
2551/52	15,000	13,819	30,101	29,520	30,694	30,164
2554/55	20,000	15,365	31,024	30,294	32,167	31,644
2555/56	21,600	14,859	33,470	32,862	34,190	33,680
2556/57	21,600	14,167	33,847	31,943	36,150	35,634

- ที่มา : 1.ราคาจำนำข้าวเปลือกหอมมะลิ จากคณะกรรมการนโยบายและมาตรการช่วยเหลือเกษตรกร กรมการค้าภายใน
 2. ราคาข้าวหอมมะลิที่เกษตรกรขายได้ จากสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร
 3. ราคาขายส่งข้าวหอมมะลิ จากราคาขายส่งข้าวสาร ณ ตลาดกรุงเทพ กรมการค้าภายใน
 4. ราคาส่งออกข้าวหอมมะลิ ได้จากสมาคมผู้ส่งออกข้าวไทย

หมายเหตุ : ^{1/} ราคารับจำนำข้าวหอมมะลิความชื้นไม่เกิน 15% สีได้ตันข้าว 42 กรัม

^{2/} ราคาส่งออกข้าวหอมมะลิ ได้จากราคาส่งออกข้าวหอมมะลิ F.O.B. ของสมาคมผู้ส่งออกข้าวไทย(\$/ตัน)*อัตราแลกเปลี่ยนเงินตราต่างประเทศของไทยกับดอลลาร์สหรัฐ จากธนาคารแห่งประเทศไทย

ตารางที่ 6.2 ผลผลิตข้าวในโครงการรับจำนำ จำแนกตามชนิดข้าว ปีการเพาะปลูก
2543/44 – 56/57

ปี/ชนิดข้าว	ข้าวในโครงการรับจำนำ				ผลผลิตข้าวทั้งหมด	
	ข้าวเจ้าอื่นๆ	ข้าวหอมมะลิ	ข้าวเหนียว	รวมข้าว	ข้าวหอมมะลิ	ข้าวทั้งหมด
2543/44 ^{1/}				1,618,500	5,103,596	20,845,554
2544/45 ^{2/}				4,298,200	6,221,591	22,608,513
2545/46 ^{3/}				3,587,500	5,919,784	21,618,194
2546/47 ^{4/}				2,478,500	6,055,685	22,779,264
2547/48 ^{5/}				4,758,500	6,245,988	22,626,800
2548/49	2,552,912	2,738,314	109,537	5,291,226	6,410,488	23,539,186
2549/50	1,156,456	652,860	13,346	1,809,316	6,493,736	22,839,695
2550/51	125,377	114,104	62,367	239,481	6,527,060	23,308,386
2551/52	4,034,454	1,327,438	368,442	5,361,892	6,613,794	23,235,476
2554/55	3,862,457	3,087,700	442,057	6,950,157	8,839,566	27,233,903
2555/56	19,074,137	3,402,459	930,822	22,476,596	8,652,782	27,090,184
2556/57	7,973,095	3,700,895	560,043	11,673,990	- ^{6/}	27,106,445

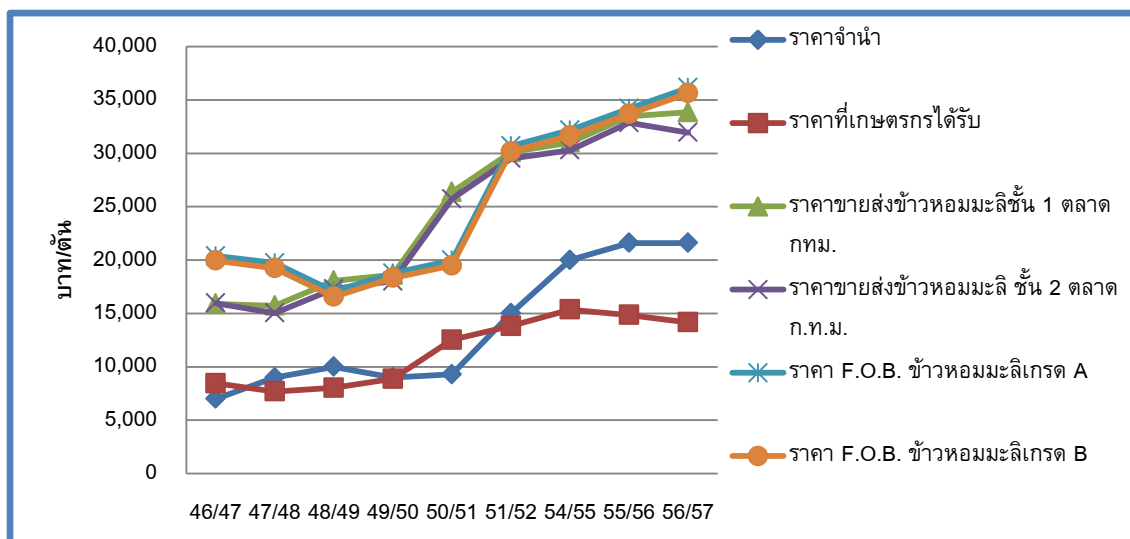
ที่มา : 1. ข้อมูลปีการเพาะปลูก 2543/44-47/48 จาก มาฆะสิริ (2554)

- ปีการเพาะปลูก 2548/49 – 49/50 จากศูนย์ปฏิบัติการตามมาตรการรับจำนำข้าวเปลือก กรมการค้าภายใน กระทรวงพาณิชย์
- ปีการเพาะปลูก 2550/51 - 51/52 ศูนย์บริหารจัดการแก้ไขปัญหาการค้าสินค้าสำนักสารสนเทศการค้าในประเทศ กรมการค้าภายใน กระทรวงพาณิชย์
- ปีการเพาะปลูก 2555/56-56/57 ศูนย์บริหารจัดการโครงการรับจำนำสินค้าเกษตร กรมการค้าภายใน กระทรวงพาณิชย์

หมายเหตุ : ^{1/ 5/} ไม่มีข้อมูลโครงการรับจำนำข้าวจำแนกตามชนิดข้าว ปี 2543-47

ปีการผลิต 2552/53-53/54 โครงการประกันรายได้

^{6/} ยังไม่มีข้อมูล

ภาพที่ 6.1 ราคาข้าวหอมมะลิในโครงการรับจำนำและแนวโน้มราคาข้าวหอมมะลิในตลาด
ปีการผลิต 2546/47-56/57

- ที่มา : 1.ราคาจำหน่ายข้าวเปลือกหอมมะลิ จากคณะกรรมการนโยบายและมาตรการช่วยเหลือเกษตรกร กรมการค้าภายใน
2. ราคาข้าวหอมมะลิที่เกษตรกรขายได้ จากสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร
3. ราคาขายส่งข้าวหอมมะลิ จากราคาขายส่งข้าวสาร ณ ตลาดกรุงเทพฯ กรมการค้าภายใน
4. ราคาส่งออกข้าวหอมมะลิ ได้จากสมาคมผู้ส่งออกข้าวไทย

หมายเหตุ : ^{1/} ราคารับจำนำข้าวหอมมะลิความชื้นไม่เกิน 15% สีได้ตันข้าว 42 กรัม

^{2/} ราคาส่งออกข้าวหอมมะลิ ได้จากราคาส่งออกข้าวหอมมะลิ F.O.B. ของสมาคมผู้ส่งออกข้าวไทย(\$/ตัน)*อัตราแลกเปลี่ยนเงินตราต่างประเทศของไทยกับดอลลาร์สหรัฐ จากธนาคารแห่งประเทศไทย

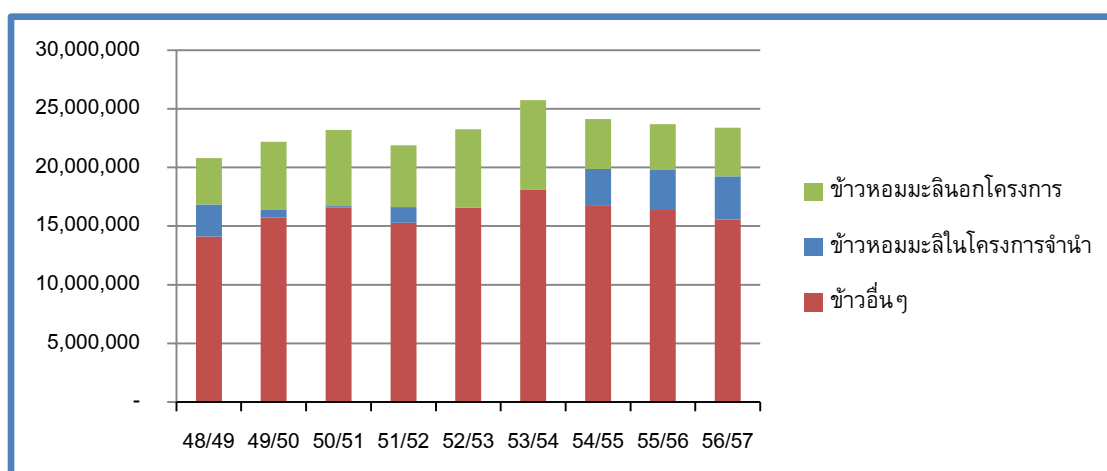
อย่างไรก็ตามเมื่อมีการเปลี่ยนรัฐบาลใหม่ ในปีการผลิต 2552/53 ได้มีการปรับเปลี่ยนนโยบายแทรกแซงตลาดโดยการรับจำนำข้าวเปลือกมาเป็นโครงการประกันรายได้ขั้นต่ำเกษตรกรผู้ปลูกข้าว เนื่องจากผลกระทบที่เกิดจากโครงการรับจำนำทั้งในด้านปริมาณสต็อกข้าวของรัฐที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก หรือการที่รัฐได้เข้าไปแทรกแซงกลไกตลาดข้าวจนรัฐเป็นผู้ซื้อข้าวเปลือกรายใหญ่ในตลาด ปัญหาความสูญเสียในช่วงระหว่างการเก็บข้าวในสต็อกซึ่งได้เกิดเป็นต้นทุนต่อการบริหารจัดการเก็บอย่างมาก ตลอดจนปัญหาเรื่องการทุจริตในระบบและขั้นตอนการรับจำนำ ทำให้เป็นที่หวาดเกรงกันว่าในระยะยาวแล้วปัญหาดังกล่าวจะส่งผลกระทบต่อกลไกตลาดข้าวและเศรษฐกิจข้าวไทยทั้งระบบทำให้นายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ ซึ่งเป็นประธาน

คณะกรรมการนโยบายข้าวแห่งชาติได้เสนอขอปรับเปลี่ยนนโยบายจากโครงการรับจำนำข้าวเปลือกมาเป็นโครงการประกันรายได้เกษตรกรผู้ปลูกข้าว สำหรับฤดูกาลผลิตปี 2552/53 โครงการประกันรายได้เป็นโครงการที่รัฐให้หลักประกันรายได้ขั้นต่ำแก่เกษตรกรผู้ปลูกข้าวในฤดูกาลผลิตหนึ่งๆ ทั้งนี้รัฐจะเป็นผู้กำหนดราคาเป้าหมายที่เกษตรกรควรจะได้รับ พร้อมกับจำนวนข้าวสูงสุดที่เกษตรกรจะใช้สิทธิ์ได้ตามหลักการของการประกันรายได้ขั้นต่ำ ทั้งนี้เกษตรกรจะต้องมาลงทะเบียนกับกรมส่งเสริมการเกษตร เมื่อกรมส่งเสริมการเกษตรตรวจสอบโดยการทำประชาพิจารณ์ว่าเกษตรกรที่มาขอรับลงทะเบียนนั้น มีตัวตนอยู่จริงพร้อมทั้งมีอาชีพทำนา ก็จะส่งรายชื่อที่ตรวจสอบแล้วพร้อมขนาดพื้นที่ของเกษตรกรแต่ละรายให้กับ ธ.ก.ส. เพื่อใช้เป็นหลักในการจ่ายเงินชดเชย

โครงการประกันรายได้เกษตรกรผู้ปลูกข้าวมีข้อดี คือ เป็นนโยบายที่เอื้อและสนับสนุนต่อกลไกตลาดทั้งนี้เพราะรัฐไม่ได้เข้าไปมีบทบาทเป็นผู้ซื้อผู้ขายในตลาดเหมือนกับโครงการรับจำนำ โดยที่เกษตรกรสามารถทราบล่วงหน้าก่อนการเพาะปลูกว่าจะขายผลผลิตได้ในราคาใดซึ่งจะช่วยในการตัดสินใจว่าจะเลือกปลูกข้าวหรือไม่อย่างไร และรัฐบาลไม่ต้องรับภาระในการเก็บสต็อกและระบายข้าวสาร ซึ่งจะสร้างความเข้มแข็งให้เกษตรกรในการเรียนรู้ระบบตลาดและตัดสินใจจำหน่ายข้าวเป็นการช่วยเหลือรายได้ขั้นต่ำให้กับเกษตรกรทุกรายที่มาลงทะเบียนเพราะเกษตรกรที่มาขึ้นทะเบียนขอรับการประกันราคาไว้จะได้รับเงินชดเชยส่วนต่าง ภายใต้เงื่อนไขของจำนวนข้าวตามจำนวนสูงสุดที่รัฐประกาศไว้ล่วงหน้าเป็นการสร้างความเป็นธรรมให้กับเกษตรกรผู้ปลูกข้าว และที่สำคัญเป็นการแก้ปัญหาการสวมสิทธิ์ในกรณีของการรับจำนำ การทุจริตที่เกี่ยวข้องกับการเก็บข้าวไว้ในยุ้งฉาง รวมถึงการทุจริตในโครงการของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องซึ่งเป็นผลพลอยได้จากการปรับเปลี่ยนนโยบายตามมา ในขณะที่เดียวกันการที่ให้เกษตรกรชาวนาสามารถนำข้าวไปขายในตลาดได้ จะเป็นการสนับสนุนให้กลไกตลาดที่ระดับฟาร์ม โดยเฉพาะตลาดกลาง สามารถพัฒนาต่อไปได้ ซึ่งต่างจากนโยบายรับจำนำ โดยข้อจำกัดของนโยบายดังกล่าว คือ การใช้ข้อมูลผลผลิตข้าวเฉลี่ยเพื่อใช้ในการคำนวณปริมาณผลผลิตข้าวตามขนาดของพื้นที่เพาะปลูกของเกษตรกรก่อนนำไปคำนวณเป็นมูลค่าเพื่อการจ่ายค่าชดเชย จะมีความแตกต่างกันไปตามแต่ละพื้นที่ ซึ่งหากการคำนวณเพื่อจัดทำข้อมูลดังกล่าวขาดหลักเกณฑ์ที่ดีพอแล้วจะทำให้มีการร้องเรียนเกิดขึ้นตลอดเวลา ในขณะที่เดียวกันโครงการประกันรายได้ฯ ไม่ได้มีการดึงอุปทานส่วนเกินออกจากตลาดส่งผลให้ราคาจำหน่ายในตลาดในช่วงต้นฤดูลดต่ำลงมาก หรือกรณีที่เกษตรกรนำผลผลิตออกจำหน่ายปริมาณมากในเวลาพร้อมๆกัน จะทำให้ราคาตลาดลดต่ำลงมากในทันที ซึ่งรัฐจะต้องรับภาระชดเชยส่วนต่างราคาสูงกว่าที่คาดการณ์ไว้

อย่างไรก็ตามเมื่อพรรคเพื่อไทยได้รับเลือกตั้งเข้ามาเป็นรัฐบาลบริหารประเทศนโยบายรับจำนำข้าวได้ถูกนำกลับมาใช้อีกครั้ง ในฤดูนาปี ปีการเพาะปลูก 2554/55 ซึ่งนอกจากจะมีการขยายขนาดโครงการรับจำนำแล้วยังยกระดับราคาข้าวเปลือกทุกชนิดสูงกว่าราคาตลาดในระดับมาก โดยราคารับจำนำข้าวเปลือกหอมมะลิในตลาดขณะนั้นเท่ากับ 15,365

บาทต่อตัน แต่รัฐบาลกำหนดราคารับจํานำ 20,000 บาทต่อตัน (ตารางที่ 6.1) หรือราคาสูงกว่าราคาตลาด 4,700 บาทต่อตัน ส่งผลให้เกษตรกรนำข้าวเข้ามาขายในโครงการรับจํานำสูงถึง 6,950,157 ตัน ในที่นี้เป็นข้าวหอมมะลิ 3,093,846 ตัน หรือคิดเป็นร้อยละ 44.32 ของผลผลิตข้าวทั้งหมดในโครงการรับจํา (ตารางที่ 6.2) และคิดเป็นร้อยละ 41.99 ของผลผลิตข้าวหอมมะลิทั้งหมด (ตารางที่ 6.3) ซึ่งนับตั้งแต่ปีการผลิต 2554/55 – 56/57 มีปริมาณข้าวหอมมะลิในโครงการรับจําเฉลี่ย 3.01-3.70 ล้านตันต่อปี (ตารางที่ 6.2) หรือคิดเป็นผลผลิตกว่าร้อยละ 40 ของผลผลิตข้าวหอมมะลิทั้งหมด

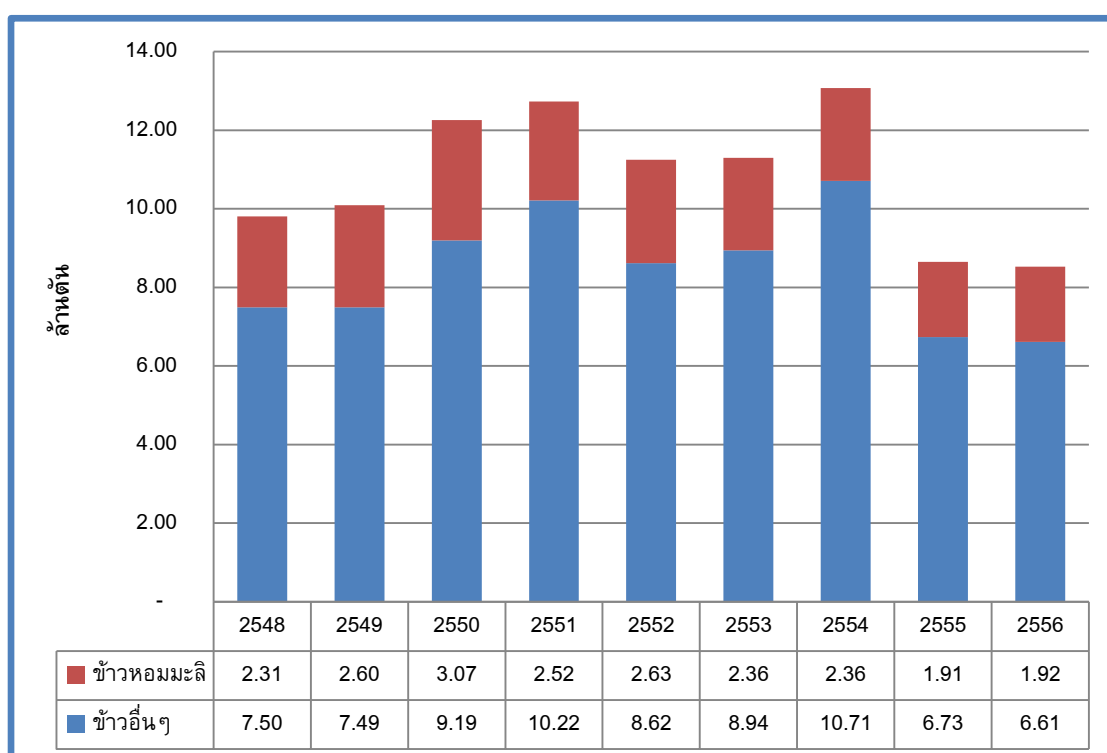
ภาพที่ 6.2 สัดส่วนของข้าวหอมมะลิในโครงการรับจํานำกับข้าวหอมมะลิทั้งหมดและข้าวอื่น ๆ ปีการผลิต 2548/49-56/57

- ที่มา : 1. ปริมาณผลผลิตข้าวรวมและข้าวหอมมะลิ จากสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร
2. ปริมาณผลผลิตข้าวในโครงการรับจํา นำ จากกรมการค้าภายใน

หมายเหตุ : ปีการผลิต 2552/53-53/54 ไม่มีการดำเนินนโยบายรับจํานำข้าว

ดังนั้นการที่รัฐบาลยกระดับราคาข้าวหอมมะลิในโครงการรับจํานำให้สูงกว่าราคาตลาด แม้จะเป็นเหตุผลด้านนโยบายเพื่อยกระดับรายได้เกษตรกร แต่การยกระดับราคาสูงกว่าราคาตลาดมาก และขยายขนาดของโครงการโดยให้มีการรับจํานำตามเป้าหมายจำนวนมากย่อมสร้างผลกระทบต่อกิจกรรมของตลาดกลางข้าวเปลือก ทำให้รัฐกลายเป็นผู้รับซื้อข้าวเปลือกรายใหญ่ในท้องตลาด ทำให้กลไกราคาในประเทศโดยเฉพาะกลไกการดำเนินกิจกรรมของตลาดกลางข้าวเปลือกที่เคยเป็นแหล่งอ้างอิงราคาและรักษาสสมดุลราคาในตลาดข้าวของประเทศที่รัฐบาลกำหนดไว้เป็นนโยบายสำคัญในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 และ 9 ในการพัฒนาระบบตลาดกลางของประเทศให้เข้มแข็งถูกทำลายไป เพราะรัฐบาลกลายเป็นผู้รับ

ซื้อข้าวรายใหญ่ในตลาด ผู้ส่งออกข้าวและผู้ประกอบการในตลาดข้าวต้องประสบปัญหาต้นทุนการรับซื้อข้าวเปลือกที่สูงขึ้นกระทบต่อราคาข้าวหอมมะลิส่งออกของไทยที่เพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง และสูงกว่าราคาข้าวหอมจากประเทศคู่แข่งมากกว่า 200-300 ดอลลาร์ต่อตัน เมื่อผนวกเข้ากับปัจจัยทางด้านคุณภาพที่ลดลงของข้าวหอมมะลิไทยทั้งจากกระบวนการผลิตของเกษตรกรที่เน้นการผลิตข้าวหอมมะลิเพื่อให้ได้ปริมาณสูงเพื่อขายในโครงการรับจำนำและกระบวนการจัดการคุณภาพข้าวหอมมะลิของรัฐที่ตลาดต่างประเทศขาดความเชื่อมั่น ในขณะเดียวกันประเทศคู่แข่งมีการพัฒนาสายพันธุ์ข้าวหอมเพื่อแข่งขันกับข้าวหอมมะลิไทยอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้ตลาดข้าวหอมมะลิไทยได้รับผลกระทบอย่างมากโดยเฉพาะโครงการรับจำนำอย่างเข้มข้นตั้งแต่ปีการผลิต 2554/55 ผลกระทบที่เกิดขึ้นคือปริมาณการส่งออกข้าวหอมมะลิไทยลดลงอย่างต่อเนื่องเหลือประมาณ 1.9 ล้านตันต่อปี จากที่เคยส่งออกเฉลี่ย 2.3-3.0 ล้านตันต่อปี (ภาพที่ 6.3) เนื่องจากเพราะรัฐไม่มีความสามารถในการขายข้าวเหมือนพ่อค้าส่งออกและตลาดส่งออกข้าวหอมมะลิที่ภาคเอกชนและกระทรวงพาณิชย์ต่างเพียรพยายามสร้างตลาดส่งออกมาเป็นเวลากว่า 20 ปี การเก็บข้าวหอมไว้ในโกดังเป็นเวลาหลายเดือนทำให้ข้าวหอมหมดความหอม และกลายเป็นข้าวแข็ง ข้าวหอมที่เคยส่งออกได้ในราคาสูงกว่าตันละ 1,000 เหรียญ จะมียาคาลดลงเพราะกลายเป็นข้าวหอมคุณภาพต่ำ (TRDI, 2555)

ภาพที่ 6.3 สัดส่วนปริมาณการส่งออกข้าวหอมมะลิกับข้าวรวมของไทย ปี 2548-56

ที่มา : สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร โดยการร่วมมือของกรมศุลกากร

ในปีการผลิต 2555/56 มีผลผลิตข้าวในโครงการรับจำนำสูงถึง 22,476,596 ตัน เมื่อรวมกับสต็อกข้าวสะสมจากโครงการรับจำนำในปีที่ผ่านมาส่งผลให้รัฐบาลมีภาระการจัดการสต็อกจำนวนมาก และเมื่อไม่สามารถระบายข้าวได้ตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ ทำให้รัฐขาดสภาพคล่อง ไม่มีเงินหมุนเวียนในโครงการส่งผลให้ไม่สามารถจ่ายเงินให้ชาวนาในโครงการรับจำนำในปีการผลิต 2556/57 ซึ่งมีข้าวในโครงการรับจำนำเพิ่มอีก 11,673,990 ตัน (ตารางที่ 6.2) ดังนั้นผลที่เกิดขึ้น คือ รัฐบาลขาดทุนเนื่องจากช่วงสองปีที่ผ่านมาราคาข้าวในตลาดโลกไม่ได้ปรับสูงขึ้นอย่างที่รัฐบาลเชื่อมาตลอด และการระบายขายข้าวก็มีปัญหาการทุจริต ประกอบกับข้าวที่ระบายขายได้ราคาไม่ดี ทำให้รัฐบาลประสบปัญหาขาดทุนประมาณแสนล้านบาท จึงไม่มีเงินหรือขาดสภาพคล่องสำหรับไปหมุนเวียนในโครงการรับจำนำข้าวฤดูการผลิต 2556/57 และที่ผ่านมาได้ใช้เงินจำนวนมากในการดำเนินโครงการรับจำนำ

นอกจากผลกระทบของโครงการรับจำนำจะเป็นอุปสรรคต่อการดำเนินนโยบายอื่นๆ ในหลายด้านซึ่งเป็นผลกระทบทางอ้อมที่เกิดขึ้นดังที่กล่าวข้างต้นแล้ว โครงการรับจำนำข้าวที่ถูกยกระดับเป็นมาตรการหลักในการช่วยเหลือเกษตรกร มีการแทรกแซงราคาข้าวในตลาดและรับซื้อข้าวจากเกษตรกรทุกเมล็ด ยังเกิดผลกระทบโดยตรงต่อตลาดข้าวและผู้ที่เกี่ยวข้องใน 4 ประเด็นหลัก ได้แก่ 1) ทำลายตลาดกลางค้าข้าวเปลือกซึ่งเป็นกลไกสะท้อนการเปลี่ยนแปลงราคาในตลาดข้าว และเป็นกลไกตลาดที่ทำให้ชาวนาได้รับราคายุติธรรมมากขึ้น ตลาดกลางค้าข้าวเปลือกส่วนใหญ่ปิดตัวลงไปเมื่อรัฐบาลมีการขยายขนาดโครงการรับจำนำและกำหนดราคาซื้อข้าวสูงกว่าราคาตลาดมาก ปัจจุบันเกษตรกรส่วนใหญ่ต้องขายข้าวให้กับโรงสีโดยตรงซึ่งไม่มีการแข่งขันการรับซื้อข้าวดังเช่นกลไกของตลาดกลาง 2) คุณภาพของข้าวหอมมะลิไทยลดลงเพราะการขายข้าวในโครงการรับจำนำไม่ต้องคำนึงถึงคุณภาพผลผลิต เกษตรกรเน้นเพียงการผลิตข้าวให้ได้ปริมาณมากเท่านั้น แตกต่างจากการขายข้าวในตลาดทั่วไปที่ตลาดจะเป็นผู้กำหนดราคาข้าวตามคุณภาพของเกษตรกร ดังนั้นหากเกษตรกรต้องการขายข้าวในราคาสูงต้องมีกระบวนการจัดการการผลิตในแปลงจนกระทั่งการจัดการผลผลิตข้าวหลังเก็บเกี่ยวให้ได้คุณภาพตามมาตรฐานของตลาด 3) การส่งออกข้าวหอมมะลิไทยลดลง เพราะราคาข้าวหอมมะลิไทยสูงกว่าราคาข้าวหอมจากประเทศคู่แข่งมาก ซึ่งประเด็นดังกล่าวเกิดจากการยกระดับราคาข้าวหอมมะลิในประเทศสูงกว่าราคาตลาดมาก ต้นทุนการรับซื้อข้าวหอมมะลิในประเทศจึงสูง ในขณะที่ปัจจัยด้านคุณภาพที่ตลาดต่างประเทศไม่มั่นใจกระบวนการจัดการคุณภาพมาตรฐานข้าวหอมมะลิของรัฐบาล

อย่างไรก็ตามหลังจาก คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (คสช.) เข้ามาควบคุมการบริหารประเทศแทนรัฐบาลพรรคเพื่อไทย เมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม 2557 ยังมีเกษตรกรประมาณแปดแสนรายที่ยังไม่ได้รับเงินจากโครงการรับจำนำข้าว คิดเป็นวงเงินกว่า 9.2 หมื่นล้านบาท ซึ่ง คสช. กู้เงินสภาพคล่องของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธ.ก.ส.) จำนวนประมาณ 4 หมื่นล้านบาท ส่วนที่เหลืออีก 5 หมื่นล้านบาท กู้เงินจากสถาบันการเงินภายในประเทศ และดำเนินการจ่ายเงินให้ชาวนาเสร็จสิ้นประมาณสิ้นเดือนมิถุนายน 2557 และ

การบริหารประเทศภายใต้ คสช. ได้ยกเลิกโครงการรับจำนำข้าว ไม่มีการแทรกแซงตลาด แต่เน้นการลดต้นทุนการผลิตและเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตให้เกษตรกร เพื่อให้สามารถพึ่งตนเองได้ในระยะยาว

6.4 นโยบายข้าวหอมมะลิอินทรีย์

การผลิตข้าวอินทรีย์โดยเฉพาะข้าวหอมมะลิ เป็นกระบวนการผลิตข้าวที่ให้ความสำคัญกับความปลอดภัยในห่วงโซ่การผลิต ตลอดจนเป็นการสร้างความเป็นเอกลักษณ์ และการเพิ่มคุณค่าให้กับข้าวหอมมะลิไทย ในกระบวนการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์เกษตรกรจะไม่ใช้สารเคมีทุกชนิดหรือสารสังเคราะห์ต่างๆ รวมทั้งไม่มีการใช้ยาปราบศัตรูพืช (วีรญา, 2555) การพัฒนาเกษตรอินทรีย์ในประเทศไทยเริ่มต้นจากเอกชนผู้แปรรูปและผู้ส่งออกของไทยเริ่มมีการพัฒนาโครงการนำร่องการผลิตข้าวอินทรีย์เพื่อการส่งออกในปี 2534 (บุญจิต และคณะ, 2546) โดยบริษัทสยามไชยวัฒน์ จำกัด ร่วมกับบริษัทนครหลวงค้าข้าว และกรมวิชาการเกษตร ส่งเสริมการปลูกข้าวอินทรีย์ในแปลงนาเกษตรกรท้องถิ่นอำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย อำเภอเชียงคำและอำเภอจุน จังหวัดพะเยา คัดเลือกพื้นที่ปลูกที่ไม่เคยมีประวัติการใช้สารเคมีมาก่อนหรือใช้น้อยมาก ปลูกข้าวโดยวิธีที่เกษตรกรเคยปลูก ใช้พันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 หรือ กข 15 ภายใต้การวางระบบการผลิตและตรวจสอบคุณภาพของบริษัท Bioagi corp ประเทศอิตาลีตามมาตรฐานของ EEC REGULATION 2029/91 (กรมวิชาการเกษตร, 2539) ต่อมาในปี 2538 กรมส่งเสริมการเกษตรร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจัดทำโครงการส่งเสริมการผลิตและการตลาดผลึก ผลไม้ และข้าวอนามัยเพื่อผลิตข้าวหอมมะลิอนามัย สำหรับจำหน่ายทั้งในและต่างประเทศ โดยกำหนดพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ใน 8 จังหวัด ได้แก่ ได้แก่ สุรินทร์ ศรีสะเกษ ยโสธร อุบลราชธานี ร้อยเอ็ด ขอนแก่น อุดรธานี กาฬสินธุ์ โดยโครงการจะให้การสนับสนุนเมล็ดพันธุ์อินทรีย์ ให้การถ่ายทอดเทคโนโลยี และรับซื้อผลผลิตข้าวอินทรีย์จากเกษตรกรในราคาประกัน 4,300 บาทต่อตัน¹¹ โดยขายผ่านสหกรณ์ที่เข้าร่วมโครงการ (กรมส่งเสริมสหกรณ์, 2539)

อย่างไรก็ตามการดำเนินนโยบายเกษตรอินทรีย์ในช่วงแรกจะขับเคลื่อนโดยเอกชนและองค์กรที่ไม่แสวงหากำไร (NGO) เป็นหลัก ภาครัฐเริ่มนำการพัฒนาเกษตรอินทรีย์เป็นแนวทางสำคัญในการพัฒนาภาคเกษตรในปี 2544 และได้กำหนดเกษตรอินทรีย์เป็นแนวหนึ่งไว้ในแผนพัฒนาการเกษตรในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (2545-49) และให้หน่วยงานภาครัฐคือกรมวิชาการเกษตร และสำนักงานมาตรฐานสินค้าเกษตรและอาหารแห่งชาติ (มกอช.) เริ่มพัฒนามาตรฐานสินค้าเกษตรในปี 2543 และ 2545 ตามลำดับ เพื่อกำหนดมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ของไทย และในช่วงดังกล่าวมีองค์กรท้องถิ่นที่ส่งเสริมการปลูก

¹¹ ราคาข้าวเปลือกหอมมะลิ 100% ที่เกษตรกรขายได้ในปี 2538 อยู่ระหว่าง 3,900-5,300 บาทต่อตัน

ข้าวอินทรีย์ คือ จังหวัดสุรินทร์ ที่ส่งเสริมให้เกษตรกรผู้ปลูกข้าวผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ตั้งแต่ปี 2545 มีการให้ความรู้เกี่ยวกับวิธีการผลิตข้าวอินทรีย์และสนับสนุนปัจจัยการผลิตพื้นฐาน แต่ในระยะแรกยังไม่ได้มีการรับรองมาตรฐานการผลิตข้าวอินทรีย์ในพื้นที่ดังกล่าว (บุญจิต และคณะ, 2546)

สำหรับในปี 2547 ประเทศไทยประกาศเป็นปีอาหารปลอดภัย (Food Safety Year) กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้อนุมัติงบประมาณ 398.04 ล้านบาท เพื่อพัฒนาข้าวหอมมะลิมาตรฐานเพื่อการส่งออกในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้โดยเน้นการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ นอกจากนี้ยังมีการส่งเสริมให้เกษตรกรใช้สารอินทรีย์และชีวภาพในการผลิตข้าวทดแทนการใช้ปุ๋ยเคมีในนาข้าว ซึ่งมีการดำเนินการส่งเสริมการใช้สารอินทรีย์ชีวภาพมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปี 2543 (กรมวิชาการเกษตร, 2549) มาตรการดังกล่าวนอกจากจะมีวัตถุประสงค์เพื่อสนับสนุนการผลิตอาหารปลอดภัยแล้วยังต้องการช่วยลดต้นทุนการผลิตข้าวของเกษตรกรด้วย นอกจากนี้ปัญหาที่ผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ต้องประสบคือการขาดแคลนเมล็ดพันธุ์ข้าวอินทรีย์ โดยเฉพาะข้าวหอมมะลิอินทรีย์ซึ่งหายากและมีราคาแพง ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวกรมวิชาการเกษตรได้ใช้งบประมาณกว่า 19.86 ล้านบาท ในการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวอินทรีย์กระจายให้เกษตรกร นอกจากกรมวิชาการเกษตรแล้วหน่วยงานของรัฐอีกส่วนที่สนับสนุนการผลิตข้าวอินทรีย์คือกรมพัฒนาที่ดิน ที่ดำเนินโครงการส่งเสริมการใช้สารอินทรีย์ลดการใช้สารเคมีทางการเกษตร ซึ่งเป็นโครงการที่ดำเนินการมาตั้งแต่ปี 2551-54 ภายใต้การปฏิบัติหลายรูปแบบทั้งการรณรงค์ การถ่ายทอดเทคโนโลยีการผลิตปุ๋ยอินทรีย์และปุ๋ยพืชสด รวมทั้งการสนับสนุนการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์

ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 (2550-54) มีการจัดทำโครงการพัฒนาเกษตรอินทรีย์ภายใต้ยุทธศาสตร์เกษตรอินทรีย์แห่งชาติซึ่งแผนนี้จะเน้นการพัฒนาแบ่งเป็น 4 ด้าน ได้แก่ 1) การเสริมสร้างความรู้ด้านเกษตรอินทรีย์แก่ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องตั้งแต่ผู้ผลิตจนถึงผู้บริโภค 2) การพัฒนาเกษตรอินทรีย์ตามวิถีพื้นบ้าน 3) การเสริมสร้างศักยภาพเกษตรอินทรีย์เชิงพาณิชย์ 4) การบริหารจัดการเพื่อพัฒนาเกษตรอินทรีย์ (คุณาวุฒิ, 2555) การจัดทำแผนพัฒนาฉบับนี้มีหน่วยงานภาครัฐเป็นองค์กรหลักในการรับผิดชอบจัดทำแผนฯ อย่างไรก็ตามภาคเอกชนโดยเฉพาะองค์กรที่ไม่แสวงหาผลกำไร (NGO) ดังเช่นมูลนิธิกรีนเนทไม่เห็นด้วยกับแผนพัฒนาฉบับดังกล่าวเนื่องจากเห็นว่ากรอบนโยบายดังกล่าวมีภาครัฐเป็นแกนหลักโดยที่เอกชนเป็นเพียงผู้ขอรับการสนับสนุน ในขณะที่การพัฒนาระบบเกษตรอินทรีย์เกือบสี่ทศวรรษที่ผ่านมาเติบโตได้เพราะการผลักดันและบทบาทของเอกชนและภาคประชาสังคมไม่ใช่ภาครัฐ โดยตลาดอินทรีย์ของไทยเติบโตเฉลี่ยร้อยละ 49.51 ในช่วงสิบปีที่ผ่านมา นอกจากนี้โครงการดังกล่าวยังใช้งบประมาณมากกว่าผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นจึงถือว่าเป็นการใช้งบประมาณที่ไม่เกิดประสิทธิภาพ (มูลนิธิกรีนเนท, 2557) โดยเฉพาะระบบการผลิตข้าวอินทรีย์ที่ส่วนใหญ่เกิดจากการผลักดันและสนับสนุนขององค์กรที่ไม่ใช่รัฐบาลทั้งเอกชนและภาคประชาสังคม ซึ่งพื้นที่ปลูกข้าวอินทรีย์มีแนวโน้มลดลง

โดยในปี 2548 มีพื้นที่ปลูกข้าวอินทรีย์ 108,302 ไร่ ลดลงเหลือประมาณ 70,000 ไร่ ในปี 2551 (เสาวคนธ์, 2553) และพื้นที่ผลิตข้าวอินทรีย์ที่ได้รับการรับรองมาตรฐานเหลือ 85,689 ไร่ ผลผลิตประมาณ 36,546 ตันข้าวเปลือก ในปี 2552 ส่วนใหญ่กระจายอยู่ในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (รวีสสาร, 2555) ซึ่งแนวโน้มของพื้นที่ปลูกข้าวอินทรีย์ที่ได้รับการรับรอง มีแนวโน้มลดลง ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการดำเนินนโยบายของรัฐบาล ที่แม้ว่าจะมีโครงการสนับสนุนการผลิตข้าวอินทรีย์อย่างต่อเนื่อง แต่การยกระดับราคาข้าวหอมมะลิทั่วไปในโครงการรับจำนำให้สูงกว่าราคาตลาด 4,700 บาทต่อตันในปีการผลิต 2555/56-56/57 และราคาดังกล่าวสูงกว่าราคาข้าวหอมมะลินทรีย์ที่บางกลุ่มรับซื้อ ส่งผลให้เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ โดยเฉพาะเกษตรกรในระยะปรับเปลี่ยนหันกลับไปปลูกข้าวแบบทั่วไป นโยบายดังกล่าวจึงเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการพัฒนาระบบการผลิตแบบอินทรีย์ โดยเฉพาะข้าวหอมมะลินทรีย์ที่ภาคเอกชนและ NGO พยายามผลักดันและส่งเสริมมาโดยตลอด ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าสำหรับนโยบายด้านการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ รัฐบาลมีช่วยช่วยในการพัฒนาน้อยมากในขณะที่นโยบายของรัฐกลับเป็นอุปสรรคสำคัญของการพัฒนาข้าวอินทรีย์ของไทย

6.5 สรุป

การดำเนินนโยบายเพื่อแก้ไขปัญหาของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวควรจะต้องประกอบด้วย การดำเนินการใน 3 ส่วนร่วมกัน ได้แก่ การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต การเพิ่มศักยภาพทางการตลาด และการเพิ่มราคาและรายได้ให้แก่ชาวนา แต่จากการสังเคราะห์การดำเนินนโยบายของรัฐเกี่ยวกับข้าวหอมมะลิในช่วงกว่าสิบปีที่ผ่านมาพบว่าภาครัฐให้ความสำคัญกับการใช้นโยบายด้านการแทรกแซงตลาดและราคาข้าวหอมมะลิเพื่อยกระดับราคาตลาดและเพิ่มรายได้ให้กับเกษตรกรมากกว่าการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตและการเพิ่มศักยภาพทางการตลาดของเกษตรกร ซึ่งการดำเนินนโยบายแทรกแซงกลไกราคาข้าวโดยเฉพาะการดำเนินโครงการรับจำนำมีเพียงเกษตรกรขนาดกลางและขนาดใหญ่เท่านั้นที่ได้รับประโยชน์ ในขณะที่ผลกระทบสำคัญที่เกิดขึ้นคือ กลไกของตลาดข้าวในท้องถิ่นถูกทำลายมีแนวโน้มของการผูกขาดโดยโรงสีที่เข้าร่วมโครงการรับจำนำทั้งประเทศเพียงไม่กี่ร้อยแห่งมากขึ้น ศักยภาพของผู้ส่งออกไทยลดลง เพราะไม่สามารถคาดเดาตลาดและราคาได้ ตลาดส่งออกข้าวของไทยหายไปทำให้การส่งออกข้าวของไทยลดลงทั้งในเชิงปริมาณและมูลค่า เนื่องจากคุณภาพและความมั่นใจต่อมาตรฐานข้าวหอมมะลิไทยลดลง เพราะคุณภาพข้าวหอมมะลิลดลง ตั้งแต่กระบวนการปลูกข้าวเพราะโครงการรับจำนำมีการแยกประเภทของข้าวรับจำนำแต่ไม่ได้แยกเกรด ดังนั้นเกษตรกรที่ปลูกข้าวคุณภาพดีจึงได้รับราคาไม่แตกต่างจากเกษตรกรที่ไม่ได้สนใจในการจัดการคุณภาพ ระบบนี้จึงจูงใจให้เกษตรกรปลูกข้าวในปริมาณมากโดยไม่คำนึงถึงคุณภาพ ในขณะที่กระบวนการเก็บรักษาข้าวที่ไม่ได้คุณภาพ ซึ่งการเก็บข้าวหอมมะลิที่สีแปรรูปแล้วไว้นานไม่ได้ระบายออก ต้องใช้สารเคมีรมควันเพื่อป้องกันมอดและแมลงส่งผลให้คุณภาพข้าวลดลง

นอกจากนั้นบางนโยบายยังเป็นการดำเนินการที่สวนทางกับนโยบายอื่นๆที่รัฐบาลดำเนินการมา ดังเช่น กรณีนโยบายการผลิตอาหารปลอดภัยและส่งเสริมการผลิตข้าวในระบบ GAP แต่การดำเนินนโยบายรับจำนำข้าวซึ่งเป็นนโยบายประชานิยมหลักของรัฐบาลที่ผ่านมา ที่กำหนดราคาข้าวในโครงการรับจำนำโดยเฉพาะข้าวหอมมะลิสูงกว่าราคาตลาด และไม่ได้ใช้การจำแนกข้าวตามคุณภาพและไม่ได้ใช้การจัดการคุณภาพข้าวในแปลงตามมาตรฐาน GAP มาเป็นตัวกำหนดความแตกต่างของราคาข้าวในโครงการรับจำนำ หรือการกำหนดราคาข้าวทั่วไปกับข้าว GAP ในตลาดก็ไม่แตกต่างกัน ส่งผลให้เกษตรกรไม่มีแรงจูงใจในการขอรับรองมาตรฐาน GAP ในแปลงนา ดังนั้นการดำเนินนโยบายอาหารปลอดภัยและการผลิตข้าวในระบบ GAP จึงไม่ประสบผลสำเร็จ เช่นเดียวกับระบบการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ ที่นอกจากภาครัฐจะไม่ได้เป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนเพื่อพัฒนาการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์แล้วยังสร้างอุปสรรคสำคัญต่อการพัฒนาข้าวอินทรีย์โดยเฉพาะข้าวหอมมะลิ ที่เกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์โดยเฉพาะเกษตรกรในระยะปรับเปลี่ยนหันกลับมาปลูกข้าวแบบทั่วไปขายในโครงการรับจำนำแทน เพราะการปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์มีขั้นตอนกระบวนการที่ยุ่งยากกว่า ต้องมีการเอาใจใส่และใช้แรงงานที่มากกว่า แต่กลับได้รับราคาเท่ากับเกษตรกรทั่วไปที่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการจัดการคุณภาพ

ประเด็นด้านคุณภาพข้าวหอมมะลิจึงเป็นสิ่งสำคัญเร่งด่วนที่สุดในการดำเนินนโยบายข้าวหอมมะลิไทย เพราะที่ผ่านมาข้าวหอมมะลิไทยสามารถขายได้ราคาสูงกว่าข้าวหอมจากประเทศอื่นและยังคงความเป็นผู้นำในตลาดข้าวหอมได้เพราะปัจจัยด้านคุณภาพ ดังนั้นการพัฒนาข้าวหอมมะลิไทยต้องมีการสร้างห่วงโซ่อุปทานเพื่อผูกโยงการผลิตสู่ห่วงโซ่คุณค่า (value chain) ซึ่งนโยบายที่รัฐบาลต้องให้ความสำคัญเป็นลำดับแรกคือการพัฒนาการผลิตข้าวหอมมะลิในระดับต้นน้ำ โดยเน้นการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตของเกษตรกรเพราะข้าวหอมมะลิมีผลผลิตรวมประมาณ 8 ล้านตันต่อปีและปลูกได้เพียงหนึ่งครั้งต่อปีทำให้โอกาสในการเพิ่มผลผลิตทำได้จำกัด ในขณะที่การผลิตข้าวหอมมะลิของเกษตรกรในปัจจุบันให้ความสำคัญกับการจัดการฟาร์มเพื่อเพิ่มผลผลิตน้อยลง กระบวนการจัดการฟาร์มที่ถูกต้องตามหลักวิชาการและเหมาะสมกับพื้นที่จะเป็นกลไกสำคัญที่สนับสนุนการพัฒนาคุณภาพข้าวหอมมะลิในระดับต้นน้ำ สามารถลดต้นทุนการผลิตและเพิ่มผลผลิตต่อไร่ของเกษตรกรได้ ดังนั้นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องให้ความสำคัญกับการให้ความรู้ด้านการจัดการฟาร์มให้เกษตรกรอย่างต่อเนื่องเพื่อสร้างองค์ความรู้ที่ถูกต้องกับเกษตรกร มากกว่าการสนับสนุนปัจจัยการผลิตหรือการให้ความช่วยเหลือด้านการเงินเช่นนโยบายที่ผ่านมา โดยเน้นกระบวนการจัดการการผลิตข้าวหอมมะลิคุณภาพเพื่อให้เป็นผลิตภัณฑ์ที่มีความจำเพาะแตกต่างจากข้าวหอมจากประเทศอื่น ซึ่งการสร้างแตกต่างและรักษามาตรฐานข้าวหอมมะลิเป็นสิ่งสำคัญที่จะรักษาตลาดข้าวหอมมะลิไทยไว้ได้

สำหรับการพัฒนาในระดับกลางนำหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องส่งเสริมให้กลไกตลาดข้าวในประเทศทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะการสนับสนุนกลไกการพัฒนาตลาดกลาง

ค้าข้าวเปลือกเพื่อเป็นทางเลือกให้เกษตรกรขายข้าวได้ในราคายุติธรรม นอกจากนั้นการรวมกลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิเป็นสิ่งจำเป็นเพราะเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิโดยเฉพาะเกษตรกรในแหล่งปลูกสำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นเกษตรกรรายย่อยจะไม่สามารถจัดการบริหารอุปทานข้าวตามตลาดต้องการได้ ดังนั้นการรวมกลุ่มเพื่อผลิตข้าวหอมมะลิจะเป็นแนวทางที่จะบริหารตลาดได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนั้นการรวมกลุ่มยังมีส่วนช่วยในการพัฒนาองค์ความรู้ในกระบวนการจัดการการผลิตและสามารถลดต้นทุนการผลิตได้จากการใช้ปัจจัยการผลิตราคาถูก ในขณะที่การพัฒนาข้าวหอมมะลิในระดับปลายน้ำ ควรดำเนินการ 2 ส่วนควบคู่กัน มาตรการแรกภาครัฐและเอกชนต้องร่วมมือกันอย่างเข้มแข็งในการรักษาตลาดส่งออกข้าวหอมมะลิเดิมและการขยายตลาดส่งออกใหม่ ประการที่สองต้องเร่งการวิจัยพัฒนาผลิตภัณฑ์เพื่อเพิ่มมูลค่าข้าวหอมมะลิ ซึ่งจะเป็นแนวทางสำคัญในการยกระดับราคาข้าวหอมมะลิของไทยอย่างยั่งยืน

บทที่ 7

สรุปและข้อเสนอแนะ

7.1 สรุป

ประเทศไทยมีพื้นที่เพาะปลูกข้าวในฤดูนาปีประมาณ 67 ล้านไร่ ปัจจุบันแบ่งเป็นพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิประมาณ 29 ล้านไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 43.28 ของพื้นที่เพาะปลูกข้าวทั้งหมด และพบว่าแนวโน้มของพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิในช่วงกว่าสองทศวรรษที่ผ่านมาเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยสัดส่วนของพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิเพิ่มขึ้นจากประมาณร้อยละ 28.57 ในช่วงปี 2540 เป็นร้อยละ 47.54 ในปี 2555 โดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เนื้อที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิได้ปรับตัวเพิ่มสูงขึ้นลดพื้นที่ปลูกข้าวเหนียวเพื่อบริโภค ทั้งนี้เพราะข้าวหอมมะลิขายได้ราคาสูงกว่าเป็นที่ต้องการของตลาด และผลจากนโยบายของรัฐบาลที่มีส่วนสนับสนุนให้เกษตรกรหันไปปลูกข้าวหอมมะลิมากขึ้น โดยการกำหนดราคารับจำนำข้าวหอมมะลิในราคาที่สูงกว่าข้าวพันธุ์อื่นๆ

ปัจจุบันข้าวหอมมะลิพันธุ์ขาวดอกมะลิ 105 และ กข 15 เป็นพันธุ์ที่เกษตรกรนิยมปลูกมากที่สุด โดยเกษตรกรพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิเฉลี่ย 24.20 ไร่ต่อครัวเรือน หรือคิดเป็นร้อยละ 89.11 ของพื้นที่เพาะปลูกในแต่ละครัวเรือน ขนาดพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิสภาพแวดล้อมการผลิตแต่ละแบบค่อนข้างแตกต่างกัน เกษตรกรในพื้นที่น้ำฝนมีขนาดพื้นที่เพาะปลูกใหญ่ที่สุดเท่ากับ 30.01 ไร่ โดยเกษตรกรส่วนใหญ่มีพื้นที่เพาะปลูกมากกว่า 30 ไร่ ในขณะที่พื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิในเขตชลประทานมีขนาดเล็กที่สุดเฉลี่ย 20.95 ไร่ เกษตรกรส่วนใหญ่มีพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิเฉลี่ย 10-20 ไร่ โดยเกษตรกรมีแรงงานที่ช่วยทำงานในภาคเกษตรเฉลี่ย 1-2 คนต่อครัวเรือนและส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรสูงวัย ผลจากความจำกัดของแรงงานเกษตรและการเข้าสู่สังคมสูงวัยของชาวนาดังกล่าวทำให้มีการยอมรับเทคโนโลยีการผลิตที่ประหยัดแรงงานมากขึ้นส่งผลต่อคุณภาพข้าวหอมมะลิที่ผลิตได้ ซึ่งเกษตรกรเป็นสถาบันแรกในห่วงโซ่อุปทานที่มีบทบาทสำคัญต่อคุณภาพข้าวหอมมะลิในตลาดส่งออก โดยหน้าที่หลักของเกษตรกรคือการผลิตข้าวหอมมะลิคุณภาพตั้งแต่การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ การดูแลรักษาตลอดกระบวนการผลิต จนกระทั่งถึงเก็บเกี่ยว อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การประกอบอาชีพและวิถีชีวิตของเกษตรกร รวมทั้งความจำกัดของแรงงานที่มีมากขึ้น ส่งผลให้เกษตรกรส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับกระบวนการดังกล่าวน้อยลง เกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิส่วนใหญ่จะทำนาหว่านมากกว่านาดำ เพราะความจำกัดของปริมาณน้ำฝนและแรงงาน ซึ่งผลการศึกษาด้านภาพการผลิตและแบบแผนการผลิตข้าวหอมมะลิของเกษตรกรสะท้อนให้เห็นว่าชาวนาส่วนใหญ่ยังพึ่งพิงอาชีพด้านเกษตรกรรมโดยเฉพาะการปลูกข้าวเป็นหลัก แต่เกษตรกรทั่วไปให้ความสำคัญกับการจัดการคุณภาพข้าวหอมมะลิในแปลงน้อยลง ไม่มีการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ก่อนปลูก ไม่มีการปลูกพืชหมุนเวียนหรือปรับปรุง

คุณภาพของดิน และเนื่องจากเกษตรกรส่วนใหญ่ใช้รถเกี่ยวหวดในการเก็บเกี่ยวผลผลิตจึงไม่มีการลดความชื้นก่อนขายส่วนใหญ่เกษตรกรจะนิยมขายข้าวสด

อย่างไรก็ตามในกลุ่มเกษตรกรที่ผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์แตกต่างจากเกษตรกรที่ผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป เกษตรกรกลุ่มนี้ยังให้ความสำคัญกับการจัดการคุณภาพข้าวหอมมะลิในแปลงตั้งแต่กระบวนการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์จนถึงกระบวนการเก็บเกี่ยว ซึ่งแม้ว่าในกระบวนการผลิตจะใช้แรงงานเครื่องจักรในการเพาะปลูกเช่นเดียวกับเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิทั่วไป แต่สัดส่วนการใช้แรงงานคนในการปลูกข้าวหอมมะลินทรีย์สูงกว่าการปลูกข้าวหอมมะลิทั่วไปมากเพราะต้องใช้แรงงานในการดูแลเอาใจใส่แปลงนาและควบคุมคุณภาพผลผลิตทุกขั้นตอนเพื่อให้ได้ผลผลิตข้าวตามที่มาตรฐานอินทรีย์กำหนด โดยเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลินทรีย์ใช้แรงงานเฉลี่ย 13.91 ชั่วโมงต่อไร่ ในขณะที่เกษตรกรที่ปลูกข้าวหอมมะลิทั่วไปใช้แรงงานเฉลี่ย 9.12-9.47 ชั่วโมงต่อไร่ เกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลินทรีย์จึงมีต้นทุนมากกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวหอมมะลิทั่วไปซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในรูปต้นทุนที่ไม่ใช่เงินสด กล่าวคือเกษตรกรที่ปลูกข้าวหอมมะลินทรีย์มีต้นทุนเฉลี่ย 4,070.67 บาทต่อไร่ หรือ 11.86 บาทต่อกิโลกรัม ในขณะที่เกษตรกรทั่วไปมีต้นทุนเฉลี่ย 4,079-4,221 บาทต่อไร่ หรือ 10.49-10.85 บาทต่อกิโลกรัม และหากพิจารณาผลตอบแทนต่อกิโลกรัมพบว่าเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลินทรีย์จะได้ผลตอบแทนสูงกว่าเกษตรกรทั่วไปประมาณ 1-2 บาทต่อกิโลกรัม

อย่างไรก็ตามตั้งแต่ปี 2555-56 จากการที่รัฐบาลขยายขนาดโครงการรับจำนำข้าวและกำหนดราคารับจำนำข้าวหอมมะลิสูงถึง 20,000 บาทต่อตัน ซึ่งสูงกว่าราคาตลาดประมาณ 4,000-5,000 บาทต่อตัน ส่งผลให้เกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลินทรีย์ส่วนหนึ่งโดยเฉพาะเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลินทรีย์ในระยะปรับเปลี่ยนหันกลับไปปลูกข้าวหอมมะลิแบบทั่วไป เพราะแม้การผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์มีกระบวนการผลิตที่ยุ้งยากกว่ามากแต่ราคาผลผลิตที่ได้รับไม่แตกต่างกันโดยลดความสำคัญต่อกระบวนการจัดการคุณภาพข้าวหอมมะลินั้นเพียงการปลูกข้าวหอมมะลิให้ได้ปริมาณผลผลิตสูงขึ้นเท่านั้น นอกจากนี้ผลการศึกษาระบุว่าเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการรับจำนำส่วนใหญ่มีพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิมากกว่า 30 ไร่ โดยที่เกษตรกรรายย่อยส่วนใหญ่ไม่ได้เข้าโครงการรับจำนำเพราะผลผลิตข้าวที่ผลิตได้แต่ละปีมีน้อย ดังนั้นการรับจำนำข้าวของรัฐบาลนอกจากจะส่งผลให้คุณภาพข้าวหอมมะลิน้อยลงแล้วยังทำให้ช่องว่างการกระจายรายได้ระหว่างเกษตรกรรายใหญ่และเกษตรกรรายย่อยมีมากขึ้น

สำหรับผลการศึกษาตลาดข้าวหอมมะลิ พบว่า ผลผลิตข้าวหอมมะลิจะออกสู่ตลาดมากที่สุดในช่วงปลายเดือนพฤศจิกายนของทุกปี ดังนั้นในช่วงเวลาดังกล่าวราคาข้าวหอมมะลิที่เกษตรกรได้รับจะต่ำที่สุดในรอบปี และเมื่อเปรียบเทียบกับข้าวเจ้าทั่วไปข้าวหอมมะลิจะมีราคาสูงกว่าประมาณ 6,000 บาทต่อตัน หรือร้อยละ 47.07 แต่การเปลี่ยนแปลงราคาจะสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงราคาข้าวเจ้าอื่นๆ โดยในตลาดข้าวหอมมะลิจะมีสถาบันทางการตลาดที่เกี่ยวข้องทุกระดับตั้งแต่ระดับท้องถิ่น ระดับขายส่ง และระดับส่งออก วิธีการตลาดและช่องทาง

การกระจายรวมทั้งพฤติกรรมการตลาดของสถาบันการตลาดแต่ละประเภทเปลี่ยนแปลงไปจากในอดีตมาก เริ่มจากเกษตรกรที่จะขายข้าวทันทีหลังเก็บเกี่ยว โดยไม่ได้เก็บไว้รอทยอยขายเมื่อจำเป็นหรือเมื่อราคาข้าวเพิ่มขึ้นเหมือนที่เคยปฏิบัติในอดีต สาเหตุเกิดจากรูปแบบการเก็บเกี่ยวผลผลิตที่เปลี่ยนแปลงไป เกษตรกรใช้รถเกี่ยวหวดในการเก็บเกี่ยวซึ่งผลผลิตข้าวที่ได้จะเป็นข้าวเปียกมีความชื้นสูง จำเป็นต้องขายทันที ในขณะที่สถานที่ตากข้าวและแรงงานมีจำกัด เกษตรกรส่วนใหญ่สูงวัย และผลจากโครงการรับจำนำของรัฐบาลที่กำหนดช่วงเวลารับจำนำไว้เพียงระยะหนึ่งเท่านั้น ไม่ได้เปิดรับตลอดปี นอกจากนั้นทัศนคติต่อการเลือกสถานที่จำหน่ายข้าวหอมมะลิก็เปลี่ยนแปลงไป เกษตรกรจะขายข้าวผ่านโรงสีมากที่สุด การขายข้าวผ่านพ่อค้ารวบรวมท้องถิ่นที่เคยมีบทบาทมากในตลาดข้าวโดยเฉพาะตลาดข้าวเปลือกหอมมะลิในอดีตลดลง สาเหตุเพราะการพัฒนาาระบบการสื่อสารและคมนาคมที่ทันสมัยและรวดเร็วขึ้น ทำให้เกษตรกรมีทางเลือกในการขายผลผลิตทางการเกษตรที่หลากหลายมากขึ้น และผลพวงจากนโยบายรับจำนำข้าวของรัฐบาลทำให้เกษตรกรนำข้าวไปขายให้กับท่าข้าวที่เป็นจุดรับจำนำของโรงสีหรือนำไปขายที่โรงสีโดยตรง

ดังนั้น โรงสีกลายเป็นผู้มีบทบาทสำคัญทั้งต่อการรับซื้อข้าวในตลาดข้าวเปลือกและการกระจายผลผลิตข้าวหอมมะลิในตลาดข้าวสาร ข้าวหอมมะลิกว่าร้อยละ 50 ถูกส่งจากเกษตรกรผ่านช่องทางนี้ โดยการขายข้าวหอมมะลิผ่านพ่อค้าท้องถิ่น สหกรณ์การเกษตร และท่าข้าวมีน้อยลง ซึ่งตลาดข้าวเปลือกหอมมะลิเป็นตลาดที่ต้องแข่งขันในการรับซื้อสูงเพราะเกษตรกรสามารถผลิตได้เพียงครั้งเดียว ผลผลิตต่อไร่ค่อนข้างต่ำ ทำให้อุปทานข้าวหอมมะลิที่ออกมาแต่ละปีค่อนข้างจำกัด ดังนั้นในปัจจุบันผู้ประกอบการที่รับซื้อข้าวเปลือกหอมมะลิจะใช้กลยุทธ์การตลาดเพื่อให้สามารถรับซื้อข้าวหอมมะลิได้ในจำนวนมาก เพื่อให้สอดคล้องกับกำลังการผลิตของโรงสีที่มีมากขึ้น ซึ่งในแหล่งเพาะปลูกข้าวหอมมะลิสำคัญโดยเฉพาะในเขตทุ่งกุลาร้องไห้โรงสีมีกำลังการผลิตสูงกว่าปริมาณอุปทานข้าวในพื้นที่ประมาณ 2-3 เท่า โดยกลยุทธ์ที่ใช้ส่วนใหญ่ไม่ใช่กลยุทธ์ด้านราคาเพราะเกษตรกรจะตรวจสอบราคารับซื้อข้าวของโรงสีแต่ละแห่งก่อนนำไปขาย หากราคาต่างกันมากก็จะพิจารณาค่าขนส่งประกอบการตัดสินใจ ดังนั้นราคารับซื้อข้าวหอมมะลิของโรงสีแต่ละแห่งจะไม่แตกต่างกัน ผู้ประกอบการรับซื้อข้าวเปลือกจะเน้นกลยุทธ์ที่ไม่ใช่ราคาซึ่งที่นิยมใช้ ได้แก่ 1) การตั้งโรงสีหรือจุดรับซื้อใกล้แหล่งผลิต เพราะนอกจากปัจจัยด้านราคาแล้วเกษตรกรจะพิจารณาแหล่งขายจากต้นทุนค่าขนส่งประกอบด้วย และเกษตรกรไม่นิยมนำข้าวไปขายนอกพื้นที่หรือไกลจากฟาร์ม 2) การจ่ายค่านายหน้าให้กับรถรับจ้างบรรทุกข้าวที่พาเกษตรกรมาขายข้าว 3) การจ่ายเงินและกระบวนการรับซื้อที่รวดเร็ว และ 4) การใช้ความช่วยเหลือเงินทุนหมุนเวียนและปัจจัยการผลิตแก่เกษตรกร

ในส่วนตลาดส่งออกข้าวหอมมะลินั้น พบว่า ผลผลิตข้าวหอมมะลิส่งออกมีประมาณร้อยละ 60.51 ของผลผลิตข้าวหอมมะลิในตลาด แม้ว่าในช่วงหลายสิบปีที่ผ่านมาข้าวหอมมะลิเกือบทั้งหมดที่ขายในตลาดโลกมาจากประเทศไทยและนารายได้เข้าสู่ประเทศหลายหมื่นล้านบาทต่อปี แต่ตั้งแต่ปี 2551 ปริมาณการส่งออกข้าวหอมมะลิของไทยมีแนวโน้มลดลง ซึ่งสาเหตุ

สำคัญมาจากการที่ราคาข้าวหอมมะลิของไทยสูงกว่าข้าวหอมจากประเทศอื่นไม่ว่าจะเป็นเวียดนาม อินเดีย ในขณะที่ประเทศเหล่านี้สามารถพัฒนาคุณภาพข้าวหอมได้ใกล้เคียงกับข้าวหอมของไทยและเวียดนามเริ่มส่งออกข้าวหอมมะลิ รวมทั้งมีผู้ส่งออกข้าวหอมรายใหม่ทั้งกัมพูชาและพม่าทำให้ตลาดข้าวหอมมะลิของไทยได้รับผลกระทบ ผนวกกับผลจากนโยบายของรัฐบาลที่ดำเนินโครงการรับจำนำข้าวโดยกำหนดราคารับซื้อข้าวหอมมะลิจากเกษตรกรสูงถึง 20,000 บาทต่อตัน ส่งผลให้ผลผลิตข้าวหอมมะลิประมาณ 3 ล้านตันเข้าสู่โครงการรับจำนำและถูกเก็บอยู่ในสต็อกของรัฐบาล ผลคือราคาข้าวหอมมะลิของไทยสูงกว่า 1,000 ดอลลาร์ต่อตัน และสูงคู่แข่งประมาณ 200-300 ดอลลาร์ต่อตัน ในขณะที่คุณภาพของข้าวหอมมะลิไทยลดลงและต่างประเทศไม่ความเชื่อมั่นต่อการจัดการคุณภาพข้าวของรัฐบาล ค่าความจำเพาะของข้าวหอมมะลิที่เคยได้รับราคาสูงกว่าข้าวจากประเทศอื่นลดลง ดังนั้นปริมาณการส่งออกข้าวหอมมะลิของไทยลดลงจาก 3.07 ล้านตันในปี 2551 เหลือเพียง 1.92 ล้านตันในปี 2556 โดยเฉพาะตลาดส่งออกสำคัญเช่นสหรัฐอเมริกาฮ่องกง และสิงคโปร์ที่ปริมาณการส่งออกลดลงอย่างต่อเนื่อง หากสถานการณ์ยังเป็นเช่นในปัจจุบันไทยอาจจะต้องเสียตลาดส่งออกข้าวหอมมะลิให้คู่แข่งอย่างถาวรหากไม่มีการปรับตัวเพื่อพัฒนาคุณภาพและดำเนินนโยบายที่เหมาะสมอย่างไรก็ตามจากปัญหาดังกล่าวทำให้ผู้ส่งออกบางรายเริ่มขยายธุรกิจเข้าสู่ระบบเกษตรแบบพันธะสัญญา นำข้าวหอมมะลิจากเกษตรกรภายใต้สัญญาการผลิตสีแปรรูปแล้วส่งออกเอง เพื่อควบคุมคุณภาพการผลิตข้าวหอมมะลิตั้งแต่ต้นน้ำแต่ยังมีปริมาณไม่มากนัก โดยลักษณะการดำเนินการดังกล่าวจะคล้ายคลึงกับตลาดข้าวหอมมะลิอินทรีย์ที่มีการควบคุมคุณภาพการผลิตตั้งแต่ฟาร์ม โดยการรวมกลุ่มเกษตรกรหรือสหกรณ์ ซึ่งผู้รับซื้อข้าวหรือผู้ส่งออกเป็นผู้สนับสนุนเงินทุนสำหรับกระบวนการตรวจรับรองคุณภาพแปลง

ในขณะที่ผลการวิเคราะห์ด้านนโยบาย พบว่านโยบายด้านข้าวของไทยในช่วงกว่า 10 ปีที่ผ่านมาเริ่มเป็นนโยบายประชานิยมที่มุ่งช่วยเหลือเกษตรกรเพื่อเป้าหมายทางการเมืองโดยไม่ได้คำนึงถึงผลกระทบต่อภาคการผลิตและการตลาดข้าวในระยะยาว นอกจากนี้บางนโยบายยังเป็นการดำเนินการที่สวนทางกับนโยบายอื่นๆที่รัฐบาลดำเนินการมา ดังเช่น กรณีนโยบายการผลิตอาหารปลอดภัยและส่งเสริมการผลิตข้าวในระบบ GAP ที่ไม่ประสบผลสำเร็จเช่นเดียวกับระบบการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ เพราะนอกจากภาครัฐจะไม่ได้เป็นกลไกในการขับเคลื่อนสำคัญในการพัฒนาการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์แล้วยังสร้างอุปสรรคต่อการพัฒนาข้าวอินทรีย์โดยเฉพาะข้าวหอมมะลิ ทำให้เกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์โดยเฉพาะเกษตรกรในระยะปรับเปลี่ยนหันกลับมาปลูกข้าวแบบทั่วไปขายในโครงการรับจำแทน เพราะการปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์มีขั้นตอนกระบวนการที่ยุ้งยากกว่า ต้องมีการเอาใจใส่และใช้แรงงานที่มากกว่า แต่กลับได้รับราคาเท่ากับเกษตรกรทั่วไปที่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการจัดการคุณภาพ

7.2 ข้อเสนอแนะจากการศึกษา

ข้าวหอมมะลิเป็นชนิดพันธุ์ข้าวที่ให้ผลผลิตต่อไร่ต่ำและผลิตได้เพียง 1 ครั้งต่อปี เพราะเป็นข้าวที่ไวต่อช่วงแสง จึงมีผลผลิตจำกัดเพียงประมาณ 8 ล้านตันต่อปีเท่านั้น ผลการศึกษาครั้งนี้พบว่าการผลิตและการตลาดข้าวหอมมะลิไทย ได้รับผลกระทบจากทั้งปัจจัยภายนอกและภายในหลายด้าน ทำให้เกิดปัญหาและอุปสรรคต่อภาคการผลิตและการตลาดข้าวหอมมะลิไทยในหลายมิติ ทั้งปัญหาที่สะสมมานานและปัญหาที่เริ่มมีไม่นาน ดังนั้นจากผลการศึกษา นำไปสู่ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายต่อการจัดการข้าวหอมมะลิของไทย ดังนี้

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในระยะสั้น

1. ยกเลิกมาตรการรับจำนำข้าว เพราะส่งผลกระทบต่อระบบการผลิตและการตลาดข้าวหอมมะลิ 6 ประเด็น ได้แก่

- โครงการรับจำนำทำให้ความไม่เท่าเทียมกันของการกระจายรายได้ในภาคเกษตรเพิ่มขึ้น เพราะเกษตรกรรายใหญ่และเกษตรกรในพื้นที่ชลประทานได้รับการช่วยเหลือและมีรายได้มากขึ้น ในขณะที่เกษตรกรรายย่อยหรือกลุ่มเกษตรกรที่ยากจนไม่ได้ประโยชน์

- ทำลายตลาดกลางค้าข้าวเปลือกซึ่งเป็นกลไกที่สะท้อนการเปลี่ยนแปลงราคาในตลาดข้าว และเป็นกลไกตลาดที่ทำให้ชาวนาได้รับราคายุติธรรมมากขึ้น ตลาดกลางค้าข้าวเปลือกส่วนใหญ่ปิดตัวลงไปเมื่อรัฐบาลมีการขยายขนาดโครงการรับจำนำและกำหนดราคารับซื้อข้าวสูงกว่าราคาตลาดมาก ปัจจุบันเกษตรกรส่วนใหญ่ต้องขายข้าวให้กับโรงสีโดยตรงซึ่งไม่มีการแข่งขันการรับซื้อข้าวดังเช่นกลไกของตลาดกลาง

- คุณภาพของข้าวหอมมะลิไทยลดลงเพราะการขายข้าวในโครงการรับจำนำไม่ต้องการคำนึงถึงคุณภาพผลผลิต เกษตรกรเน้นเพียงการผลิตข้าวให้ได้ปริมาณมากเท่านั้น แตกต่างจากการขายข้าวในตลาดทั่วไปที่ตลาดจะเป็นผู้กำหนดราคาข้าวตามคุณภาพของเกษตรกร ซึ่งผู้รับซื้อข้าวหอมมะลิจะพิถีพิถันกับการตรวจสอบคุณภาพข้าวในการรับซื้อมาก ดังนั้นหากเกษตรกรต้องการขายข้าวในราคาสูงต้องมีกระบวนการจัดการการผลิตในแปลงจนกระทั่งการจัดการผลผลิตข้าวหลังเก็บเกี่ยวให้ได้คุณภาพตามมาตรฐานของตลาด

- การส่งออกข้าวหอมมะลิไทยลดลง เพราะราคาข้าวหอมมะลิไทยสูงกว่าราคาข้าวหอมจากประเทศคู่แข่งมาก ซึ่งประเด็นดังกล่าวเกิดจากการยกระดับราคาข้าวหอมมะลิในประเทศสูงกว่าราคาตลาดมาก ต้นทุนการรับซื้อข้าวหอมมะลิในประเทศจึงสูงและผู้ส่งออกไม่สามารถคาดการณ์ปริมาณผลผลิตข้าวหอมมะลิในตลาดได้ ในขณะที่ปัจจัยด้านคุณภาพที่ตลาดต่างประเทศไม่มั่นใจกระบวนการจัดการคุณภาพมาตรฐานข้าวหอมมะลิของรัฐบาล

- เป็นภาระมหาศาลต่องบประมาณของประเทศ ทั้งเงินทุนที่ใช้ในการรับซื้อข้าวเปลือก การบริหารสต็อกและการจัดเก็บข้าว

- ส่งผลกระทบต่อการขายตัวของระบบข้าวหอมมะลิอินทรีย์ ทำให้เกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์หันกลับไปปลูกข้าวหอมมะลิทั่วไป ที่ให้ความสำคัญกับการจัดการคุณภาพข้าวน้อยลง

2. การบริหารจัดการสต็อกข้าวหอมมะลิจากโครงการรับจำนำจะต้องทำด้วยความระมัดระวัง ไม่ให้ส่งผลกระทบต่อตลาดส่งออกข้าวไทยทั้งในแง่ของปริมาณและคุณภาพ

3. สร้างความเชื่อมั่นต่อคุณภาพข้าวหอมมะลิไทยในตลาดโลก เพื่อรักษาความจำเพาะของคุณภาพข้าวหอมมะลิไทยที่ตลาดเคยมีให้สูงกว่าข้าวหอมจากแหล่งอื่น โดยเฉพาะความเข้มงวดของการตรวจสอบคุณภาพก่อนการส่งออก และก่อนให้ใบอนุญาตส่งออกและใบรับรองมาตรฐานต่อผู้ประกอบการส่งออกข้าวหอมมะลิ รวมทั้งมีมาตรการลงโทษผู้ส่งออกที่ทำการปลอมปนข้าวหอมมะลิหรือส่งออกข้าวหอมมะลิที่ไม่ได้มาตรฐานส่งออกอย่างจริงจัง

4. การถ่ายทอดเทคโนโลยีการผลิตข้าวหอมมะลิและแบบแผนการผลิตที่เหมาะสมเฉพาะพื้นที่ จะช่วยยกระดับผลผลิตข้าวหอมมะลิในระดับฟาร์มให้ใกล้เคียงกับระดับศักยภาพของพื้นที่ได้ โดยเฉพาะข้าว กข15 ที่ผลผลิตที่เกษตรกรผลิตได้ยังต่ำกว่าระดับศักยภาพสูงสุดของพื้นที่มาก

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในระยะยาว

ประเด็นด้านคุณภาพข้าวหอมมะลิเป็นสิ่งสำคัญเร่งด่วนที่สุดในการดำเนินนโยบายข้าวหอมมะลิไทย ดังนั้น ในระยะยาวควรต้องมีการสร้างห่วงโซ่อุปทานเพื่อผูกโยงการผลิตสู่ห่วงโซ่คุณค่า (value chain) เพื่อสร้างคุณค่าของข้าวหอมมะลิซึ่งจะช่วยรักษาคุณสมบัติความจำเพาะของข้าวหอมมะลิไทยได้ เพราะโอกาสในการเพิ่มผลผลิตทำได้จำกัด จึงต้องสร้างกระบวนการเพิ่มมูลค่าต่อพื้นที่ โดยควรมีแนวทางดำเนินการ ดังนี้

1. การพัฒนาการผลิตข้าวหอมมะลิในระดับต้นน้ำ โดยเน้นการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตของเกษตรกรเพราะข้าวหอมมะลิมีผลผลิตรวมประมาณ 8 ล้านตันต่อปีและปลูกได้เพียงหนึ่งครั้งต่อปีทำให้โอกาสในการเพิ่มผลผลิตทำได้จำกัด กระบวนการจัดการฟาร์มที่ถูกต้องตามหลักวิชาการและเหมาะสมกับพื้นที่จะเป็นกลไกสำคัญที่สนับสนุนการพัฒนาคุณภาพข้าวหอมมะลิในระดับต้นน้ำ สามารถลดต้นทุนการผลิต เพิ่มผลผลิตและคุณภาพผลผลิตข้าวหอมมะลิได้ ดังนั้นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องให้ความสำคัญกับการให้ความรู้ด้านการจัดการฟาร์มแก่เกษตรกรอย่างต่อเนื่องเพื่อสร้างองค์ความรู้ที่ถูกต้อง

2. ในระดับกลางน้ำหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องส่งเสริมให้กลไกตลาดข้าวในประเทศทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะการสนับสนุนการพัฒนาตลาดกลางซึ่งจะเป็นกลไก

สำคัญในการจำแนกคุณภาพข้าวหอมมะลิในตลาดตามชั้นคุณภาพอย่างมีประสิทธิภาพ โดยไม่เป็นการด้านงบประมาณของประเทศ

3. กลไกของรัฐต้องสนับสนุนให้สร้างความแตกต่างด้านราคาของข้าวหอมมะลิคุณภาพกับข้าวหอมมะลิทั่วไป เพื่อจูงใจให้เกษตรกรหันมาให้ความสำคัญต่อการรักษาคุณภาพผลผลิต

4. สนับสนุนการรวมกลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิเพราะเกษตรกรส่วนใหญ่เป็นรายย่อยไม่สามารถจัดการบริหารอุปทานข้าวตามที่ตลาดต้องการได้ ดังนั้นการรวมกลุ่มเพื่อผลิตข้าวหอมมะลิจะเป็นแนวทางที่จะบริหารตลาดได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ยังช่วยพัฒนาองค์ความรู้ในกระบวนการจัดการการผลิตและสามารถลดต้นทุนการผลิตได้จากการใช้ปัจจัยการผลิตราคาถูก

5. ในระดับปลายน้ำ ภาครัฐและเอกชนต้องร่วมมือกันอย่างเข้มแข็งในการรักษาตลาดส่งออกข้าวหอมมะลิเดิมและการขยายตลาดส่งออกใหม่ และต้องสนับสนุนการวิจัยพัฒนาผลิตภัณฑ์เพื่อเพิ่มมูลค่าข้าวหอมมะลิ ซึ่งจะเป็นแนวทางสำคัญในการยกระดับราคาข้าวหอมมะลิของไทยอย่างยั่งยืน

6. สนับสนุนให้เกษตรกรพึ่งพาตนเอง โดยพัฒนาอาชีพเสริมนอกภาคการเกษตรสำหรับเกษตรกรในพื้นที่นาที่น้ำฝนที่ไม่ได้อยู่ในเขตชลประทาน เพื่อยกระดับรายได้ของครัวเรือนให้สูงขึ้น โดยการส่งเสริมการพัฒนาวิชาชีพที่เหมาะสมกับท้องถิ่น เพราะผลจากการศึกษาระบุว่าแม้ว่ารายได้จากข้าวจะเป็นรายได้หลักของครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิ แต่ผลตอบแทนจากการปลูกข้าวหอมมะลิถือว่าอยู่ในระดับต่ำเมื่อเทียบกับการปลูกพืชชนิดอื่นหรือการประกอบอาชีพนอกภาคการเกษตร

เอกสารอ้างอิง

- Atanu Ghoshary. 2008. Asymmetric Adjustment of Rice Export Price: The Case of Thailand and Vietnam. **International Journal of Applied Economics**. 5(2) : 80-91.
- Battese .G. E. and T. J. Coelli. 1995. A model for technical inefficiency effect in a stochastic frontier production functions for panel data. **Empirical Economics** 20: 325-332.
- Glenn D. Israel. 1992. **Determining Sample Size**. Fact Sheet PEOD-6, a series of the Program Evaluation and Organizational Development, Florida Cooperative Extension Service, Institute of Food and Agricultural Sciences, University of Florida. Available: <http://www.sut.ac.th/im/data/read6.pdf>. Accessed May 13, 2013.
- Songsrirod, N. and J. Singhapreecha. 2007. **Technical Efficiency and Its Determinants on Conventional and Certified Organic Jasmine Rice Farms in Yasothon Province**. *Thammasat Econ. J.*, 25: 96-133.
- Sriboonchitta, S. and A. Wiboonpongse. 2004. **On Estimate of Stochastic Production Frontiers with Self-Selectivity: Jasmine and Non-jasmine Rice in Thailand**. Paper presented at Asia Pacific Productivity Conference, University of Queensland, Brisbane, Australia, 14–16 July 2004.
- Srisompun O. and S. Isvilanonda. 2012. **Efficiency Change in Thailand Rice Production: an Evidence from Panel Data**. *Journal of Development and Agricultural Economics*. 4(4) : 101-108 ; February, 2012.
- Studenmund A.H. 2006. **Using Econometrics: A Practical Guide**. 5th ed. Boston: Pearson Education, inc.
- Wiboonpongse, A. and S. Sriboonchitta. 2000. **The Effect of Production Inputs, Technical Efficiency and Other Factor on Jasmine and Non-jasmine Rice Yields in Thailand**. Available: <http://fuangfah.econ.cmu.ac.th/teacher/supawat/8.%20%A1%C3%B3%D5%C8%D6%A1%C9%D2%20%BA%B7%A4%C7%D2%C1%201.pdf>. Accessed May 13, 2013.

- กรมการข้าว. 2549. ยุทธศาสตร์ข้าว พ.ศ.2549-2551. สำนักนโยบายและยุทธศาสตร์
กรมการข้าว กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- กรมการข้าว. 2557. ฐานข้อมูลพันธุ์ข้าวรับรองของไทย. แหล่งข้อมูล :
http://www.brrd.in.th/rvdb/index.php?option=com_content&view=article&id=77:pathum%20%20%20%20%20%20%20%20%20%20%20%20%20-thani-1&catid=34:non-photosensitive-lowland-rice&Itemid=55 ค้นเมื่อ 23 เมษายน 2557.
- กรมการค้าภายใน. 2557. การรับจำหน่ายสินค้าเกษตร. แหล่งข้อมูล :
<http://www.dit.go.th/contentmain.aspx?typeid=8> ค้นเมื่อ 23 กรกฎาคม 2557.
- _____ . 2557. ตลาดกลางสินค้าเกษตร. กรมการค้าภายใน กระทรวงพาณิชย์
แหล่งข้อมูล : <http://www.dit.go.th/MahaSarakhm/contentdet.asp?deptid=84&id=8996> 23 กรกฎาคม 2557.
- กรมพัฒนาที่ดิน. 2538. งานโครงการตามกรอบนโยบายงบประมาณ ปี 2538 กรมพัฒนา
ที่ดิน. กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- กรมวิชาการเกษตร. 2534. สรุปผลการประชุมข้าวและธัญพืชเมืองหนาวประจำปี 2534.
โรงแรมเจ บี อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา 22-26 เมษายน 2534. กรมวิชาการเกษตร
กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- สำนักวิจัยเศรษฐกิจการเกษตร. 2539. แนวทางพัฒนาข้าว ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจ
และสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540-2544). สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร
กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- กรมส่งเสริมการเกษตร. 2539. โครงการส่งเสริมการผลิตและการตลาดผัก ผลไม้และข้าว
อหามัย. แหล่งข้อมูล : http://www.oae.go.th/ewt_news.php?nid=17591&filename=index 23 กรกฎาคม 2557.
- กรมส่งเสริมการเกษตร. 2555. ฐานข้อมูลการขึ้นทะเบียนเกษตรกรโครงการรับจำนำข้าว
ปีการเพาะปลูก 2555/56. กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- กรมส่งเสริมการเกษตร. 2556. พื้นที่เพาะปลูกข้าวตามพันธุ์ ปีการเพาะปลูก 2555/56.
แหล่งข้อมูล : <http://ecoplant.doae.go.th/center/index.php> 23 กรกฎาคม 2557.
- กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. 2535. นโยบายดินและปุ๋ย. กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.

- กระทรวงพาณิชย์. **มาตรฐานสินค้าข้าวหอมมะลิไทย**. 2556. ประกาศกระทรวงพาณิชย์ เรื่องกำหนดให้ข้าวหอมมะลิไทยเป็นสินค้ามาตรฐานและมาตรฐานสินค้าข้าวหอมมะลิไทย (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2556 <http://ocs.dft.go.th/LinkClick.aspx?fileticket=5ZYkDpaRPK0=&tabid=38> 10 กรกฎาคม 2557.
- กัลยา พิมพ์เพราะ. 2540. **ศักยภาพการส่งออกข้าวไทยไปยังประเทศคู่ค้าที่สำคัญ**. วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ศราวุทธิ์ สิทธิกุล. 2540. **การศึกษาพฤติกรรมราคาและการพยากรณ์ราคาสินค้าเกษตรที่สำคัญ กรณีศึกษา: ข้าว ยางพารา มันสำปะหลัง ข้าวโพด กุ้งกุลาดำ**. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต (เศรษฐศาสตร์เกษตร) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- คณะอนุกรรมการรับจำนำข้าว. 2556. **ผลผลิตข้าวในโครงการรับจำนำปีการเพาะปลูก 2555/56**. สรุปผลการประชุมคณะอนุกรรมการรับจำนำข้าวครั้งที่ 1/2556 ณ ตึกบัญชาการ ทำเนียบรัฐบาล 14 มกราคม 2556. แหล่งข้อมูล: <http://www.dit.go.th/contentdetail.asp?typeid=8&catid=152&ID=4244>. ค้นเมื่อ 23 เมษายน 2556.
- คุณาวุฒิ บุญยานพคุณ. 2555. **แผนปฏิบัติการเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ**. สำนักนวัตกรรมแห่งชาติ (องค์การมหาชน). แหล่งข้อมูล : <http://www.nia.or.th/innolinks/page.php?issue=201302§ion=6>. ค้นเมื่อ 10 กรกฎาคม 2557.
- ชญาภา คงชีวาสกุล. 2549. **ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการบริโภคข้าวสารหอมมะลิของผู้บริโภคในเขตเทศบาลนครหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาธุรกิจเกษตร, มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- ชนัญญา อยู่เสนาสน์. 2539. **การวิเคราะห์ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อราคาส่งออกข้าวไทย**. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต (เศรษฐศาสตร์เกษตร), มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ชัยวัฒน์ สหสกุล. 2550. **โครงการรับจำนำข้าวเปลือกปี 2547-2548 และทางเลือกในการใช้กลไกตลาดสินค้าเกษตรล่วงหน้า**. พิมพ์ครั้งที่ 1. เอสพีเอ็นการพิมพ์; กรุงเทพฯ.
- ฐานเศรษฐกิจ. 2556. **ตลาดข้าวไทยในฮ่องกงทรุดหนัก**. หนังสือพิมพ์ฐานเศรษฐกิจ. ปีที่ 33 ฉบับที่ 2,867. (4 -7 สิงหาคม พ.ศ. 2556).
- ธนาคารแห่งประเทศไทย สำนักงานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. 2547. **การตลาดข้าวหอมมะลิในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. ส่วนวิชาการ ธนาคารแห่งประเทศไทย สาขาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.

- นนุช แซ่มเพชร. 2547. การวิเคราะห์ประสิทธิภาพการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไปและข้าวหอมมะลิอินทรีย์ : กรณีศึกษาเกษตรกรตำบลกุดชุม จังหวัดยโสธร. วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นราทิพย์ ชุตินวงศ์ และชลลดา จามรกุล. 2539. **พื้นฐานเศรษฐศาสตร์จุลภาค**. พิมพ์ครั้งที่ 3. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย: กรุงเทพฯ.
- นันทิยา หุตานวัตร. 2549. บทสังเคราะห์รายงานการวิจัย ความเป็นไปได้ของการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์ที่จะเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ปัญหาความยากจนสำหรับเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- นิพนธ์ พัวพงศกร. 2555. เสวนา ThaiPublica Forum ครั้งที่ 4 หัวข้อ “ข้าว ชาวนา นักการเมือง และประเทศชาติ ใครได้ใครเสีย?”. แหล่งข้อมูล: http://tdri.or.th/tdri-insight/thaipublica_nipon/. ค้นเมื่อ 23 เมษายน 2556.
- บุญจิต ฐิตาภวัฒน์กุล และคณะ. 2547. โครงการศึกษาการพัฒนาการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์เพื่อการส่งออกของไทยในสหภาพยุโรปและสหรัฐอเมริกา. ศูนย์วิจัยเศรษฐศาสตร์ประยุกต์ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- บุญทรง เตรียาภิรมย์. 2556. เวียดนามแย่งตลาดข้าวหอมมะลิ. แหล่งข้อมูล <https://www.thairath.co.th/content/newspaper/311252>. ค้นเมื่อ 10 มีนาคม 2557.
- ประเสริฐ โกศลยิวิตร. 2552. ศึกครั้งใหม่เมื่อข้าวหอมไทยถูกทำลาย. วารสารข้าวไทย. มีนาคม-เมษายน : 45-48.
- ปิยะดา เกตุเรืองโรจน์. 2554. อำนาจทางการตลาดของโรงสีข้าวหอมมะลิ. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต (เศรษฐศาสตร์เกษตร) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- มาณะสิริ เชาวกุล. 2539. การตรวจสอบค่าความยืดหยุ่นของการส่งผ่านราคา. วารสารเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. 3 (2): 133-138.
- มาณะสิริ เชาวกุล และคณะ. 2554. รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการวิจัยการทบทวนโครงสร้างตลาดข้าวของไทย. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- รวีสาร์ สุชาโต. 2554. การวิเคราะห์ห่วงโซ่อุปทานของข้าวไทย : กรณีศึกษาข้าวหอมมะลิบรรจุถุง. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- เริงศักดิ์ กตเวทิน, จักรพันธ์ เกาสระคู, ปาณิษฐ์ เจริญไชสง และ อัครเดช นิ่งตะลา. 2551. การทำแผนที่สิ่งปกคลุมที่ดิน/การใช้ที่ดินในทุ่งกุลาร้องไห้โดยใช้ภูมิสารสนเทศ. วารสารแก่นเกษตร. 36(3) : 185-193.

- วาสนา อัครานุกฤษ. 2555. เล่าเรื่องทำข้าวกำนันทรง. แหล่งข้อมูล : <http://thaipublica.org/2012/11/wassana-thakaokumnunsong/> ค้นเมื่อ 9 พฤษภาคม 2557.
- วิชัย หฤทัยธนาสันต์, เพ็ญขวัญ ชมปรีดา, ธงชัย สุวรรณสิขันธ์ และวัลย์รัตน์ จันทรปานนท์. 2536. **หน่วยปฏิบัติการเทคโนโลยีแปรรูปข้าว**. สถาบันค้นคว้าและพัฒนาผลิตผลทางการเกษตรและอุตสาหกรรมเกษตร
- วินิต ชินสุวรรณ. 2543. **รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการระบบการใช้เครื่องจักรกลเกษตร สำหรับเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตและเพิ่มคุณภาพของผลผลิตข้าวหอมมะลิในเขตทุ่งกุลาร้องไห้**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- วีรญา เดชเฟื่อง. 2555. **เกษตรอินทรีย์ การสร้างคุณค่าและความสุขในวิถีชาวนา. ข้าวเพื่อชีวิต**. ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร.
- วีระพงษ์ รามากร. 2554. **พลิกมุมข้าว**. หนังสือพิมพ์ประชาชาติธุรกิจ ฉบับวันที่ 15 สิงหาคม 2554. แหล่งข้อมูล : <https://www.facebook.com/news1online/posts/503683416315167> ค้นเมื่อ 9 มกราคม 2557.
- วีระศักดิ์ คงฤทธิ์. 2552. ผลกระทบจากวิกฤติราคาข้าวต่อผลผลิตข้าวเหนียวในประเทศไทย. **วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยทักษิณ** 4(2): 195-216.
- ศักดิ์ดา จงแก้ววัฒนา. 2548. **รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการการศึกษาอิทธิพลของปัจจัยสภาพแวดล้อมและกลยุทธ์การจัดการที่มีผลต่อคุณภาพข้าวขาวดอกมะลิ 105 โดยใช้การวิจัยเชิงระบบ**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ศูนย์วิจัยกสิกรรมไทย. 2550. **ข้าวจีน คู่ค้า-คู่แข่ง ที่น่าจับตามอง. วารสารข้าวไทย**. กันยายน-ตุลาคม: 26-29.
- ศูนย์วิจัยธุรกิจอีสาน. 2554. **รายงานสถานการณ์การส่งออกข้าวและผลิตภัณฑ์ของไทย สิ้นปี 2553 จำแนกตามรหัสสินค้า 10 digits**. แหล่งข้อมูล : <http://www.nesp.kku.ac.th/kkusp/images/stories/document/exportrice53.doc> ค้นเมื่อ 12 มีนาคม 2556.
- ศูนย์วิจัยเพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2544. **การตลาดท้องถิ่น ข้าวหอมมะลิ : เชียงใหม่ พิษณุโลก และทุ่งกุลาร้องไห้**. ศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพ สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ.

- ศูนย์วิจัยเศรษฐศาสตร์ประยุกต์. 2547. **ช่องทางการกระจายข้าวเปลือก**. เอกสารวิจัยเสนอต่อธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ จัดเตรียมโดยศูนย์วิจัยเศรษฐศาสตร์ประยุกต์ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ศูนย์สารสนเทศการเกษตร. 2556. **สถิติการค้าสินค้าเกษตรไทยกับต่างประเทศ ปี 2555**. สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร
- สกล หาญสุทธีวารินทร์. 2554. **ข้าวหอมมะลิไทยบนเส้นทางการแข่งขันด้านราคา**. กรุงเทพฯธุรกิจ 30 สิงหาคม 2554
- สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (TDRI). **เปิดงานวิจัยยุทธศาสตร์ข้าวไทย แจกแจงความสูญเสียของการรับจำนำข้าว**. 2556. แหล่งข้อมูล : <http://prachatai.com/journal/2013/10/49208> ค้นเมื่อ 12 มีนาคม 2556.
- สมพร อิศวิลานนท์. 2555. **โครงการรับจำนำกับการสูญเสียคุณค่าความจำเพาะของข้าวหอมมะลิไทย**. แหล่งข้อมูล: <http://www.knit.or.th/index.php/2012-07-03-07-05-34>. ค้นเมื่อ 13 พฤษภาคม 2556.
- สมพร อิศวิลานนท์. 2556. **มองสถานการณ์ข้าวไทยผ่านตลาดการค้าข้าวโลก**. หนังสือชุด“ความเสี่ยงสินค้าเกษตรไทย (Agriculture @ Risk)” สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
- สมพร อิศวิลานนท์ และ อรอนงค์ นัยวิกุล. 2549. **การสร้างคุณค่าสินค้าเกษตรไทย**. เอกสารนำเสนอต่อฝ่ายวิชาการ ธนาคารแห่งประเทศไทย.
- สมศักดิ์ เพียบพร้อม. 2531. **การจัดการฟาร์มประยุกต์**. ภาควิชาเศรษฐศาสตร์เกษตรและทรัพยากร คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สมาคมผู้ส่งออกข้าวไทย. 2554. **ปริมาณการส่งออกข้าวไทย 2554**. แหล่งข้อมูล : http://www.thairiceexporters.or.th/List_%20of_statistic.htm. ค้นเมื่อ 23 เมษายน 2556.
- สมาคมผู้ส่งออกข้าวไทย. 2556. **ปริมาณการส่งออกข้าวไทย 2552-55**. แหล่งข้อมูล : http://www.thairiceexporters.or.th/List_%20of_statistic.htm. ค้นเมื่อ 23 เมษายน 2556.
- สรียา อัจฉมาสัย และ ลักคณา วรศิลป์ชัย. 2555. **ปัจจัยที่มีผลต่อพฤติกรรมการเลือกซื้อผลิตภัณฑ์ข้าวสารบรรจุถุงในเขตกรุงเทพมหานคร**. วารสารปัญญาภิวัฒน์ 3(2): 22-37.

- แสงนวล ทองเพ็ชร. 2548. พันธุ์ข้าวหอมและมาตรฐานข้าวหอมของไทย. สถาบันวิจัยข้าว กรมวิชาการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- สุจิต เมืองสุข. ข้าวไทยวันนี้ต้องปลูกเพราะอีก 20 ปีข้างหน้าประชากรไทยจะเพิ่มเป็น 80 ล้านคน ข้าวจะไม่พอ. แหล่งข้อมูล : http://www.technologychaoban.com/news_detail.php?tnid=911. ค้นเมื่อ 12 กรกฎาคม 2557.
- สุธานันท์ โพธิ์ชาธาร. 2549. ประสิทธิภาพเชิงเทคนิคของการผลิตข้าวในประเทศไทย. ดุษฎีนิพนธ์ เศรษฐศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2531. นโยบายข้าว 2537-44. สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2537. เป้าหมายการผลิตสินค้าเกษตรกรรมที่สำคัญ ปี 2537/38. สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2548. โครงการผลิตข้าวหอมมะลิมาตรฐานเพื่อการส่งออกในทุ่งกุลาร้องไห้ ปี 2547/48. ศูนย์ประเมินผล สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2550. จำนวนโรงสีในประเทศไทยตามภูมิภาค. สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. แหล่งข้อมูล : http://www.google.co.th/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0CCLQFjAB&url=http%3A%2F%2Fwww.agriinfo.doae.go.th%2Fyear52%2Fdo_you_know%2Fknow_27-02-52.doc&ei=how7VOriPliwuATk1YH4CQ&usg=AFQjCNH97Ezjq4OmEjYYk5zwVZ6l4_48rw&sig2=CcWja2HDOSdB7ueDcJYj6w&bvm=bv.77161500,d.c2E
- สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2543. งบประมาณโดยสังเขป ของ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ.2543. สำนักนโยบายและแผนพัฒนาการเกษตร สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2551. งบประมาณโดยสังเขป ของ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2551. สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2552. งบประมาณโดยสังเขป ของ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2552. สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.

- สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2551. **ตัวชี้วัดเศรษฐกิจการเกษตรของไทย ปี 2551.**
สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2552. **การผลิตและการตลาดข้าวหอมมะลิ.** สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2555. **สถิติการค้าสินค้าเกษตรไทยกับตลาดต่างประเทศ.**
สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2556. **ฐานข้อมูลของศูนย์สารสนเทศ : เนื้อที่เพาะปลูก ผลผลิต และผลผลิตต่อไร่ข้าวหอมมะลินาปี 2532-55.** สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. แหล่งข้อมูล : <http://www.oae.go.th/main.php?filename=index>.
ค้นเมื่อ 23 เมษายน 2556.
- สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2554. **พื้นที่เพาะปลูก ผลผลิต ผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ข้าวหอมมะลิ แยกตามพันธุ์ข้าวสำคัญ.** ศูนย์สารสนเทศ สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร.
- สำนักงานเกษตรจังหวัดบุรีรัมย์. 2556. **ข้อมูลพื้นฐานการเกษตรปี 2555.** แหล่งข้อมูล: <http://www.buriram.doae.go.th/information.htm>. ค้นเมื่อ 13 พฤษภาคม 2556.
- สำนักงานเกษตรจังหวัดร้อยเอ็ด. 2556. **ข้อมูลครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกข้าวในจังหวัดร้อยเอ็ด.** (เอกสารอัดสำเนา)
- สำนักงานเกษตรจังหวัดสุรินทร์. 2556. **ข้อมูลด้านการเกษตรจังหวัดสุรินทร์.** แหล่งข้อมูล: http://kaset-surin.com/?page_id=118. ค้นเมื่อ 26 กรกฎาคม 2556.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2554. **อัตราการพึ่งพิง (dependency ratio) ปี พ.ศ. 2543 - 2573** รายปี.
http://social.nesdb.go.th/SocialStat/StatReport_Final.aspx?reportid=89&template=2R1C&yeartype=M&subcatid=56 ค้นเมื่อ 26 กรกฎาคม 2557.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2557. **สรุปแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.**
- สำนักงานมาตรฐานสินค้า. 2555. **รายชื่อผู้ประกอบการที่ได้รับตรารับรองให้ผลิตและจำหน่ายข้าวหอมมะลิมาตรฐาน.** สำนักมาตรฐานสินค้า กระทรวงพาณิชย์
- สำนักพัฒนาผลิตภัณฑ์ข้าว. 2555. **องค์ความรู้เรื่องข้าว.** สำนักพัฒนาผลิตภัณฑ์ข้าว.
แหล่งข้อมูล : <http://www.riceproduct.org/> . ค้นเมื่อ 23 เมษายน 2556.

- สำนักงานส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ ณ วอชิงตันดีซี. ตลาดข้าวไทยในอเมริกาฝั่ง พบข้าวหอมมะลิปลอมปน. **ประชาชาติธุรกิจ**. Available : http://www.prachachat.net/news_detail.php?newsid=1401978996 ค้นเมื่อ 2 สิงหาคม 2557
- สำนักส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ ณ ฮองกง. **ข้าวหอมมะลิไทยในตลาดฮ่องกง**. 2556. สำนักส่งเสริมการค้าในต่างประเทศ ณ ฮองกง. www.ditp.g.th/contents_attach/74498/74498.doc. ค้นเมื่อ 23 เมษายน 2556.
- สำนักงานส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ ณ ฮองกง. **ตลาดข้าวไทยในฮ่องกงหดหนัก**. Available : http://thanonline.com/index.php?option=com_content&view=article&id=193539:2013-08-02-10-53-14&catid=87:2009-02-08-11-23-26&Itemid=423. ค้นเมื่อ 2 สิงหาคม 2556
- หน่วยวิจัยธุรกิจการเกษตร. 2540. **สินค้ายุทธศาสตร์เกษตร : กรณีของข้าว**. เอกสารวิจัยนำเสนอต่อสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- หลักชัย ฉิมสุทธิ. 2551. **พฤติกรรมทางเลือกซื้อข้าวสาร กรณีศึกษา: ผู้บริโภคในเขตจังหวัดปทุมธานี**. รายงานการศึกษาค้นคว้าอิสระ สาขาบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม.
- อรรวรรณ ศรีโสภณพันธ์. 2555. **เอกสารประกอบการสอน วิชาเศรษฐศาสตร์อุตสาหกรรมเกษตร**. พิมพ์ครั้งที่ 1. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม; มหาสารคาม.
- อรรวรรณ ศรีโสภณพันธ์. 2556. **การวิเคราะห์การส่งผ่านราคาข้าวเหนียวในประเทศไทย**. วารสารแก่นเกษตร 41 (1) : 9-16.
- อรรวรรณ บุตรโส และสมพร อิศวิลานนท์. “ประสิทธิภาพเชิงเทคนิคและปัจจัยกำหนดระดับประสิทธิภาพ.” **วารสารเศรษฐศาสตร์และนโยบายสาธารณะ**. 5(6) ; กรกฎาคม-ธันวาคม, 2552.
- อรรวรรณ ศรีโสภณพันธ์ และ ทัดพิชา เจริญรัตน์. 2556. **รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการข้าวเหนียวไทยภายใต้ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน**. ภายใต้ชุดโครงการ “การเสริมสร้างความเข้มแข็งงานวิจัยเชิงนโยบายเกษตร” โดยสถาบันคลังสมองของชาติและสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- อนันต์ พลธานี, วาสนา ผลลักษณ์, เกริก ปั้นแห่งเพชร, บุญมี ศิริ และ เรืองศักดิ์ กตเวทิน. 2542. **รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการการปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิตข้าวหอมมะลิในระดับเกษตรกร**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

อัครพงศ์ อ้นทอง, ดนัยธัญ พงษ์พัชรารเทพ และ มิ่งสรรพ์ ขาวสะอาด. 2553. อุปสงค์การนำเข้าข้าวไทยและปัจจัยกำหนดราคาข้าวในตลาดโมเดิร์นเทรดของจีน. วารสารเศรษฐศาสตร์ประยุกต์. 17(2) : 55-77.

อัจฉรา ไวยราษฎร์. 2544. การศึกษาตลาดข้าวเปลือกและกิจกรรมการตลาดของโรงสีข้าวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต (เศรษฐศาสตร์เกษตร), มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

อัมมาร์ สยามวาลา และ วิโรจน์ ณ ระนอง. 2533. ประมวลความรู้เรื่องข้าว. สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย

อารี วิบูลย์พงศ์, เยาวเรศ เขาวนพูนผล, ธเนศ ศรีวิชัยลำพันธ์ และ ทรงศักดิ์ ศรีบุญจิตต์. 2550. รายงานการประชุมวิชาการ ศวปก ปี 2550. หน้า 249-261.

ภาคผนวก ก

ต้นทุนผลตอบแทนของการผลิตข้าวหอมมะลิจำแนกตามกิจกรรม

ตารางภาคผนวกที่ 1 ต้นทุนและผลตอบแทนของการผลิตข้าวหอมมะลิ จำแนกตามกิจกรรม ปี
การเพาะปลูก 2556/57

รายการ	หน้าผ่น			นาชลประทาน			นาอินทรีย์		
	เงินสด	ไม่สด	รวม	เงินสด	ไม่สด	รวม	เงินสด	ไม่สด	รวม
1. ต้นทุนผันแปร	2,064.0	689.3	2,753.3	2,372.1	509.9	2,882.0	1,584.5	953.6	2,538.1
1.1 ต้นทุนค่าแรงงาน									
แรงงานคน	60.3	171.7	232.0	65.2	139.6	204.8	51.8	284.6	336.5
แรงงานเครื่องจักร	839.0	0.0	839.0	926.8	0.0	926.8	885.5	0.0	885.5
1.2 ค่าปัจจัยการผลิต									
เมล็ดพันธุ์	95.0	507.0	602.0	233.0	352.0	585.0	47.0	494.0	541.0
ปุ๋ยคอก	18.0	10.7	28.7	6.3	11.0	17.3	37.6	154.6	192.2
ปุ๋ยเคมี	686.9	0.0	686.9	818.4	0.0	818.4	0.0	0.0	0.0
ปุ๋ยชีวภาพ	87.4	0.0	87.4	44.4	7.3	51.7	230.9	20.3	251.2
สารเคมี	14.0	0.0	14.0	31.0	0.0	31.0	8.5	0.0	8.5
ค่าน้ำมัน	85.2	0.0	85.2	78.4	0.0	78.4	83.6	0.0	83.6
ค่าเลี้ยงดูแรงงาน	16.2	0.0	16.2	10.2	0.0	10.2	20.5	0.0	20.5
ค่าซ่อมแซมฯ	141.4	0.0	141.4	97.7	0.0	97.7	175.3	0.0	175.3
ค่าใช้จ่ายอื่นๆ	20.7	0.0	20.7	60.7	0.0	60.7	43.7	0.0	43.7
2. ต้นทุนคงที่	5.4	1,424.6	1,430.0	8.3	1,269.8	1,278.1	2.6	1,781.5	1,784.1
ค่าเช่าที่ดิน	5.4	0.0	5.4	8.3	0.0	8.3	2.6	0.0	2.6
ค่าใช้ที่ดิน	0.0	1,199.7	1,199.7	0.0	1,013.3	1,013.3	0.0	1,381.3	1,381.3
ค่าเสื่อมอุปกรณ์	0.0	133.7	133.7	0.0	163.4	163.4	0.0	276.5	276.5
ค่าเสียโอกาสเงินทุน	0.0	91.3	91.3	0.0	93.1	93.1	0.0	123.7	123.7
3. รวมต้นทุนทั้งหมด	2,069.4	2,113.9	4,183.3	2,380.4	1,779.7	4,160.1	1,587.1	2,735.1	4,322.2
ผลผลิตต่อไร่	393.3	393.3	393.3	357.3	357.3	357.3	343.3	343.3	343.3
ต้นทุนต่อ กก.	5.3	5.4	10.6	6.7	5.0	11.6	4.6	8.0	12.6
ราคาข้าวเจ้าเฉลี่ย	15.9	15.9	15.9	15.6	15.6	15.6	18.3	18.3	18.3
ผลตอบแทน ต่อไร่ ^{1/}	4,192.0	4,147.4	2,078.0	3,189.3	3,790.0	1,409.6	4,691.9	3,543.8	1,956.8
ผลตอบแทน กก. ^{1/}	10.7	10.5	5.3	8.9	10.6	3.9	13.7	10.3	5.7

ที่มา: จากการคำนวณ

หมายเหตุ : 1/ รายได้จากการปลูกข้าวลบด้วยต้นทุนการผลิตข้าวที่จ่ายไปเป็นเงินสดเป็นเงินสด

ภาคผนวก ข

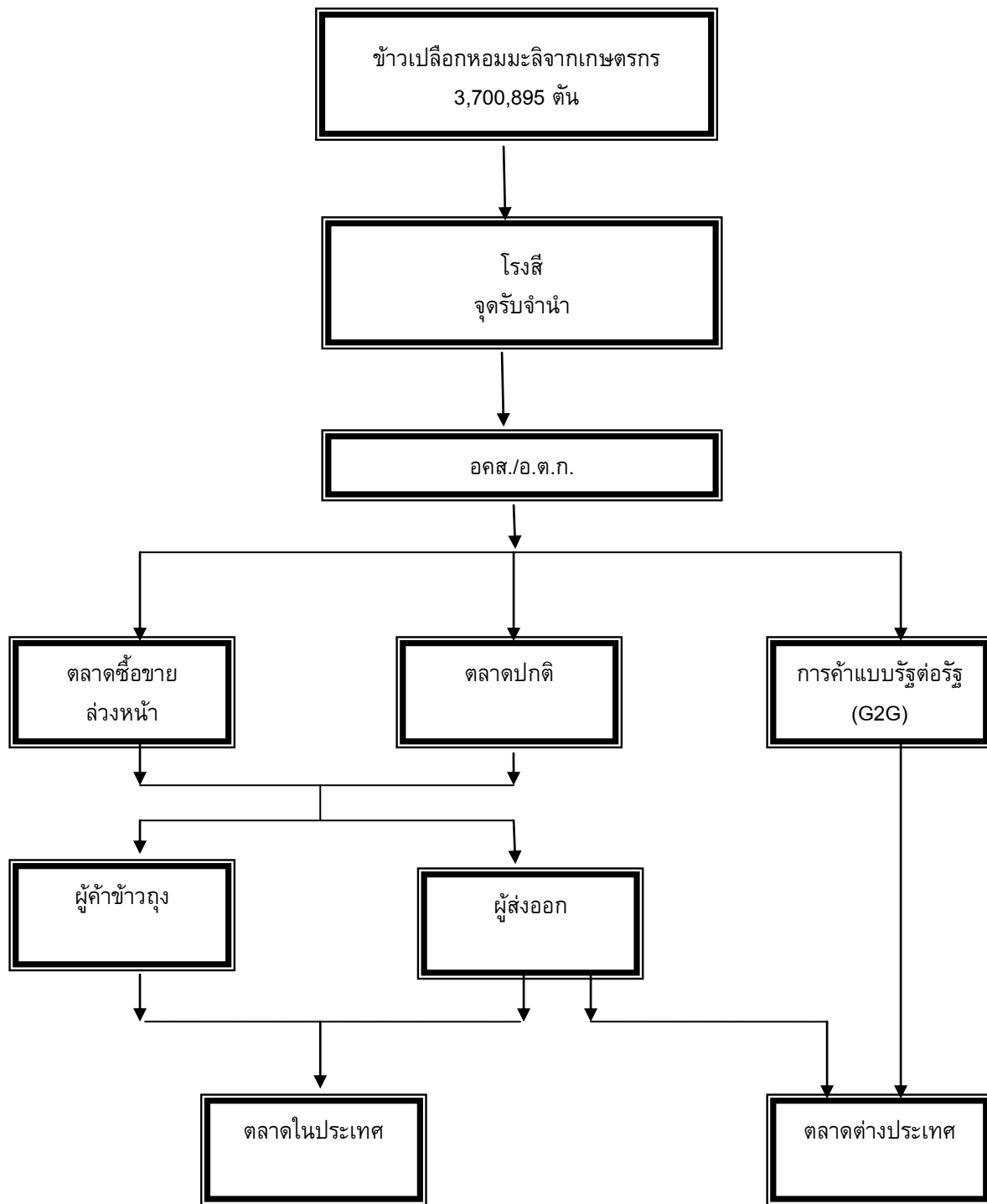
กลไกการระบายข้าวหอมมะลิในโครงการรับจำนำ

กลไกการระบายข้าวหอมมะลิในโครงการรับจำนำ

ข้าวหอมมะลิทั้งประเทศมีจำนวน 8,652,782 ล้านตัน ไหลเข้าสู่โครงการรับจำนำโดยผ่านโรงสี 3,700,895 ตัน หรือคิดเป็นร้อยละ 42.77 ของผลผลิตข้าวหอมมะลิทั้งหมด ซึ่งวิธีการตลาดของข้าวหอมมะลิในโครงการรับจำนำจะแตกต่างจากข้าวหอมมะลิทั่วไปที่ส่งผ่านหยัง เพื่อส่งต่อไปยังพ่อค้าส่งข้าวสารและผู้ค้าส่งข้าวสารบรรจุถุง ส่งพ่อค้าส่งข้าวสาร/พ่อค้าข้าวถุงโดยตรง และส่งผ่านช่องทางการค้าสมัยใหม่/โรงแรมร้านอาหาร รวมทั้งส่งเข้าโรงงานแปรรูปทั้งอาหารสำเร็จรูป กึ่งสำเร็จรูป ขนม ยา และเวชสำอางต่าง ๆ ในขณะที่ข้าวหอมมะลิที่จะส่งออกโรงสีจะขายผ่านหยังและ บางส่วนส่งตรงไปยังผู้ส่งออกหรือบางโรงสีจะส่งออกเอง อย่างไรก็ตามกลไกการระบายข้าวในโครงการรับจำนำจะแตกต่างจากกลไกของตลาดปกติดังกล่าว โดยข้าวเปลือกหอมมะลิที่โรงสีรับจำนำไว้ให้กับรัฐบาล จะต้องสีแปรรูปตามกำหนดวันเวลาที่รัฐบาลประกาศในแต่ละรอบการรับจำนำที่คณะกรรมการกำกับดูแลการรับจำนำข้าวกำหนด โดยจะต้องส่งมอบข้าวสารหอมมะลิซึ่งหักค่าสี ทอนความชื้น พร้อมค่ากระสอบและค่าขนส่ง¹² ให้แก่ อคส./อ.ต.ก. ภายในกำหนดเวลาที่คณะกรรมการกำหนด ภายใน 7 วัน

ข้าวสารหอมมะลิในคลังของ อคส./อ.ต.ก. จะส่งผ่านเข้าสู่ตลาดโดยกระบวนการประมูลที่คณะกรรมการระบายข้าวกำหนดในแต่ละครั้ง ซึ่งตามขั้นตอนและหลักเกณฑ์ระบายข้าวจะเปิดให้เอกชนเข้าร่วมประมูลข้าวในโกดังตามปริมาณที่กำหนด การระบายข้าวดังกล่าวจะเปิดประมูลผ่านตลาดทั่วไปและตลาดซื้อขายสินค้าเกษตรล่วงหน้า (AFET) โดยผู้ที่ประมูลข้าวในสต็อกของรัฐบาลจะมีทั้งผู้ส่งออกและผู้ค้าข้าวถุงในประเทศ ดังนั้นข้าวสารหอมมะลิในโครงการรับจำนำจะถูกส่งไปทั้งตลาดในประเทศและต่างประเทศ (ภาพผนวกที่ 1) อย่างไรก็ตามการดำเนินโครงการรับจำนำข้าวทำให้เกิดกระบวนการทุจริตในเกือบทุกขั้นตอนและมีการเอื้อผลประโยชน์ให้กับคนบางกลุ่มในขั้นตอนการระบายข้าวซึ่งถูกมองว่าไม่โปร่งใส (TDRI, 2556) เกิดการทำลายโครงสร้างตลาดข้าวอย่างรุนแรงเพราะจำนวนโรงสีมีน้อยลงเหลือเฉพาะโรงสีที่เข้าร่วมโครงการเท่านั้น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นโรงสีที่มีเส้นสายหรือต้องวิ่งเต้นใช้เงินเพื่อเข้าร่วมโครงการ ทำให้ตลาดข้าวในท้องถิ่นเกิดการผูกขาดมากขึ้น ในขณะที่ศักยภาพการส่งออกของผู้ส่งออกข้าวไทยโดยเฉพาะข้าวหอมมะลีน้อยลง เพราะผู้ส่งออกทั่วไปไม่กล้ารับคำสั่งซื้อข้าวจากต่างประเทศ เพราะไม่มั่นใจว่าจะมีข้าวไปส่งมอบหรือไม่และไม่สามารถคาดการณ์ราคาข้าวในตลาดได้ ยกเว้นผู้ส่งออกที่มีเส้นสายหรือมีความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้มีอำนาจในอนุมัติการระบายข้าว (วีระพงษ์, 2555)

¹² อัตราปริมาณการส่งมอบจะขึ้นอยู่กับประกาศของฝ่ายเลขานุการคณะกรรมการรับจำนำข้าว กรมการค้าภายใน ซึ่งจะอ้างอิงตาม กรณีผลการศึกษาของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ภาพผนวกที่ 1 กลไกการระบายข้าวหอมมะลิในโครงการรับจำนำ
ที่มา : ผู้วิจัย

ภาคผนวก ค
แบบสอบถาม

แบบสอบถาม (เกษตรกร)
โครงการ “โครงสร้างการผลิตและการตลาดข้าวหอมมะลิไทย”
ภาควิชาเทคโนโลยีการเกษตร คณะเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และ สถาบันคลังสมองของชาติ
ปีการผลิต 2556 (มกราคม – ธันวาคม 2556)

ชื่อผู้สัมภาษณ์.....วันที่.....

ตอนที่ 1 สภาพพื้นฐานทางสังคมของเกษตรกรผู้ปลูกข้าว

- ชื่อเกษตรกรผู้ตอบแบบสอบถาม.....
- ที่อยู่ บ้านเลขที่_____ หมู่ที่/หมู่บ้าน_____ ตำบล_____ อำเภอ_____ จังหวัด_____ โทรศัพท์บ้าน/มือถือ_____
- หัวหน้าครัวเรือนชื่อ-สกุล..... เพศ ชาย หญิง
อายุ.....ปี ระดับการศึกษา.....อาชีพหลัก¹³.....อาชีพรอง

.....
 สถานภาพสมรส โสด สมรส หย่าร้าง หม้าย ประสบการณ์ในการทำงาน.....ปี

4. จำนวนสมาชิกในครัวเรือน

รายการ	จำนวนทั้งหมด (คน)	ชาย (คน)	หญิง (คน)
จำนวนสมาชิกในครัวเรือน (เฉพาะสมาชิกที่อยู่ประจำ)			
สมาชิกในครัวเรือนที่อยู่ในวัยทำงาน (อายุ 13-60 ปี)			
สมาชิกที่ช่วยทำงานในภาคเกษตร			
สมาชิกที่ทำงานนอกภาคเกษตร			

5. ระดับการศึกษาสูงสุดของท่าน (พิจารณาเฉพาะบุตรที่มีระดับการศึกษาสูงสุด ตอบเพียงข้อเดียว)

- ไม่มีบุตร ยังไม่ได้เข้ารับการศึกษา กำลังศึกษา ระดับสูงสุด คือ.....
 จบการศึกษา ระดับสูงสุด คือ.....

6. ผลผลิตข้าว/กระบวนการผลิตข้าวของท่านได้ผ่านการรับรองมาตรฐานการผลิตชนิดใดหรือไม่

- ไม่ได้รับการรับรอง
 ได้รับการรับรอง มาตรฐาน.....

จากองค์กร/หน่วยงาน.....เป็นเวลา.....

7. ท่านมีโทรศัพท์มือถือหรือไม่ ไม่มี มี ระบบที่ใช้คือ.....

8. ท่านมีคอมพิวเตอร์หรือไม่ ไม่มี มี สามารถเชื่อมต่ออินเทอร์เน็ตได้หรือไม่
 ได้ ไม่ได้

¹³อาชีพเดียวที่ทำเป็นประจำหรือใช้เวลามากที่สุด

ตอนที่ 2 การใช้ที่ดิน และการปฏิบัติในการปลูกข้าว รายได้ของครัวเรือนจากแหล่งรายได้ในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร รวมถึงหนี้สินของครัวเรือน

2.1 การถือครองที่ดิน ให้เริ่มถามก่อนว่ามีที่ดินทั้งหมดกี่แปลง _____ แปลงเนื้อที่รวม _____ ไร่ เป็นเจ้าของ _____ ไร่ เช่า _____ ไร่

จำนวนแปลงที่ดินที่ทำการเกษตร														
แปลงที่	พื้นที่รวมบ่อ (ไร่)	บ่อน้ำ (ไร่)	ในหรือนอกหมู่บ้าน 1 ในหมู่บ้าน 2 นอกหมู่บ้าน		แหล่งน้ำชลประทาน ❶	ชนิดของพืชที่ปลูก ❷	การเป็นเจ้าของ		รูปแบบการเช่าที่ดินทำการเกษตร					
							ใช้	ไม่ใช้	แบ่งผลผลิต			ผลผลิตตายตัว		เงินสด (บาท/ไร่)
									อัตรา (%) ผู้เช่าต่อผู้ให้เช่า	จำนวน (ถัง)	ราคา (บาท/ถัง)	จำนวน (ถัง/ไร่)	ราคา (บาท/ถัง)	
1			1	2			1	2						
2			1	2			1	2						
3			1	2			1	2						
4			1	2			1	2						
5			1	2			1	2						
6			1	2			1	2						

❶ แหล่งน้ำชลประทาน

5 = อื่นๆ ระบุ...

❷ ชนิดของพืชที่ปลูก

1 = คลองชลประทาน 2 = น้ำบาดาล 3 = ติดบ่อบสูบน้ำจากคลอง 4 = ไม่มีชลประทาน 1= ข้าว 2 = อ้อย 3 = ยางพารา 4 = มันสำปะหลัง 5 = ข้าวโพด 6 = พืชผัก 7 = ไม้ผล 8 = อื่นๆ (ระบุ)

สรุป การใช้ที่ดิน

การใช้ที่ดิน	ตนเอง(ไร่)	เช่า(ไร่)	ทั้งหมด(ไร่)
1. ที่อยู่อาศัย			
2. พื้นที่เพาะปลูก			
2.1 พื้นที่สำหรับใช้ปลูกข้าว (นาปี)
2.2 พื้นที่สำหรับใช้ปลูกข้าว (นาปรัง)
2.3 พื้นที่เพาะปลูกข้าวเจ้า (นาปี)
2.4 พื้นที่เพาะปลูกข้าวเจ้า (นาปรัง)
2.5 พื้นที่เพาะปลูกพืชสวน ระบุ.....
2.6 พื้นที่เพาะปลูกพืชไร่ระบุ.....
2.7 พื้นที่เพาะปลูกผลไม้และไม่ยืนต้น
2.8 พื้นที่อื่นๆ และทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์
3. พื้นที่เพาะปลูกในเขตชลประทาน			
4. พื้นที่ว่างเปล่า			

2.2 สภาพแวดล้อมการผลิตของฟาร์ม

ชนิดของดิน () ดินร่วน () ดินร่วนปนทราย () ดินทราย () ดินเหนียว
() อื่นๆ ระบุ _____

ระยะทางจากนาไปถึงตลาดผลผลิตหลัก _____ กิโลเมตร

ระยะทางจากนาไปถึงบ้าน _____ กิโลเมตร

ระบบการเพาะปลูกพืช () ข้าว-ข้าว () ข้าว-พืชอื่น ระบุ..... () ข้าว-ว่างเปล่า

2.3 ต้นทุนการใช้ที่ดิน

ถ้าเป็นที่ดินของตนเอง หากให้ผู้อื่นเช่า ค่าเช่าที่ดินเฉลี่ยเป็นเท่าใด _____ บาทต่อไร่

อัตราค่าเช่าที่ดินเพื่อการเพาะปลูก สัญญาเดิม _____ บาท/ไร่/ปี

รูปแบบการเช่า () ค่าเช่าคงที่เงินสด () ค่าเช่าคงที่ผลผลิต

() เช่าแบบแบ่งผลผลิต () อื่นๆ ระบุ.....

2.4 การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเพาะปลูกในปีการผลิต 2556

ฤดูนาปีหรือพืชอื่นที่ปลูกในฤดูฝน (พฤษภาคม – ธันวาคม 2556)

แปลงที่	เนื้อที่ (ไร่)	ชนิดของพืชที่ ปลูก	พันธุ์ที่ปลูก	จำนวนผลผลิต (ก.ก.)	ราคาเฉลี่ย (บาท/ก.ก.)	มูลค่ารวม (บาท)
1						
2						
3						
4						

ฤดูนาปรังหรือพืชอื่นที่ปลูกหลังฤดูฝน (มกราคม – เมษายน 2556)

แปลงที่	เนื้อที่ (ไร่)	ชนิดของพืชที่ ปลูก	พันธุ์ที่ปลูก	จำนวนผลผลิต (ก.ก.)	ราคาเฉลี่ย (บาท/ก.ก.)	มูลค่ารวม (บาท)
1						
2						
3						
4						

2.5 การปฏิบัติในการปลูกข้าวของเกษตรกร

รายการ	การปฏิบัติ		
	ทำ	ไม่ทำ	เหตุผล/วิธีการ
1. พันธุ์ข้าว			
1.1 ท่านได้คัดเลือกเมล็ดพันธุ์ไว้ใช้เองหรือไม่			
1.2 ท่านได้ปลูกเมล็ดพันธุ์ที่ใช้ในการปลูกกับสารเคมีหรือไม่			
1.3 ท่านมีการคัดแยกสิ่งเจือปน/พันธุ์ปน ก่อนนำไปปลูก			
1.4 เปลี่ยนพันธุ์ข้าวอย่างสม่ำเสมอ (เปลี่ยนพันธุ์ข้าวทุก.....ปี)			
2. การจัดการดินและสิ่งแวดล้อม			
2.1 ท่านได้ไถกลบตอฟางหรือไม่			
2.2 ท่านได้เผาตอฟางหรือไม่			
2.3 ท่านได้ปลูกพืชหมุนเวียนหรือไม่ เช่น ถั่ว โสน ปอเทือง			
2.4 ท่านมีการจัดการเพื่อปรับปรุงสภาพดิน			
2.5 ท่านใช้วิธีการใดเพื่อกำจัดวัชพืช (ไถก่อนปลูกรวม.....ครั้ง)			
2.6 ท่านใช้แรงงานคนเพื่อกำจัดวัชพืช			
3. การดูแลรักษา			
3.1 ท่านตรวจสอบระดับน้ำในแปลงนาอย่างสม่ำเสมอ			
3.2 ท่านตรวจสอบการระบาดของโรคและแมลงอย่างสม่ำเสมอ			
3.3 ท่านใช้ปุ๋ยเคมีในปริมาณที่เหมาะสมกับคุณสมบัติของดิน			
3.4 ท่านใช้ปุ๋ยเคมีตามคำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญ/เจ้าหน้าที่เกษตร			
4. กระบวนการเก็บเกี่ยว			
4.1 ท่านเก็บเกี่ยวข้าวในระยะที่เหมาะสม			
4.2 ท่านเกี่ยวข้าวโดยใช้แรงงานเครื่องจักร ถ้าทำ ☐ เริ่มใช้แรงงานเครื่องจักรตั้งแต่ปี..... ☐ ท่านทำความสะอาดเครื่องจักรก่อนเก็บเกี่ยว
4.3 ท่านใช้ถุงปุ๋ยใหม่ในการบรรจุผลผลิตข้าว			
4.4 ท่านทำการลดความชื้นข้าวก่อนนำไปขาย			
4.5 ท่านทำการลดความชื้นข้าวก่อนเก็บไว้บริโภค			
4.6 วิธีเก็บเกี่ยวข้าวไปขายและข้าวไว้บริโภคแตกต่างกัน			
4.7 ท่านมีการจัดการคุณภาพข้าวก่อนนำไปขาย			

ท่านให้ความสำคัญกับประเด็นเหล่านี้อย่างไรบ้าง (ให้คะแนนแต่ละประเด็น 1=น้อยที่สุด ถึง 5=มากที่สุด)

- () 1. การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์
 () 2. การปรับปรุงดิน
 () 3. การจัดการน้ำเข้าแปลงปลูก
 () 4. การจัดการแปลงปลูก/การไถ/วิธีปลูก
 () 5. การเก็บเกี่ยว
 () 6. การจัดการโรคและแมลง
 () 7. การตากข้าว

2.6 ปัญหาและอุปสรรคเกี่ยวกับการปลูกข้าวของเกษตรกร

ปัญหา/อุปสรรค	ระดับปัญหา				
	มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด
1.ความยุ่งยากในการปฏิบัติในการปลูกข้าว					
2.แรงงานไม่เพียงพอ					
3.พื้นที่จำกัด					
4.ความรู้ในเรื่องการปลูกข้าว					
5.การใช้เทคโนโลยี					
6.การได้รับข่าวสารต่างๆ					
7.การจัดการ การตลาด					
8.ราคาข้าว					
9.ขาดแคลนวัตถุดิบทำปุ๋ย					

ท่านคิดว่าปัญหาในข้อใดเป็นอุปสรรคที่สำคัญที่สุดในการทำนาของท่าน (เลือกข้อที่สำคัญที่สุดเพียงข้อเดียว)

ขาดการช่วยเหลือหรือไม่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานราชการต้องการความช่วยเหลือสนับสนุนเรื่อง.....

ปัญหาการผลิต ปัญหาการตลาด อื่นๆ ระบุ.....

2.7 รายได้จากกิจกรรมการผลิตอื่นๆ ของฟาร์ม

กิจกรรม	รายได้ (บาท/ปี)	ต้นทุน (บาท/ปี)	ผลตอบแทนสุทธิ (บาท/ปี)
1. การเลี้ยงสัตว์			
1.1 การเลี้ยงวัว/ควาย
1.2 การเลี้ยงสัตว์ปีก
1.3 การเลี้ยงสุกร
1.4 การเลี้ยงสัตว์น้ำ/ประมง
2. การปลูกพืช			
2.1 อ้อย
2.2 มันสำปะหลัง
2.3 ข้าวโพด
2.4 แตงกวา/ถั่วฝักยาว/บวบ
2.5 ไม้ผล
2.6 อื่นๆ ระบุ.....
2.7 อื่นๆ ระบุ.....
3. การรับจ้างในภาคเกษตร			
3.1 การรับจ้างแรงงาน
3.2 การรับจ้างเครื่องจักร
3.3 ค่าเช่าที่ดิน
4. รายได้นอกภาคการเกษตร			
4.1 ค่าขาย/ธุรกิจของตนเอง
4.2 งานบริการ
4.3 หัตถกรรม
4.4 รับราชการ/รัฐวิสาหกิจ
4.5 โรงงาน/บริษัท
4.6 ก่อสร้าง
4.7 เงินจากลูกหลานที่ส่งมาให้
4.8 เงินผู้สูงอายุ
4.9 เงินช่วยเหลืออื่นจากราชการ
4.10 รายได้จากการเลี้ยงโชค
4.11 อื่นๆ ระบุ.....

3. ต้นทุนการเพาะปลูกข้าวเจ้าในปีการผลิต 2556

3.1 ปริมาณและค่าใช้จ่ายการใช้ปัจจัยการผลิตในการผลิตข้าวหน้าปี 2556

พื้นที่เพาะปลูกข้าวทั้งหมด.....ไร่ พื้นที่เพาะปลูกข้าวเจ้าหน้าปี.....ไร่ พื้นที่เพาะปลูกข้าวเหนียวหน้าปี.....ไร่

ปัจจัยการผลิต	ข้าวเจ้า จำนวน.....ไร่			ข้าวเหนียว จำนวน.....ไร่			รูปแบบการใช้ปัจจัยการผลิต		
	ตนเอง=1	ปริมาณ	ราคารวม	ตนเอง=1	ปริมาณ	ราคารวม	แหล่งซื้อ ^{1/}	การจ่ายเงิน ^{2/}	เหตุผลในการเลือกใช้ ^{3/}
	ซื้อ=2	กก.	บาท	ซื้อ=2	กก.	บาท			
เมล็ดพันธุ์									
- ซื้อพันธุ์									
- ซื้อพันธุ์									
การใส่ปุ๋ยทั้งหมด.....ครั้ง									
1. ใส่รองพื้นก่อนปลูก (ปุ๋ยคอก/ปุ๋ยเคมี/ปุ๋ยชีวภาพ)									
สูตร									
สูตร									
2. ใส่เมื่ออายุข้าววัน									
สูตร									
3. ใส่เมื่ออายุข้าววัน									
สูตร									
4. ใส่เมื่ออายุข้าววัน									
สูตร									

1/แหล่งที่ซื้อ 1=ร้านค้า 2=บริษัท 3=หน่วยงานราชการ 4= ธ.ก.ส 5=อื่นๆ ระบุ..... 2/การจ่ายเงิน 1=สด 2=เงินเชื่อ

3/เหตุผลในการเลือกปัจจัยการผลิต 1=ประสบการณ์ตนเอง 2=เพื่อนบ้านแนะนำ 3=พ่อค้าแนะนำ 4=พนักงานส่งเสริมจากบริษัทเอกชน 5=เจ้าหน้าที่ส่งเสริมจากหน่วยงานราชการ 6=สื่อ

โฆษณา 7= ผู้รวบรวม/โรงสี แนะนำ 8=อื่นๆ ระบุ.....

ปริมาณและค่าใช้จ่ายการใช้ปัจจัยการผลิตในการผลิตข้าวหน้าปี ปี 2556 (ต่อ)

ปัจจัยการผลิต	ข้าวเจ้า จำนวน.....ไร่			ข้าวเหนียว จำนวน.....ไร่			รูปแบบการใช้ปัจจัยการผลิต		
	ตนเอง=1	ปริมาณ	ราคารวม	ตนเอง=1	ปริมาณ	ราคารวม	แหล่งซื้อ ^{1/}	การจ่ายเงิน ^{2/}	เหตุผลในการเลือกใช้ ^{3/}
	ซื้อ=2	กก.	บาท	ซื้อ=2	กก.	บาท			
1. ยาคูมหญ้าใช้หลังปลูก.....วัน									
ชื่อ									
ชื่อ									
2. ยาฆ่าหญ้าใช้หลังปลูก.....วัน									
ชื่อ									
ชื่อ									
3. การใช้สารกำจัดศัตรูและโรคพืชจำนวน.....ครั้ง									
ครั้งที่ 1 หลังปลูก.....วัน									
ชื่อ									
ชื่อ									
ครั้งที่ 2 หลังปลูก.....วัน									
ชื่อ									
ชื่อ									
ครั้งที่ 3 หลังปลูก.....วัน									
ชื่อ									
ชื่อ									

1/แหล่งที่ซื้อ 1=ร้านค้า 2=บริษัท 3=หน่วยงานราชการ 4= ธ.ก.ส 5=อื่นๆ ระบุ.....

2/การจ่ายเงิน 1=สด 2=เงินเชื่อ

3/เหตุผลในการเลือกปัจจัยการผลิต 1=ประสบการณ์ตนเอง 2=เพื่อนบ้านแนะนำ 3=พ่อค้าแนะนำ 4=พนักงานส่งเสริมจากบริษัทเอกชน 5=เจ้าหน้าที่ส่งเสริมจากหน่วยงานราชการ 6=สื่อ

โฆษณา 7= ผู้รวบรวม/โรงสี แนะนำ 8=อื่นๆ ระบุ.....

ปริมาณและค่าใช้จ่ายการใช้ปัจจัยการผลิตในการผลิตข้าวนาปรัง ปี 2556 (ต่อ)

ปัจจัยการผลิต	ข้าวเจ้า จำนวน.....ไร่			ข้าวเหนียว จำนวน.....ไร่			รูปแบบการใช้ปัจจัยการผลิต		
	ตนเอง=1	ปริมาณ	ราคารวม	ตนเอง=1	ปริมาณ	ราคารวม	แหล่งซื้อ ^{1/}	การจ่ายเงิน ^{2/}	เหตุผลในการเลือกใช้ ^{3/}
	ซื้อ=2	กก.	บาท	ซื้อ=2	กก.	บาท			
1. ยาคุมหญ้าใช้หลังปลูก.....วัน									
ชื่อ									
ชื่อ									
2. ยาฆ่าหญ้าใช้หลังปลูก.....วัน									
ชื่อ									
ชื่อ									
3. การใช้สารกำจัดศัตรูและโรคพืชจำนวน.....ครั้ง									
ครั้งที่ 1 หลังปลูก.....วัน									
ชื่อ									
ชื่อ									
ครั้งที่ 2 หลังปลูก.....วัน									
ชื่อ									
ชื่อ									
ครั้งที่ 3 หลังปลูก.....วัน									
ชื่อ									
ชื่อ									

1/แหล่งที่ซื้อ 1=ร้านค้า 2=บริษัท 3=หน่วยงานราชการ 4= ธ.ก.ส 5=อื่นๆ ระบุ.....

2/การจ่ายเงิน 1=สด 2=เงินเชื่อ

3/เหตุผลในการเลือกปัจจัยการผลิต 1=ประสบการณ์ตนเอง 2=เพื่อนบ้านแนะนำ 3=พ่อค้าแนะนำ 4=พนักงานส่งเสริมจากบริษัทเอกชน 5=เจ้าหน้าที่ส่งเสริมจากหน่วยงานราชการ 6=สื่อ

โฆษณา 7= ผู้รวบรวม/โรงสี แนะนำ 8=อื่นๆ ระบุ.....

3.5 ต้นทุนการผลิตข้าวอื่น ๆ

ต้นทุน	ฤดูนาปี (บาท)	ฤดูนาปรังครั้งที่ 1 (บาท)
1. ค่าธรรมเนียมการใช้น้ำ		
2. ค่าไฟฟ้า		
3. ค่าประกันความเสี่ยงพืชผล		
4. ค่าติดต่อ/ค่านายหน้าการจ้างแรงงานหรือเครื่องจักร		
5. ค่าปรับปรุงที่นา		
6. ค่าภาษี		
7. ค่าประกันอุบัติเหตุ		
8. อื่นๆ ระบุ.....		
9. อื่นๆ ระบุ.....		

3.6 การกระจายผลผลิตและรายได้จากการปลูกข้าวในปีการผลิต 2556

รายการ	ข้าวนาปี		ข้าวนาปรัง	
	ข้าวเจ้านาปี (กก.)	ข้าวเหนียนาปี (กก.)	ข้าวเจ้านาปรัง (กก.)	ข้าวเหนียนา ปรัง (กก.)
1. ผลผลิตข้าวทั้งหมด				
2. ขาย				
3. เก็บไว้ทำพันธุ์				
4. จ่ายเป็นค่าเช่าที่นาและค่าจ้าง แรงงาน				
5. แบ่งให้ลูกและญาติ				
6. ใช้เลี้ยงสัตว์				
7. เก็บไว้บริโภค				
8. ทำบุญ				
9. อื่นๆ ระบุ.....				

3.7 การกระจายผลผลิตข้าวเจ้าหน้าปี

การขายข้าวหน้าปี	ขายให้ใคร (ชื่อคน หรือ ชื่อสถานประกอบการ)	ลักษณะธุรกิจ ❶	หน้าปี (เก็บเกี่ยวเดือน.....)					❶ ลักษณะธุรกิจ 1 = โรงสีข้าว 2 = พ่อค้ารวบรวมท้องถิ่น 3 = ตัวแทนโรงสี 4 = ลานตากตัวแทนโรงสี 5 = รถเกี่ยวข้าว 6 = นายหน้ารถเกี่ยวข้าว 7 = กลุ่มเกษตรกร/สหกรณ์ <u>2/ลักษณะการรับชำระเงิน</u> 1=เงินสด 2=รับเงินล่วงหน้า 3=รับเงินหลังจากหักหนี้
			ปริมาณ(กก.)	ราคาต่อกก. (บาท)	ลักษณะการรับชำระเงิน ^{2/}	สาเหตุที่จำหน่ายให้ คนดังกล่าว ^{3/}	ค่าใช้จ่ายในการขาย (บาท)	
ขายทันทีหลังเกี่ยว	1.							
	2.							
0-2 เดือนหลังเกี่ยว	1.							
	2.							
2-4 เดือนหลังเกี่ยว	1.							
	2.							
มากกว่า 4 เดือน หลังเก็บเกี่ยว	1.							
	2.							

3.8 การกระจายผลผลิตข้าวเจ้าหน้าปี

การขายข้าวหน้าปี	ขายให้ใคร (ชื่อคน หรือ ชื่อสถานประกอบการ)	ลักษณะธุรกิจ ❶	หน้าปี (เก็บเกี่ยวเดือน.....)					❶ ลักษณะธุรกิจ 1 = มีภาระผูกพันทาง การเงิน (มีหนี้สิน) 2=สะดวกอยู่ใกล้ 3= พ่อค้าให้บริการดี 4= พ่อค้าให้ราคาดี 5= ไม่รู้จะขายให้ใคร 6=สถานที่ดังกล่าวเป็น ศูนย์กลางการซื้อขาย 7=รู้จักพ่อค้าดีและเชื่อใจ (พ่อค้าขายประจำ) 8.อื่นระบุ.....
			ปริมาณ(กก.)	ราคาต่อกก. (บาท)	ลักษณะการรับชำระเงิน ^{2/}	สาเหตุที่จำหน่ายให้ คนดังกล่าว ^{3/}	ค่าใช้จ่ายในการขาย (บาท)	
ขายทันทีหลังเกี่ยว	1.							
	2.							
0-2 เดือนหลังเกี่ยว	1.							
	2.							
2-4 เดือนหลังเกี่ยว								
มากกว่า 4 เดือน หลังเก็บเกี่ยว	1.							
	2.							

ตอนที่ 4 การตลาดและการวางแผนการตลาด

4.1 ลักษณะการขนส่งข้าวของท่านไปขายระยะทาง.....กม.

- ขนส่งเอง โดยใช้ รถเอง จ้างรถกระบะ 4 ล้อ จ้างรถอื่นๆ
 ผู้รับซื้อมารับซื้อที่นา รถเกี่ยมารับซื้อและขนไปขายเอง
 ผู้รับซื้อมารับซื้อที่บ้าน อื่นๆ ระบุ.....

4.2 ผู้ออกค่าใช้จ่ายการขนส่งข้าวเปลือกไปจำหน่าย คือ ใคร

- () พ่อค้ารับซื้อ () เกษตรกร

4.3 ในแต่ละปีขายข้าวเปลือกให้กับผู้รับซื้อที่ราย

- () เพียงรายเดียว เพราะ..... (เฉพาะเหตุผลหลัก)
() มากกว่าหนึ่งรายประมาณ.....ราย
เพราะ.....(เฉพาะเหตุผลหลัก)

4.4 ผู้รับซื้อเป็นขาประจำหรือไม่

- () 1. ขาประจำติดต่อกันมานานแล้วประมาณ.....ปี
() 2. ขาจร

4.5 ท่านใช้เกณฑ์อะไรในการตัดสินใจก่อนการขายข้าวเจ้า (เรียงลำดับความสำคัญ 1=มากที่สุด 2=ปานกลาง 3=น้อยที่สุด)

- () 1. ราคาตลาดในเวลานั้น () 2. ความเดือนร้อนทางการเงิน
() 3. ข้อเสนอของพ่อค้า () 4. พ่อค้าเร่งรัดหนี้สิน
() 5. แนวโน้มราคาในอนาคต () 6. อื่นๆ ระบุ.....

4.6 เกณฑ์ที่สำคัญที่สุดที่ท่านใช้ในการพิจารณาสถานที่ขายผลผลิต (เลือกตอบข้อที่สำคัญที่สุดเพียงข้อเดียว)

- ความคุ้นเคยกับผู้รับซื้อ ระยะทางขนส่งใกล้ ราคารับซื้อสูงกว่าที่อื่น
 สามารถต่อรองราคาได้ สะดวก อื่นๆ ระบุ.....

4.7 ใครเป็นผู้กำหนดราคาขายข้าวที่ท่านได้รับ

- ท่าน (เจ้าของข้าว) กำหนดราคาเอง ผู้ซื้อ เป็นผู้กำหนด
 ต่อรองราคา ราคาที่รัฐบาลประกาศ.....
 อื่นๆ ระบุ.....

4.8 ส่วนใหญ่ท่านทราบราคาซื้อขายเมื่อใด () เมื่อนำไปขาย

- () ก่อนนำไปขายจาก.....
 เพื่อนบ้าน ฟังวิทยุ ดูโทรทัศน์
 โทรศัพท์ถามผู้ซื้อ อินเทอร์เน็ต อื่นๆ.....

4.9 จากราคาที่ประกาศหน้าร้านรับซื้อท่านสามารถขายได้ตามราคาที่ประกาศหน้าร้านหรือไม่

- ไม่มีการประกาศราคาหน้าสถานที่รับซื้อ ได้ตามราคาที่ประกาศหน้าสถานที่รับซื้อ
 ได้สูงกว่าราคาที่ประกาศ ประมาณ.....บาท/กก. เพราะ
 ข้าวมีคุณภาพดี ปริมาณที่นำไปขายมีมาก เป็นลูกค้าประจำ
อื่นๆ ระบุ.....
 ได้ต่ำกว่าราคาที่ประกาศ ประมาณ.....บาท/กก. เพราะ
 คุณภาพข้าวไม่ดี เนื่องจาก..... อื่นๆ ระบุ.....

4.10 จากข้อ 4.9 เมื่อมีปัญหาหน้าข้าวไปขายแล้วได้ราคาต่ำกว่าราคาที่เราประกาศหน้าร้านรับซื้อหรือราคาที่ต้องการขาย ท่านทำอย่างไร

- ไม่ทำอะไร ได้ราคาเท่าไรก็พอใจ ตอรองราคากับผู้ซื้อ
 นำไปขายที่อื่นๆเช่น.....
 เก็บไปขายครั้งต่อไป อื่นๆ ระบุ.....

4.11 ราคาข้าวเปลือกจะสูงหรือต่ำขึ้นอยู่กับปัจจัยอะไรบ้าง

- ความชื้น การตีราคาของผู้ซื้อ % ต้น ความเก่าใหม่ของข้าวเปลือก
 ความสวยของเมล็ด ระดับราคาในตลาด/อุปสงค์อุปทาน เมล็ดพันธุ์
 ระดับขั้นมาตรฐานของกลุ่ม อื่นๆ ระบุ.....

ตอนที่ 5 รายละเอียดเกี่ยวกับสภาพการเพาะปลูกข้าวของเกษตรกร และวัตถุประสงค์ในการทำนา

5.1 แรงจูงใจในการปลูกข้าวหอมมะลิ (เลือกตอบ 1 ข้อ เฉพาะเหตุผลหลัก)

()

- () 1. ราคาข้าวสูง () 2. พื้นที่เหมาะสม
 () 3. ทำตามปู่ ย่า ตา ยาย () 4. ปลูกไว้กินเอง
 () 5. อื่นๆ ระบุ

5.2 สาเหตุในการเลือกพันธุ์ข้าว (เลือกตอบ 1 ข้อ เฉพาะเหตุผลหลัก)

- () 1. ง่ายในการปลูก () 5. ทนต่อโรคหรือแมลง
 () 2. ไม่ต้องใส่ปุ๋ยมาก () 6. ราคาดี
 () 3. รสชาติการรับประทาน () 7. เหมาะกับสภาพพื้นที่นา
 () 4. ให้ผลผลิตต่อไร่สูง () 8. อื่นๆ ระบุ.....

5.3 เหตุผลในการปลูกข้าวของท่านในปัจจุบัน

- () 1. ปลูกไว้กินเองเพียงอย่างเดียว
 () 2. ปลูกไว้จำหน่ายเพียงอย่างเดียว
 () 3. ปลูกไว้เพื่อกินและจำหน่าย

5.4 แหล่งความรู้ในการปลูกข้าวของท่านมาจาก (เรียงลำดับที่สำคัญ 1 = มากที่สุด 2 = ปานกลาง 3 = น้อย)

- () ประสบการณ์ตนเอง () หน่วยงานของรัฐ
 () เพื่อนเกษตรกร () บริษัทเอกชน
 () ผู้นำหมู่บ้าน () สื่อโฆษณา
 () เกษตรกรผู้นำ/ปราชญ์ชาวบ้าน/หมอดินอาสา () อื่นๆ ระบุ.....

5.5 ท่านหรือสมาชิกในครัวเรือนเคยเข้ารับการอบรมเกี่ยวกับการเพาะปลูกข้าวหรือไม่

- () ไม่เคย เพราะ.....
 () เคย จำนวน.....ครั้ง จากหน่วยงาน ได้แก่.....
 ท่านคิดว่าการถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยีการผลิตข้าวมีประโยชน์หรือไม่
 () มีประโยชน์ เพราะ.....
 () ไม่มีประโยชน์ เพราะ.....

5.6 ท่านต้องการพัฒนาความรู้หรือการฝึกอบรมด้านข้าว เรื่องอะไรบ้าง (ลำดับแรกคือต้องการมากที่สุด)

1. เรื่อง.....
2. เรื่อง.....
3. เรื่อง.....

5.7 ท่านเป็นสมาชิกกลุ่มเกษตรกร/กลุ่มสหกรณ์ หรือกลุ่มชุมชนที่เกี่ยวข้องกับข้าวหรือไม่

- เป็นสมาชิกของ.....สาเหตุที่เป็นสมาชิกเพราะ.....
- ไม่เป็นสมาชิก สาเหตุเพราะ.....

5.8 ปัจจุบันท่านได้รับการสนับสนุนด้านการทำนาจากหน่วยงานใดบ้าง

- ไม่ได้รับ ได้รับจากหน่วยงาน.....สนับสนุนเรื่อง.....

ท่านต้องการได้รับการสนับสนุนเพิ่มเติมในเรื่องใดอีกบ้างเรียงลำดับตามความต้องการ ที่สำคัญ

- 1).....
- 2).....
- 3).....

5.9 ท่านเข้าร่วมประเพณีงานบุญที่สำคัญประจำปีของหมู่บ้านทุกงานหรือไม่

- () 1.ได้เข้าร่วมทุกงาน
- () 2.ไม่ได้เข้าร่วมทุกงาน
- งานบุญที่ท่านเข้าร่วม ได้แก่.....

5.10 ในการเข้าร่วมประเพณีงานบุญท่านได้นำข้าวไปเป็นส่วนประกอบในงานพิธีหรือไม่

- () 1.ใช่ งานบุญที่ใช้ข้าวในการประกอบพิธี ได้แก่.....
- () 2.ไม่ใช่

5.11 ท่านมีขนาดของพื้นที่เพาะปลูกที่เพียงพอต่อการผลิตข้าวของครัวเรือนหรือไม่

- () 1.เพียงพอ เพราะ.....
- () 2.ไม่เพียงพอ เพราะ.....

5.12 ท่านมีแหล่งน้ำในบริเวณพื้นที่นาเป็นของตนเอง เพื่อใช้ในการผลิตอย่างเพียงพอหรือไม่

- () 1.เพียงพอ
- () 2.ไม่เพียงพอ แก้ปัญหาโดย.....

5.13 พื้นที่นาของท่านมีความอุดมสมบูรณ์ และเหมาะสมต่อการเพาะปลูกหรือไม่

- () 1.มี เพราะ.....
- () 2.ไม่มี เพราะ.....

5.14 ลักษณะการถือครองที่ดินของท่านมีผลต่อการตัดสินใจเลือกชนิดของพืชที่จะปลูกหรือไม่

- () 1.มี เพราะ.....
- () 2.ไม่มี เพราะ.....

5.15 พื้นที่เพาะปลูกของท่านของมีความเสี่ยงต่อกภัยน้ำท่วมหรือไม่

- () 1.มี เพราะ.....
- () 2.ไม่มี เพราะ.....

- 5.16 พื้นที่เพาะปลูกของท่านมีความเสี่ยงต่อกภัยแล้งหรือไม่
 () 1.มี เพราะ.....
 () 2.ไม่มี เพราะ.....
- 5.17 พื้นที่เพาะปลูกของท่านมีความเสี่ยงต่อโรคและแมลงศัตรูพืชหรือไม่
 () 1.มี ได้แก่.....
 () 2.ไม่มี
- 5.18 ท่านมีวิธีการจัดการหรือแผนรองรับความเสี่ยงที่จะเกิดขึ้นหรือไม่
 () 1.มี ท่านมีวิธีการแก้ไขปัญหาอย่างไร

 () 2.ไม่มี เพราะ.....
- 5.19 ท่านมีการประเมินผลการจัดการกับความเสี่ยงเพื่อนำมาแก้ไข ปรับปรุง ในการวางแผนฤดูกาลผลิตต่อไปหรือไม่
 () 1.มี เพราะ.....
 () 2.ไม่มี เพราะ.....
- 5.20 ช่วงระยะเวลา 5 ปี ที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบันท่านมีปัญหาเกี่ยวกับสุขภาพหรือไม่
 () 1. มีปัญหา เนื่องจากเป็นโรค.....
 () 2. ไม่มีปัญหา
- 5.21 ท่านเคยขายข้าวในโครงการรับจำนำข้าวหรือไม่
 ไม่เคย เพราะ.....
 เคย และรู้สึก.....
 พอใจ เพราะ.....
 ไม่พอใจ เพราะ.....
- 5.22 หากท่านเคยเข้าโครงการ ท่านมีปัญหาอะไรบ้างจากการเข้าร่วมโครงการ
 ไม่ได้รับราคาตามที่รัฐบาลประกาศ เพราะ.....
 โรงสีที่เข้าร่วมโครงการไม่ยอมรับข้าว
 ไม่มีโรงสีในพื้นที่ใกล้เคียงเข้าร่วมโครงการ โรงสีที่เข้าร่วมไกลที่สุดระยะทาง.....กม.จากนา
 การจ่ายเงินจากโครงการล่าช้า อื่นๆ ระบุ
- 5.23 แนวโน้มการปลูกข้าวหอมมะลินอนาคต หรือกรณีที่จะเปลี่ยนมาปลูกข้าวหอมมะลิ
 ปลูกเท่าเดิม.....ไร่ เพราะ.....
 จะปลูกลดลง.....ไร่ เพราะ.....
 ปลูกเพิ่มขึ้น.....ไร่ เพราะ.....

ตอนที่ 6 สาเหตุที่ปลูก/ไม่ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์เนื่องจาก (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)

สำหรับผู้ปลูกข้าวอินทรีย์	สำหรับผู้ไม่ปลูกข้าวอินทรีย์
1. () พื้นที่เหมาะสม	1. () พื้นที่ไม่เหมาะสม
2. () มีตลาด	2. () ไม่มีตลาด
3. () มีปัญหาเรื่องสุขภาพ	3. () ไม่มีปัญหาสุขภาพ
4. () แพ้สารเคมี	4. () ไม่แพ้สารเคมี
5. () รักและเป็นห่วงสิ่งแวดล้อม	5. () ไม่สนใจสิ่งแวดล้อม
6. () มีผู้แนะนำให้ปลูก	6. () ลงทุนสูง
7. () ลงทุนน้อย	7. () ไม่มีผู้แนะนำให้ปลูก
8. () วิธีการไม่ซับซ้อน/ทำง่าย	8. () ไม่มีความรู้เรื่องข้าวอินทรีย์
9. () มีความรู้เรื่องข้าวอินทรีย์	9. () ผลผลิตได้น้อย
10. () ผลผลิตได้มาก	10. () อื่นๆ ระบุ.....
11. () อื่นๆ ระบุ.....	

ตอนที่ 7 การวางแผนการผลิต ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ นโยบายของรัฐและความมั่นคงทางด้านอาหารในครัวเรือน

รายการ	ใช่	ไม่ใช่
การวางแผนการผลิต		
1. ผู้ผลิตมีการติดต่อกับเจ้าหน้าที่ของรัฐและเอกชน เพื่อศึกษาข้อมูล แล้วนำมาตัดสินใจในการวางแผนการผลิต		
2. ผู้ผลิตมีการแสวงหาความรู้ ข้อมูลข่าวสาร ดูโฆษณา เพื่อวิเคราะห์ทางเลือกต่างๆเพื่อนำมาวางแผนการผลิต		
3. ผู้ผลิตมีแรงจูงใจในการตัดสินใจเลือกการผลิตจากเพื่อนบ้าน		
4. ผู้ผลิตได้รับการฝึกอบรมความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีการผลิตข้าว เช่น เรื่องดิน ปุ๋ย การใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช เป็นต้น		
5. ผู้ผลิตมีความรู้ความเข้าใจเรื่องพันธุ์ข้าว		
ความมั่นคงทางด้านอาหารในครัวเรือน		
6. ครัวเรือนมีพื้นที่ทำกินโดยแบ่งเป็นพื้นที่ที่ใช้เพื่อการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์เพื่อบริโภคในครัวเรือน		
7. ครัวเรือนสามารถผลิตอาหารที่มีปริมาณและคุณภาพไว้บริโภคเองได้ตลอดทั้งปี มากกว่าซื้อจากตลาดหรือเก็บจากแหล่งธรรมชาติ		
8. ครัวเรือนมีการผลิตข้าวซึ่งเป็นอาหารหลักมากที่สุด ของอาหารที่ผลิต ตามด้วยเนื้อสัตว์ ผัก และผลไม้		
9. ครัวเรือนสามารถซื้ออาหารที่ไม่ได้ผลิตเองได้จากแหล่งชุมชนของตน หรือตลาดบริเวณใกล้เคียง		
10. ครัวเรือนสามารถเข้าถึงอาหารได้อย่างเพียงพอตลอดเวลาโดยไม่ต้องเสี่ยงกับวิกฤติที่เกิดขึ้นอย่างกะทันหัน เช่น วิกฤติทางเศรษฐกิจหรือสภาพภูมิอากาศ		
11. ครัวเรือนมีการจัดระบบไร่นาครบวงจรที่สามารถมีอาหารบริโภคได้ตลอดปี		
ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ		
12. ท่านเลือกปลูกพืชตามความต้องการของตลาด		
13. ท่านขายข้าวเปลือกเมื่อราคาข้าวสูงขึ้นเท่านั้น		
14. ท่านขายข้าวเปลือกเมื่อมีความจำเป็นที่จะต้องใช้เงินเท่านั้น		
ปัจจัยด้านนโยบายของรัฐ		
15. โครงการรับจำนำข้าวมีผลต่อการเลือกชนิดพันธุ์ข้าวที่ท่านปลูก		
16. ท่านนำข้าวไปขายในโครงการรับจำนำข้าว		
17. ท่านขายข้าวให้กับท่าข้าวหรือโรงสีที่ไม่ได้เข้าร่วมโครงการรับจำนำข้าว		
18. โครงการรับจำนำข้าวเป็นการช่วยเหลือท่านในด้านการเงิน		

แบบสอบถาม (โรงสี/ท่าข้าว/คนกลาง)
โครงการ “โครงสร้างการผลิตและการตลาดข้าวหอมมะลิไทย”

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของเจ้าของกิจการ

- 1.1 การรับซื้อข้าว ของท่านเป็นกิจการขนาด ใหญ่ กลาง เล็ก
- 1.2 เจ้าของกิจการ เพศ ชาย หญิง อายุ.....ปี
 ประสบการณ์ในการดำเนินกิจการโรงสี.....ปี
- 1.4 ภูมิลำเนา ในพื้นที่ จังหวัดอื่นในภาคอีสาน ภาคอื่นระบุ จังหวัด

ตอนที่ 2 การรับซื้อข้าว

- 2.1 ปี 2556 ท่านรับซื้อข้าวทั้งหมด.....ตัน เป็นข้าวในโครงการรับจำนำ.....ตัน
 เป็นข้าวที่โรงสี/ท่าข้าว ซื้อเอง.....ตัน
- 2.2 ข้าวที่รับซื้อในปี 2556 แบ่งเป็น ข้าวหอมมะลิ.....ตัน หรือเปอร์เซ็นต์
 ข้าวอื่นๆตัน หรือเปอร์เซ็นต์
- 2.3 แหล่งรับซื้อข้าวหอมมะลิของท่าน มาจากที่ใดบ้าง
- เกษตรกรโดยตรงจำนวน.....ตัน
 - ท่าข้าว/ตัวแทนของตนเองจำนวน.....ตัน
 - พ่อค้าคนกลางจำนวน.....ตัน
 - อื่นๆ ระบุ..... จำนวน.....ตัน
- 2.4 ท่านมีกลยุทธ์ในการรับซื้อข้าวอย่างไร
- ทำ Contract farming กับเกษตรกร
 - ให้ความช่วยเหลือเกษตรกรในรูปปัจจัยการผลิตและเป็นทุน
 - ตั้งราคาซื้อสูงกว่าที่อื่น
 - กลยุทธ์อื่นๆ ระบุ.....
- 2.5 ราคาการแข่งขันการรับซื้อข้าวในพื้นที่เป็นอย่างไร
- ไม่มีการแข่งขัน ท่านเป็นตลาดผูกขาด
 - มีการแข่งขันเล็กน้อย ไม่รุนแรงมาก มีผู้รับซื้อราย
 - การแข่งขันรุนแรงมาก มีผู้รับซื้อราย
- 2.6 ปัญหาอุปสรรคสำคัญในการรับซื้อข้าว คืออะไร
- ปริมาณข้าวในพื้นที่มีน้อย คุณภาพข้าวไม่ดีมีการปลอมปน หรือมีความชื้นสูง
 - คู่แข่งมีเยอะ ต้นทุนในการรับซื้อสูง
 - อื่นๆ ระบุ.....

2.7 ท่านมีการตรวจสอบคุณภาพข้าวก่อนการรับซื้อข้าวหรือไม่

- ไม่มี
- มี โดย.....

2.8 การกำหนดราคาข้าวรับซื้อข้าวจากเกษตรกรขึ้นอยู่กับปัจจัยอะไรบ้าง

- 1.....
- 2.....
- 3.....

2.9 การกำหนดราคาข้าวรับซื้อข้าวของท่าน อ้างอิงราคาจากแหล่งใด

-
-
-

ตอนที่ 3 การขายข้าว

3.1 ปี 2556 ท่านขายข้าวหอมมะลิผ่านช่องทางใดบ้าง

- ขายผ่านตัวแทน (หยง) ตัน/เปอร์เซ็นต์
- เพราะ
- ขายให้ผู้ส่งออกโดยตรง (ไม่ผ่านหยง) ตัน/เปอร์เซ็นต์
- เพราะ
- ขายให้ร้านค้าส่งข้าวสาร กทม. ตัน/เปอร์เซ็นต์
- ต่างจังหวัด ตัน/

เปอร์เซ็นต์

- ขายผ่านร้านค้าปลีกในพื้นที่ ตัน/เปอร์เซ็นต์
- ขายผ่าน Modern trade เช่น Big C, Lotus ตัน/เปอร์เซ็นต์
- ผ่านร้านอาหาร/ภัตตาคาร/บริษัทห้างร้าน ตัน/เปอร์เซ็นต์
- อื่นๆ ระบุ

3.2 ปัญหาอุปสรรคสำคัญในการค้าขายข้าวของท่าน ได้แก่

- 3.2.1
- 3.2.2

ตอนที่ 4 ข้อเสนอแนะอื่น ๆ

4.1 ข้อเสนอแนะต่อการจัดระบบตลาดข้าวของรัฐบาล

1.
2.

4.2 ท่านเห็นด้วยกับโครงการรับจำนำข้าวของรัฐบาลที่ผ่านมาหรือไม่

- เห็นด้วย เพราะ
- ไม่เห็นด้วย เพราะ